

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Τεύχος 4

Φθινόπωρο 1998

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

- Θ. Παπαθανασόπουλος, *Παπαδιαμάντης*
Λουκᾶς Κούσουλας, Δύο Ρέκβιεμ
- Ἰω. Ν. Φραγκούλας, *Τρία πρόσωπα ἀπὸ τὴ Μωραϊτίδιο*
σκιαθίτικη προσωπογραφία
- Φ. Ἀρ. Δημητρακόπουλος, *Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι*
ἐν Ἀγγλίᾳ
- Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Λύση ἀπορημάτων*
Ἀνθολόγιο Ποιημάτων
- Παναγιώτης Γούτσας, *«Πρὸς οἰκίαν Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη»*
Ἀνώνυμος, [Ὁ Παπαδιαμάντης]
Σάρα Γράντ, [Ἰσραφίλ! Ἰσραφίλ!]
Χώλλ Κέιν, [Ἐνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸν Μαξιώτη]
- Ἀπόστολος Β. Ζορμπᾶς, *«Ἐκ τοῦ ἀστυνομικοῦ δελτίου»*
Εὐ. Τζάνος, Στὴ θεια-Χαδοῦλα
Μικρὰ Παπαδιαμαντικά
- Ἐνιαυτός: *Πρόσωπα καὶ πράγματα • Πλοηγός*
Δαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια • Ἀντιγραφές • Μικρὸ Ἀρχεῖο
Βιβλιοκρισίες • Ἡμερολόγιο

ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐν Ἀγγλίᾳ

Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα:

Οἱ Δίδυμοι τοῦ Οὐρανοῦ τῆς Σάρας Γράντ

Ὁ Μαξιώτης τοῦ Χώλλ Κέιν

Ἐκδόσεις Δόμος

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Φθινόπωρο 1998 — Τεύχος 4

Περιοδική έκδοση τοῦ «ΔΟΜΟΥ»

Ἐπιμελητὴς ἔκδοσης: Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Θ. Παπαθανασόπουλος, <i>Παπαδιαμάντης</i>	3
ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ	
Λουκάς Κούσουλας, <i>Δύο Ρέχβιεμ</i>	8
Ἰω. Ν. Φραγκούλας, <i>Τρία πρόσωπα ἀπὸ τὴ Μωραϊτίδιο σκιαθίτικη προσωπογραφία</i>	18
Φ. Ἄρ. Δημητρακόπουλος, <i>Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἡ τέως ἄφαντη μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη</i>	25
Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, <i>Λύση ἀπορημάτων</i>	64

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Τ. Κ. Παπατσώνης, *Τὸ μνήμα τοῦ Παπαδιαμάντη*, 71. — Τοῦ ἴδιου, *Φανέρωση τοῦ Ἄθωνα ἀπὸ τὴ Σκιάθο*, 72. — Τοῦ ἴδιου, *Ρεμβασμὸς Δεκαπενταυγούστου*, 73. — Κώστας Πασβάντης, *Χριστουγεννιάτικη ἱστορία*, 75. — Τοῦ ἴδιου, Ζ, 76. — Π. Β. Πάσχος, *Στὰ ψηλώματα*, 77. — Τοῦ ἴδιου, *Λαμπάδα*, 78. — Τοῦ ἴδιου, *Ἡ Συνάντηση*, 78. — Τοῦ ἴδιου, *Ἐαρινὸ ἀηδόνι*, 79. — Ἀντώνης Πιλλᾶς, *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, 80. — Ἀλεξάνδρα Πλακωτάρη, *Παπαδιαμάντης*, 81. — Λάμπρος Πορφύρας, *Δέηση γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη*, 82.

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΑ

Παναγιώτης Γούτας, <i>«Πρὸς οἰκίαν Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη»</i> . .	83
--	----

ΠΑΛΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἀνώνυμος, [<i>Ὁ Παπαδιαμάντης</i>]	84
--	----

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Σάρα Γράντ, [<i>Ἰσραφίλ! Ἰσραφίλ!</i>]	86
Χώλλ Κέιν, <i>Ἐνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸν Μαξιώτη</i>	91

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ἀπόστολος Β. Ζορμπᾶς, <i>«Ἐκ τοῦ ἀστυνομικοῦ δελτίου»</i> . . .	96
Εὐ. Τζάνος, <i>Στὴ θεια-Χαδούλα</i>	100

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Κ. Ν. Παπαδόπουλος, *Κοσμολαΐτης*, 101. — Κ. Γ. Πιτσάκης, «*Η χήρα του Νεομάρτυρος*», 102. — Τοῦ ἴδιου, «*Η χήρα παπαδιά*», 103. — Ν. Δ. Τ., *Παλαιογραφικά καὶ λεξιλογικά σέ ἄγνωστο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη*, 103. — Τοῦ ἴδιου, *Δύο παπαδιαμαντικά desiderata*, 106. — Τοῦ ἴδιου, «*Ἦρ πρῶήρ, καθάρια τραμουντάνα*», 107. — Τοῦ ἴδιου, *Μακάρι*, 108. — Τοῦ ἴδιου, *Περί φωτός ἐρωτήματα*, 108.

ΕΝΙΑΥΤΟΣ

Πρόσωπα καὶ πράγματα	111
<p>Ν. Δ. Τ., <i>Φίλιππος Σέρραρντ (1922-1995)</i> — Τοῦ ἴδιου, <i>Τὰ ἀτέλειωτα βāsana τῆς Φραγκογιαννοῦς</i>, 112. — Τοῦ ἴδιου, <i>Νίκος Παρालῆς (1941-1995)</i>, 113. — Τοῦ ἴδιου, <i>Νίκος Πολίτης (1918-1995)</i>, 114. — Τοῦ ἴδιου, <i>Ἐνα χειρόγραφο τοῦ Μωραϊτίδη</i>, 116. — Τοῦ ἴδιου, <i>Γ. Π. Σαββίδης (1929-1995)</i>, 116. — Τοῦ ἴδιου, <i>Ὀδυσσεύς Ἐλύτης (1911-1996)</i>, 117. — Τοῦ ἴδιου, <i>Ἐλ. Μάινας († 29.11.1996)</i>, 118. — Τοῦ ἴδιου, <i>Β. Δ. Φόρης (1995-1996)-Μαρία Βερτσώνη Κοκόλη</i>, 119. — Τοῦ ἴδιου, <i>Ἐκδοτικά τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη</i>, 120.</p>	
Πλοηγός	122
<p>Ν. Δ. Τ., <i>Τῶν ἐν ὄλῳ τῷ κόσμῳ μαρτύρων σου</i>, 122. — Τοῦ ἴδιου, <i>Μιά πολλαπλά σημαντικὴ μαρτυρία</i>, 122. — Τοῦ ἴδιου, <i>Οἱ δίδυμοι τοῦ Οὐρανοῦ καὶ ὁ Μαξιώτης</i>, 124.</p>	
Λαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια	125
Ἀντιγραφές	127
<p>Μαρία Καραβία, <i>Ὁ ἄλλος Ἀλέξανδρος</i>, 127. — Ν. Γ. Πολίτης, <i>Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ κυρ-Ἀλέξανδρου</i>, 128.</p>	
Μικρὸ Ἄρχεῖο	131
<p>Ν. Π. Ἀνδριώτης, <i>Ὁ Παπαδιαμάντης κι ὁ Συγγρός</i>, 131.</p>	
Βιβλιοκρισίες	133
Ἡμερολόγιο	146
Ἐντυπα ποὺ λάβσαμε	152

Παπαδιαμαντικά Τετράδια • Περιοδικὴ ἔκδοση τοῦ «Δόμου»

ΤΕΥΧΟΣ 4 — ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 1998

Ἐκδότης: Ἐκδόσεις Δόμος, Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα,
Τηλ. 3605532, Fax 3637304

Ἐπιμελητὴς ἔκδοσης: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Θ. Θεοχάρη 3, 341 00 Χαλκίδα
Στοιχειοθεσία-ἐκτύπωση: Τυπογραφικὸ ἐργαστήρι «Δόμος»
Συνεργασίες, ἀλληλογραφία, ἐντυπα στὴ διεύθυνση τοῦ Ἐκδότη.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Παπαδιαμάντης

(Τερτσίνα)

- Βημόθυρο μυρτοστεφανωμένο
τὸ ἔργο σου στὸν ἄπιστον αἰώνα.
Καιρὸς γιὰ νὰ σοῦ πῶ τὸ δίκαιον αἶνο
4 σάμπως ἀγγελοστόρηση σὲ εἰκόνα.
Τριγύρω σου ἂν λυσσάζαν τὰ στοιχεῖα
μέσα στὸν ἠθικὸν ἀπολυσώνα,
7 στὸ φωτεινὸ σου στοχασμὸ ἤσυχία
εἶτε στοῦ Κάστρου τὸ Χριστὸ βαδίζεις
εἶτε στῆς Φόνισσας τῆ δυστυχία.
10 Μὲ τοὺς Χαλασοχώρηδες γυρίζεις
καὶ μὲ τῆ Φώκια πλέκεις μοιρολόγι,
τοῦ κόσμου τοὺς καημοὺς γιὰ νὰ ξορκίζεις,
13 ποὺ γλυκακούγεται σὰν εὐχολόγι.
Τὸ μελλοθάνατο ἄπληστον ἐγὼ τους
κοιτάει τῆς ἀγορᾶς τὸ συναγώγι,
16 τὸ Μαμωνὰ ποὺ ξέρουν ἀρχηγό τους.
Τὰ πάθη σου κι ἂν εἰδωλοποιοῦσες,
θεότητες δὲν τὰ ἔκανες τοῦ σκότους
19 μὰ σοῦ τὰ ἐξευγένιζαν οἱ μοῦσες.
«Θοῦ, Κύριε, φυλακὴν στὸν κάλαμό μου!»
ψέλλιζες, κι ὁμορφαίνανε οἱ ἀγκοῦσες
22 καὶ πάλι ὁ νοῦς ξαστέρωνε τοῦ ἀνόμου.
Στίχοι ζεστοὶ κι ἀπ' τὴν ἀνασαιμιὰ σου
ἀνέβαιναν στὰ Οὐράνια: «Κύριε, δὸ μου
25 τὴν ἄγια βεβαιότητα. Ἡ καρδιά σου
καὶ μοῦ γλυκογελάει καὶ μοῦ σωπαίνει
μέσα στὴν ὄλο γλυκασμὸ ἐρημιὰ σου.
28 Κι ἀπὸ τὴν τρίχα ἢ σπάθα σου δεμένη
ἐπάνω ἀπ' τὴ βαρύθυμη ψυχὴ μου.
Ψυχοπομπὸς ἀρχάγγελος προβαίνει
31 καὶ μοῦ ἀπαλύνει τὴ φριχτὴ ἐνοχὴ μου,

οί καρμουζες και τὰ μπιχλιμπίδια
 ταιριάζουνε στην άπιστη εποχή μου.

34 'Αχειροποίητα τὰ δαχτυλίδια
 στοῦ πνεύματός μου ἄς στέκουνε τὰ χέρια,
 πὸν κόβουνε σταφύλια, ὄχι βοτρυδία».

37 Κι ἔτσι δυνήθης τῆ φριχτῆ μιζέρια
 τῆς Σκιάθου ἢ τῆς Ἀθήνας ν' ἀνεβάσεις
 ντυμένη μὲ ἡλιοκούρελα στ' ἀστέρια,

40 κι ἀποξαρχῆς κατάφερες νὰ πλάσεις
 σὰν ἔνθεος μύστης τὸ φτωχὸ νησί σου,
 στὴν ἀπράξια δοσμένος ἁγίας πράξης.

43 Τὰ Ρόδιν' Ἀκρογιάλια τῆς ψυχῆς σου
 στῆς Φόνισσας τὸ κολασμένο χέρι.
 Μὰ νὰ ἡ Χαδούλα, ἡ Μαθηγιώ, ἡ Ἀνθή σου

46 πὸν τὸν κατευνασμὸ παντοῦ ἔχουν φέρει.
 Ντελίγια, λατινιάρικα, κορβέτες
 λικνίζονται στὸ μυρωμένο ἀγέρι,

49 οὐρανικὲς εἰκόνες· κοίταξέ τες!
 Ἀναφτερώνουν οἱ καρδιὲς κι ὁμοιάζουν
 σὰν νὰ πατοῦν ἀγγελικὰ, βιολέτες

52 στοὺς φτωχικοὺς ναῖσκους ὡς μοιράζουν.
 Κι ἀπὸ τὰ βάτα ἡ δρόσος κρεμασμένη·
 τῆ θάλασσα οἱ σπιλιάδες ριπιδιάζουν

55 καὶ στὴ φυκιάδα ἡ βάρκα καθισμένη.
 Τίς μυστικὲς πληγὲς σου ἀλαφραγγίζουν
 εἰκόνες τέτοιας ὁμορφιάς· δεμένη

58 μαζί τους εἶναι ἡ σκέψη σου, κι ἀφρίζουν
 τὰ μέσα σου Ἀρχιπέλαγα ἄσπρα ρόδα,
 παραδεισένια πὸν μοσχομυρίζουν

61 καὶ πρῖμα τοῦ γραφοῦ σου τρέχει ἡ ρόδα.
 Εὐφοροὶ σπόροι μὲς στὴν κεφαλὴ σου
 καὶ κάποια γιασεμιά ψηλὰ πὸν εὐώδα

64 ἔχει ριζοβολήσει στὴν ψυχὴ σου.
 Τὸ μέτωπο στὰ σύννεφα, στὸ χῶμα
 ὅμως τὰ πόδια, στὸ ἔμνοστο νησί σου.

67 Κι ὅλα γυρεύουν τὸ δικό τους χρῶμα
 κι ὅλα θέλουν βλαστὸ νὰ ξεπετάξουν
 παίρνοντας κάτι ἀπ' τὸ δικό σου διῶμα

- 70 και στήν αιωνιότητα ν' ἀράξουν.
 Ζεστά κορμιὰ μ' ἀνθρώπου ζεστό χνότο
 πλάθεις, καί τίς ψυχές τους συνταράζουν
- 73 βουές ἀπό τόν τάραχο τόν πρῶτο
 τοῦ ξεπεσμένου ἼΑδάμ πῶχει κοπάσει
 κι ἀπό τὸ σύγχρονο μάταιο κρότο.
- 76 Μορφές πού περπατοῦν στητές στήν πλάση
 ὄλο λαχτάρα, μοναξιά, σκληρότη
 καὶ καλοσύνη κι ὄρεξη γιὰ δράση.
- 79 Δὲν κόβει τὰ ἥπατά τους τρόμος. Νιότη
 ἔχουν ντυθεῖ καὶ λάμπει Ὁρθοδοξία
 μὲ τὴν ἀθάμπωτη λάμψη τὴν πρώτη*
- 82 κι ὄλοῦθε ἐμπιστοσύνη κι εὐεξία.
 Κόσμος πλασμένος ἀπὸ δροσουλίτες
 χωμένος μὲς στὴ ματαιοδοξία
- 85 πού τῆς προσπέφτουν θύματα καὶ θύτες.
 Στὸ θάμα τίς ἐλπίδες σου ἀποθέτεις
 γιὰ νὰ σοῦ ἀπαλυνθοῦνε τόσες ἤττες.
- 88 Ὅμως τοῦ μαργαρίτη εἶσαι ὁ εὐρέτης
 ζώντας μὲς στήν Ἀθήνα σὰν στυλίτης
 γιὰ τὸν καθένα πρόθυμος εὐχέτης,
- 91 μὰ κι αὐστηρὸς μαζί δικαιοκρίτης.
 Καὶ δίχως μάταια ξόμπλια ζωγραφίζεις,
 ἄγγελος παντεπόπτης μὰ καὶ δύτης
- 94 στοῦ ἀνθρώπου τὴν ψυχὴ, κι ὄλο πλουτίζεις,
 μονάχος κι ἀσυντρόφιαστος κι ὠραῖος,
 καὶ στήν ἐρμιὰ σου κάποτε δακρύζεις,
- 97 μὰ δείχνεις μπρὸς στὴ μοῖρα σου γενναῖος.
 Τῆς Μπούρμπαινας ὁ γιὸς κι ὁ Ζ'μαροχάφτης
 τιμοῦνε στὸ νησι τὸ ἅγιο τους χρέος
- 100 κι ἐσύ τὸ αἷμα τῆς πληγῆς σου λάφτεις
 καὶ στὴ Φαρμακολύτρια προσπέφτεις
 σακατεμένος μπαρμπα-Διόμας ναύτης.
- 103 Ὅμως ἀπὸ τὴ φήμη δὲν πλανεύτης,
 κι ἀπ' τίς ψυχές πού βλάφτουν τὴν ψυχὴ σου
 ἀσίμωτος, μαζί τους δὲν ξεπέφτεις
- 106 οὐρανικὴ γιὰ νὰ 'ναι ἡ ἀμοιβὴ σου.
 Τοποθετώντας ὄλες τίς ψηφίδες

- στο ἔργο σου, ἀγλαΐζεις τὸ νησί σου.
 109 Μὰ τῶν Ἐθνῶν οἱ Ἐμπόροι, νεροφίδες,
 τοῦ Μαμωνᾶ βυζαίνουνε τὴ ρόγα.
 Λυσομανοῦν ἀπόξω οἱ καταιγίδες
 112 μὰ δὲ σβήνουν στοὶ στήθος σου τὴ φλόγα.
 Στὸν ἅγιον Ἐλισαῖο τότε τρέχεις,
 τὸ καταφύγιό σου, πού σ' εὐλόγα
 115 στίς κακοπάθησές σου γιὰ ν' ἀντέχεις.
 Σὰν ἀγριμόγατος πατᾶς στοὶ δρόμο
 ἀφοῦ δοσοληψίες δὲν ἀντέχεις
 118 καὶ ἡ συναλλαγή σου φέρνει τρόμο,
 ἐκτός ἂν εἶναι γιὰ τὴ γιουβετσάδα
 ὅπου γιὰ λίγο μ' ἄλλους σμίγεις ὦμο
 121 ἀλάργα ἀπ' τῆς μονάξιας τὴ θολάδα.
 Καὶ ἰδοῦ, ὁ Νικόλας Μπούκης σὲ προσμένει
 ἀντάμα νὰ πασχάσετε. Σβιλάδα
 124 ἀνείπωτης χαρᾶς μ' ἀνθούς σὲ ραίνει,
 ταραάζεται ἡ καρδιά σου ἡ λαγωνίκα
 ἀπ' τὸν ἐγκάρδιο λόγο πού ἀνασταίνει,
 127 καὶ γίνεται τοῦ Μπούκη οὐράνια προίκα.
 Ζεστός καφές σὲ φαρφουρί φλιτζάνι
 ἔπειτα, κύρ Ἀλέξανδρε, καὶ γροίκα
 130 μιὰ μουσικὴ παράξενη πού φτάνει
 στ' αὐτιά σου· τοῦ Θεοῦ μοιάζουν τραγούδια.
 Μοσχοβολᾶ ἡ γαζία, τὸ γεράνι
 133 λές σὲ θωρεῖ· τ' ἀμάραντα λουλούδια
 τῆς ψαλτικῆς σου θέλουν νὰ χαροῦνε,
 παραδεισένια κι ἄφθαρτα καλούδια,
 136 κι ἀντάμα τους στὰ οὐράνια ν' ἀνεβοῦνε.
 Καὶ φεύγεις πάντα μ' ἀδειανά τὰ χέρια
 καὶ τὴν καρδιά γιομάτη. Ὅλα σιωποῦνε
 139 γεμάτα καθαρότητα. Τ' ἀστέρια
 λάμπουν ψηλά καὶ μέσα σου. Μυρώνεις
 σὰν λούλουδο ἀπὸ μυστικὰ παρτέρια,
 142 καὶ τὸ νεφέλωμά σου συμπυκνώνεις.
 Κτερίσματα πανάρχαιης σαρκοφάγου
 ὁμοιάζουν ὅλα αὐτὰ πού περισώνεις
 145 στὴν κιβωτὸ τοῦ ἔργου σου τοῦ μάγου.

- Κι ὄλο ξαμώνουνε τὰ σχέδιά σου
 γῆς, οὐρανοῦ, παρθενικοῦ πελάγου
 148 τὴν ἔθνικὴν αὐξάνοντας σοδειά σου.
 Ἐπίδοτα γιὰ τοὺς φαρμακωμένους
 φτωχοὺς θνητοὺς τὰ διηγήματά σου
 151 καὶ στῆς Ἀνάγκης τὸ ζυγὸ ζεμένους.
 Βροχούλα πού ποτίζει καὶ δὲν πνίγει,
 τὸ πνεῦμα σου, τοὺς πολυπαιδεμένους,
 154 μονάχα μητρικὰ πού τοὺς τυλίγει.
 Γυναῖκες βασιλόπρεπες σὲ ζώνουν·
 τὸ γένος τους πλατιά φτερά ξανοίγει
 157 καὶ δίπλα σου ὡς πετοῦνε μεγαλώνουν.
 Βάδισμα τῆς ψυχῆς πίσω ἀπ' τὸ στίχο
 κι οἱ λυρισμοὶ σὰν πυρκαγιῆς φουντώνουν
 160 πού καίνε τῆς πεζότητας τὸν τοῖχο.
 Τῆς δύσης μεστωμένη γοητεία
 πού ἀπ' τῆς φωνῆς σου τὸν γαλήνιον ἦχο
 163 μεταμορφώνεται σ' ὄλονυχτία
 στὸν ταπεινὸ ναό. Ἡ Γλυκοφιλούσα
 ἀπ' τίς ψυχῆς τὴν κοσμικὴ ναυτία
 166 διώχνει, τῆς ποίησής σου ἅγια μούσα.
 Αἰωνιότητα συμπυκνωμένη
 σὲ πρόσκαιρες ζωές. Χαμογελοῦσα
 169 κοιτάζει ἡ Παναγιά, μὰ λυπημένη.
 Νέκρα καὶ παρελθὸν μέσα στὸ αἶμα
 καὶ δύσοσμη νωθρότη βουρκιασμένη
 172 πού καρτερεῖ τὸ καθαρτήριο ρέμα.
 Μὰ ὁ χάρος τίποτε σπουδαῖο δὲν πῆρε
 σὰν ἔφυγες. Τοῦ Οὐρανοῦ ἦσαν θρέμμα.
 175 Μάταιε πόνε, τὸν αὐχένα γεῖρε
 καὶ τὴ σεμνή του δόξα διηγῆσου.
 Ἐφήμερης ζωῆς ἔκλεισες, γύρε.
 178 Μὰ ἔγινε ρόδο ἀμάραντο ἡ πληγή σου
 κι ἀντὶς γιὰ πόνο σοῦ ἔφερε ἀναγάλλια.
 Θαρρῶ πὼς ἔπλεψες καλά. Ἡ ψυχὴ σου
 181 στὰ Οὐράνια τῆς μοσχοβολᾶ ἀκρογιάλια.

ΛΟΥΚΑΣ ΚΟΥΣΟΥΛΑΣ

Δύο Ρέκβιεμ

«Δέν ξέρω πολλά πράγματα για τὰ ρέκβιεμ», εἶναι πολλά μᾶλλον καὶ διαφόρων εἰδῶν... Καθαυτὸ ρέκβιεμ, οἱ γνωστὲς μουσικὲς συνθέσεις, τοῦ Μότσαρτ τοῦ Βέρντι τοῦ Μπράμς, ἀλλὰ καὶ στὴ λογοτεχνία ἐπίσης ὑπάρχουν μὲ τὸν τρόπο τους — θυμοῦμαι τώρα ἓνα ποίημα τοῦ Ράινερ Μαρία Ρίλκε «Ρέκβιεμ γιὰ μιὰ μοναχή».

Γράφει τὸ λεξικό: «ἐπικήδειος ἀκολουθία τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἀρχίζουσα διὰ τῶν λέξεων requiem aeternam dona eis, κτλ = ἀνάπαυσιν αἰώνιαν δὸς αὐτοῖς...». Λέει ἐπίσης: «Μουσικὴ σύνθεσις νεκρωσίμου ἀκολουθίας ἀποτελουμένη ἐκ τῶν ἐξῆς μερῶν: requiem, Dies irae, Domine, Sanctus, Agnus Dei».

Ἀπὸ τὰ δύο ρέκβιεμ γιὰ τὰ ὁποῖα πρόκειται τώρα, τὸ ἓνα ἐπιγράφεται ἀπὸ τὸ συγγραφέα του ἔτσι, τὸν Χόρχε Λουῖς Μπόρχες, τὸ γνωστὸ «Deutsches Requiem», στὴ συλλογὴ *Τὸ Ἄλεφ* (μετάφρ. Ἀχιλλέα Κυριακίδη, ἐκδόσεις «Ἕψιλον», Ἀθήνα 1991). Τὸ ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ δική μου, αὐθαίρετη καταρχὴν ἐπίνοια, τὸ ρέκβιεμ, ὡς κριτικὴ παρατήρηση στὸ ἀκόμα πιὸ γνωστὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, «Ἡ Φόνισσα». Ὁ συγγραφέας τὴν παρέδωσε ὡς «κοινωνικὸν μυθιστόρημα», καθὼς ὁμως «ἀγὼν μέγας ἐγήγερται» περὶ τῆς Φόνισσας αὐτῆς, πῶς ἔχουν μαζί της τὰ πράγματα, τί εἶναι ἡ Φόνισσα, τὸ ἔργο καὶ ἡ ἡρωίδα του, κάπου ἐδῶ μοῦ πέρασε ὡς ρέκβιεμ τὸ διήγημα ὡς ρέκβιεμ τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν ἡρωίδα του. Ρέκβιεμ, λέμε, γιὰ μιὰ μοναχή, γιὰ τοὺς στρατιῶτες ποὺ ἔπεσαν ἐκεῖ — γιατί ὄχι λοιπὸν ἓνα «Ρέκβιεμ γιὰ μιὰ... φόνισσα»; Κάπως ἔτσι μοῦ πέρασε. (Ὁ Παπαδιαμάντης ὡστόσο, τὸ εἶπαμε, δὲ θέλησε τίποτα τέτοιο. Αὐτὸς θέλησε ἀπλῶς τὸ ἀφήγημα «Ἡ Φόνισσα».)

Τὸ «Γερμανικὸ Ρέκβιεμ» τοῦ Μπόρχες, ὡς τίτλος, ἀναφέρεται, μᾶλλον, κατὰ τὴ μεριά τῆς σύνθεσης τοῦ Μπράμς, «Ἐνα Γερμανικὸ Ρέκβιεμ», «Ein Deutsches Requiem». Ἀναφέρεται κατὰ ἐκεῖ καὶ εἶναι ἡ... προθανάτια ἀκολουθία τοῦ ναζι ἐγκληματῆ πολέμου Ὄττο Ντῆτριχ τσοῦρ Λίντε, ποὺ θὰ πεθάνει σὲ λίγες ὥρες. Ἐνα κανονικὸ δηλαδή πρῶτα ρέκβιεμ γιὰ τὸν ἥρωα τοῦ ἀφηγήματος, καὶ γερμανικὸ ὕστερα καθόσον βρισκόμαστε στὴν

ἐπαύριον τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου, μὲ τὴ συντριβὴ τῆς πρωταγωνίστριας τοῦ πολέμου αὐτοῦ, τῆς Γερμανίας. Ὁ ὀρισμένος αὐτὸς Ὅττο Ντῆτριχ τσοῦρ Λίντε εἶναι, φαίνεται, κι ἓνα τυπικὸ μαζὶ δεῖγμα τοῦ Γερμανοῦ, ποὺ θέλησε αὐτὸν τὸν πόλεμο, τὸν διεξήγαγε κι ἀποδέχτηκε τέλος τὴν ἤττα του κάτω ἀπὸ ὀρισμένο σκεπτικὸ. («Ἡ ἤττα μὲ ἱκανοποιεῖ γιατί πλησιάζει τὸ τέλος, κι εἶμαι πολὺ κουρασμένος», καὶ γι' ἄλλους λόγους, πολὺ σοβαρότερους ἀπὸ αὐτόν, ποὺ θὰ μᾶς πηγαιναν ὁμως τώρα πολὺ μακριά...)

Ἡ «Φόνισσα» εἶναι, κατὰ τὸ συγγραφέα της, ἀπλῶς «κοινωνικὸν μυθιστόρημα». Ἀναφέρεται στὴ ζωὴ καὶ τὸ τέλος μιᾶς γυναίκας ποὺ ἐγκλημάτησε. Στὰ «πάθια» της, καμωμένα, ὄχι τραγούδια, ὅπως λέγεται στὸ ἔργο, ἀλλὰ μυθιστόρημα. Τίποτα περισσότερο τίποτα λιγότερο. Ὑπάρχει αὐτὴ «ἡ Χαδούλα, ἡ λεγομένη Φράγκισσα, ἡ ἄλλως Φραγκογιαννοῦ», ποὺ «ἀπὸ ὀρισμένας περιστάσεις» — ὅπως θὰ ἐπιχειρηματολογῶσε ὁ δικηγόρος τοῦ Καυκασιανοῦ κύκλου... — ζεῖ ἐνεργεῖ ἐγκληματεῖ καὶ πεθαίνει, κι ὁ συγγραφέας δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ βλέπει, νὰ κατανοεῖ — χρησιμοποιοῦ σκοπίμως τὴ λέξη — νὰ κατανοεῖ λοιπὸν καὶ ν' ἀναμεταδίνει μὲ τὴ λογοτεχνία του τὴν ὑπόθεση. Δὲν πολυσχολιάζει δὲν ἐξηγεῖ δὲν κατηγορεῖ οὔτε συνηγορεῖ ἢ, ἂν γίνονται οὕτως ἢ ἄλλως αὐτὰ ὅλα, γίνονται μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἀρμύζει στὸ μυθιστόρημα — πῶς μπορεῖ δίχως αὐτὰ νὰ γίνεῖ ποτὲ μυθιστόρημα...

Τὸ «Deutsches Requiem», ὡς ρέκβιεμ ποὺ αὐτοπαρουσιάζεται κιόλας, καὶ ὡς γερμανικὸ, νεκρώσιμη ἀκολουθία ἢ προθανάτια νεκρολογία, προδι-αθέτει ὅπωςδῆποτε μ' ἓναν συγκεκριμένον τρόπο τὸν ἀναγνώστη. Καλὸς ἢ κακὸς ὁ ἥρωάς του, ἄξιος ἢ ἀνάξιος, κάποιος κηδεύεται μιὰ φορὰ τώρα καὶ ὁ νενομισμένος σεβασμὸς τοῦ ἀνήκει. Ὁ σεβασμὸς σὲ κάθε νεκρὸ ρέκβιεμ συνεπῶς ὡς εἰκός.

Μόνον ποὺ αὐτός, ὁ... προκείμενος ὅπου νὰ 'ναι νεκρός, δὲν εἶναι ὅποιος ὅποιος νεκρός. Εἶναι πρῶτα πρῶτα ἐγκληματίας πολέμου. Ἐχει καταδικαστεῖ ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη καὶ θὰ πεθάνει σὲ λίγο τὸν διὰ τυφεκισμοῦ θάνατο, ποινὴ μᾶλλον ἐλαφρῶν γιὰ τὸ βασανιστὴ καὶ δολοφόνον, ὑποδιοικητὴ τοῦ στρατοπέδου συγκεντρώσεως τοῦ Τάρνοβιτς.

Ἀπὸ ποῦ κι ὡς ποῦ λοιπὸν ἓνα ρέκβιεμ γιὰ λόγου του· ἀπὸ πότε οἱ νεκροί, δικοί μας καὶ ξένοι, θύτες καὶ θύματα, σεβαστοὶ κατὰ τ' ἄλλα ὅλοι, ἀξίζουσαν πάντως τίς ἴδιες τιμές, δικαιοῦνται τὴν ἴδια φροντίδα — τὴν ἴδια κηδεῖα πιὸ καλά, κατὰ τὰ γνωστά... Ἐκτός — ἀλλὰ κάτι τέτοιο ἀποκλείεται. Εἶναι ἴσως γι' αὐτὸ ποὺ ἀπαγγέλλεται ἀπὸ τὸν ἴδιο αὐτὸν «ἐνδιαφερόμενον», νεκρὸν ὅπου νὰ 'ναι τσοῦρ Λίντε, τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ρέκβιεμ, ἡ νεκρολογία — ἡ νεκροευλογία μᾶλλον τοῦ ἑαυτοῦ του.

«Τ' ὄνομά μου, ἀρχίζει, εἶναι Ὅττο Ντήτριχ τσοῦρ Λίντε». Αὔριο στίς ἐννιά, κατὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου πού «ἀποφάνθηκε ἀκριβοδί-
καια», πρόκειται νὰ τουφεκιστεῖ «ὡς βασιανιστὴς καὶ δολοφόνος». Δὲ
μίλησε καθόλου στὴ δίκη, σήμερα ὅμως, παραμονὴ τοῦ θανάτου του, θά
μιλήσει. Τὰ πολὺ σοβαρὰ αὐτά.

«Δὲ ζητῶ τὴ συνῶμη κανενός, ἀφοῦ δὲν αισθάνομαι καμία ἐνοχλή,
θέλω ὅμως νὰ γίνω κατανοητός. Ὅσοι θελήσουν νὰ μ' ἀκούσουν, θά
κατανοήσουν τὴν Ἱστορία τῆς Γερμανίας καὶ τὴ μέλλουσα Παγκόσμια
Ἱστορία. Ξέρω πῶς, στὸ μέλλον, περιπτώσεις σὰν καὶ τὴ δική μου,
πού σήμερα ἀποτελοῦν ἐξαίρεση καὶ προκαλοῦν κατάπληξη, θά 'ναι
λίγο πολὺ κοινότοπες. Μπορεῖ αὔριο νὰ πεθάνω, θά παραμείνω ὅμως
σύμβολο γιὰ τὶς ἐπερχόμενες γενεές».

Γι' αὐτὰ λοιπὸν ὅλα θά μιλήσει τώρα, ἐνῶ ἀρνήθηκε νὰ τὸ πράξει κατὰ
τὴ δίκη. Θά καθυστεροῦσε, λέει, τὴν ἐτυμηγορία καὶ θά ἔδινε τὴν ἐντύπω-
ση δειλοῦ. «Σήμερα τὰ πράγματα ἔχουν ἀλλάξει». Θά πεῖ λοιπὸν τὴν
ἱστορία του.

Μιά παρένθεση. Ἐγὼ πού τὴ διαβάζω τώρα δὲν εἶμαι ὁ ἔφηβος τοῦ
καιροῦ πού γράφτηκε αὐτή. (Τὸ Ἄλεφ δημοσιεύτηκε τὸ 1949· μπορεῖ
συνεπῶς νὰ γράφτηκε λίγο νωρίτερα.) Ἐὰν εἶχα διαβάσει τότε τὴν ἱστορία
του, ἀλλὰ κι ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, δὲ θά εἶχα διστάσει στιγμή στὴν
πλήρη ἀπὸ μέρους μου καταδίκη τοῦ συγγραφέα τῆς ἱστορίας Χόρχε Λουῖς
Μπόρχες καὶ τοῦ ἱστορούμενου. Γιὰ τὸ ρέκβιεμ ἀκριβῶς αὐτὸ σ' ἓναν ναζί,
καὶ τὴν ἀπροκάλυπτη ὅσο καὶ συγκαλυμμένη μαζὶ συνηγορία του. Ἄν τὴν
εἶχα, λέω, τότε διαβάσει... Γιατὶ τώρα, Θεοῦ θέλοντος, καὶ τὸν Μπόρχες
ἀγαπῶ καὶ θαυμάζω βαθιά — ὅσο ἐλάχιστους στὰ σύγχρονα γράμματα —
καὶ δὲν εἶμαι πιά ὁ... ἀντιστασιακὸς νεανίας τῆς δεκαετίας τοῦ '40, κι ὁ
«ἐπαναστατημένος» τῶν χρόνων πού ἀκολούθησαν — γιὰ ν' ἀφήσουμε τὴν
ἀγάπη καὶ γνώση πού ἔχω τῆς ἴδιας αὐτῆς Γερμανίας τῆς δεκαετίας τοῦ
'80... Οἱ ἐπιφυλάξεις μου λοιπὸν κι ἀντιρρήσεις γιὰ τὸ «Ρέκβιεμ», τώρα,
εἶναι, ἄς ποῦμε, τῆς... λογοτεχνίας! Τῆς λογοτεχνίας ὡς μιᾶς πολὺ σοβα-
ρῆς, γιὰ νὰ ἐξηγούμαστε, ὑπόθεσης.

Ὁ ἐγκληματίας πολέμου λοιπὸν Ὅττο Ντήτριχ τσοῦρ Λίντε, γεννημέ-
νος τὸ 1908 στὸ Μαρξενμπουργκ, δὲν εἶναι, εἶπαμε, ὅποιος κι ὅποιος —
τυπικὸς ὥστόσο ὑποτίθεται Γερμανός· κάμποσοι ἀπὸ τοὺς προγόνους του
τέλειωσαν μὲ βίαιο θάνατο στίς συγκρούσεις τους μὲ ἄλλους Εὐρωπαίους.
Καὶ γι' αὐτὸ τυπικὸς, κι ἀκόμα περισσότερο ἀφοῦ τὰ δύο πάθη πού τοῦ
ἐπέτρεψαν ν' ἀντιμετωπίσει τὰ δύσκολα χρόνια, ὡς καὶ νὰ εὐτυχήσει, ἦσαν
τὰ κατεξοχὴν γερμανικὰ πάθη καὶ πράγματα πού εἶναι «ἡ μουσικὴ καὶ ἡ

μεταφυσική». Περισσότερο συγκεκριμένα γι' αυτόν, ο Μπράμς κι ο Σοπενάουερ (ας τὸ σημειώσουμε ἀπὸ τώρα: σταθερὲς κι ὁμολογημένες ἀγάπες τοῦ Μπόρχες). Ἐντρύφησε καὶ στὴν ποίηση «στὰ δύο αὐτὰ ὀνόματα (τοῦ Σοπενάουερ καὶ τοῦ Μπράμς) θέλω νὰ προσθέσω, λέει, κι ἄλλο ἓνα τεράστιο γερμανικὸ ὄνομα: Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ» — πῶς τώρα καὶ τί «γερμανικὸ ὄνομα» ὁ Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ, ἄλλο πάλι κι αὐτὸ ζήτημα¹. «Γύρω στὰ 1927, μπῆκαν στὴ ζωὴ μου ὁ Νίτσε καὶ ὁ Σπέγκλερ». Τὸ 1929 μπῆκε στὸ Κόμμα· με ὑψηλὸ πάντα αἶσθημα εὐθύνης.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1939, σὲ κάποιον ἐπεισόδιο στὸ Τίλσιτ, «δυὸ σφαίρες μοῦ διαπέρασαν τὸ πόδι, καὶ χρειάστηκε ν' ἀκρωτηριασθῶ». Δὲν πῆγε συνεπῶς στὸ μέτωπο νὰ πολεμήσει, νὰ δοξαστεῖ καὶ νὰ σκοτωθεῖ, ἀλλὰ ὑποχρεώθηκε νὰ ζήσει αὐτὸς τὴν, πολὺ δυσκολότερη ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῶν πρώτων Χριστιανῶν, ζωὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου. «Μιὰ πράξη εἶναι λιγότερη ἀπὸ μιὰ ὀλόκληρη ζωὴ. Ἡ μάχη καὶ ἡ δόξα εἶναι εὐκολίες· ὁ Ρασκόλνικωφ εἶχε πιὸ δύσκολη ἐπιχείρηση νὰ φέρει εἰς πέρας ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα». («Ἄς προστέσουμε κι αὐτὰ στὰ παραπάνω μέχρι τώρα ὀνόματα.»)

Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1941 τοποθετεῖται ὑποδιοικητὴς τοῦ στρατοπέδου συγκεντρώσεως τοῦ Τάρνοβιτς. Ἐκεῖ, κατὰ τὴν ἀσκηση τῶν καθηκόντων του, κέρδισε τὴν ὕψιστη ἠθικὴ νίκη: κατέβαλε τὸν οἶκτο. Μετέφεραν ἀπὸ τὸ Μπρέσλαου στὸ στρατόπεδό του «τὸν διάσημο ποιητὴ Ντάβιντ Γερούσαλεμ»· αὐτὸν ποὺ παρόμοιαζαν οἱ ἱστορικοὶ τῆς λογοτεχνίας με τὸν Οὐάλτ Οὐίτμαν, ποὺ ἦταν ὅμως, φαίνεται, ἀκόμα πιὸ καλὸς ποιητὴς — μιλάει πάντοτε ὁ μελλοθάνατος Γερμανός. «Μπορῶ ἀκόμη ν' ἀπαγγείλω ἀπὸ μνήμης ἀρκετὰ ἐξάμετρα ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ βαθυστόχαστο ποίημα ποὺ τιτλοφορεῖται «Τσὲ Γιάγκ, ζωγράφος τίγρεων» (ἄλλο μόνιμο «θέμα» τῆς λογοτεχνίας τοῦ Μπόρχες). Οὔτε ξεχνάει τὸ μονόλογο «Ὁ Ρόζενγκραντς κουβεντιάζει με τὸν Ἄγγελο». Ξέρει δηλαδὴ καλὰ ὁ Λίντε τὸν ποιητὴ. Ποὺ δὲν εἶναι «φανταστικὸ πρόσωπο»· «μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα συμβολικὸ, συλλογικὸ ὄνομα». Ἰδίως αὐτό...

«Κράτησα μιὰ αὐστηρότητα ἀπέναντί του· δὲν ἐπέτρεψα νὰ με παρασύρουν οὔτε ὁ οἶκτος οὔτε ἡ δόξα του». Ὁ Ντάβιντ Γερούσαλεμ ἔχασε

¹ Τὸ τελευταῖο, βλέπω, διήγημα τοῦ Μπόρχες ἔχει τὸν τίτλο «Ἡ Μνήμη τοῦ Σαίξπηρ» (*Times* τοῦ Λονδίνου, 31 Δεκ. 1985). Ἡ πρώτη παράγραφός του: «Ἵπάρχουν ἔνθερμοι ὄπαδοὶ τοῦ Γκαίτε ἢ τῶν Eddas ἢ τοῦ ἀργόσυρτου Nibelungenlied· ἐμένα, ὁ Σαίξπηρ ὑπῆρξε τὸ πεπρωμένο μου. Καὶ εἶναι ἀκόμη [...] Εἶμαι ὁ Χέρμαν Ζέργκελ» κτλ. Γερμανὸς δηλονότι κι αὐτός (Ἡ λέξη, τεῦχος 58).

πρῶτα τὸ λογικό του καὶ τὴν 1η Μαρτίου τοῦ 1943 «κατόρθωσε ν' αὐτοκτονήσει»².

Χάρηκε στὸ μεταξύ ὁ ἥρωάς μας κάμποσον καιρὸ τὸ αἶσθημα τῆς νίκης τῶν Γερμανῶν ποὺ κυρίεuan κι ἄλλαζαν τὸν κόσμο, ἔζησε ἀκολούθως κάτι προσωπικὲς λύπες, τὸ θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του «στὴ δεύτερη μάχη τοῦ Ἑλ Ἀλαμείν, στοὺς ἀμμότοπους τῆς Ἀφρικῆς», τὴν ἰσοπέδωση ἀπὸ βομβαρδισμό τοῦ πατρικοῦ του σπιτιοῦ, ὥσπου ν' ἀρχίσει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση. Γιὰ διάφορους λόγους, εἶπαμε, δεχόταν τὴν ἤττα ἤρεμα καὶ γενναῖα. Λίγο πρὶν τὸ τέλος, τοῦ πολέμου καὶ τὸ δικό του, κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους κι ἄλλα ὀνόματα στὶς σκέψεις καὶ στὴν... ἀφήγησή του: Πλάτων κι Ἀριστοτέλης, Ἀρμένιος καὶ Βάρος, ὁ Λούθηρος καὶ ἡ Βίβλος, ὁ Ἰουδαϊσμός κι ὁ Ἰησοῦς. (Ἄς τὰ θυμόμαστε κι αὐτὰ πάντοτε σὲ σχέση με τὸν Μπόρχες.)

Γιὰ ν' ἀκολουθήσει τὸ σοβαρότερο: στὸ «Γερμανικὸ Ρέκβιεμ» ποὺ θὰ συνοδέψει τὸ θάνατο τὸν ἀνθρώπο μας, στὸ Agnus Dei ἄς ποῦμε, ἡ νικημένη Γερμανία, «ἡ ἀγαπημένη μας πατρίδα», ὅπως λέει ὁ μελλοθάνατος, ἔχει, ἀπὸ ἄλλο δρόμο, κερδίζει τὸν πόλεμο.

«Σήμερα πλανᾶται πάνω ἀπὸ τὸν κόσμο μας μιὰ ἀμείλικτη ἐποχή. Ἐμεῖς τὴ σφυρηλατήσαμε — ἐμεῖς, ποὺ ὑπῆρξαμε τὰ πρῶτα τῆς θύματα. Τί σημασία ἔχει ἂν ἡ Ἀγγλία εἶναι ἡ σφύρα κι ἐμεῖς ὁ ἄκμονας; Σημασία ἔχει νὰ κυβερνᾷ ἡ βία καὶ ὄχι οἱ δουλικὲς χριστιανικὲς ταπεινοφροσύνες. Ἄν ἡ νίκη καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ εὐημερία δὲν εἶναι γιὰ τὴ Γερμανία, ἄς εἶναι γι' ἄλλα ἔθνη. Ἄς ὑπάρχει ὁ Παράδεισος, κι ἄς εἶναι ἡ θέση μας στὴν Κόλαση».

Αὐτά, γραμμένα, ὑπογραμμίζω, τὴν ἐπαύριον τοῦ πολέμου: ἔτσι ἐξηγοῦνται καὶ τὰ μικρὰ «λάθη» τοῦ ἥρωα: ὅτι «ἡ νίκη καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ εὐημερία δὲν εἶναι γιὰ τὴ Γερμανία», ἀλλὰ γι' ἄλλα ἔθνη... Λιγάκι νὰ εἶχε περιμείνει καὶ θὰ ἔβλεπε καὶ τὰ τρία αὐτά, νίκη ἀδικία κι εὐημερία, καὶ γι' ἄλλα βέβαια ἔθνη νὰ εἶναι, προπάντων ὅμως γιὰ τὴν ἀγαπημένη του πατρίδα, τὴ μεταπολεμικὴ Γερμανία καὶ τὸ θαῦμα τῆς!

Δὲν ξέρω σὲ ποιὸ βαθμὸ φάνηκε, με ὅλα αὐτά, ἡ ἰδέα μου γιὰ τὸ «Deutsches Requiem». Ἡ «σύμπτωση» αὐτὴ τοῦ ἐγκληματία πολέμου Ὁττο Ντήτριχ τσοῦρ Λίντε με τὸν συγγραφέα Χόρχε Λουῖς Μπόρχες, με τὶς ἀγάπες καὶ τὶς προτιμήσεις του, δὲ λειτούργησε μοῦ φαίνεται καὶ τόσο

² Ἐκτός ἀπὸ «συμβολικό, συλλογικό ὄνομα», τὸ Γερούσαλεμ, δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπο νὰ θυμίσουμε ὅτι ὑπῆρξε πραγματικὰ στὴ γερμανικὴ λογοτεχνία. Ὁ Carl Wilhelm Jerusalem (1747-1772) εἶναι αὐτὸς ποὺ με τὴν αὐτοκτονία του ἔδωσε στὸν Γκαϊτε βασιικά στοιχεῖα τοῦ Βέρθερου καθὼς καὶ τὴν τραγικὴ λύση τῆς ἱστορίας του...

πετυχημένα... Ἡ γερμανικὴ παιδεία τῶν χρόνων τῆς ἐφηβείας τοῦ Ἀργεντινοῦ, ἡ γερμανικὴ γλῶσσα, ὁ θησαυρὸς τῆς μεταφυσικῆς, ὁ Σοπενάουερ καὶ οἱ ἄλλοι, ὁ Μπράμς «μὲ τὴν ἀπειρὴ ποικιλία τοῦ κόσμου του», ὁ Νίτσε καὶ ὁ Σπέγκλερ, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων, ὁ Λούθηρος καὶ ἡ Βίβλος, καὶ τ' ἄλλα ποὺ παραλείπω ἐδῶ, ὀλόκληρος σχεδὸν ὁ κόσμος τοῦ Μπόρχες, ὅπως μαρτυρεῖται συχνὰ στὴν ποίηση καὶ τὴν πεζογραφία του, δύσκολα, φαίνεται, προσαρμόζεται — ἢ μᾶλλον ἐναρμονίζεται... — στὴν προσωπικὴ ἱστορία τοῦ — συμπαθοῦς θὰ μπορούσε διαφορετικὰ — ὀρθόδοξου ναζι Ὅττο Ντήτριχ τσοῦρ Λίντε. Ἡ «ἐξήγηση» τοῦ Μπόρχες γιὰ «τὴν περίπτωσή του», νὰ κατανοήσουμε μέσῳ αὐτῆς τὴν Ἱστορία τῆς Γερμανίας καὶ τὴν Παγκόσμια Ἱστορία, ἡ περίπτωσή του ποὺ ἀποτελεῖ σήμερὰ ἐξαίρεση καὶ αὔριο θὰ εἶναι κοινότοπη, καθὼς καὶ ἡ προφητεία του γιὰ τὴν «ἀμείλικτη ἐποχὴ» ποὺ ζοῦμε πλέον, καὶ τὴ σφυρηλάτησαν οἱ Γερμανοί, αὐτὰ ὅλα, εἶναι ἴσως ἀλήθεια... Ὅχι ἀρκετὴ ὅμως νὰ δικαιώσει τὸ «Deutsches Requiem». Πρῶτα πρῶτα γιὰτὶ «μᾶς τὰ ἴπαν καὶ ἄλλοι», καὶ ἀφοῦ τὰ εἴχαμε ἤδη λουστῆι στὸ σβέρκο μας, προπάντων ὅμως γιὰτὶ ἀπὸ τὸν Μπόρχες θὰ περιμέναμε καμιάν ἄλλη ἀλήθεια, πιὸ ταιριαστὴ στὸ συγγραφέα τοῦ Ἄλεφ. Τὸ «Deutsches Requiem», ὅ,τι καὶ ἂν θέλησε ὁ Μπόρχες μ' αὐτό, μπορεῖ, κάλλιστα, ν' ἀμφιλέγεται. Ὁ Ὅττο Ντήτριχ τσοῦρ Λίντε νεκροευλογήθηκε πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία του.

Προτοῦ ἔρθουμε στὸ δεύτερο ρέκβιεμ, ἐκεῖνο τῆς Φόνισσας, δύο παρατηρήσεις — ὡς ἐκ περισσοῦ ἴσως... Οἱ πρωταγωνιστὲς πρῶτα τῶν δύο ρέκβιεμ, ὁ Λίντε καὶ ἡ Φραγκογιαννού, εἶναι φονιάδες οἱ δύο τους, τοὺς ἐνώνει ὅμως κάτι περισσότερο: ἐξηγοῦν καὶ δικαιολογοῦν τὰ ἐγκλήματά τους μὲ μιὰ «φιλοσοφία», ὑπηρετοῦν κάποιους ἀνώτερους σκοποὺς μ' αὐτά. Ὁ Γερμανὸς θέλει «νὰ καταστρέψει τὸν οἶκτο», τὴν ἀποτρόπαιη, ὅπως λέει, αὐτὴ ζώνη τῆς ψυχῆς του, «τὸ τελευταῖο ἀμάρτημα τοῦ Ζαρατούστρα». Ἡ Φραγκογιαννού ν' ἀπαλλάξει τὸν κόσμο ἀπὸ τὴ δυστυχία, νὰ τὴν περιορίσει τὸ κατὰ δύναμιν, καταστρέφοντας τὴ ρίζα τῆς ζωῆς ποὺ εἶναι τὰ κοριτσάκια.

Καὶ ἡ ἄλλη παρατήρηση: ὁ Μπόρχες, νὰ μὴν τὸ ξεχνοῦμε, εἶναι ὁ συγγραφέας, δὲν εἶναι στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὁ ἀφηγητὴς — κατὰ ποὺ ἐπιμένει καὶ ἡ σύγχρονη θεωρία... Ἀφηγητὴς εἶναι ὁ Λίντε καί, φυσικά, δὲν ταυτίζεται ἀναγκαστικά μὲ τὸ συγγραφέα. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι καὶ τὰ δύο, συγγραφέας καὶ ἀφηγητὴς· δική του εἶναι ἡ Φόνισσα καί — σύμφωνα μὲ τὸ ἀνέκδοτο — ὅ,τι θέλει τὴν κάνει!

Ὅταν προσονομάζω — ἢ ταπεινότης μου καὶ ὄχι ὁ Παπαδιαμάντης — τὴ

«Φόνισσα» ρέκβιεμ, ἔχω, νομίζω, ἀπαντήσει καταρχὴν στὸ σχολαστικὸ κατὰ βάσιν προβληματισμὸ τῶν σχολιαστῶν της, γιὰ τὴ στάση τοῦ συγγραφέα ἀπέναντί της· ἂν καταδικάζει ἢ ἀθωώνει τὴ Φραγκογιαννοῦ, ἂν τὴν ἐξηγεῖ ἀπλῶς, ἐξηγεῖ δηλαδὴ τὴ «συμπεριφορά» της — μὲ τὴν ἔννοια τοῦ behaviorisme — μὲ κοινωνιολογικά, ψυχολογικά ἢ ἄλλα κριτήρια παραμένοντας ὁ ἴδιος οὐδέτερος ἢ ὄχι, κτλ, κτλ...

Ὅσο γι' αὐτὰ δηλαδὴ, τὴν κοινωνιολογικὴ πλευρὰ τοῦ ἀφηγήματος, τὴ θέση τῆς γυναίκας ἐκεῖ, τὴν ψυχοπαθολογία ὕστερα — «ψήλωσε ὁ νοῦς της» καὶ τί σημαίνει αὐτό —, τὰ ἴδια τὰ ἐγκλήματά της, ἕνας τυφλὸς μόνο θὰ τὰ ὑποτιμοῦσε καὶ μόνο στενόμυαλος δὲ θὰ καταλάβαινε — ἢ δὲ θὰ κατανοοῦσε... — τί λένε καὶ τί σημαίνουν. Τί τέλος πάντων μένει ἀπὸ τὸ διήγημα χωρὶς αὐτά. Τὸ ζήτημα ὥστόσο δὲν εἶναι αὐτό. Ἄν ἦταν, δὲ χρειάζονταν κανένα ρέκβιεμ ὡς «κοινωνικὸν μυθιστόρημα» θὰ ἔφταναν μελέτες πάνω σ' αὐτά, ἱστορικὲς ψυχολογικὲς κοινωνιολογικὲς ἐγκληματολογικὲς μελέτες, καὶ θὰ τελείωνε. Τὸ ζήτημα εἶναι αὐτὰ ὅλα γινομένα ὅμως ρέκβιεμ. Ἄλλο αὐτὰ κι ἄλλο ἐκεῖνο. Ἡ, αὐτὰ ὅλα ὡς ρέκβιεμ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῆς κεκοιμημένης δούλης τοῦ Θεοῦ Χαδοῦλας τῆς Φράγκισσας, ὅπως τῆς πρέπει, ὡς ἀμαρτωλῆς ποὺ εἶναι αὐτή, κι ὅπως ξέρεи ὁ... συνθέτης τοῦ ἔργου νὰ φέρει σὲ τέλος τὴ δουλειὰ ποὺ ἀνέλαβε. Μὲ τὰ δικὰ του μέρη στὴ θέση ἐκείνων τοῦ Dies irae, τοῦ Sanctus, τοῦ Agnus Dei, κτλ.

Τὸ α', ἄς ποῦμε, μέρος τοῦ ἔργου — The first movement, ὅπως λέει ἄλλος μαέστρος γιὰ κάτι Κουαρτέτα —, «Ἀγρύπνια στὶς γεναριάτικες νύχτες καὶ φαντάσματα τῶν περασμένων». Τὸ Adante, ἢ ἀλλιῶς ὁ βαρὺς, ἀλλὰ σταθερὸς βηματισμὸς μιᾶς πρόζας, ποὺ ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας πνοή της προοιωνίζεται, ξεκινώντας, ὅτι πηγαίνει γιὰ πολὺ μακριὰ καὶ νὰ πάρει ὁ ἀναγνώστης ἀνάλογη ἀναπνοή. Τὸ β' ὕστερα μέρος, «Ἐξοδος στὸ ὕπαιθρο τὴν ἐβδομάδα τῶν Βαίων». «Κάτω ἐχαράττετο βαθὺ τὸ ποτάμιον, τ' Ἀχειλᾶ τὸ ρέμα, καὶ ὄλην τὴν βαθεῖαν κοιλάδα μετὰ ἡρέμου μορμυρισμοῦ διέτρεχε τὸ ρεῦμα, κατὰ τὸ φαινόμενον ἀκίνητοῦν, λιμνάζον, ἀλλὰ πρᾶγματι ἀενάως κινούμενον ὑπὸ τὰς μακρὰς βαθυκόμους πλατάνους· ἀνάμεσα εἰς βρῦα καὶ θάμνους καὶ πτέριδας, πρασινωπὸν ἀπὸ τὰς ἀνταυγείας τὰς χλοεράς, φιλοῦν ἅμα καὶ δάκνον τοὺς βράχους καὶ τὰς ρίζας, νᾶμα μορμύρον, ἀθόλωτον, βρίθον ἀπὸ μικρὰ καβουράκια» κτλ., προετοιμάζοντας ἔτσι τὴ «Σικνήν πλάι στή... στέρνα». Τὸ γ' μέρος μὲ τὰ δικὰ του, τὸ δ' «Μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης». «Ἀκριβοδίκαια» κι ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς λαβωμένης βαριά ἠθικῆς τάξης τοῦ κόσμου, στὴν πλέον ὅμως κατάλληλη θέση καὶ ὥρα ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ ρέκβιεμ, τῶν κυμάτων του ποὺ πυκνώνουν κι ἀνεβαίνουν, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, στὸ φινάλε του.

‘Ο Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης εἶναι αὐτὸ πρῶτα, συγγραφέας, καὶ λαβαίνει κατόπιν —ἀπὸ τῆ Μούσα!— τὴν ἐντολή, ἢ τὴν παραγγελία, νὰ πραγματευθεῖ, νὰ γράφει γιὰ τὴ «Χαδούλα τῆ Φράγκισσα, τὴν ἄλλως λεγομένην Φραγκογιαννοῦ». Θὰ μελετήσῃ τὰ καθέκαστα πού τὴν ἀφοροῦν, τὰ προγονικά —ὅπως ὁ Πίνδαρος τῶν πυθιονικῶν καὶ ὀλυμπιονικῶν του!— καὶ τὰ δικά της καθέκαστα, τῆς μάνας καὶ τοῦ πατέρα της, θὰ πάρει αὐτὸς φωτιά, ὅπως ὄλοι πού τοὺς ἀγγίζει ἡ Μούσα, καί, ταπεινὰ ὕστερα, σὰν τοὺς ἀγιογράφους καλογέρους πού θαύμαζε, θὰ τραβήξῃ ἐμπρὸς στὴ δουλειά του. Μιά στοῦ καρφί, μιά στοῦ πέταλο. Ἡ γυναίκα εἶναι φόνισσα· ἡ γυναίκα εἶναι ἔνοχη. (Φονιάς εἶναι καὶ ὁ γιὸς της, ὁ Μοῦρτος, στὶς φυλακὲς τῆς Χαλίδας· αὐτὸς ὅμως οὔτε καὶ ἤξερε γιὰ τὴν κακία του, ἀπὸ ποῦ καὶ ὡς ποῦ... Ὁ Θεὸς ἄς τὸν λυπηθεῖ, τόσο μόνο.)

Ἡ Χαδούλα δὲν εἶναι εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε μιά φόνισσα. Δὲν ἔπραξε μιά φορά καὶ ἔξω ὑπὸ τὴν ἐπήρεια συγκυριῶν ἐκτάκτων καὶ περιστάσεων. Κι ἂν ἔτσι ξεκίνησε, τὴν πρώτη φορά, ξάγρυπνη καὶ παραλογισμένη νύχτες καὶ νύχτες μὲ τὴν ἐγγονή της, δὲ θὰ σταθεῖ αὐτοῦ. Ἀνέπτυξε, ὁ ψηλωμένος νοῦς της, μιά θεωρία. Ἐφόσον εἶναι καλύτερα γιὰ τὰ κορίτσια νὰ μὴ γεννιῶνται, γιὰ τοὺς γονεῖς τοὺς πρῶτα, τίς μητέρες τοὺς προπάντων, πού δὲ βαστοῦν τὰ βάσανα πού σέρνουν τὰ κορίτσια μαζί τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἴδια αὐτὰ πού θ’ ἀναλάβουν καὶ θὰ συνεχίσουν σὲ λίγο τὴν ἱστορία τῶν μητέρων τους, ἐφόσον ἔτσι εἶναι, γιατί νὰ μὴ βοηθοῦμε, οἱ ἄνθρωποι, τὴ μάστιγα πού εἶναι οἱ θανατηφόροι Ἄγγελοι, «οἵτινες χαίρουν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὅταν ὑποδέχονται τὰς ψυχὰς τῶν νηπίων»; Κι ἄλλοτε προσεύχεται στὸν Ἀι-Γιάννη τὸν Κρυφὸ νὰ τῆς δείξῃ τὸ δρόμο της, πού τὸν καλοπαίρνει, καὶ ἄλλοτε ἀκούει τίς μυστικὰς φωνὰς πού τὴν ὀνομάζουν φόνισσα. «Ἐν τοσοῦτω», τὴν ἔχει πάρει ὁ κατήφορος, ἡ «σάρα» πού θὰ τὴν ὀδηγήσῃ στὸν ὑγρὸ τάφο της.

Κοντὰ της ὁμως ἡ Δελχαρῶ· πού ὑποψιάζεται, σχεδὸν ξέρεي τὴν ἀλήθεια. («Ποῦ θὰ πᾶς μάνα; ἐπανελάβε κλαίουσα. Ὡ, καίετ’ ἡ καρδιά μου!») Ἄν δὲν ἤξερε καλὰ ὁ συγγραφέας τὴν ἡρωίδα του καὶ τοὺς ἄλλους, μεγαλοποιοῦσε ἢ συρρίκνωνε τὰ πράγματα, μὲ ψεύτικα ἐλαφρυντικά ἢ ἐπιβαρυντικά, τὸ... ρέκβιεμ γιὰ τὴ Χαδούλα δὲ θὰ ἦταν αὐτό. Δὲ θὰ εἶχε ἀναχθεῖ, τὸ μυθιστόρημα, στὴν περιωπὴ τοῦ ρέκβιεμ — ὅποια εἶναι αὐτή.

Τὸ «Γερμανικὸ Ρέκβιεμ», θέλω νὰ πῶ, «λογοτεχνικὴ σύνθεσις — παραφράζω τὸ λεξικὸ πού προανάφερα— νεκρωσίμου ἀκολουθίας ἀποτελουμένη» κτλ., ρέκβιεμ αὐτὸ γιὰ τὴ δυστυχησμένη Γερμανία τῆς ἐπαύριον τοῦ πολέμου, γιὰ «τὴν ἀγαπημένην μας πατρίδα» διὰ στόματος τοῦ τέκνου της Ὅττο Ντῆτριχ τσοῦρ Λίντε, πάρα εἶναι «Μπόρχες», τῆς ἀγαπημένης

και γι' αὐτὸν πνευματικῆς πατρίδας πού τοῦ στάθηκε ἡ γερμανικὴ κουλτούρα· πάρα εἶναι προσωπικὴ στάση καὶ ὑπόθεση, γιὰ νὰ κινήσει σὲ κατάνυξη κι ἔλεος ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ Λίντε καὶ τῆς καταρρακωμένης Γερμανίας τὸν ἀναγνώστη του. Καὶ δὲν εἶναι, φυσικά, τότε, κανονικὸ τὸ ρέκβιεμ...

Ὁ Παπαδιαμάντης, δὲν ἐπέγραψε αὐτὸς ἔτσι, ρέκβιεμ τὸ ἀφήγημά του, σύνθεση κι αὐτὸ νεκρωσίμου ἀκολουθίας κτλ., τὸ εἶπε «κοινωνικὸν μυθιστόρημα». Μόνο πού αὐτὸ «λειτουργεῖ» καὶ ὡς ρέκβιεμ. Ὅπως τὸ χρειάζεται ἡ φτωγὴ, δυστυχισμένη γυναίκα. «Ἐξηκοντοῦτις, καλοκαμωμένη, μὲ ἀδρούς χαρακτῆρας, μὲ ἦθος ἀνδρικόν», δὲν ἄγιασε μὲν ἀπὸ τοὺς στρεβλοὺς δρόμους τοῦ νοῦ καὶ τῶν ἔργων της γιὰ ν' ἀξίζει κανένα... Δοξαστικὸ! Χρειάζεται τὸ ἱκετήριο ἐκεῖνο γιὰ τὴν ἀνάπαυση, τὴν αἰώνια εἰ δυνατόν ἀνάπαυση, τῆς ταλαίπωρης κι ἀμαρτωλῆς ψυχῆς της. Ὁ συγγραφέας τῆς ἱστορίας της, ὡς ἄνθρωπος κι αὐτός, πού ξέρεי τὸν κόσμον, τοῦ ἔλαχε ὅμως ἐλαφρότερη μοῖρα σ' αὐτόν, κι ἀμάρτησε λιγότερο, αὐστηρὸς πάντοτε ἀλλὰ καὶ συμπονετικὸς, θὰ μεσιτεύσει τὸ «ἐπ' αὐτῶν»: Requiem aeternam dona... Γιὰ νὰ δοθεῖ τουλάχιστο ἡ γνωστὴ ἐκεῖνη «κάθαρση», ὡς ἓνα βῆμα κατὰ τὴ — σωτηρία νὰ ποῦμε; Δὲν εἶναι πολὺ «μιὰ τέτοια ἐλπίδα»; Κατὰ τὴν ἀνάπαυση λοιπὸν καὶ πολὺ εἶναι. («Θ' ἀναπαυτοῦμε, θεῖε Βάνια, θ' ἀναπαυτοῦμε...») Ἄς εἶναι γι' ἄλλους οἱ θρίαμβοι.

Υ.Γ. Ἡ φίλη μου Ἄ. μου ἐπέστησε τὴν προσοχὴ στὸν Ἐπίλογο τοῦ Ἄλεφ, ὅπου καὶ ἡ παράγραφος πού ἀκολουθεῖ γιὰ τὸ «Ρέκβιεμ».

«Στὴ διάρκεια τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, κανένας δὲν μπορεῖ νὰ εὐχόταν πιὸ ὀλόψυχα ἀπὸ μένα τὴν ἦττα τῆς Γερμανίας· κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ἔνωσε πιὸ πολὺ ἀπὸ μένα τὸ τραγικὸ πεπρωμένο τῆς Γερμανίας· τὸ "Deutsches Requiem" προσπαθεῖ νὰ καταλάβει αὐτὸ τὸ πεπρωμένο, τὸ ὁποῖο οἱ δικοί μας "γερμανόφιλοι", πού δὲ γνωρίζουν τίποτα ἀπὸ τὴ Γερμανία, ὄχι μόνον δὲ θρήνησαν, ἀλλὰ καὶ δὲν τὸ ὑποψίαστηκαν ποτέ».

Ἐπιβεβαιώνονται, νομίζω, κι ἀπὸ ἐδῶ πιὸ πολὺ ὅσα παρατήρησα ἤδη γιὰ τὸ «Ρέκβιεμ». Οἱ ἄλλοι —καὶ οἱ γερμανόφιλοι, πόσο μᾶλλον οἱ ἄλλοι— δὲν κατάλαβαν «τὸ τραγικὸ πεπρωμένο τῆς Γερμανίας», δὲ γνωρίζουν τίποτα ἀπ' αὐτὴ, δὲ θρήνησαν —μὲ ρέκβιεμ ἢ ἄλλως πως— καὶ δὲν ὑποψίαστηκαν τίποτα. Ὅχι ὅμως κι αὐτός, κι ἄς εὐχόταν ὀλόψυχα τὴν ἦττα τῆς Γερμανίας κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, κτλ, κτλ, — γιὰτὶ αὐτὲς οἱ διαβεβαιώσεις; Τί νὰ ὑποθέσει κανεῖς;

Θὰ εἶναι, φαίνεται, ἄλλο νὰ παρακολουθεῖς τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον ἀπὸ τὸ Μπουένος Ἄιρες, στὸ ραδιόφωνο καὶ τίς ἐφημερίδες, κι ἄλλο ἀπὸ τὸ συρματοπλέγμα τοῦ στρατοπέδου τοῦ Τάρνοβιτς ἢ τὰ ἐλληνικὰ βουνὰ

καὶ τοὺς κάμπους... Ἄλλο ἴσως ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τῆς ἀντικειμενικότητος —τῆς περιφρημῆς, πιδ καλά, γερμανικῆς ψυχραιμίας κι αὐτοπειθαρχίας— κι ἄλλο ἀπὸ ἐκείνη τῆς συμπάθειας, καὶ τῆς ἐμπάθειας ὕστερα. Ὄταν γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη αἰσχύει τὸ σωκρατικὸ ἐκεῖνο τοῦ Συμποσίου “τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς εἶναι κωμωδίαν καὶ τραγωδίαν ἐπίστασθαι ποιεῖν”». Τραγωδίαν καὶ κωμωδίαν πρῶτα, γιὰ ν’ ἀποβεῖ αὐτομάτως ρέκβιεμ... Γιὰ ὅσα τὸ ἀξίζου.

ΙΩ. Ν. ΦΡΑΓΚΟΥΛΑΣ

Τρία πρόσωπα από τή Μωραϊτίδειο σκιαθίτικη προσωπογραφία

Και στη «Μωραϊτίδειο σκιαθίτικη προσωπογραφία» συνάντησα τήν ίδια δυσκολία, τήν όποία βρήκα κι όταν έγραφα τήν «Παπαδιαμαντική σκιαθίτικη προσωπογραφία»¹.

Ό Άλέξανδρος - Άνδρόνικος Μωραϊτίδης, τό «σέμνωμα και ό δεύτερος άστέρας τού νησιού μας», κατά τήν ώραία έκφραση τού μακαριστοϋ δημιουργικοϋ λαογράφου τής Σκιαθίου παπα - Γιώργη Α. Ρήγγα, έγραψε συνολικά μόνο 30 διηγήματα, από τά όποια τά 23 έχουν σκιαθίτικη τήν υπόθεσή τους, τά 6 είναι άθηναιικά κι ένα, τά «Παλατιανά Χριστούγεννα», αναφέρεται στην Κωνσταντινούπολη, στό βασιλικό παλάτι.

Σέ όλα τά διηγήματα τά όνόματα πού αναφέρονται στα πρόσωπα παρουσιάζονται παραλλαγμένα, γεγονός πού όφείλεται στη φαντασία τού Μωραϊτίδη ή σέ προσωνόμιο, και μόνο ένα δυό πρόσωπα αναφέρονται μέ τό πραγματικό τους όνομα κι επίθετο.

Έτσι κι εδώ, όπως και στα διηγήματα τού Παπαδιαμάντη, ή άνεύρεση τών πραγματικών στοιχείων τών προσώπων αϋτών είναι αρκετά δύσκολη, και τήν δυσκολεύει ακόμη περισσότερο ή διαφορά τού χρόνου πού μάς χωρίζει από τήν έποχή πού γράφτηκε τó μωραϊτίδειο έργο.

Παρουσιάζω στη συνέχεια τά τρία πρώτα πρόσωπα από τή «Μωραϊτίδειο σκιαθίτικη προσωπογραφία».

Ήταν γιός τού Ίωάννου Γ. Γιακουμή και τής
Άνδρέας Γ. Γιακουμής Σταματίτσας Π. Σεπέρη, πού καταγόταν από τήν Ύδρα, και γεννήθηκε στη Σκιαθίο τó 1838. Παντρεύτηκε τó 1872 τήν Όρα Ίω. Παπαγεωργίου († 1923) κι απόκτησαν όκτώ παιδιά, τρία άγόρια και πέντε κορίτσια. Έκλέχτηκε τρεις φορές δημοτικός σύμβουλος (1874, 1879 και 1883) και πέθανε τó 1901. Ήταν πλοίαρχος.

¹ Ίω. Ν. Φραγκούλας, *Παπαδιαμαντική σκιαθίτικη προσωπογραφία*, Βόλος 1996.

Ὁ πρῶτος γιὸς του Στέφανος πέθανε νήπιο τὸ 1874, ὁ δεῦτερος γιὸς του Γεώργιος, πλοίαρχος, ἐπίσης πέθανε ἄγαμος τὸ 1903, καὶ ὁ τρίτος ὁ Ἰωάννης (1878-1930), μεγαλοπλοίαρχος, πού τὸ τρίστιο ἰστιοφόρο του, τὸ μπάρκο «Οὐρανία» 1500 τόννων, χάθηκε αὐτανδρο στὶς ἀκτὲς τῆς Ἀγκόνας τῆς Ἰταλίας τὸ 1906 μὲ πλοίαρχο τὸ γυναικάδελφό του Ἀντώνη Πόθου Ἀγιώτη, παντρεύτηκε τὸ 1906 τὴν Οὐρανία Πόθου Ἀγιώτου († 1917). Ἀπόκτησαν ἕνα γιό, τὸν Ἀνδρέα, πλοίαρχο ἐπίσης κι ἐφοπλιστή, πού ζεῖ στὴ Νέα Ὑόρκη παντρεμένος μὲ τὴν Ἑλένη Ἀποστολέρη, καὶ τέσσερα κορίτσια, τὴν Ἀρετὴ, πού πέθανε μαθήτρια, τὸ 1916, τὴν Ἑλένη πού ἔμεινε ἄγαμος, τὴν Ὀρσαλία πού παντρεύτηκε τὸ 1949 τὸ Δημήτρη Κοντό, καὶ τὴ Σταματία πού παντρεύτηκε τὸν τραπεζικό Νίκο Χαρδαλούπα.

Ἀπὸ τὶς πέντε θυγατέρες τοῦ Ἀνδρέα Γιακουμῆ, ἡ Σοφία πέθανε ἄγαμος τὸ 1886, ἡ Ματῶ († 1935) παντρεύτηκε τὸ 1880 τὸν πλοίαρχο Ἰωάννη Ν. Μπούρα († 1918), ἡ Μαριγῶ παντρεύτηκε τὸ 1887 τὸ ναυτικό Στάθη Δ. Εὐσταθίου ἢ Κουρκούμπα, καὶ ἡ κόρη τους, Καλλιόπη, παντρεύτηκε τὸ Μαρίνο Ἀγγελῆ Ἀθανασίου τὸ 1918, πού ἐλέγχτηκε καὶ πρόεδρος τῆς Κοινότητος Σκιάθου, ἡ Ἀριστέα παντρεύτηκε τὸ 1892 τὸν καθηγητὴ καὶ συγγραφέα Σωτῆρη Ἀλεξ. Οἰκονόμου († 1909), πρῶτο ἐξάδελφο τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη², καὶ ἡ Χρυσῶ († 1947) παντρεύτηκε τὸ 1904 τὸ δικηγόρο Γιάννη Β. Χατζάκο († 1986) ἀπὸ τὴ Σκόπελο καὶ παιδιὰ τους εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ φίλοι Βασίλης († 1986), δικηγόρος, καὶ Γιώργος, χειροῦργος γιαντρός πού ζεῖ στὴν Ἀθήνα.

Τὸν πλοίαρχο Ἀνδρέα Γιακουμῆ ἀναφέρει ὁ Μωραϊτίδης στὸ διήγημά του «Μὲ τὰ πανιά», ὅπου ὁμως δὲν τὸν ἀναφέρει ὀνομαστικά, ἀλλ' ἀπλῶς «ὁ πλοίαρχος». Ἀλλὰ εἶναι βεβαιωμένο ἀπὸ μαρτυρία τοῦ Μωραϊτίδη καὶ ἀπὸ περικοπὲς τοῦ διηγήματος πού ἀναφέρονται στὸ «Γιαννάκη», πού εἶναι ὁ γιὸς τοῦ πλοίαρχου, ὅτι ὁ πλοίαρχος αὐτὸς εἶναι ὁ Ἀνδρέας Γ. Γιακουμῆς καὶ ἡ σκούνα εἶναι ἡ «Ἄρτεμις», μὲ τὴν ὁποία ταξίδεψε ὁ Μωραϊτίδης τὸ 1888 ἀπὸ τὴ Σκιάθο στὴν Κωνσταντινούπολη.

Καὶ τὸ διήγημα «Μὲ τὰ πανιά» εἶναι ἕνα διήγημα ὅπου περιγράφεται μὲ γαλήνιες καὶ δραματικὲς σκηνὲς τὸ νοσταλγικὸ ταξίδι τοῦ Μωραϊτίδη μὲ τὴ σκούνα «Ἄρτεμις». Μαζὶ εἶναι καὶ ὁ γιὸς τοῦ καπετάν Ἀνδρέα, ὁ Γιαννάκης, «νεανίας μόλις δεκαοκταετής, ἀγένειος, μελανόφθαλμος, μελαψός, μὲ κόμην ἄφθονον κατάμαυρη», ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ κατόπιν μεγαλοπλοίαρχος Ἰωάννης Ἀνδρ. Γιακουμῆς, πλοίαρχος μόνιμος τοῦ ὑπερωκεανίου «Θεμιστοκλῆς» πού ἐκτελοῦσε τὴ γραμμὴ Πειραιᾶ-Νέας Ὑόρκης.

² Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας, *Πνευματικὴ θεώρηση τῆς Σκιάθου*, Βόλος 1995, σσ. 32-33.

Παραθέτω μιὰ ωραία περιγραφή:

«Στηρίζων τὸ στήθος μου ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ δρυφάκτου τῆς πρύμνης, ὡς ἐπὶ τῶν χειλέων ἐξοχικοῦ ἀνδῆρου, με κρυφὴν χαρὰν εἰσπνέω τὴν δρόσον, τὴν ἀμύθητον τοῦ πελάγουσ δρόσον, τὴν ἀχώνευτον, τὴν ἀλησμόνητον ζωήν.

»Δύο - τρία κοπαδάκια, σκιρτῶντα μικρὰ ψαράκια, μικρούτσικες ἀθερίνες τῆς Σκιαῆθου, μᾶς παρηκολούθησαν ἀπὸ τοῦ λιμένου. Καὶ σπεύδουν τὰ καημένα, καὶ σείουν τίς οὐρίτσες των ὡς νὰ τρέμουν μὴ μᾶς χάσουν. Ἀραιώνουν, πυκνοῦνται, ἀλαργεύουν, σιμώνουν, παρατάσσονται, ἀνακατώνονται. Χάνονται ὑπὸ τὸ καταπράσινον κῦμα, καὶ πάλιν ἰδοὺ ἀναφαίνονται παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς σκούνας, ἢ ὅποια ὡς διὰ μαγνήτου, τὰ προσελκύει κοντὰ τῆς, τὰ σύρει μαζὶ τῆς. Τώρα εἶναι πίσω. Τώρα ἤλθαν στὴ μέση. Ἐνα κοπαδάκι, δύο κοπαδάκια, τρία κοπαδάκια. Μικρὰ - μικρὰ. Μὲ κοιλιὰν ἄσπρην, μὲ ματάκια μαῦρα, ὡς γυαλιστερές χανδρίτσες. Ψίχουλα πού τὰ τίναξαν, θαρρεῖς, οἱ ναῦται ἀπὸ τὸ δεῖπνον των καὶ ἐζωντάνεψαν μέσα στὸ κῦμα.

»Καὶ νά, τσιμποῦν τὴν κοιλιὰν τῆς σκούνας, ἀναίσθητον, μπακιρωμένην. Τώρα ἔκαμαν κύκλον. Τώρα χορεύουν τὸν συρτόν. Τώρα κολυμβοῦν ἕνα - ἕνα. Τώρα παραβγαίνουν στ' ἀλάργα. Πλέουν καὶ παίζου. Παίζουν καὶ πλέουν. Ἐξάγουν τὰ κεφαλάκια των νὰ μᾶς ἰδοῦν καὶ σχηματίζουν φουσαλίδες ὡς νὰ ἐπιπλέη ἐκεῖ τρυπιμένον κόσκινον. Στρέφουν ἐξαίφνης πρὸς τὸ πέλαγος, ὡς νὰ κυνηγοῦν ψιχίον καταπεσόν, κ' αἴφνης μετανοοῦν τάχα καὶ τὸ ἀφήνουν· καὶ πάλιν ξαναμετανοοῦν καὶ παρακολουθοῦν πάλιν ὅλα μαζὶ, ἕνας σωρός, τὴν σκούναν, τῆς ὁποίας τὰ λευκὰ ἱστία κεντῶσιν ἤδη μὲ χρυσάφι πολίτικον αἰ χρυσαῖ τῆς δύσεως ἀκτῖνες»³.

Εἶχε καὶ τὸ παρωνύμιο «Μιρμίγκης». Καὶ **Νικόλαος Δ. Δαμάσκος** στὰ χρόνια τῆς δεύτερης Ἐνετοκρατίας τῆς Σκιαῆθου, τὸ 1459, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Σκιαθίτης Νικόλαος Μιρμίγκης κατέχει κρατικὴ θέση⁴. Νὰ εἶναι ἄραγε πρόγονός του;

Γεννήθηκε τὸ 1839 κι ἦταν γιὸς τοῦ Δημητρίου Ἀθαν. Δαμάσκου καὶ τῆς Μάχως Κων. Φραγκούλα († 1879) καὶ πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ μακαριστοῦ πατέρα μου. Ἦταν πλοίαρχος. Παντρεύτηκε τὸ 1869 τὴν Κυρατσού

³ Ἀ. Μωραϊτίδης, «Μὲ τὰ πανιά», *Τὰ Διηγήματα*, τ. Β', ἐκδ. «Γνώση» καὶ «Στιγμή», Ἀθήνα, 1991, σ. 234.

⁴ Τρύφων Εὐαγγελίδης, *Ἡ νῆσος Σκίαθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες*, ἐν Ἀθήναις, 1913, σ. 51.

λα Ίω. Καρπέτη (†1929) κι ἀπόκτησαν τέσσερα ἀγόρια κι τέσσερα κορίτσια.

Ὁ πρῶτος γιός, Δημήτριος, παντρεύτηκε τὸ 1898 τὴ Ζωὴ Ἀντ. Παυλίνη κι ἔφυγαν στὴν Ἀμερική, ὅπου γεννήθηκαν κι τὰ τρία ἀγόρια τους, ὁ Νίκος τὸ 1906 κι ὁ Ζῶης κι ὁ Ἀντώνης, δίδυμοι, τὸ 1908, ὅποτε πέθανε στὴ γέννα τους ἡ μητέρα τους κι ὁ πρῶτος πῆρε κι τὸ ὄνομά της Ζῶης. Μὲ τὴν ἐπιστροφή τους στὴ Σκιάθου ὁ Ζῶης πέθανε τὸ 1912, ὁ Νίκος γύρισε ἀργότερα στὴν Ἀμερική, ὅπου κι πέθανε τὸ 1985, κι ὁ Ἀντώνης (1908-1987) παντρεύτηκε τὸ 1934 τὴν Κυριακὴ Γρ. Κυπαρισσοῦ κι ἐκλεκτὰ παιδιὰ τους εἶναι οἱ πλοίαρχοι Δημήτρης κι Γιώργος, κι ἡ Ζωὴ, παντρεμένη μὲ τὸν ἐξαίρετο γιατρὸ Κώστα Μ. Σουγιουλτζόγλου, ἀγαπητότατο φίλο. Ὁ Δημήτριος Ν. Δαμάσκος ξαναπαντρεύτηκε ἀργότερα τὴν Ἀκτὴ Τσουκαράκη κι πέθανε τὸ 1925.

Ὁ δεῦτερος γιός, Γεώργιος, πέθανε νήπιος τὸ 1877, ὁ τρίτος, Ἀθανάσιος, ἔφυγε στὴν Ἀμερική, ὅπου κι πέθανε, κι ὁ τέταρτος, ὁ Γιάννης (†1938), μεγαλοπλοίαρχος, παντρεύτηκε τὸ 1908 τὴ Μαριγῶ Ἡρακλῆ Κουμπῆ, κόρη ἐπίσης μεγαλοπλοιάρχου. Παιδιὰ τους εἶναι οἱ μακαριστοὶ πλοίαρχοι Νικόλαος κι Γιώργος, οἱ ὁποῖοι βρῆκαν τραγικὸ θάνατο, ὁ πρῶτος τὸ 1969 στὴν Ἰαπωνία πέφτοντας ἀπὸ τὸ ἀμπάρι τοῦ τάνκερ ποῦ κυβερνοῦσε, κι ὁ Γιώργος, ὅταν τὸ ἀγγλικὸ πολεμικὸ στὸ ὁποῖο ἐπέβαινε ὡς διερμηνέας προσέκρουσε τὸ 1945 σὲ ναρκοπέδιο ποῦ εἶχαν ποντίσει οἱ Γερμανοὶ στὸν Παγασητικὸ κόλπο, κι ἀνατινάχτηκε. Γιός τους εἶναι ὁ ἐξαίρετος δικηγόρος Τάσος ποῦ ζεῖ στὴν Ἀθήνα, κι ἔγγονός τους ὁ Ἀλέξανδρος Χρ. Τσιτσόπουλος, δικηγόρος στὴν Ἀθήνα κι συγγραφέας νομικῶν κι φιλοσοφικῶν μελετῶν⁵.

Ἀπὸ τίς θυγατέρες τοῦ Νικολάου Δαμάσκου ἡ Σειραϊνῶ (†1968) παντρεύτηκε τὸν πλοίαρχο Περικλῆ Ν. Μπούρα (†1941), ἡ Σταματίτσα πέθανε νήπιος τὸ 1884, ἡ Ζωὴ (†1958) παντρεύτηκε τὸν ἐπιχειρηματία Διονύση Ἡρ. Πέπα κι ἔζησαν στὸ Βόλο, κι ἡ Εὐαγγελία (†1987) παντρεύτηκε τὸ 1909 τὸ μακαριστὸ ἱερέα Γεώργιο Α. Ρήγα (†1960).

Ὁ Νικόλαος Δαμάσκος ἐκλέχτηκε σὲ τρεῖς περιόδους, 1895, 1899 κι 1907, δημοτικὸς σύμβουλος κι πέθανε τὸ 1926.

Ὁ πλοίαρχος Νικόλαος Δαμάσκος εἶναι ὁ ἥρωας στὸ διήγημα τοῦ Μωραϊτίδη «Ὁ Ἀναποδιασμένο», ποῦ τὸν ἀναφέρει μὲ παραλλαγμένο τὸ ὄνομά του σὲ «καπετάν Κωνσταντῆ». Κι γράφει:

«Ὁ καπετάν Κωνσταντῆς, ὃν οἱ ἀστεῖοι κι παιγιώδεις πάντοτε κι

⁵ Ίω. Ν. Φραγκούλας, *Πνευματικὴ θεώρηση τῆς Σκιάθου*, ὁ.π., σ. 81.

εἴρωνες πολλάκις νησιῶται ἀπεκάλουν “Ἀναποδιασμένον”, ξηρός και αὐστηρός πλοίαρχος, ἐξήκοντα πέντε ἐτῶν, διεκρίθη ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ διὰ τὴν φιλεργίαν και ναυτικὴν του ἰκανότητα, και τὴν “ξυπνάδα του”, ὡς ἔλεγον ἐν τῇ νήσῳ.

» Ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς ἀκτοπλοίας και ἐπεκτείνων κατ’ ἀρχὰς τὰς ναυτικὰς γνώσεις του μέχρι Πτελεοῦ και Στυλίδος, ἐτόλμησε πρῶτος αὐτὸς νὰ ἐπιδείξῃ βρῖκιον τῆς πατρίδος του, τὴν “Εὐαγγελίστριαν”, ἑκατὸν πέντε τόνων, εἰς τοὺς λιμένας τῆς Μαύρης Θαλάσσης και τοῦ Ποταμοῦ, και τὸ ἀρχαῖκὸν φέσι του εἰς τὴν Μασσαλίαν, ὅπου — εἰρήσθω ἐν παρόδῳ — τὸν ὑπεχρέωσαν οἱ λιμενικοὶ φύλακες, ὅταν ἐξῆλθε νὰ “πρατιγάρῃ”, νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον του μετὰ τὴν λέμβον, τρία μίλια μακρὰν, ἵνα καλλωπισθῇ ἐνδυόμενος εὐπρεπέστερον.

» Καὶ ὅμως ὁ καπετὰν Κωνσταντῆς ἐξῆλθεν πάλιν ὡς ἦτο — ἴδιος και ἀπαράλλακτος — μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐγύρισε μόνον τὸ προσφιλὲς φέσι του ἀνάποδα και τὸ ἐφόρεσεν ἄνω τῶν ὠτων ὀλίγον. Εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἀπέδιδε και τὸ ἀπονεμηθὲν εἰς αὐτὸν ἐπίθετον “ἀναποδιασμένος”, προσπαθῶν τάχα νὰ λησμονῇ τὴν αἰτίαν τὴν ἄλλην, δι’ ἣν τῷ ἀπεδόθη ὑπὸ τῶν ἐφυῶν νησιωτῶν».

Και πιὸ κάτω γράφει:

« Ἄλλ’ εἶχε μίαν μεγάλη ἰδιοτροπίαν ὁ καπετὰν Κωνσταντῆς, προελθοῦσαν ἐκ τῆς πολλῆς πεποιθήσεως περὶ τὰς ναυτικὰς γνώσεις του.

» Δὲν ἠνείχετο ὁδηγίας και παρατηρήσεις ἐκ μέρους τῶν ναυτῶν, εἴτε κατὰ τὸν χειρισμὸν τῶν ἰστιῶν, εἴτε κατὰ τὴν ἐν γένει διεύθυνσιν τοῦ πλοίου. Ὅσάκις δὲ αὐταί, ἀγνοοῦντες τὴν ἰδιοτροπίαν του, ᾔθελον νὰ ὁδηγήσωσι τάχα τὸν καπετὰν Κωνσταντῆ, οὗτος ἐπραττεν ὅλως τὸ ἐναντίον, ἔστω και μετὰ βλάβην πολλάκις τοῦ πλοίου του.

» Τρὶς εἶχε προσαράξει τὴν “Εὐαγγελίστριαν” ἐπὶ βράχου [...] Ὅταν τῷ ὑπεδείχθη ποτὲ γνωστὴ εἰς αὐτὸν ὕφαλος:

— Σὺ θὰ μετὰ μάθῃς βρὲ ἀγράμματα;

» Εἶπεν ὁ καπετὰν Κωνσταντῆς θυμωμένος, ἐνῶ ὡς δεξιώτατος ναυτικὸς ἦτο ἔτοιμος νὰ στρέψῃ τὴν πρῶραν και παρακάμψῃ τὴν ὕφαλον. Ἄλλ’ ἐπειδὴ τῷ ἐγένετο παρατήρησις, “δασκάλεμα” ὡς ἔλεγεν, ἵνα μὴ φανῇ ὅτι ὁδηγεῖται, αὐτὸς “ποῦ εἶχε φάγει τὴ θάλασσα μετὰ τὴ χούφτα”, ἐξηκολούθησε νὰ πλέῃ κατ’ εὐθείαν και ἰδοὺ· Κράφφφ! ἔτριξεν ἡ “Εὐαγγελίστρια” ἐπὶ τῆς ὕφαλου, ἐνῶ ὁ καπετὰν Κωνσταντῆς, θυμωμένος ἀκόμη, προσέθετεν:

— Ὅσα ξέρει αὐτὸ τὸ φέσι, δὲν τὰ ξέρει τὸ ξερό σας!

» Εὐτυχῶς και τὰς τρεῖς φορές οὐδὲν ἔπαθε τὸ ξύλινον σῶμα, ἐφ’ οὗ

ἐξεθύμαινε πάντοτε ἡ παράδοξος ἰδιοτροπία τοῦ καπετάν Κωνσταντῆ...»⁶.
 Γι' αὐτὸ καὶ τὸν ἀποκαλοῦσαν «'Αναποδιασμένον».

Γιάννης Ν. Καρπέτης Ἦταν γιὸς τοῦ δημογέροντα καὶ ἀγωνιστῆ τοῦ 1821 Νικολάκη Καρπέτη (1764-1856) καὶ γεννήθηκε στὸ Κάστρο τῆς Σκιάθου τὸ 1803. Ὑπῆρξε καὶ ὁ ἴδιος ἀγωνιστὴς στὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21, ἀπὸ τὴν ἀρχή, σὲ ἡλικία 18 ἐτῶν, μέχρι τὸ τέλος της. Ἀργότερα ἐκλέχθηκε δημαρχο-πάρεδρος καὶ δυὸ φορές δημοτικὸς σύμβουλος, τὸ 1859 καὶ τὸ 1866. Ἦταν μεγαλοπλοίαρχος.

Παντρεύτηκε τὴ Σταματίτσα Α. Πρωτόπαπα (1816-1883) καὶ ἀπέκτησαν δυὸ γιουὺς καὶ τρεῖς θυγατέρες. Πέθανε τὸ 1880.

Ἀπὸ τοὺς γιουὺς του ὁ Νικόλας († 1909), ποὺ ἦταν δάσκαλος τῆς ναυτικῆς τέχνης, παντρεύτηκε τὸ 1857 τὴν Ἀγγελίκα († 1918), κόρη τοῦ Ὑδραίου λιμενάρχου στὴ Σκιάθου Ἀνδρέα Ἀποστόλη, ποὺ ἦταν ἀνιψιὸς τοῦ ναυάρχου Νικολῆ Ἀποστόλη, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος († 1903), πλοίαρχος, παντρεύτηκε τὸ 1875 τὴν δασκάλα Οὐρανία († 1934), κόρη τοῦ σχολάρχου Κωνσταντίνου Γ. Παπαγεωργίου, ποὺ ἐχρημάτισε στὴν Ἄνδρο μαθητῆς τοῦ Θεοφίλου Καίρη⁷. Ἐγγονοὶ του ἀπὸ τὴν κόρη του Ματούλα Ι. Φροντιστῆ εἶναι οἱ μακαριστοί: ὁ στρατηγὸς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΕΘΑ Ἀθανάσιος Ι. Φροντιστῆς († 1979), ἐκλεκτὸ τέκνο τῆς Σκιάθου, ὁ δασολόγος Ἀλέκος, ὁ γιατρὸς Κώστας καὶ ὁ ἀγαπητότατος φίλος Γιάννης ποὺ ζεῖ στὴν Ἀθήνα μὲ τὴ σύζυγό του Μαρία καὶ τὴν κόρη του Οὐράνα.

Ἀπὸ τίς θυγατέρες του ἡ Γηρακὼ πέθανε τὸ 1857 ἄγαμος, ἡ Σειραίνω παντρεύτηκε τὸ δημοδιδάσκαλο Ἐπιφάνιο Ἀλεξ. Καλοσιδῆ καὶ πέθανε τὸ 1860, τὸν ἴδιο χρόνο ποὺ παντρεύτηκε, καὶ ἡ Κυρατσούλα († 1929) παντρεύτηκε τὸ 1869 τὸν πλοίαρχο Νικόλαο Δ. Δαμάσκο.

Ὁ Γιάννης Καρπέτης εἶναι ὁ ἥρωας στὸ διήγημα τοῦ Μωραϊτίδη «Μανουήλα», ὅπου τὸν ἀναφέρει μὲ τὸ ὄνομα «καπετάν Περμάχος». Καὶ γράφει:

«Δὲν περιγράφεται ἡ χαρὰ τῶν νησιωτῶν ὄλων ὅταν ἐπανεῖδον τὸν καπετάν-Περμάχον ὄχι μόνον ζωντανὸν ἀλλὰ καὶ κάτοχον τοῦ μεγαλυτέρου πλοίου τῆς νήσου. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι πλοίαρχοι, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα πλοῖα, γολέττες καὶ σκοῦνες καὶ μικροκάϊκα πολλά, πλὴν ἡ Μανουήλα ἦτο τὸ μεγαλύτερον καὶ ὠραιότερον καράβι τῆς νήσου, ὅπως ὁ καπετάν-Περ-

⁶ Ἄ. Μωραϊτίδης, «Ὁ Ἀναποδιασμένος», *Τὰ Διηγήματα*, τ. Α', ἐκδ. «Γνώση» καὶ «Στιγμή», Ἀθήνα 1990, σσ. 117-118, 119-120.

⁷ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας, *Πνευματικὴ θεώρηση τῆς Σκιάθου*, σσ. 23-24.

μάχος, ὁ καπετάνιος τῆς, ἦτο ὁ μεγαλύτερος καὶ πλουσιώτερος καπετάνιος. Ἐνας ἀνοικτόκαρδος καὶ γλυκομίλητος ἄνθρωπος, γεμᾶτος πάντοτε γέλια, τὰ ὁποῖα ἐχάριζεν εἰς ὅλους ἀπὸ τὰ μελιστάλακτα χεῖλη του, καὶ γεμᾶτος τάλληρα τὶς τσέπες του, τὰ ὁποῖα ἐμοίραζε δεξιά καὶ ἀριστερά με πρῶτον λόγον».

Καὶ πιὸ κάτω γράφει:

«Σωστὴ πανήγυρις τοῦ χωρίου ἐγένετο, ὅταν κατέπλεεν εἰς τὴν νῆσον ἡ *Μανουήλα*.

— Ἡ Μανουήλα!

— Ὁ καπετάν-Περμάχος!

» Ἦκούοντο φωναί.

» Καὶ συνεσωρεύετο ὅλος ὁ κόσμος εἰς τὴν μικρὰν τοῦ χωρίου παραλίαν· κόσμος πολὺς, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, καθὼς ὅταν ἔρχεται ὁ Δεσπότης...

» Τὸ ὠραῖον βρίκιον, ἓνας τεράστιος ὄγκος με τύπον ξενικοῦ σκάφους, ὠραῖα ἀρματωμένον, ὠραῖα χρωματισμένον, κατὰμαυρον με τὴν σημαίαν ἐπάνω εἰς τὸν πρυμναῖον ἰστόν, με τὰ πολύχρωμα σινιάλα του διαμέσου τῶν ἀρμένων, εἰσέπλεεν εἰς τὸν λιμένα. Καὶ ἦτο μία θαυμασία εἰκὼν, νὰ βλέπῃς τὸν πλοίαρχόν του καπετάν-Περμάχον, ἓνα μεσήλικα θαλασσοδαρμένον ναυτικόν, ὁ ὁποῖος χωρὶς ἐπανωφόριον, με τ' ἄσπρα τὰ μανίκια τοῦ χιτῶνος του, ξεκούμβωτος καὶ γεμᾶτος χαράν, ἐκρατοῦσε τὸ πηδάλιον ὀδηγῶν τὴν Μανουήλαν του, ἣτις ὡς νύμφη προέβαινε ν' ἀράξῃ εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον, κατέναντι τῆς εἰς τὰ ὕψη τῶν Κοτρωνίων νεοκτισμένης οἰκίας του...

» Κατόπιν ὁ καπετάν Περμάχος ἀκαταπόνητος ἐξηκολούθει τὰ ταξιδιά του τὰ λίαν ἐπικερδῆ πάντοτε»⁸.

Τὸν καπετάν Γιάννη Καρπέτη ἀναφέρει ὁ Μωραϊτίδης καὶ στὴν περιγραφή του «Ὁ Δεσπότης στὸ χωριό».

Ἐπίσης τὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Παπαδιαμάντης με τὸ ὄνομα «ὁ καπετάν Γιωργῆς ὁ Παμφώτης» στὸ διήγημα «Ἄγια καὶ πεθαμένα» καὶ με τὸ πραγματικό του ὄνομα στὰ διηγήματα «Ἡ Μασούτα» καὶ «Ἡ Καλλικατζούνα».

⁸ Ἀ. Μωραϊτίδης, «Μανουήλα», *Τὰ Διηγήματα*, τόμ. Γ', ἐκδ. «Στιγμὴ», Ἀθήνα 1993, σσ. 331-332.

ΦΩΤΙΟΣ ΑΡ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Αί Έλληνικαί άποικίαι έν Άγγλία
Ή τέως άφαντη μετάφραση του Παπαδιαμάντη

Έδώ και μερικά χρόνια μαζί με τον άγαπητό συνάδελφο Καθηγητή κ. Γ. Α. Χριστοδούλου έχουμε ανάλαβει την έρευνα των παπαδιαμαντικων αυτογράφων, ήτοι τον έντοπισμό των σωζομένων, την έπακρίβωση τής τύχης των άφαντων ή χαμένων, την παρουσίαση, καταγραφή, μελέτη και έκδοση των έντοπισμένων που σώζουν άγνωστα κείμενα ή παρουσιάζουν ένδιαφέρον για την παράδοση ήδη έκδεδομένων και, τελικώς, τή δημοσίευση του καταλόγου των παπαδιαμαντικων αυτογράφων. Στά πλαίσια αυτής τής έρευνας τον Ίανουάριο του 1991 ανακάλυψα στή συλλογή Βλαχογιάννη των Γενικων Άρχείων του Κράτους την άφαντη μετάφραση του Παπαδιαμάντη του άγγλικού άρθρου «The Greek Colonies in England». Ότι ο Παπαδιαμάντης είχε έκπονήσει αυτή τή μετάφραση τò ξέραμε από τò 1934 που εξέδωσε ο Octave Merlier τò βιβλίο *Ά. Παπαδιαμάντη Γράμματα* (σσ. 203-205), όμως άγνοούσαμε τήν τύχη αυτής τής μετάφρασης. Ήταν λογικό νά στραφω στή συλλογή Βλαχογιάννη, άφου, όπως διαβάζουμε στα *Γράμματα* που εξέδωσε ο Merlier, ο Βλαχογιάννης είχε αναθέσει αυτή τή μετάφραση στον Παπαδιαμάντη και σ' αυτόν ο δεύτερος έστειλε τὰ χειρόγραφα τής μετάφρασης, που περιγράφω ευθύς άμέσως:

Μετάφραση από άγγλικò περιοδικò άρθρου με τίτλο «The Greek Colonies in England». Τίτλος τής ελληνικής μετάφρασης: *Αί Έλληνικαί άποικίαι έν Άγγλία*. Τὰ χειρόγραφα βρίσκονται σέ μεταλλικό κιβωτίδιο που φέρει έπικολλημένη τήν ένδειξη «Δ 15» και περιέχει φακέλους τής θεματικής ένότητας «Έλληνικαί Κοινότητες Έξωτερικου». Ειδικότερα, ή μετάφραση περιέχεται στον φάκελο «Έλληνικαί Κοινότητες έν Άγγλία» (πβ. *Βιβλιοθήκη Γενικων Άρχείων του Κράτους*, τόμος 13, *Τὰ περιεχόμενα των Γενικων Άρχείων*, Άθηναι 1974, σ. 391). — Χαρτί κιτρινωμένο, 206x315, μελάνι ιώδες, γραμμένη ή μία μόνο όψη. Όλες οι σελίδες αριθμούνται στήν πάνω άριστερή γωνία με τò χέρι του Παπαδιαμάντη. Σώζονται τὰ πρώτα 16 φύλλα.

Στον ίδιο φάκελο σώζονται και τὰ τεύχη του άγγλικου περιοδικου, από

τὸ ὁποῖο μετέφρασε ὁ Παπαδιαμάντης: πρόκειται γιὰ τὸ περιοδικὸ *The Hellenic Herald, A Monthly Political and Literary Periodical*. Ἡ δημοσίευση τοῦ ἄρθρου «The Greek Colonies in England» ἔγινε ἀνωλύμως, σὲ δύο συνεχῆ τεύχη τοῦ Β' τόμου: τεύχος 16, Φεβρουάριος 1908, σσ. 55-57, καὶ τεύχος 17, Μάρτιος 1908, σσ. 66-68. Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς πρώτης συνέχειας, μὲ τίτλο «Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐν Ἀγγλίᾳ», φτάνει ὡς τὴ μέση τῆς σ. 13 τοῦ χειρογράφου καὶ ἔπειτα ἀρχίζει ἡ μετάφραση τῆς δευτέρας συνέχειας, μὲ τίτλο «Β'. Οἱ Ἕλληνες ἐν Λουδίνῳ ἀπὸ τοῦ 1817 μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου». Ἀπὸ τῆ σύγκριση τοῦ δημοσιευμένου πρὸς τὸ μεταφρασμένο κείμενο εἰκάζουμε ὅτι πρέπει νὰ ἔχουν ἐκπέσει τὰ τελευταῖα 9 φύλλα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ χειρογράφου (σσ. 17-25).

Στὸν ἴδιο, τέλος, φάκελο σώζεται ἓνα φύλλο (σσ. 1-2) τῆς ἐφημερίδας *Νέον Ἄστυ* τῆς 1 Μαρτίου 1908. Στῆ σ. 1 (στῆλη «Ἀπὸ ὅσα ἀναγινώσκω») δημοσιεύεται ἄρθρο¹ μὲ τίτλο «Οἱ Ἕλληνες ἐν Ἀγγλίᾳ» καὶ ὑπογραφή «Ὁ Σταχυολόγος»: τὸ ἄρθρο ἀποτελεῖ συμπίλημα τοῦ ἀγγλικοῦ δημοσιεύματος, καὶ μάλιστα ἀπὸ φράσεις τῆς ὁποῖες κάποιος ἔχει ἐπισημάνει μὲ μολύβι ἐπάνω στὶς σελίδες τοῦ ξένου περιοδικοῦ. Εἶναι προφανές ὅτι ἐκεῖνος πού εἶχε διαβάσει τὸ ἀγγλικὸ κείμενο καὶ εἶχε ἐπισημάνει μὲ τὸ μολύβι τὶς κυριότερες φράσεις του πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἴδιος μ' ἐκεῖνον πού φρόντισε ἔπειτα νὰ τὶς μεταφράσει στὰ ἑλληνικὰ καὶ νὰ τὶς δημοσιεύσει ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ *Νέου Ἄστεως* πρέπει ἐπίσης νὰ ἦταν ὁ ἴδιος μ' ἐκεῖνον πού ὑπέδειξε στὸν Παπαδιαμάντη νὰ μεταφράσει ὁλόκληρο τὸ ἀγγλικὸ κείμενο. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνδείξεις ὀδηγοῦν μὲ ἀσφάλεια στὸν Γιάννη Βλαχογιάννη, τοῦ ὁποίου ὄμως τὸ ψευδώνυμο «Σταχυολόγος» εἶναι ἀβιβλιογράφητο: ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴ «Βιβλιογραφία Γιάννη Βλαχογιάννη» πού δημοσίευσε ὁ Ἀγγελος Παπακώστας στὸ «Ἀφιέρωμα Βλαχογιάννη» τῆς *Νέας Ἑστίας* (τόμ. 44, τεύχος 515, Χριστούγεννα 1948, σ. 155) καὶ τὸ ἀγνοεῖ ὁ Κ. Ντελόπουλος στὸ βιβλίον του *Νεοελληνικὰ φιλολογικὰ ψευδώνυμα 1800-1981*, Ἀθήνα² 1983, σ. 130. Ὅτι περὶ τοῦ Βλαχογιάννη πρόκειται, τὸ ἀποδεικνύουν οἱ μαρτυρίες τῆς ἀλληλογραφίας Παπαδιαμάντη-Βλαχογιάννη. Πράγματι, ὁ Βλαχογιάννης σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Παπαδιαμάντη τῆς 2.11.1908 γράφει: «Σήμερα σοῦ στέλνω δύο ἔντυπα Ἀγγλικά γιὰ τὶς Ἑλληνικὲς Ἀποικίες στὴν Ἀγγλία. Σὲ παρακαλῶ, μετάφρασε τα μὲ τὸ ραχάτι σου, καὶ μοῦ τὰ στέλνεις ὅλα συστημένα *Poste Restante*» (Merlier, *Γράμματα*, ἀριθμ. 179, σ. 203 [=Τριανταφυλλόπουλος, *Ἀλληλογραφία*, ἀριθμ. 226, σ. 170]). Ἡ μετάφραση εἶχε τελειώσει τὸν Δεκέμβριο 1908. Σὲ γράμμα του τῆς 24.12.1908 γράφει ὁ Παπαδια-

¹ Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀναδημοσιεύεται στὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

μάντης στὸν Βλαχογιάννη: «Σήμερον σοῦ στέλλω ἐπὶ συστάσει, P. rest., τὰ ἔντυπα καὶ χγφ. Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐν Ἀγγλίᾳ» (Merlier, *Γράμματα*, ἀριθμ. 181, σ. 205 [=ἀριθμ. 230, σ. 172 Τριαντ.]).

Σημ.: Ἡ παραπάνω περιγραφή ἔχει δημοσιευτεῖ στο βιβλίο: Φ. Α. Δημητρακόπουλος - Γ. Α. Χριστοδούλου, «Φύλλα ἐσκορπισμένα». *Τὰ παπαδιαμαντικά αὐτόγραφα (γνωστά καὶ ἄγνωστα κείμενα). Συμβολὴ στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς χειρόγραφης καὶ ἔντυπης παράδοσης τοῦ Παπαδιαμάντη*, ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1994, σσ. 42-47.

*
* *

Ἀπὸ τὴ συνεξέταση πρωτοτύπου καὶ μετάφρασης τὸ πρῶτο συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ μεταφραστὴς διαθέτει τὴν ἀπαραίτητη γλωσσικὴ ἰκανότητα, ὥστε τὸ κείμενό του νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀναγνώσιμο. Ἄλλωστε, βρισκόμαστε στὰ 1908, ἔχουν δηλαδὴ προηγηθεῖ τρεῖς περίπου δεκαετίες ἀνάλογης ἐργασίας τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ μεταφραστὴς ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστη κι αὐτὸ φαίνεται μὲ βάση τὰ κριτήρια τῆς «ἀντιστοιχίας» καὶ τῆς ἀναγνωσιμότητας ποὺ παρουσιάζει τὸ ἑλληνικὸ κείμενο. Ὁ Παπαδιαμάντης φροντίζει ὥστε ὁ Ἑλληνας ἀναγνώστης νὰ διαβάξει ἓνα ζωντανὸ ἑλληνικὸ κείμενο ποὺ νὰ λειτουργεῖ ὡς πρωτότυπο καὶ νὰ μὴ φαίνεται ὅτι εἶναι μετάφραση· ἀκόμη, ὁ μεταφραστὴς φροντίζει ὥστε νὰ μὴ χάνεται ὁ ἀναγνώστης μέσα σὲ ἀδιάφορες λεπτομέρειες, νὰ μὴ τοῦ δημιουργοῦνται ἀπορίες καὶ νὰ μὴ ἐνοχλεῖται ἀπὸ ὑπαινιγμούς ἢ φράσεις τοῦ πρωτοτύπου ποὺ θὰ ἔθιγαν τὸ ἔθνικὸ πρωτίστως συναίσθημα.

Ἔτσι ὁ μεταφραστὴς ἐπιβάλλεται στο πρωτότυπο καὶ δὲν διστάζει νὰ τὸ ἀγνοεῖ, ὅπου τὸ κρίνει αὐτὸ ἀπαραίτητο, παραλείποντας ἐνοχλητικὲς φράσεις, ἀποδίδοντας λέξεις τοῦ πρωτοτύπου μὲ λέξεις θετικότερης σημασίας, προσθέτοντας λέξεις ἢ φράσεις ἢ συμπυκνώνοντας τὸ ἀγγλικὸ κείμενο. Ταυτόχρονα, ἐμπλουτίζει τὸ κείμενό του μὲ συνώνυμες λέξεις καὶ ὅπου χρειάζεται γίνεται ἀναλυτικότερος στὴ μετάφρασή του.

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν πίνακα περιεχομένων ποὺ προσθέτει στὴν ἀρχή, ὁ μεταφραστὴς ἔχει διαβάσει ἐκ τῶν προτέρων ὅλο τὸ ἄρθρο. Τὸ χειρόγραφο ποὺ σώζεται εἶναι αὐτὸ πάνω στο ὅποιο δούλευε ὁ Παπαδιαμάντης, ὅπως δείχνουν οἱ λίγες διαγραφές καὶ προσθήκες, εἶναι δηλαδὴ φανερὴ ἡ ἀνεση μὲ τὴν ὁποία μεταφράζει.

*
* *

Παρότι τὸ ἄρθρο «Αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐν Ἀγγλίᾳ» ἀποτελεῖ ἐλάχιστο δεῖγμα τῆς μεταφραστικῆς ἐργασίας τοῦ Παπαδιαμάντη, μπορεῖ νὰ συμβάλει στὴ μελέτῃ τῆς μεταφραστικῆς του ἐπίδοσης, μὲ τὴ συνέκδοση τοῦ πρωτοτύπου καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια, τὰ ὁποῖα ὀδηγοῦν στὰ ἀκόλουθα πρῶτα συμπεράσματα. Ἴσως μάλιστα νὰ βοηθήσει στὴ συγκεκριμενοποίηση τῆς «μεταφραστικῆς θεωρίας» τοῦ συγγραφέα.

Πρώτῃ καὶ κύρια διαπίστωση εἶναι τὸ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν διστάζει, ὅπου τὸ κρίνει ἀπαραίτητο, νὰ ἀγνοήσει τὸ πρωτότυπο. Δύο σημαντικοὶ λόγοι τὸν ὀδηγοῦν ἐκεῖ: καταρχάς, διαφαίνεται πῶς εἶναι τῆς ἀποψῆς ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, ἢ μετάφραση ἐν προκειμένῳ, ὀφείλει νὰ λειτουργεῖ ὡς πρωτότυπο. Καθὼς εἶναι ἄριστος χρήστης τῆς ἑλληνικῆς, τὸ καταφέρει αὐτὸ ἀπολύτως: Ἀποδίδει μὲ διαφόρους τρόπους λέξεις ἢ φράσεις ποὺ ἐμφανίζονται ὅμοιες στὸ ἀγγλικὸ κείμενο (φ. 12: Chapel → παρεκκλήσιον/ἐκκλησιδιδιον/ναῖκος). Δὲν ἀρκεῖται μόνον στὴν εὑρεση τῆς ἀπλῆς ἀντιστοιχίας (φ. 6: discussed → προκαλέσαν συζητήσεις καὶ ἀντιλογίας, φ. 5: seat of Greek learning → κοιτὶς τῆς Ἑλληνικῆς μαθήσεως, φ. 6: interesting → περισπούδαστον). Φυσικά, ὁ ἐμπλουτισμὸς αὐτὸς καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν λέξεων σύμφωνα μὲ τὸ κριτήριον τοῦ μεταφραστῆ ὑποβοηθεῖται καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ χρήση τῆς καθαρῆς.

Ὁ δεῦτερος λόγος ποὺ ὀδηγεῖ τὸν Παπαδιαμάντη νὰ παραβλέψει σὲ μερικὰ σημεία τὸ ἀγγλικὸ κείμενο εἶναι οἱ θρησκευτικὲς καὶ ἑλληνοπρεπεῖς του καταβολές. Οἱ παραλλαγές καὶ οἱ παραλείψεις ποὺ συναντᾶμε στὸ κείμενο τῆς μετάφρασης δὲν βασίζονται μόνον σὲ δομικὲς προσαρμογές, οὔτε σὲ βιασύνῃ καὶ ἄγνοια τοῦ μεταφραστῆ. Βασίζονται καὶ στὴ φανερὴ διάθεση τοῦ Παπαδιαμάντη νὰ πάρει θέση σὲ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἴδιο ἀπὸ θρησκευτικὴ ἢ ἐθνικὴ ἀποψη (φ. 4: the apostle → ὁ μέγας τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος, φ. 2 ὅπου ἀπαλείφεται ὀλόκληρη περίοδος ποὺ καταλήγει μὲ τὴ μειωτικὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἔκφραση to have a finger in the pie, φ. 3 ὅπου ἀποφεύγονται στὴ μετάφραση φράσεις εἰρωνικῆς καὶ μειωτικῆς, φφ. 3, 6, 9 ὅπου ἐπιλέγει νὰ μὴν προβεῖ στὴ μετάφραση λεπτομερειῶν ποὺ ἀναφέρονται στὴν τέχνη, ἱστορία, τοπογραφία ἄλλων λαῶν, προτιμώντας νὰ δώσει ἔμφραση σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ δράση τῶν Ἑλλήνων, κ.ἄ.).

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴ διαπίστωση τῆς εὐκαιριακῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου στὶς πεποιθήσεις τοῦ Παπαδιαμάντη, θαυμάζουμε σὲ πολλὰ σημεία τὴν ἰκανότητά του νὰ προσδίδει στὸ ἑλληνικὸ κείμενο τὸ ἀντίστοιχο ὕφος τοῦ ἀγγλικοῦ, ὅπως στὰ φφ. 9 καὶ 10, ὅπου παρατίθεται ἢ ἀνακάλυψη τοῦ Ροδοκανάκη, καὶ νὰ διατηρεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου (φ. 16: received a welcome of extraordinary warmth → ἔτυχεν ἐκτάκτως ἐνθέρμου δεξιώσεως).

Ὡς πρὸς τὶς προσθῆκας τῆς μετάφρασης παρατηροῦμε ὅτι εἶναι ἐπεξηγηματικῆς, μέσα σὲ παρένθεση συνήθως, ὅπου παρέχονται περισσότερες πληροφορίες γιὰ πρόσωπα κυρίως, καὶ πράγματα, λειτουργοῦν δηλαδὴ σὰν ὑποσημειώσεις.

Τέλος, ὡς πρὸς τὰ κύρια ὀνόματα, ἰσχύουν τὰ ἀκόλουθα:

- α. Ἀπλὴ ἀντιστοιχία γιὰ ὅσα εἶναι γνωστὰ καὶ διαδεδομένα
- β. Μεταγραφή φωνολογικὴ καὶ μορφολογικὴ γιὰ ὅσα εἶναι ἄγνωστα ἢ λιγότερο γνωστὰ στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ ἢ σ' ἐκεῖνον
- γ. Μετάφραση στὰ ἑλληνικά (King's College → Βασιλικὴ Σχολή)
Στὶς δύο περιπτώσεις β καὶ γ παραθέτει μερικές φορές σὲ παρένθεση καὶ τὴν ἀγγλικὴν γραφή, πρὸς ἐνημέρωση τοῦ ἀναγνώστη
- δ. Δὲν εἶναι πάντοτε συνεπὴς στὶς ἐπιλογές του· ἄλλοτε μεταφράζει (Crown Street → ὁδὸς Στέμματος), ἄλλοτε μεταγράφει στὰ ἑλληνικά, Τζόρτζ Στρήτ. Ἐπίσης ἡ ὀνομασία Circus ἄλλοτε μεταγράφεται Κίρκον καὶ ἄλλοτε Σίρκος, παραδείγματος χάριν, ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες διαφοροποιήσεις στὴν ἀπόδοση ἴδιων ὀνομάτων.

The Greek Colonies in England

No one can study Greek history without remarking that the restless and adventurous spirit, which has covered the world with British Colonies and settlements and has carried British trade into every market, finds its parallel in that enterprise and love of wandering, which in ancient times ringed the Mediterranean and the Euxine and afterwards planted the line of African and Asiatic conquest with Greek cities, and which in modern times has impelled the Greek merchant to penetrate wherever men congregate together for buying and selling — from Archangel to Melbourne, from London to Pekin and Tokio and the cities of America; and the story of the relations between the two great trading, wandering and colonising races would make a fascinating study. The present paper attempts no more than to touch upon the fringe of this subject, by giving a brief account of Greek settlements in England.

Whether the Greeks ever reached England in prehistoric times is a matter of some uncertainty. There can be no reasonable doubt that the "Cassiterides", or Tin Islands, of the ancients must have been the Scilly Isles or even the mainland of Cornwall; but it is not clear whether the Mediterranean traders (who, of course, would be chiefly Phoenician) actually came to Britain, or whether the Tin was carried from Cornwall to Brittany, and overland by the Gauls to some port on the Inland sea. The trade cannot have been well-known in Greece, for Herodotus (III, 115)

Ὁ Ππδ συντάζει πίνακα περιεχομένων, ὁ ὁποῖος προτάσσεται τοῦ κειμένου, ἐνῶ τέτοιος πίνακας δὲν ὑπάρχει στὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο. Προφανῶς, ὁ Ππδ διάβασε ὀλόκληρο τὸ κείμενο πρὶν τὸ μεταφράσει.
parallel: ὁμόζηλον καὶ ἐφάμιλλον. Ἄξιολογικὴ ἀπόχρωση στὴ μετάφραση.
 καθίσταται ἔγραψε ἀρχικά, καὶ κατόπιν προσέθεσε τὸ θά καὶ διόρθωσε τὴν κατάληξη.
 Ἡρόδοτος (I' 115): ὁ Ππδ ἐπαναδιατυπώνει συνοπτικὰ τὸ πρωτότυπο, ἀναφερόμενος στὸ κείμενο τοῦ Ἡροδότου χωρὶς νὰ τὸ παραθέτει αὐτολεξεί, ἀποφεύγοντας δηλα-

p.1

Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐν Ἀγγλίᾳ

Ἑλλην ἀρχιεπίσκοπος κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα διωργάνωσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀγγλίας. — Πῶς Ἑλλην ἰατρός Χίος ἀνεκάλυψε φάρμακον τῆς πανώλους ἐν Ἀγγλίᾳ. — Ἑλλην πρῶτος εἰσήγαγε τὸν καφέν, Ἑλλην πρῶτος ἤνοιξε καφενεῖον, Ἑλλην πρῶτος ἐπώλησε σιγαρέττα ἐν Λονδίῳ. — Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Λυκούργου τῷ 1870. — Ὁ ἐμπορικὸς οἶκος τῶν Ἀδελφῶν Ράλλη, τεραστία αὐτοῦ ἀνάπτυξις. — Τὸ μεγαλείτερον ἐμπορικὸν κατάστημα τοῦ κόσμου.

Πᾶς ὁ ἐκμελετῶν τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἀνελλιπῶς παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἀνήσυχον καὶ ριψοκίνδυνον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυψε τὸν κόσμον με Βρετανικὰς ἀποικίας καὶ ἀποικισμούς, καὶ εἰσήγαγεν εἰς πᾶσαν ἀγορὰν τὸ Βρετανικὸν ἐμπόριον, εὐρίσκει τὸ ὁμόζηλον καὶ ἐφάμιλλον αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιχειρηματικότητα ἐκείνην καὶ τὸν πόθον τῶν περιπλανήσεων, ὅστις εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους συνέδεσε τὴν Μεσόγειον καὶ τὸν Εὐξείνιον, καὶ ὕστερον ἐφύτευσε τὴν γραμμὴν τῶν Ἀσιατικῶν καὶ Ἀφρικανικῶν κατακτήσεων με ἑλληνικὰς πόλεις, εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὥθησε τὸν Ἑλληνα ἔμπορον νὰ εἰσχωρήσῃ παντοῦ ὅπου οἱ ἄνθρωποι συναθροίζονται ὅπως πωλῶσι καὶ ἀγοράζωσιν — ἀπὸ τοῦ Ἀρχαγγέλου μέχρι τῆς Μελβούρνης, ἀπὸ Λονδίνου εἰς Πεκῖνον καὶ Τόκιο καὶ τὰς πόλεις τῆς Ἀμερικῆς· καὶ ἡ ἱστορία τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων ἐμπορικῶν, ἀποδημητικῶν καὶ ἀποικιστικῶν φυλῶν θὰ καθίστατο ἐπαγωγὸς μελέτη. Τὸ παρὸν ἄρθρον ἀκροθιγῶς μόνον θὰ πραγματευθῇ τὸ ὑποκείμενον, διὰ βραχείας ἀφηγήσεως τῶν ἑλληνικῶν ἀποικισμῶν ἐν Ἀγγλίᾳ.

Ἄν οἱ Ἕλληνες ἐφθασάν ποτε τὴν Ἀγγλίαν εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους εἶνε κᾶπως ἀβέβαιον. Δὲν ὑπάρχει εὐλογος ἀμφιβολία ἂν αἱ Κασσιτερίδες Νῆσοι τῶν ἀρχαίων πρέπει νὰ ἦσαν αἱ Σίλλυες νῆσοι (Scilly Isles) ἢ καὶ ἡ ἡπειρος τῆς Κορνουάλλης· ἀλλὰ δὲν εἶνε πρόδηλον ἂν οἱ ἐκ τῆς Μεσογείου ἔμποροι (οἷτινες, ὡς εἰκός, θὰ ἦσαν ἐν τοῖς πρώτοις Φοίνικες) ἤλθον πράγματι εἰς Βρετανίαν, ἢ ἂν ὁ κασσιτερος ἐκομίσθη ἀπὸ Κορνουάλλης εἰς Βρετάνην, καὶ διὰ ξηρᾶς ὑπὸ τῶν Γαλατῶν εἰς τινα λιμένα ἐπὶ τῆς Μεσογείου Θαλάσσης. Ὁ Ἡρόδοτος

δὴ μετάφραση τῆς μετάφρασης. Ἄποφεύγει ἐπίσης τὴ θέση τοῦ ἀγγλικῆς κειμένου *the trade cannot have been well-known in Greece.*

simply says, "I cannot vouch for the existence of the *Tin Islands*, ... but tin certainly does come to us from the extreme of Europe". Still, the balance of probability is decidedly in favour of direct trade between Cornwall and the Mediterranean, and it is hardly likely that there would be much trade of this description without some Greek shippers contriving to have a finger in the pie. The name of *Cassiterides* seems to have been handed down in Cornwall —there is to this day a Cassiter Street in Bodmin— and this may possibly even indicate that the visitors made a trading settlement. It would perhaps be going too far to regard this as the first Greek colony in England.

In dealing with Roman times we are on more certain ground, though we are still without direct evidence in recorded history. We know that Greek artists and traders, ever appreciative of the benefits of settled government, followed the Roman flag, and we cannot suppose that Roman Britain offered any exception to this rule. The baths and villas and tessellated pavements, found on the sites of Roman *coloniae* in Britain, were doubtless the work of Greek artists and architects, though they cannot be said to have done them great credit. Of the presence of Greek artists in England we may perhaps find indirect evidence in some examples of Celtic art. This wayward and fantastic and at the same time most fascinating art was more self-contained and independent in its growth than almost any other, to which fact is due its highly original and individual character, but in the severe geometric style of some early Celtic illuminated manuscripts, it is difficult not to see Greek, or perhaps one ought to say Byzantine, influence.

After the withdrawal of the Roman garrisons, came the Anglo-Saxon invasions and a period of darkness. Then, at the close of the sixth century, Augustine came to introduce Christianity and Latin influence, but it is some time before we hear of any Greeks following in his train. When we do at length hear of one, it is with a flourish of trumpets, for the first Greek of whose work in England we have historical record is one of the greatest men who ever left Greece, to spread light and civilisation in other lands. Theodore of Tarsus was one of the very greatest of our archbishops, to whom Church and State and the cause of learning owe equal debts. In view of the

ἐν συνεχείᾳ παραλείπεται ὀλόκληρη περίοδος, ἀπὸ τὸ *Still* ἕως τὸ *in the pie*, μᾶλλον
λόγω τῆς εἰρωνικῆς καὶ μειωτικῆς γιὰ τοὺς Ἕλληνας φράσης μὲ τὴν ὁποία κλείνει
ἡ παράγραφος.

visitors: ἔμποροι, εἴ τινας ἤλθον χάριν τοῦ κασσιτέρου. Ὁ Ππδ ἀμφιβάλλει καὶ αὐτὸς
γιὰ τὸ γεγονός, γι' αὐτὸ καὶ προσθέτει πρόταση.

artists: καλλιτέχναι ἀλλὰ καὶ τεχνίται, ἀνάλογα μὲ τὰ συμφραζόμενα.

(Γ', 115) ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν Κασσιτερίδων, βεβαιοῖ δὲ μόνον ὅτι ὁ κασσίτερος ἔρχεται ἐκ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Εὐρώπης. Τὸ ὄνομα *Κασσιτερίδες* φαίνεται νὰ ἐσώθη μέχρι τινὸς εἰς Κορνούαλλην· ὑπάρχει μέχρι τῆς <σήμερον> ὁδὸς τις Κασσιτέρου ἐν Βοδμίνῃ· τοῦτο δὲ ὑπεμφαίνει ὅτι οἱ ἔμποροι, εἴ τινες ἤλθον χάριν τοῦ κασιτέρου, ἴδρυσαν ἐμπορικὸν τι πόλισμα αὐτόθι. Θὰ ἦτο ἴσως τολμηρὸν νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο ὡς τὴν πρώτην ἑλληνικὴν ἀποικίαν ἐν Ἀγγλίᾳ.

Ἐρχόμενοι εἰς τοὺς Ῥωμαίκοὺς χρόνους, βαίνομεν ἐπὶ ἐδραιωτέρου ἐδάφους καίτοι εἴμεθα ἀκόμη ἄνευ γραπτῶν ἱστορικῶν τεκμηρίων. /

φ.3 Γνωρίζομεν ὅτι Ἕλληνες τεχνῖται καὶ ἔμποροι ἠκολούθουν πανταχόσε τὴν Ῥωμαϊκὴν σημαίαν, τὰ δὲ βαλανεῖα καὶ αἱ ἐπαυλεῖς καὶ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, τὰ εὐρεθέντα εἰς τὰς τοποθεσίας τῶν Ῥωμαϊκῶν ἀποικιῶν ἐν Βρετανίᾳ, ἦσαν ἀναμφιβόλως ἔργα Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν καὶ ἀρχιτεκτόνων, εἰ καὶ δὲν ἦσαν ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων. Περὶ τῆς παρουσίας Ἑλλήνων τεχνιτῶν ἐν Ἀγγλίᾳ εὐρίσκομεν ἕμμεσον ἀπόδειξιν εἰς τινὰ παραδείγματα Κελτικῆς τέχνης· ἀλλὰ καὶ ὁ αὐστηρὸς γεωμετρικὸς ρυθμὸς τινῶν πρωτῶν κελτικῶν ἐπιγραφῶν καὶ μνημείων ἐλέγχει τὴν Ἑλληνικὴν, ἢ ἴσως τὴν Βυζαντινὴν ἐπίδρασιν.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ, ἐπῆλθον αἱ Ἀγγλοσαξωνικαὶ εἰσβολαὶ καὶ περίοδος σκότους· εἶτα, περὶ τὸ τέλος τῆς βῆς ἑκατονταετηρίδος, ὁ Αὐγουστίνος ἐλθὼν εἰσήγαγε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὴν Λατινικὴν ἐπιρροήν, ἀλλ' ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀγνοῦμεν ἂν Ἕλληνές τινες ἠκολούθησαν τὰ ἴχνη του. Τέλος ἐν ἤκῃ σαλπύγων ἀκούομεν τοῦτο, διότι ὁ πρῶτος Ἕλλην περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ὁποίου ἐν Ἀγγλίᾳ ἔχομεν ἱστορικὰς μαρτυρίας εἶνε εἰς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν οἵτινές ποτε κατέλιπον τὴν Ἑλλάδα, ὅπως διασπείρωσι φῶς καὶ πολιτισμὸν εἰς ἄλλας χώρας. Θεόδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ ὑπῆρξεν εἰς τῶν μεγίστων ἀρχιεπισκόπων μας εἰς ὃν ἡ Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία καὶ ὁ ἀγὼν τῆς μαθησεως ἐξ ἴσου ὀφείλουσι χρέη· ἐν σχέσει πρὸς τὸ φ.4 γεγονός ὅτι γενέθλιος πατὴρ τοῦ Θεοδώρου ἦτο ἡ πατὴρ τοῦ Ἀπο-

παραλείπονται οἱ προτάσεις *ever* → *government* καὶ *and we cannot* → *this rule*, ἐπίσης εἰρωνικῆς καὶ μειωτικῆς.

παραλείπονται οἱ προτάσεις *This wayward* → *character*, ἴσως διότι στὸ πρωτότυπο ὑπερεκτιμᾶται ἡ ἀξία καὶ αὐτονομία τῆς Κελτικῆς τέχνης ἐνῶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα συνδέεται μὲ τὴν Ἑλληνικὴν.

illuminated manuscripts: ἐπιγραφαὶ καὶ μνημεῖα. Λανθασμένη μετάφραση τοῦ Ππδ, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «ἱστορημένα χειρόγραφα», δηλαδὴ μὲ μικρογραφίεσ.

fact that Theodore's birthplace was the city of St. Paul, it is interesting to recall the tradition which connects the apostle himself with the British Isles. It is known that there was already a Celtic Christian Church in Britain before the coming of Augustine, and there is a persistent tradition (improbable in itself, though never completely disproved) which derives this Church from one founded by St. Paul, during a missionary visit which he is supposed to have paid to Ireland.

Theodore came to England as Archbishop of Canterbury in 668, when the missionary effort of Augustine had spent its force and there were too evident signs of reaction in the feuds between rival bishops and in the general state of barbarism into which the church and the country were again relapsing. Theodore vigorously set to work to produce a better state of affairs. "His first care," wrote the Venerable Bede, "was to visit all the Island . . . and to teach the right rule of life." He pacified the land, and reconciled the warring rulers. He organised the Church, and established the English diocesan and parochial system as it has subsisted to the present day. He completed the Christianisation of England, for he went in person among the South Saxons, and induced them, the only pagans who still remained in the country, to accept the faith of Christ. He was able, moreover, to obtain the obedience of the entire English Church, as no previous archbishop had done, and so he became the founder of religious unity in England.

His work of unity went even further, for the synod (the first of the English Church) which he convoked at Hertford (Sept. 24, A.D. 673) is described by the historian Bright as "the precursor of all the witanagemots and parliaments of the one indivisible Imperial Realm." He identified himself in every way with the people among whom he had come to live, so that Bede can describe as the greatest benefactor the country had ever had, who also established the character of the Church as not Roman but English. His services to learning were equally great. Theodore was an enthusiastic scholar (a copy of Homer was his constant companion), and he founded a school

παραλείπεται ἡ ἐν τῷ παρενθέσει πρότασι καὶ ἡ σχινοτενὴς διατύπωση τοῦ τέλους τῆς παραγράφου, πὺν στὸ πρωτότυπο δύνουν μιὰ διαρκὴ ἔκφραση ἀμφιβολιῶν. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐξοικονομεῖ ὁ Ππδ μετὰ τὸ ρῆμα λέγεται, προσδίδοντας στὴ μετάφραση ὕψος λιτό καὶ σαφές.

πρὶν ἀπὸ τῆς λέξεως καταφανῆ εἶναι σβησμένη ἡ γραφὴ πρὸ, τῆς λέξεως ἀπόδηλα), μετάφραση πὺν δὲν τὸν ἱκανοποιούσε.

πρὶν ἀπὸ τὸ πολεμοῦντας διέγραψε τὴ γραφὴ ἄντι.

πρὶν ἀπὸ τῆς λέξεως μαρτυρεῖται διέγραψε τὴ γραφὴ περιγρά.

στόλου Παύλου, προσήκει ν' αναφέρωμεν τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ μέγας τῶν ἔθνων Ἀπόστολος ἦλθεν εἰς τὰς Βρετανικὰς Νήσους. Γνωστὸν ὅτι ὑπῆρχεν ἤδη Κελτικὴ τις Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐν Ἀγγλίᾳ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Αὐγουστίνου, καὶ λέγεται ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐκεῖνη εἶχε θεμελιωθῆ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Παύλου, ἐλθόντος μέχρις Ἰρλανδίας.

Ἐπεὶ ὁ Θεόδωρος ἦλθεν εἰς Ἀγγλίαν ὡς ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας τῷ 668, ὁπότε τ' ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν τοῦ Αὐγουστίνου εἶχον ἐξασθενήσει, καὶ ὑπῆρχον καταφανῆ σημεῖα ἀντιδράσεως εἰς τὰς ἔχθρας τὰς μεταξύ ἀντιζήλων ἐπισκόπων, καὶ εἰς τὴν γενικὴν κατάστασιν τῆς βαρβαρότητος, εἰς ἣν ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ χώρα ἐνέπιπτον καὶ πάλιν. Ὁ Θεόδωρος ῥωμαλέως εἰργάσθη πρὸς βελτίωσιν τῶν πραγμάτων. «Ἡ πρώτη φροντίς του (ἔγραφεν ὁ Σεβάσμιος Μπῆδ (Bede)) ὑπῆρξε νὰ ἐπισκεφθῆ ὅλην τὴν νῆσον καὶ νὰ διδάξῃ τὸν ὀρθὸν κανόνα τοῦ ζῆν». Εἰρήνευσε τὴν χώραν, καὶ συνδιήλλαξε τοὺς πολεμοῦντας πρὸς ἀλλήλους ἄρχοντας. Διωργάνωσε τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἵδρυσεν τὸ Ἀγγλικὸν ἐπισκοπικὸν καὶ ἐνοριακὸν σύστημα, ὁποῖον ὑφίσταται μέχρι τῆς σήμερον. Συνεπλήρωσε τὸν ἐκχριστιανισμόν τῆς Ἀγγλίας, μεταβάς αὐτὸς μεταξύ τῶν Νοτιοσαζώνων, καὶ πείσας αὐτούς, τοὺς μόνους περιλειπομένους εἰδωλολάτραις ἐν τῇ χώρᾳ, ν' ἀσπασθῶσι τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Κατῶρθωσε προσέτι νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑπακοὴν /
 5. ὅλης τῆς Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος εἶχε κατορθώσει, καὶ οὕτω κατέστη ὁ θεμελιωτὴς τῆς θρησκευτικῆς ἐνότητος ἐν Ἀγγλίᾳ.

Τὸ ἐνωτικὸν ἔργον του προέβη προσωτέρω, διότι ἡ Σύνοδος (ἡ πρώτη τῆς Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας) τὴν ὁποίαν συνεκάλεσε ἐν Ἐρτφόρδῃ (Σεπτ. 24, Ε.Σ. 673) μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Μπράιτ ὡς «πρόδρομος ὅλων τῶν συνεδρίων καὶ παρλαμέντων τοῦ ἐνὸς ἀδαιρέτου Βασιλείου Κράτους». Συνεταυτίσθη κατὰ πάντα τρόπον πρὸς τὸν λαὸν μεταξύ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἔλθῃ νὰ ζήσῃ, εἰς τρόπον ὥστε ὁ Μπῆδ τὸν χαρακτηρίζει ὡς τὸν μέγιστον εὐεργέτην τὸν ὁποῖον ἔσχε ποτὲ ἡ χώρα, ἀποκαταστήσαντα προσέτι τὸν χαρακτηῖρα τῆς Ἐκκλησίας ὡς οὐχὶ Ῥωμαϊκῆς ἀλλ' Ἀγγλικῆς. Αἱ ἐκδουλεύσεις του πρὸς τὴν μάθησιν ἐξ Ἰσου ἦσαν μεγάλαι. Ὁ Θεόδωρος ἦτο ἐνθουσιώδης φιλόλογος, φέρων πάντοτε ἐν ἀντίγραφον τοῦ Ὁμήρου ὡς ἀχώριστον συνέκδημον, ἵδρυσεν δὲ σχολεῖον καὶ εἰσήγαγεν τὴν σπουδὴν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμ-

scholar: φιλόλογος. Στὸ χφ του ὁ Ππδ μετέφρασε λόγιος καὶ κατόπιν διέγραψε τὴ λέξιν καὶ ἔγραψε φιλόλογος.

and introduced the study of Greek letters into England. It is not now clear which was the school he founded — some identify it with the College of St. Augustine's Abbey, Canterbury. It is however, an article of devout belief among all the *alumni* of King's School, Canterbury, that the School founded by Theodore was the Archbishop's School, afterwards re-endowed and known as the King's School, which thus claims to be the oldest Public School and the oldest seat of Greek learning in England.

From these few particulars of Theodore's life it will be seen that, at a critical period of growth, the English nation and the English Church received vast benefits from this Greek Archbishop, who fairly earned the right to a foremost place among those great men who have reared up the fabric of English greatness¹.

After the death of Theodore, a long time elapses before we again hear of any Greeks in England. There was an English colony in Greece, for the famous Varangian or Northern Guard of the Eastern Empire, in which Harold Hardrada at one time held a command, consisted largely of Saxons, especially after the Norman Conquest, when adventurous Saxons sought foreign service as an escape from their unwelcome state of inferiority at home. But the bad blood, which had already begun to exist between the Eastern and Western Churches, destroyed all possibility of friendly intercourse between Greece and Norman England.

The fall of Constantinople in 1453 scattered Greek scholars over Europe, and one would have expected some of them to find their way to England, but apparently this was not the case. Grocyn and Linacre, as is well known,

¹ The character and work of Theodore merit much more attention than they have usually received. An interesting article upon the subject will be found in the *Times* for Sept. 1, 1896, (discussed in the correspondence of the same journal for Sept. 4 & 12,) from the pen of Dr. J. Gennadius, the scholar, writer and diplomat who was lately Greek Minister in England.

παρλείπονται οι φράσεις από *It is not now clear* έως *King's School*. 'Ο Ππδ άποφεύγει τις έπιφυλάξεις του πρωτοτύπου και παρουσιάζει ως δεδομένη την ταύτιση του σχολείου του Θεοδώρου με το King's School του Canterbury.

Greek Archbishop: Έλλην πρωθιεράρχης. Είναι αξιοπαρατήρητο το ότι ο Ππδ δεν μεταφράζει το Archbishop ως άρχιεπίσκοπος αλλά ως «πρωθιεράρχης», διότι ή φράση «Έλλην Άρχιεπίσκοπος» θά δημιουργούσε σύγχυση με την έννοια «Όρθόδοξος Άρχιεπίσκοπος».

παρλείπεται ή πρόταση *in which Harold → command*, διότι αναφέρεται σε πρόσωπο άγνωστο στον Έλληνα αναγνώστη — ίσως μάλιστα να δημιουργούσε και άπορία στον Ππδ για την ύβη άπόδοσή του στα έλληνικά.

μάτων ἐν Ἀγγλίᾳ. Τὸ σχολεῖον τοῦτο σώζεται μέχρι τοῦδε ἐν Καντερβουρία, καλούμενον ἀρχῆθεν ἡ Σχολή τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, εἶτα μετονομασθὲν ὡς Βασιλικὴ Σχολή (The King's School), καὶ ἀντιποιεῖται τὴν τιμὴν ὅτι ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον δημόσιον διδασκῆριον, καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη κοιτίς τῆς Ἑλληνικῆς μαθήσεως ἐν Ἀγγλίᾳ.

φ.6 Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων λεπτομερειῶν ἐκ τοῦ/βίου τοῦ Θεοδώρου βλέπει τις ὅτι, εἰς κρίσιμον περίοδον ἀναπτύξεως, τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος καὶ ἡ Ἀγγλικὴ Ἐκκλησία ἔτυχον μεγάλων εὐεργεσιῶν παρὰ τοῦ Ἑλλήνου τούτου πρωθυεράρχου, ἀξίως ἀποκτήσαντος τὸ δικαίωμα πρωτοκαθεδρίας μεταξύ τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἀνήγειραν τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Ἀγγλικοῦ μεγαλείου*.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου, μακρὸς χρόνος παρέρχεται πρὶν ἀκούσωμεν καὶ πάλιν περὶ Ἑλλήνων ἐν Ἀγγλίᾳ. Ὑπῆρξε μία Ἀγγλικὴ ἀποικία ἐν Ἑλλάδι, διότι ἡ περίφημος Βαραγγιανὴ ἢ Βορεία Φρούρησις τῆς Ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας συνίστατο κατὰ μέγα μέρος ἐκ Σαξόνων, ἰδίως μετὰ τὴν Νορμανδικὴν κατάκτησιν, ὅποτε ριψοκίνδυνοι Σάξωνες ἐζήτουν ξενικὴν ὑπηρεσίαν, φεύγοντες τὴν ταλαιπωρίαν τὴν οἴκοι. Ἄλλ' ἡ ἐχθροπάθεια, ἣτις εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ ὑφίσταται μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, κατέστρεψε πᾶσαν πιθανότητα φιλικῆς ἐπικοινωνίας μεταξύ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Νορμανδικῆς Ἀγγλίας.

φ.7 Ἡ πτωσίς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1453 διεσκόρπισε τοὺς Ἑλληνας λογίους ἀπὸ τὴν Εὐρώπην, καὶ θὰ ἤλπιζε τις τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ κατέφευγον εἰς τὴν/ Ἀγγλίαν, πλὴν προφανῶς δὲν συνέβη τοῦτο. Ὁ Γρόσυν καὶ ὁ Λίνακερ, ὡς γνωστὸν, μετέβησαν εἰς Ἰταλίαν ὅπως προσλάβωσι τὴν νέαν μάθησιν παρὰ τοὺς πόδας Ἑλλήνων ἐξορίστων.

* Ὁ χαρακτὴρ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοδώρου εἶνε ἄξια μεγαλειτέρας προσοχῆς ἢ ὅσης συνήθως ἔτυχον. Περισπούδαστον ἄρθρον περὶ τοῦ ὑποκειμένου τούτου ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν Χρόνον (The Times) τοῦ Λονδίνου τῆς 1ης Σεπτεμβρίου (ν.) 1896, (προκαλέσαν συζητήσεις καὶ ἀντιλογίας ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος τῆς 4 καὶ 12 Σεπτεμβρίου) ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ δόκτ. Ι. Γεναδίου, συγγραφέως καὶ διπλωμάτου διατελέσαντος πρέσβεως τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἀγγλίᾳ.

Ἡ ἀπόδοσις τοῦ *interesting* ὡς *περισπούδαστον* καὶ τοῦ *discussed* ὡς *προκαλέσαν συζητήσεις καὶ ἀντιλογίας* ἴσως σημαίνει ὅτι ὁ Ππδ εἶχε ὑπόψην τοῦ τῷ ἄρθρῳ, ἀφοῦ ἐργαζόταν ὡς μεταφραστὴς καὶ λάβαινε γνώσιν τῆς ὕλης τῶν ξένων ἐφημερίδων, ἰδίως τῶν *Times*.

scholar: ἐνῷ προηγουμένως, φ. 5, τὸ μεταφράζει «φιλόλογος», ἐδῶ τὸ παραλείπει.

went to Italy to acquire the new learning at the feet of Greek exiles. Communication between England and the Greeks did not apparently become frequent and regular until the Levant Company was formed and the Treaty of Commerce with Turkey arranged, in 1579.

In the next century there was a good deal of intercourse between Greece and England, conducted chiefly by representatives of the English and Orthodox Churches. The Cretan, Cyril Lucar, afterwards a famous Patriarch of first Alexandria and then Constantinople, travelled in Western Europe and appears to have visited England. He entered into a long correspondence with the then Archbishop of Canterbury, and he seems to have interchanged gifts with many prominent Englishmen (these cordial relations and reciprocal benefits were a happy omen, which has been fulfilled in all subsequent intercourse between Greece and England). Among Lucar's gifts was the Alexandrian bible which he sent to Charles I., and which has been so fruitful a source of inspiration to English biblical criticism. It was at the request of Lucar that in 1627 the Cephalonian, Nicodemus Metaxas, brought from England a printing-press, the first ever set up in Greece, but it was confiscated and destroyed by the Turks. Lucar sent his protégé and pupil, Metrophanes Critopoulos, (afterwards patriarch of Alexandria) to Oxford, where he remained from 1616 to 1621 at Balliol College. Critopoulos was not the first Greek to enter Oxford, for he found there a fellow-countryman, Cristophoros Angelos, teaching Greek. Among other Greek students at Oxford about this time may be mentioned Nathaniel Canopius, who also studied at Balliol. He became a Canon of Christ Church, but was expelled by the Parliamentarians, when he returned to the Orient, and in 1651 was made bishop of Smyrna. Canopius is mentioned by Evelyn as having introduced coffee into England, about the year 1636 — 30 years before the beverage became at all well-known in this country.

There were so many Greek students at Oxford during this period that there was a project, warmly seconded by Archbishop Sancroft and by the Metropolitan of Samos, for founding a Greek College, and in fact, Glouce-

Ἄξιοπρόσεκτη ἡ μετάφραση τοῦ *communication* ὡς *συγκοινωνία* καὶ τοῦ *intercourse* ὡς *ἐπικοινωνία*, πού ἀποδίδουν ἀκριβῶς τὴν ἔννοια τοῦ πρωτοτύπου.

it was confiscated: κατεσχέθη. Στὸ χρ τοῦ ὁ Ππδ μετέφρασε ἀρχικὰ ἐδημεύθη καὶ κατόπιν διέγραψε τὴ λέξη καὶ ἔγραψε κατεσχέθη.

who also studied at Balliol: παραλείπεται στὴ μετάφραση.

(τῶν διαμαρτυρομένων ἐπαναστατῶν κατὰ τοῦ Βασιλέως): προσθήκη τοῦ Ππδ, ὡς ἐπεξήγηση τῆς λέξης Κοινοβουλευτικῶν.

Συγκοινωνία μεταξύ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν Ἑλλήνων ὡς φαίνεται δὲν ἔγινε συχνὴ καὶ τακτικὴ μεχρὶς τοῦ ἡ Ἀνατολικῆ Ἐταιρία ἐσχηματίσθη, καὶ ἡ Ἐμπορικὴ Συνθήκη ἐκανονίσθη μετὰ τῆς Τουρκίας, τῷ 1579.

Κατὰ τὴν ἐπομένην ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρξε μεγάλη ἐπικοινωνία μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας, διεξαχθεῖσα πρωτίστως μεταξύ ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλικῆς καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὁ Κρῆς Κύριλλος Λούκαρις, ὕστερον περιβόητος Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας πρῶτον, εἶτα Κωνσταντινουπόλεως, ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ φαίνεται νὰ ἐπεσκέφθη τὴν Ἀγγλίαν. Ἦλθεν εἰς μακρὰν ἐπιστολικὴν κοινολογίαν πρὸς τὸν τότε Ἀρχιεπίσκοπον Καντερβουρίας, καὶ φαίνεται νὰ ἀντήλλαξε δῶρα πρὸς πολλοὺς προέχοντας Ἀγγλοὺς (αἱ ἐγκάρδια αὐταὶ σχέσεις καὶ ἀμοιβαῖαι εὐεργεσίαι ὑπῆρξαν οἰωνὸς αἴσιος, ὅστις ἐπληρώθη εἰς ὅλας τὰς μετέπειτα σχέσεις μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας). Μεταξὺ τῶν δώρων τοῦ Λουκάρεως ἦτο ἡ Ἀλεξανδρινὴ Ἱερὰ Γραφή, σταλεῖσα εἰς τὸν Κάρολον Α', καὶ τόσον εὐκαρπὸς φανεῖσα πηγὴ ἐμπνεύσεως εἰς τὴν παρ' Ἀγγλοῖς βιβλικὴν κριτικὴν. Κατ' αἴτησιν τοῦ Λουκάρεως τῷ 1627 ὁ Κεφαλλῆν Νικόδημος Μεταξᾶς, ἐκόμισεν ἐξ Ἀγγλίας τυπογραφικὸν πιεστήριον, τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' ὅμως κατεσχέθη καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὁ Λούκαρις ἔπεμψε τὸν προστατευόμενον καὶ μαθητὴν του, Μητροφάνην Κριτόπουλον, / (ὕστερον Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας) εἰς Ὁξφόρδην, ὅπου ἔμεινεν ἀπὸ τοῦ 1616 μέχρι τοῦ 1621 εἰς τὸ Κολλέγιον Βάλλιοι. Ὁ Κριτόπουλος δὲν ἦτο ὁ πρῶτος Ἕλληνας ὁ εἰσελθὼν εἰς Ὁξφόρδην, διότι εὗρεν ἐκεῖ ἕνα συμπατριώτην, τὸν Χριστόφορον Ἀγγελον, διδάσκοντα τὴν Ἑλληνικὴν. Μεταξὺ ἄλλων Ἑλλήνων σπουδαστῶν ἐν Ὁξφόρδῃ περὶ τὸν χρόνον τοῦτον ἦτο ὁ Ναθαναὴλ Κανόπιος, ὅστις ἔγινε κανόνικος τοῦ ναοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐξώσθη ὑπὸ τῶν Κοινοβουλευτικῶν (τῶν διαμαρτυρομένων ἐπαναστατῶν κατὰ τοῦ Βασιλέως), ὅποτε ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ τῷ 1651 προεχειρίσθη ἐπίσκοπος Σμύρνης. Ὁ Κανόπιος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἐβελυν ὡς εἰσαγαγὼν τὸν καφὲν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, περὶ τὸ ἔτος 1636 — τριάκοντα ἔτη πρὶν τὸ ποτὸν καταστῆ ὅλας γνωστὸν ἐν τῇ χώρᾳ.

Ἦσαν τόσοι Ἕλληνες σπουδασταὶ ἐν Ὁξφόρδῃ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὥστε σχεδὸν τι ἐνθέρμως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σάγκροφτ, καὶ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου τῆς Σάμου, περὶ ἰδρύσεως ἑλληνικοῦ Κολλεγίου, καὶ πράγματι τὸ Γλόουστερ Χῶλλ (ὕστερον μετασχηματισθὲν εἰς Κολλέγιον Οὐόρστερ) παρεδόθη εἰς τοὺς νεήλυ-

ster Hall (afterwards merged into Worcester College) was handed over to the newcomers. Unfortunately, Dr. Woodroffe, who was Head of Gloucester Hall, proved deficient in the qualities required to ensure the success of such an undertaking; the students dispersed or fell into evil courses, and the College came to grief.

We are now coming to the time of the first real settlement of the Greeks in England in considerable numbers. Charles II., during his exile, met with Constantine Rhodocanakis, a Chian noble, who claimed descent from Constantine the Great, and who was unquestionably sprung from the Princely family of Rhodes — and whence the name, Rhodocanakis. This man, after wandering all over Europe, took up his residence in England; he visited various seats of learning, including Canterbury, Oxford, the four Scottish Universities, and Trinity College, Dublin. His openly-expressed Royalist sympathies more than once exposed him to the danger of prosecution for conspiracy; and, after the Restoration, Charles in gratitude appointed him his Honorary Physician, conferring upon him rich estates in Norfolk and in the borough of Holborn. In High Holborn near what is now Southampton Row, Rhodocanakis had beautiful gardens laid out in the Greek style (the "Rhodocanakeion"), which called forth much admiration and imitation, while in his fine villa he set up a laboratory for Chemical and Physical Research.

He made several noteworthy discoveries, announced after the fashion of the time in such manner as "Alexikakos Spirit of Salt of the world, which vulgarly prepared is called Spirit of Salt. Or, the transcendent Virtue of the true Spirit of Salt long look'd for and now philosophically prepared and purified from all hurtfull or corroding Qualities, far beyond anything yet known to the world: being both safe and pleasant for the use of all Men, Women and Children. By Constantine Rhodocanakis, Grecian of the Isle of Chios, and one of His Majesty's Chymists; who is the sole author and inventor of this Spirit. In a Physical Laboratory in London, next door to the Three Kings Inne in Southampton Buildings, near the King's Gate in Holborn, where all manner of chymical preparations are carried on without any sophistication or abuses whatever. By His Majesty's Special Direction and allowance." Rhodocanakis claimed to have discovered a specific against the plague. "The author, by using which spirit in drink, broth and sauces, staying all the time of the pestilence in London, kept of God's grace not only

including: ὡς, μετάφρασι λητή, στὸ πνεῦμα τοῦ πρωτοτύπου.

near what is now Southampton Row: παραλείπεται στή μετάφραση.

δας. Ἄτυχῶς, ὁ δόκτωρ Γουῦδροφφ, ὅστις ἦτο κορυφαῖος τοῦ Γλόουστερ Χώλλ, ἀπεδείχθη ἑλλιπὴς εἰς τὰς ἀρετὰς τὰς ἀπαιτουμένας πρὸς εὐόδωσιν τοιοῦτου ἐγχειρήματος· οἱ σπουδασταὶ ἐσκορπίσθησαν ἢ ἔπασαν εἰς κακὰς ἕξεις, καὶ τὸ Κολλέγιον δὲν εὐδοκίμησεν.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὸν χρόνον τοῦ πρώτου ἀληθοῦς ἀποικισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, πολυπληθῶν ἐν Ἀγγλίᾳ. Κάρολος ὁ Β΄, ἐν καιρῷ τῆς ἐξορίας του, συνήντησε τὸν Κωνσταντῖνον Ῥοδοκανάκην, Χίον εὐπατρίδην, ἀξιοῦντα καταγωγῆν / ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, πλὴν ἀναμφισβητήτως καταγόμενον ἐκ τῆς ἡγεμονικῆς οἰκογενείας τῆς Ῥόδου — καὶ ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα Ῥοδοκανάκης. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἀφοῦ περιεπλανήθη ἀνά τὴν Εὐρώπην, ἐγκατεστάθη ἐν Ἀγγλίᾳ· ἐπεσκέφθη διαφόρους ἔδρας μαθήσεως, ὡς τὴν Καντερβουρίαν, τὴν Ὁξφόρδην, τὰ τέσσαρα Σκωτικὰ πανεπιστήμια, καὶ τὸ Κολλέγιον τῆς Τριάδος, εἰς Δουβλίον. Αἱ ἀναφανδὸν ἐκπεφρασμένοι βασιλικάι συμπάθειαι του οὐχὶ ἀπαξ τὸν ἐξέθεσαν εἰς κίνδυνον διωγμοῦ ἐπὶ συνωμοσίᾳ· μετὰ δὲ τὴν Παλινόρθωσιν, ὁ Κάρολος ἐξ εὐγνωμοσύνης τὸν διώρισεν ἐπίτιμον ἰατρόν του, δωρήσας αὐτῷ πλούσια κτήματα εἰς Νόρφολκ καὶ εἰς τὴν πολίχνην Ὀλμπορν. Εἰς τὸ Ἄνω Ὀλμπορν ὁ Ῥοδοκανάκης εἶχεν ὠραίους κήπους, καλουμένους ἑλληνοπρεπῶς («τὸ Ῥοδοκανάκειον»), οἵτινες προὔκαλεσαν πολὺν θαυμασμόν καὶ μίμησιν, εἰς δὲ τὴν ἑπαυλίν του ἵδρυσεν ἐργαστήριον Χυμικῶν καὶ Φυσικῶν Ἐρευνῶν.

Κατώρθωσε διαφόρους ἀξιοσημειώτους ἀνακαλύψεις, ἀναγγελλομένας κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον· «Ἄλεξικάκον ἀλατόπνευμα τοῦ κόσμου, ἢ ἡ ὑπέρφως δύναμις τοῦ Ἄλατος, ἢ ἔκπαλαι ζητουμένη καὶ νῦν φιλοσοφικῶς παρασκευαζομένη καὶ ἀποκαθαιρομένη πάσης φθαρτικῆς καὶ διαβρωτικῆς ιδιότητος, πόρρω ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τέως γνωστὸν ἐν τῷ κόσμῳ φάρμακον ἀσφαλὲς ἅμα καὶ τερπνὸν πρὸς χρῆσιν ἀνδρῶν, γυναικῶν, καὶ παιδίων. Ὑπὸ Κωνσταντίνου Ῥοδοκανάκη, Ἕλληνος ἐκ τῆς νήσου Χίου, καὶ ἐνὸς τῶν φαρμακοποιῶν τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, ὅστις εἶνε ὁ μόνος αὐτουργὸς καὶ ἐφευρέτης τοῦ Πνεύματος τούτου... Τῇ ἀδείᾳ καὶ ἐγκρίσει τοῦ Ἄνακτος». Ὁ Ῥοδοκανάκης / ἡξίου ὅτι ἀνεκάλυψε φάρμακον τῆς πανώλους. «Ὁ αὐτουργός, διὰ τῆς χρήσεως τοῦ πνεύματος τούτου εἰς τὴν πόσιν, τὴν βρῶσιν, καὶ τὴν ὀψοποιῖαν, δι' ὅλου τοῦ χρόνου τῆς πανώλους ἐν Λονδίῳ διεφύλαξε τῇ θεῖᾳ χάριτι ἀβλαβεῖς ἀπὸ πάσης μεταδό-

which vulgarly prepared is called Spirit of Salt: παραλείπεται στὴ μετάφραση.

In a Physical — whatever: παραλείπεται ὅλη ἡ περίοδος.

πρὶν ἀπὸ τῆ λέξε φαρμακοποιῶν διέγραψε τὴ λέξη χυμικῶν.

himself and family, but also many others during all the contagion from the plague." Unfortunately we do not know the nature of this specific — the Merrie Monarch liked to keep good things to himself, and "as yet this secret hath not been communicated to any, nor must it be, it being so ordered by His Majestie."

For our present purpose, however, Rhodocanakis did that which was vastly more important than the discovery of nostrums and new compounds — he established a large Greek colony in London. After the fall of Constantinople a large number of Greeks had fled to Spain for refuge, and had settled in the town of Malaga. Their descendants found the Spanish rule oppressive. Looking about for some more tolerant country in which to find an asylum they wrote to entreat the good offices of Rhodocanakis, who had no difficulty in obtaining Charles's permission to invite the Greeks to England. Accordingly, these left Malaga, headed by their priest, and in 1669 they settled in Soho Fields, which were handed over to them, and where they built many streets. The chief street of Soho is still called Greek Street. There also existed until recently a Rhodocanakis Street. Crown Street was another of their streets, perhaps so called in honour of the King, while Rose Street, which still exists, was also so named by the Greek settlers. The name is doubtless a punning reference to that of Rhodocanakis, Rose being simply a translation of Rhodon (Ρόδον). As Canopus introduced the drinking of coffee in England, it is interesting to note that it was one of these newcomers, his fellow-countrymen, who opened the first coffee-house and coffee-shop in England. George, the Greek in question, seems soon to have moved further East than Soho, and it is said that George Street still marks the site of his coffee-house and warehouses. Nowadays one regards cigarettes as the natural complement of coffee, so there is some appropriateness in the fact that another Greek, Theodore Avromachis, first sold cigarettes in England, in 1862, at a shop near the Alhambra, Leicester Square. Avromachis soon moved to Oxford Circus, then the centre of fashionable London,

during all the contagion from the plague: τὸ ἀφήνει ἀμετάφραστο γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν ἐπανάληψη.

Κάρολος ὁ Β΄: προσθήκη λόγῳ σαφηνείας.

εἶχον φύγη, κατόπιν διαγραφῆς τῆς λέξεως ἔφυγον.

street: ὁ Ππδ μεταφράζει τὴν λέξιν αὐτὴν ὡς *ρύμη*, *ἀγυιά*, *ὁδός*, πλουτίζοντας τὸ κείμενο μετὰ τὴν ἀποφυγὴν ἐπανάληψης τῆς ἴδιας λέξεως.

was another of their streets: μεταφράζεται ἀπλῶς μετὰ τὸ *πάλιν*.

The name → (Ρόδον): ἐλεύθερη μετάφραση, μετὰ ἐπέμβαση καὶ στὴ σύνταξιν.

σεως τοῦ λοιμοῦ, οὐ μόνον ἑαυτὸν καὶ τοὺς οἰκείους, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἄλλους». Ἀτυχῶς δὲν γνωρίζομεν τὴν φύσιν τοῦ φαρμάκου τούτου — ὁ «Εὐθυμος Μονάρχης» (ὁ Κάρολος Β΄) ἤγάπα νὰ κρατῆ τὰ καλὰ πράγματα διὰ τὸν ἑαυτὸν του, καὶ «μέχρι τοῦδε τὸ μυστικὸν τοῦτο δὲν ἀνεκοινώθη εἰς κανένα, οὐδὲ θ' ἀνακοινωθῆ, καθότι οὕτω διέταξεν ἡ Α. Μ.».

Πρὸς τὸν παρόντα ὁμως σκοπὸν ἡμῶν, ὁ Ῥοδοκανάκης ἔπραξε κάτι πολλῶ σπουδαιότερον τῆς ἀνακαλύψεως καταποτιῶν καὶ φαρμάκων ἴδρυσε μεγάλην ἑλληνικὴν ἀποικίαν ἐν Λονδίῳ. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολυάριθμοι Ἕλληνες εἶχον φύγῃ εἰς Ἰσπανίαν, καὶ ἀπωκίσθησαν ἐν τῇ πόλει Μαλάγα. Οἱ ἀπόγονοί των εὔρον βαρὺν τὸν Ἰσπανικὸν ζυγόν. Ἐπιζητοῦντες ἄσυλον εἰς χώραν τινὰ πλεόν ἀνεξίθρησκον, ἔγραψαν ἐπικαλούμενοι τὴν μεσολάβησιν τοῦ Ῥοδοκανάκη, ὅστις δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἄδειαν τοῦ Καρόλου πρὸς πρόσκλησιν τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἀγγλίαν. Ἐπομένως οὗτοι κατέλιπον τὴν Μαλάγαν, ἐπικεφαλῆς ἔχοντες τὸν ἱερέα των, καὶ τῷ 1669 ἐγκατεστάθησαν εἰς Σόχο Φίλδς, τὸ ὁποῖον παρεδόθη εἰς αὐτούς, καὶ ὅπου ἔκτισαν πολλὰς ρύμας. Ἡ πρωτίστη ἀγυιὰ τοῦ Σόχο καλεῖται μέχρι σήμερον ὁδὸς Ἑλληνική, Γκρῆκ Στρήτ. Ὑπῆρχε δὲ μέχρι πρὸ μικροῦ ἀκόμη καὶ ὁδὸς Ῥοδοκανάκη. Ἡ ὁδὸς Στέμματος πάλιν πιθανῶς ὠνομάσθη οὕτω πρὸς τιμὴν τοῦ Βασιλέως, ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ Ῥόδου (Ῥὸζ Στρήτ), ἣτις ὑφίσταται ἀκόμη, ἐπίσης ὠνομάσθη/

¶11 οὕτω ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν, ὑπαινίσσεται δὲ προφανῶς τὸ ὄνομα τοῦ Ῥοδοκανάκη (τὸ Ῥόδον, καὶ ἡ Ῥόδος). Ὅπως ὁ Κανόπιος εἰσήγαγε τὸν καφέν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐνδιαφέρει νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς τῶν νέων τούτων ἀποικιστῶν, τῶν συμπατριωτῶν ἐκείνου, ἤνοιξε τὸ πρῶτον καφενεῖον καὶ καφεπωλεῖον ἐν Ἀγγλίᾳ. Ὁ Γιώργης, ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἕλλην, φαίνεται νὰ μετετοπίσθη μετ' οὐ πολὺ ἀνατολικώτερον τοῦ Σόχο, καὶ λέγεται ὅτι ἡ ὁδὸς ἡ καλουμένη *Τζῶρτζ Στρήτ* σημειοῖ ἀκόμη τὴν τοποθεσίαν τοῦ καφενεῖου καὶ τοῦ μαγαζείου του. Τὴν σήμερον τὰ σιγαρέττα θεωροῦνται ὡς τὸ φυσικὸν συμπλήρωμα τοῦ καφέ, ὅθεν περίεργος σύμπτωσις εἶνε ὅτι ἄλλος Ἕλλην, ὁ Θεόδωρος Ἀβρομάχης, πρῶτος ἐπώλησε σιγαρέττα ἐν Ἀγγλίᾳ, τῷ 1862, παρὰ τὴν Ἀλάμβραν, πλατεῖαν Λέϊστερ. Ὁ Ἀβρομάχης μετ' οὐ πολὺ μετετοπίσθη εἰς Κίρκον Ὁξφόρδης, καὶ ἤνοιξε δεῦτερον μαγαζεῖον.

George: ὁ καφεπώλης μεταφράζεται *Γιώργης*, ἐπὶ τὸ λαϊκότερον.
appropriateness: περίεργος σύμπτωσις.

his second shop occupying the site where is now Messrs. Appenrod's "Delicatessen Magazin." Avromachis was visited by Garibaldi when the great Italian was in England, and soon afterwards the Prince of Wales became a visitor to his shop to smoke "macaroni," as the cigarettes were first called. But we are overleaping 200 years, and must return to the Greeks of Soho.

The first Greek Church in England was built in Soho, and still exists in part as St. Mary's, Soho. Compton, Bishop of London, was chiefly instrumental in the building of it; the inscription, dated 1677, bears the name of Joseph Georgirenes, Metropolitan of Samos, for whose use it was constructed.

After this a Chapel was built in York Buildings, near the Thames — between the Adelphi Buildings and the recently demolished Hungerford Market. A copy from the register of this Chapel was made in 1760 by the Russian priest Stefan Ivanovsky, and has been preserved by the Rev. Eugen Popoff, sometime Chaplain of the Welbeck Street Russian Church. We find at first marriage and birth notices in Greek, but after 1749 the notices are all in Russian, so evidently there was at that time a change of ownership. Among the names of the Greek period, i.e., before 1749, are found such names as Ἄγγελος Μεταξᾶς and Μόσχος πραγματευτῆς Ρωμαῖος.

After 1749 there seems to have been some lapse in the activity of the Greeks, for half a century goes by without, apparently, any Church taking the place of the Chapel in York Buildings — probably the Greeks continued to use this Chapel, but were swamped by the superior numbers or wealth of the Russians. The building of the next Greek Church in Finsbury Circus, about 1820, was the outcome of a sudden influx of wealthy Greek merchants from Chios.

This Isle was the headquarters of some of the most famous Greek firms, many of which had dealings with the most distant countries. Turkish oppression, culminating in the troubles of 1815-1820, rendered it unsafe for these to remain in Chios, and in 1815 and the years immediately following, there was a great migration of Greek merchants from Chios to England.

then — London καὶ occupying — Magazin: μένουσι ἀμετάφραστα, μᾶλλον ὡς ὑπερβολικὰς λεπτομέρειας.

(ὁ νῦν βασιλεὺς Ἐδουάρδος Ζ'): ἐπεξηγηματικὴ προσθήκη.

chapel: παρεκκλήσιον, ἐκκλησίδιον, ναῖσκος.

between — Market: παραλείπεται, ὡς λεπτομέρεια.

πρὶν ἀπὸ τῆ λέξεως ὑστέρου διέγραψε τῆ λέξεως κατόπιν.

was the outcome: ὁ Ππδ ἔγραψε πρῶτα ἤτο ἀποτέλεσμα, τὸ διέγραψε, κατόπιν ἔγραψε ὑπῆρξε προϊόν, τὸ διέγραψε κι αὐτό, καὶ τέλος ἔγραψε ἐπῆλθε συνεπεῖα.

Τὸν Ἀβρομάχην ἐπεσκέφθη ὁ Γαριβάλδης, ὅταν ὁ Μέγας Ἰταλὸς ἦλθεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὀλίγω ὕστερον ὁ Πρίγκηψ τῆς Οὐαλλίας (ὁ νῦν Βασιλεὺς Ἐδουάρδος Ζ΄) ἐπεσκέφθη τὸ μαγαζεῖόν του διὰ νὰ καπνίσῃ «μακαρόνια», ὅπως ὠνομάσθησαν τὸ πρῶτον τὰ τσιγαρέττα. Ἀλλ' ὑπερπηδῶμεν διακόσια ἔτη, καὶ πρέπει νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τοὺς Ἑλληνας τοῦ Σόχο.

Ὁ πρῶτος Ἑλληνικὸς ναὸς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐκτίσθη εἰς Σόχο, καὶ ἀκόμη ὑφίσταται ἐν μέρει ὡς Παναγία τοῦ Σόχο. Ὁ Κόμπτον, ἐπίσκοπος τοῦ Λονδίνου, συνετέλεσεν ἐν τοῖς πρώτοις πρὸς οἰκοδόμησιν ταύτης. Ἡ ἐπιγραφή, χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ 1677, φέρει τὸ ὄνομα τοῦ φ.12 Ἰωσήφ Γεωργιρένη, μητροπολίτου / τῆς Σάμου, πρὸς χρῆσιν τοῦ ὁποίου εἶχε κτισθῆ.

Μετὰ τοῦτο, ἐν παρεκκλήσιον ἐκτίσθη εἰς Γυὸρκ Μπίλδιγξ, παρὰ τὸν Τάμεσιν. Ἀντίγραφον ἐκ τοῦ Ληξιαρχικοῦ βιβλίου τοῦ ἐκκλησιδίου τούτου ἔγινε τῷ 1760 ὑπὸ τοῦ Ῥώσου ἱερέως Στεφάνου Ἰβανόφσκη, καὶ διετηρήθη ὑπὸ τοῦ αἰδουμένου Εὐγενίου Πόπωφ, ποτὲ ἐφημερίου τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Οὐέλμπεκ ῥωσικοῦ ναοῦ. Εὐρίσκομεν κατ' ἀρχὰς σημειώσεις γάμων καὶ γεννήσεων ἑλληνιστί, ἀλλὰ μετὰ τὸ 1749 αἱ σημειώσεις ὄλαι εἶνε ῥωσιστί, ὅθεν προφανῶς ἐπῆλθε κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἀλλαγὴ ἰδιοκτησίας. Μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῆς Ἑλληνικῆς περιόδου, τουτέστι πρὸ τοῦ 1749, εὐρίσκονται, Ἄγγελος Μεταξᾶς, καί, Μόσχος πραγματευτῆς Ῥωμαῖος.

Μετὰ τὸ 1749 φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ὑφείσις τις εἰς τὴν δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων, διότι ἡμισυ αἰῶνος παρέρχεται χωρὶς, καθὰ φαίνεται, ναὸς τις ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ παρεκκλήσιον τὸ τῆς Γυὸρκ Μπίλδιγξ — πιθανῶς οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθουν νὰ συχνάζουν εἰς τὸν ναῖσκον τοῦτον, ἀλλὰ παρηγκωνίζοντο ὑπὸ τοῦ ὑπερόγκου πλήθους ἢ τοῦ πλούτου τῶν Ῥώσων. Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ὑστέρου Ἑλληνικοῦ ναοῦ εἰς Φίνσπερυ Κίρκον, περὶ τὸ 1820, ἐπῆλθε συνεπεῖα τῆς συρροῆς πλουσιῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων ἐκ Χίου.

Ἡ νῆσος αὕτη ὑπῆρξε τὸ ὄρμητῆριον τινῶν ἐκ τῶν ὀνομαστοτέρων Ἑλληνικῶν οἰκῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἐπραγματεύοντο πρὸς τὰς ἀπωτάτας χώρας. Ἡ Τουρκικὴ καταπίεσις, ἡ κορυφωθεῖσα ἐκ τῆς παραχῆς τοῦ 1815-1820, καθίστα ἐπιφαλὲς δι' αὐτοὺς νὰ παραμείνουν ἐν Χίῳ, καὶ ἀπὸ τοῦ 1815 καὶ τὰ ἀμέσως ἀκόλουθα ἔτη, ἐπῆλθε φ.13 μεγάλη/μετανάστευσις Ἑλλήνων ἐμπόρων ἀπὸ τῆς Χίου εἰς Ἀγγλί-

headquarters: ἐδῶ ὄρμητῆριον, ἐνῶ λίγο παρακάτω κέντρον.

London now became the headquarters of Greek commerce and finance, and at this time was founded that colony of Greek merchants and bankers, whose descendants are the present Greek colony. Among the names of these Chioters are most of those still prominent in England, but the first place must undoubtedly be given to the world-famous firm of Ralli Brothers, whose first house in this country was opened in London in 1817.

We now approach quite modern times, and the fuller development of the theme must be left for another paper. We shall see that the cordial friendship and mutual benefits, which resulted in the seventeenth century from the intercourse between Greek and English Churchmen and scholars, have during the nineteenth century been no less characteristic of the relations between the commercial and financial representatives of the two countries.

II. The Greeks in London from 1817 to the Present Time.

Soon after the proclamation of the War of Hellenic Independence in 1821, the Greek colonies in England, and especially that in London, received considerable accessions to their numbers, for in addition to the Chiote refugees who formed the nucleus of the present Greek Community, many Greeks fled from the other Islands and from the Morea, where, of course, for the time trade was completely at a standstill. These Greeks established themselves for the most part in London, where they appear to have speedily grown in influence and wealth.

We have already seen that the Greeks who came to settle in London in 1817 and subsequent years soon formed themselves into a community and established a Chapel in Finsbury Circus (No. 9). This chapel continued to be used as such until 1850, when it was felt that the colony had outgrown its original quarters, and a more spacious church was built in London Wall. The community at this period was numerous and flourishing. Following the example of Ralli Brothers, many Greek firms had been established in the City, when they at once began to rank high in reputation and prosperity.

*colony: άποικία, κοινότης και πιο κάτω παροικία.
πριν από τή λέξη συνεχώς διέγραψε τή λέξη μέχρι.*

αν. Τὸ Λονδίνον νῦν κατέστη τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου καὶ χρηματισμοῦ, καὶ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐθεμελιώθη ἡ ἀποικία ἐκείνη τῶν ἑλλήνων ἐμπόρων καὶ τραπεζιτῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι ἀποτελοῦσι τὴν σημερινὴν ἑλληνικὴν κοινότητα. Μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῶν Χίων τούτων εἶνε πλεῖστοι ἐκ τῶν προεχόντων εἰσέτι ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀλλ' ἡ πρώτη θέσις πρέπει ἀναντιρρήτως νὰ δοθῇ εἰς τὸν κοσμοακουσμένον οἶκον τῶν Ἀδελφῶν Ῥάλλη, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἐν Ἀγγλίᾳ κατάστημα ἠνοίχθη ἐν Λονδίῳ τῷ 1817.

Κατήλθομεν ἤδη εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, καὶ θὰ μεταβῶμεν εἰς πληρεστέραν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος. Ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ ἐγκάρδιος φιλία καὶ τ' ἀμοιβαία εὐεργετήματα, τὰ ὁποῖα ἐπήγασαν κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀγγλων κληρικῶν καὶ λογίων, ὑπῆρξαν κατὰ τὴν ΙΘ' ἑκατονταετηρίδα ὄχι ὀλιγώτερον χαρακτηριστικὰ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐμπορικῶν καὶ χρηματολογικῶν ἀντιπροσώπων τῶν δύο χωρῶν.

Β'. Οἱ Ἕλληνες ἐν Λονδίῳ ἀπὸ τοῦ 1817 μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου.

Ἐλάχιστον μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας τῷ 1821, αἱ ἑλληνικαὶ παροικίαι ἐν Ἀγγλίᾳ*, καὶ ἰδίως ἡ τοῦ Λονδίνου, μεγάλως ἠῤῥήθησαν κατ' ἀριθμὸν, διότι παρὰ τοὺς Χίους πρόσφυγας, οἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῆς ἐνεστώσης ἑλληνικῆς κοινότητος, πολλοὶ Ἕλληνες ἔφυγον ἐκ τῶν ἄλλων νήσων καὶ ἐκ τοῦ Μορέως, ὅπου ὡς εἰκὸς τὸ ἐμπόριον πρὸς καιρὸν εἶχε περιέλθῃ εἰς παντελῆ στασιμότητα. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐγκατεστάθησαν κατὰ τὸ π.14 πλεῖστον ἐν/ Λονδίῳ, ὅπου φαίνονται ταχέως προαχθέντες εἰς ἐπιρροὴν καὶ πλοῦτον.

Εἶδομεν ἤδη ὅτι οἱ Ἕλληνες οἱ ἀποικισθέντες ἐν Λονδίῳ τῷ 1817 καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, εὐθὺς ἐσχημάτισαν κοινότητα, καὶ ἴδρυσαν παρεκκλήσιον εἰς Φίνσμπερν Σίρκος (ἀρ. 9). Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη συνεχῶς μέχρι τοῦ 1850, ὅτε κατέστη ἐπαισθητὸν ὅτι ἡ παροικία εἶχεν ἀυξήθῃ ὑπὲρ τὰ ἀρχῆθεν ὄρια τῆς, καὶ εὐρυχωροτέρα ἐκκλησία ἐκτίσθη εἰς Λόνδον Οὐάλλ. Ἡ κοινότης τῆς περιόδου ταύτης ἦτο πολυἀριθμὸς καὶ ἀνθηρὰ. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀδελφῶν Ῥάλλη, πολλοὶ ἑλληνικοὶ οἶκοι εἶχον ἰδρυθῆ ἀνὰ τὸ Ἄστυ, ὁπότε πάραυτα ἤρχισαν νὰ τάσσωνται εἰς ὑψηλὴν θέσιν λόγῳ ὑπολήψεως καὶ

* Ἀγγλίᾳ scripsi: Λονδίῳ Ππδ.

Among the earliest of these firms were the houses of Petrocochino, Zifo, Rhodocanachi, Ionides, Mavroyanni, Tsitsinias, Scaramanga and Vlasto. The Greek Colony perhaps enjoyed its relatively greatest strength and prosperity in London between 1840 and 1880, during which period sprang up also the other important Greek communities in England — those of Manchester, Liverpool, and Cardiff.

The material prosperity which the Greeks enjoyed in the country of their adoption did not make them unmindful of their Motherland. On the contrary, it enabled them to display a more practical and generous patriotism on all occasions when their own country required their help. Thus when the Cretan insurrection of 1866 was being stamped out in blood, and the selfish purposes of certain Great Powers had betrayed the hapless Greek population to a fearful revenge, the Greek community of London in union with those of Manchester and Liverpool were foremost in sending large and repeated contributions for the relief of the sufferers. And it has been the same in other national crises, as in 1878 and 1885, and in the last unfortunate Greco-Turkish war of 1897.

Between 1860 and 1870 the Greek Community was twice brought into prominence by the friendly intercourse between its representatives and the British authorities. The first of these occasions was in 1863, when a deputation of notable members of the Community, headed by the Greek Consul, Mr. Ionides, presented themselves before the British premier, Lord Palmerston, to thank him for the generous act of the British Government in handing over to Greece the Ionian Isles, which had been in British hands for half a century. Lord Palmerston received the deputation with the utmost cordiality, declaring the great pleasure with which the British Government found itself able to make such a gift to the Greek nation. If, the Premier added, certain other Powers were actuated by the same friendly dispositions as Britain, the Greek people would not have to wait indefinitely for the realisation of many of its legitimate aspirations.

The second event took place in 1870, when a distinguished Greek Prelate, the Archbishop of Syra and Tenos, visited this country, on the invitation of the Greek community of Liverpool, to consecrate the Greek Church

insurrection: επανάστασις.

δι' αίματος ἔγραψε ἀρχικά, καὶ κατόπιν διαγραφῆς ἐν αἵματι.

προεδρευομένη ἔγραψε, κατόπιν διαγραφῆς τῆς ἀρχικῆς λέξεως ἀρχηγουμένη.

aspirations: πόθοι, ἔθνικοὶ ἀλυτρωτικοὶ πόθοι.

εὐημερίας. Μεταξὺ τῶν πρωϊμωτέρων ἐκ τῶν οἰκῶν τούτων ἦσαν τὰ καταστήματα Πετροκοκκίνου, Ζίφου, Ῥοδοκανάκη, Ἰωνίδου, Μαυρογιάννη, Τσιτσίνια, Σκαραμαγκᾶ, καὶ Βλαστοῦ. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀποικία ἴσως ἀπῆλause τὴν σχετικῶς μεγαλειτέραν ἰσχὴν καὶ εὐημερίαν της ἐν Λονδίῳ μεταξὺ τοῦ 1840 καὶ 1880, καθ' ἣν χρονικὴν περιόδον ἐβλάστησαν καὶ αἱ ἄλλαι σπουδαῖαι ἑλληνικαὶ κοινότητες ἐν Ἀγγλίᾳ· αἱ τοῦ Μάντσεστερ, τοῦ Λίβερπουλ, καὶ τοῦ Κάρδιφ.

Ἡ ὕλικὴ εὐημερία, τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἀπῆλαιον ἐν τῇ θετῇ πατρίδι, δὲν τοὺς κατέστησεν ἀμνήμονας τῆς πατρίδος τῆς γενεθλίου. Ἐξ ἐναντίας, τοὺς κατέστησεν ἰκανοὺς ν' ἀναπτύξωσι πρακτικώτερον καὶ γενναϊότερον πατριωτισμὸν εἰς ὄλας τὰς περιστάσεις τὰς ὁποίας ἡ ἰδία πατρίς των ἔχρηζε τῆς βοήθειας των. Οὕτως ὅταν ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866 κατελύετο ἐν αἵματι, καὶ οἱ ἰδιοτελεῖς σκοποὶ ^{p.15} Μεγάλων τινῶν Δυνάμεων / εἶχον προδώσει τὸν ἀτυχῆ Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν εἰς φοβερὰν ἐκδίκησιν, ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης τοῦ Λονδίνου ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὰς τῆς Μαγχεστρίας καὶ Λίβερπουλ ἐν τοῖς πρώτοις ἔπεμψαν μεγάλας καὶ ἐπανειλημμένας εἰσφορὰς πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεινοπαθούτων. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς ἄλλας ἐθνικὰς κρίσεις, ὅπως τῷ 1878 καὶ 1885, καὶ κατὰ τὸν τελευταῖον ἀτυχῆ Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τῷ 1897.

Μεταξὺ τοῦ 1860 καὶ 1870 ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης δις διέπρεψε διὰ τῆς φιλόφρονος ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς καὶ τῶν βρετανικῶν ἀρχῶν. Ἡ πρώτη τῶν περιστάσεων τούτων συνέβη τῷ 1863, ὁπότε πρεσβεία ἐκ προκρίτων μελῶν τῆς Παροικίας, προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοπροξένου, κ. Ἰωνίδου, ἐπαρουσιάσθη ἐνώπιον τοῦ Βρετανοῦ πρωθυπουργοῦ, Λόρδ Πάμερστων, ὅπως τὸν εὐχαριστήσῃ διὰ τὴν γενναίαν πράξιν τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως, ἐκχωρησάσης εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς Ἰονίους Νήσους, αἵτινες ἦσαν εἰς τὰς Βρετανικὰς χεῖρας ἐπὶ ἡμισυ ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Λόρδ Πάμερστων ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν μετ' ἄκρας ἐγκαρδιότητος, ἐκφράσας τὴν μεγάλην εὐφροσύνην μεθ' ἧς ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνησις εὔρεν ἑαυτὴν ἰκανὴν νὰ προσφέρῃ τοιοῦτο δῶρον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἐάν, προσέθηκεν ὁ πρωθυπουργός, καὶ ἄλλαι τινὲς Δυνάμεις ἠλαύνοντο ὑπὸ τῶν αὐτῶν φιλικῶν διαθέσεων ὑφ' ὧν ἡ Βρετανία, ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς δὲν θὰ εἶχε νὰ περιμένῃ ἐπ' ἀόριστον διὰ τὴν πραγματοποιήσιν πολλῶν ἐκ τῶν εὐλόγων πόθων του.

Τὸ δεῦτερον περιστατικὸν συνέβη τῷ 1870, ὁπότε διαπρεπῆς Ἑλληνὶς ἱεράρχης, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου, ἐπεσκέφθη τὴν χώραν, κατὰ πρόσκλησιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ Λίβερπουλ,

newly erected in that city. The Archbishop received a welcome of extraordinary warmth, not only from the English clergy, but from the entire nation, and everywhere public and private hospitality was showered upon him — one might imagine that the English people saw in him a representative of the great prelate, Theodore of Tarsus, to whom in former centuries England owed so much, and that the delight with which they honoured this modern Greek Churchman marked their recognition of the historic debt. Perhaps some such feelings may have weighed with the supreme representatives of the British nation, the late Queen Victoria, who invited the Archbishop to Windsor Castle. Her Majesty received the Archbishop as an honoured guest, and presented him to her children, Prince Leopold and the Princesses Louise and Beatrice.

The Archbishop was afterwards entertained by Mr. Gladstone at Hawarden, and we can imagine how the famous statesman, who always loved to escape from politics into the more congenial paths of theology and scholarship, would delight in the society of the great Greek Churchman, whose culture and erudition were no less renowned than his own.

No account of this visit would be complete without a reference to the banquet given in honour of the Archbishop, at Westminster. We cannot do better than reproduce the report of this entertainment from the *Times* of Jan. 25, 1870:

“Last evening, an entertainment full of interest, and in many respects unprecedented in its character, was given at Westminster. Archbishop Lycurgus, one of the principal hierarchs of that portion of the Greek Church belonging to the Kingdom of Greece, was invited to dinner, and the use of the Jerusalem Chamber was granted by the Dean of Westminster, who presided. Among those occupying seats at the table were: the Archbishop of Syra and Tenos as guest of the evening, His Excellency the Greek Minister, the Bishops of London, Rochester, Ely, and Colombo, the Earl of Glasgow, Lord Elgin, the Archimandrites in the suite of the Archbishop, Mr. Crawford, M.P., Sir R. Phillimore, Messrs. Mavrogordato, Ralli, Freshfield, Agathides, &c.

”According to Eastern custom, the Archbishop and his clergy came robed and wearing a lofty black head-dress, which was not removed during

ἀντιπροσώποις κατόπιν διαγραφῆς τοῦ ἀρχιεπίσκοπου ἀρχηγοῦς.

No account — without καὶ We cannot do better than: παραλείπονται χάριν λιτότητας τοῦ λόγου.

πρὸς καθιέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ τοῦ νεωστὶ οἰκοδομηθέντος ἐν τῇ πόλει. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἔτυχεν/ἐκτάκτως ἐνθέρμου δεξιώσεως, οὐ μόνον παρὰ τοῦ Ἀγγλικοῦ κλήρου, ἀλλὰ παρ' ὅλου τοῦ ἔθνους, καὶ πανταχόθεν ἐπεδαφιλεύθη αὐτῷ ἢ τε δημοσία καὶ ἢ ἰδιωτικὴ φιλοξενία· θὰ ἠδύνατό τις νὰ φαντασθῇ ὅτι ὁ Ἀγγλικὸς λαὸς ἔβλεπεν ἐν αὐτῷ ἀντιπρόσωπον τοῦ μεγάλου ἱεράρχου, Θεοδώρου τοῦ Ταρσεῶς, εἰς ὃν κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας ἡ Ἀγγλία τόσα ὤφειλε, καὶ ὅτι ἡ γηθοσύνη μεθ' ἧς ἐτίμων τὸν νεώτερον τοῦτον Ἕλληνα κληρικὸν ἐσήμαινε τὴν ἀναγνώρισιν παρ' αὐτοῖς τοῦ ἱστορικοῦ χρέους. Ἰσως τοιαῦτά τινα αἰσθήματα δυνατὸν νὰ ἐπρυτάνευσαν παρὰ τοῖς ὑπερτάτοις ἀντιπροσώποις τοῦ Βρετανικοῦ ἔθνους, τῇ ἀειμνήστῳ Βασιλίσῃ Βικτωρίᾳ, ἣτις ἐπροσκάλεσε τὸν Ἀρχιεπίσκοπον εἰς τὸ Παλάτιον Οὐϊνδσορ. Ἡ Ἄνασσα ἐδέχθη τὸν ἱεράρχην ὡς ἐρίτιμον ξένον, καὶ τὸν ἐπαρουσίασεν εἰς τὰ τέκνα τῆς, τὸν Πρίγκηπα Λεοπόλδον, καὶ τὰς πριγκηπέσσας Λουίζαν καὶ Βεατρίκην.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἐφιλοξενήθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Γλάδστωνος εἰς Χωάρδν, καὶ δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν πῶς ὁ περικλεῆς πολιτικός, ὅστις πάντοτε ἠγάπα νὰ διεκφεύγῃ τὰς πολιτικὰς μερίμνας εἰς τὰς τερπνοτέρας ἀτραπούς τῆς θεολογίας καὶ φιλολογίας, θὰ ἐπέχαιρεν ἐν τῇ συναναστροφῇ τοῦ μεγάλου Ἑλληνος κληρικοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ μορφωσις καὶ πολυμάθεια ἦτο ὄχι ὀλιγώτερον πεφημισμένη τῆς ἰδικῆς του.

Συμπόσιον προσέτι παρετέθη πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου εἰς Οὐεστμίνστερ. Ἀναδημοσιεύομεν τὴν περὶ τούτου ἀφήγησιν ἐκ τοῦ Χρόνου (*The Times*) τῆς 25 (13) Ἰανουαρίου 1870.

«Χθὲς ἑσπέρας, συμπόσιον πλήρες ἐνδιαφέροντος, καὶ ἐν πολλοῖς ἀπαραδειγμάτιστον κατὰ τὸν χαρακτῆρα, ἐδόθη εἰς Οὐεστμίνστερ. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Λυκοῦργος, εἰς τῶν κυριωτέρων ἱεραρχῶν τῆς μοίρας ἐκείνης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἀνηκούσης εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκλήθη εἰς δεῖπνον, καὶ ἡ/[δὲν σώζονται τὰ ὑπόλοιπα φύλλα].

the evening: the Archbishop's lofty stature and fine figure rendered him conspicuous above the members of his suite.

"The Dean, in proposing the toast of His Grace the Archbishop Lycurgus, said, among other things: 'Our guest of this evening comes to us not only as a representative of the Eastern Churches, but of the Greek Church in particular —not only of the Greek Church generally, but of the many Isles of Greece. I do not forget that the Greek Church has a larger and wider meaning: it embraces not only the little Kingdom of Greece but that wider dominion of which not Athens but Constantinople is the centre. ... There are many clouds that hang over the modern Greek Kingdom, the modern Greek race and the modern Greek Church. But in its quickness, its readiness, its eagerness for instruction, the people is well worthy of its illustrious pagan forefathers; and surely the Greek Church is destined to shew the people the truth which I, for one, will never fear for or surrender — that the cause of freedom and progress is compatible, and is alone compatible, with the true and Orthodox faith of the earliest ages. This day, the festival of the Greek apostle who was born and bred in the Greek city of Tarsus, and learned in all the wisdom of the Greek race, is peculiarly suited to the welcome of our guest from the shores of the same *Ægean Sea*. He is, I was going to add, the first Greek Archbishop who ever trod these shores, but that would not be correct. One Greek Archbishop we have had before, and he came from the very birthplace of St. Paul. Theodore of Tarsus —the only Greek who ever sat on the throne of Canterbury, and he in the seventh century— was the founder of the learning of the English Church. He, rather than Alfred, laid the foundation of our great Universities; not in Oxford, but in Canterbury and on the banks of the Tyne and Wear. From him, in the words of William of Malmesbury, there flowed a *fountain of knowledge and a river of civilisation*. This we owe to a Greek Archbishop. But we pay back the debt with usury. And there was one other characteristic of Theodore's influence which we may still have from his successors in the East. The "Saxon Chronicle" says of him: Before Theodore the Bishops were all Roman, afterwards they were English. There is the quality which the Greek Church and the English Church have in common: they are both National Churches. Both represent the genius of their country, and they can both look on each other or on other Churches without desire to convert or abhor. We have our vocation, the Greeks have theirs; we have our faults, they have theirs. Let us each do the best we can, and we shall be pursuing the best because the only practicable course towards the attainment of our common end. With thoughts like these, which have been suggested by the

The Hellenic Herald

A MONTHLY POLITICAL & LITERARY PERIODICAL.

Vol. II., No. 16.

FEBRUARY, 1908.

[Price 10/- per Annum Post Free.]

CONTENTS.

	Page
THE AUSTRIAN RAILWAY SCHEME IN MACEDONIA	49
BRITISH POLICY IN MACEDONIA.....	50
THE MACEDONIAN CRISIS	53
CONFERENCE ON BALKAN AFFAIRS	54
THE GREEK COLONIES IN ENGLAND	55
THE EDUCATIONAL ORGANISATION OF THE GREEKS	57
A MANIFESTO OF THE KOUTZOVLACHA OF SAN FRANCISCO	61
ARCHAEOLOGY—	
THE BRITISH SCHOOL AT ATHENS—THE PORTRAITS OF	
BYZANTINE EMPERORS	62-63
MISCELLANEOUS—	
THE FALL OF THE HUNGARIAN CABINET—GREEK TRANS-	
ATLANTIC SHIPPING COMPANIES	63
EPITAPH BY MARKOS BOTZAKIS.....	63
LITERARY PAGE—	
MODERN GREECH: HER LANGUAGE AND LITERATURE,	
By Andrea Th. Tsimenis	64

THE AUSTRIAN RAILWAY SCHEME IN MACEDONIA.

Baron von Aehrenthal's recent declarations before the Hungarian Delegations would appear to have severely shaken, even if they have not entirely destroyed, the "friendly co-operation of the two most-interested Powers" of which the outward and visible sign has been the bogus scheme of Macedonian reforms known as the "Müsteg Programme"—a scheme which from the first has never satisfied either the Great Powers (other than its two prime movers) or the Balkan Nationalities directly concerned, and which, moreover, owing to the insincerity and *arrivisme* of its authors, Austria and Russia, has completely failed to achieve any substantial result during the five years in which it has been in operation.

It is hardly necessary to describe in detail the plans disclosed by the Austrian Minister for Foreign Affairs. Briefly, he announced that his Government proposed [the consent of the Turkish Government having already been obtained] eventually to construct a railway from Uvac on the Bosnian frontier across the sanjak of Novi-Bazar to Mitrovitza, whence it would come into communication with Salonica.

It is evident that the construction of this railway would open up the most important part of Macedonia and would be of vast advantage to the commercial development of the country, and therefore it would, under ordinary circumstances, seem natural and proper, and would arouse no opposition. But it is equally evident that the railway would bring Austria much nearer to Salonica, and would, especially, give

**In the case of any failure or
over-clarify in the delivery of
Hellenic Herald the Editor will
ad to be informed at once,
the matter may be rectified,
applies especially to our
seas subscribers.**

INTRODUCTION TO VOLUME II.

Τὸ τεύχος τοῦ περιοδικοῦ ὅπου δημοσιεύτηκε τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου
«The Greek Colonies in England».

presence of our distinguished guest, and with the utmost cordiality of feeling, I beg now to propose the health of His Holiness the Archbishop of Syra and Tenos, adding a wish which I have often heard from the lips of a wayfarer on the hillside of his native country — Πολλὰ τὰ ἔτη σας— *may your years be many*'”.

”These last words the Dean added in Modern Greek to the gratification and no small surprise of the Archbishop, who was evidently unprepared for the familiar salutation at the close of a long speech in English.”

The Archbishop was subsequently entertained, with every mark of sympathy and appreciation, by practically all the prominent clergy of the English Church. He was welcomed by the Universities of Oxford and Cambridge, each of which conferred upon him an honorary Doctorate. The widespread honour and distinction with which Lycurgus was received were doubtless in part owing to his own personal qualities — his exalted character, charming presence and great learning. But they must chiefly be interpreted as a manifestation of the traditional feelings of friendship and respect on the part of the Church of England towards the venerable and glorious Orthodox Church — that Church which is the Mother of so many Churches of the East, and which, as we have already seen, has in past centuries rendered such services to the Church of England.

The visit of Archbishop Lycurgus not only gave opportunity for a happy expression of mutual sympathy and friendship between the two Churches: it reawakened and gave fresh scope to the longstanding desire for the reunion of the two Churches, and the subject was seriously discussed between the Archbishop and many prominent Anglican Prelates. These discussions have not yet led to a realisation of the project of reunion, which would be so beneficial to both Churches, but there can be no doubt that they have greatly advanced the cause and that they have strengthened the traditional ties of friendship between the two Churches. As evidence of this we may point to the recently-founded “Society for the Reunion of the Anglican and Eastern Orthodox Churches.” Among the members of this Society are some of the most distinguished sons of both Churches, whose efforts towards reunion have given practical shape to the longstanding wishes on both sides, and whose ardour and devotion ought to evoke the sympathy and support of all who realise how much both English and Greek Christianity are likely to gain from closer relations.

The inauguration of the splendid Greek Churches in Manchester and Liverpool, and the quickening of Greek civil and religious life in England, which resulted from the enthusiasm awakened by the visit of the Archbi-

shop Lycurgus, turned the thoughts of the London Greeks towards the erection of a new Church, for it was felt that the existing Church in London Wall was unworthy of its purpose, and it was, moreover, inadequate to serve the needs of the rapidly-growing Greek population. Messrs. Ralli Brothers put a large sum of money at the disposal of the Committee, and their example was speedily followed by other wealthy Greeks (to say nothing of smaller sums subscribed by the less rich members of the Community), so that it was soon possible to proceed with the work, and in 1882 the foundation stone was laid of the present Greek Church in Bayswater. The Church, which was completed in 1884 and consecrated by the Bishop of Zante (Mgr. A. Choriates) is dedicated, like that great Church of Constantinople which was once the headquarters of Eastern Christendom, to the Divine Wisdom [Ἁγία Σοφία — Sancta Sophia]. The Church, which is situated at the corner of Moscow Road and St. Petersburg Road (near Queen's Road), is a beautiful Byzantine edifice, of grand and austere simplicity. The interior is adorned with coloured marbles and golden mosaics, and choice carvings in rare and beautiful woods: its effect is of singular beauty.

The services are conducted in Greek, the language in which the Apostles preached, in which the New Testament is written, and in which the illustrious Fathers of the Church, Chrysostom, Basil, and Gregory wrote their imperishable sermons and expressed their sublime thoughts on the fundamental questions of Christianity.

In the Greek Church full services are held only in the morning, at 11, of Sundays and Saints' days, while in the afternoon is celebrated the *Hesperinos* alone. The officiating Chaplains are two: the Great Archimandrite, the Rev. C. Pagonis, formerly Great Archdeacon to the Patriarch of Alexandria and recently preferred by the Patriarch of Constantinople to his present office; and the Archimandrite, the Rev. Moschovakis, who has held his position at the Bayswater Church for 20 years.

Besides the two priests, there are an altar assistant, a reader, and a trained choir. All the services are fully choral, the music being Byzantine modernised by the Greek composer Villaras. The service is, of course, fundamentally closely akin to that of the Anglican Church, but its exterior effect is in many respects widely different. The austere dignity of the priests, the gorgeous vestments, the stately ritual and the solemn majesty of the Byzantine chants, all conspire to render the service a singularly imposing one, which never fails to make a profound impression on English worshippers. It should be mentioned that English visitors are heartily welcomed at the Church, where a special gallery is set apart for their use.

The administration of this church is in the hands of a commission of three members and a secretary, elected by the community. There is also elected a President, who presides over the gatherings of the Greek Community, and also acts as its representative. Mr. M. Corgialeagno, who held the position for some years, was recently obliged by advancing age to relinquish the Presidency; and his successor and the present holder of the honour is Mr. Lucas Ralli. The expenses of the church are borne by the very liberal contributions of the members of the Community, so that there is no collection during the service. The members also maintain a very useful work of benevolence, in the shape of a special fund for the assistance of poor Greeks living in London and necessitous Greeks passing through London.

Besides these there are no Greek institutions in London. The want of a school and a club are especially felt, for such institutions would contribute much towards the conservation of the national spirit and traditions, and to the promotion of general social advancement. The only Greek school that ever existed in London was that founded in 1865 by Valleta. This was a private institution, which did not live for more than a few years. The competition of the great and excellent schools, with which London is so plentifully provided and of which most Greeks preferred to take advantage, proved too strong for Valleta's institution; and though a number of Greeks were ready to give him every support, the great distances of London, and the consequent impossibility of gathering pupils from all parts into one school, finally gave the death blow to this enterprise. The same causes which defeated this effort have continued to prevent the rise of a Greek School in England: in private Greek families, however, there are and always have been a considerable number of governesses and tutors.

Outside purely communal matters, which have always been conducted on a liberal and generous scale, the Greeks of London invariably take a leading part in the different contributions for National purposes. The present Greek population in London is estimated at about 2,000: most of this number are engaged in banking, commercial, and shipping business, and occupy a prominent position in the city.

As an example of the growth and success of Greek traders in England, we cannot do better than describe the rise of the world-renowned firm of Ralli Brothers, which not only forms the pivot of all the present Greek colonies in England, but also affords a striking illustration of what the Greeks are capable of achieving when they enjoy the security, justice and freedom which are so nobly characteristic of this great country.

The firm was founded in London in 1817 by Pandias Ralli, under the present name of Ralli Bros., and in its present headquarters in Finsbury Circus, and at first confined its activities mainly to the trade in cereals. Pandias Ralli had a full share of the commercial genius which has marked his successors; add to this that at the very outset the firm established its tradition by the most laborious and conscientious devotion to business, and the most rigid honesty and straight-forwardness. Small wonder that Ralli Bros. soon ranked among the best-known and most highly-respected houses in the City, and that its subsequent development was rapid and uninterrupted! Branches were opened in Marseilles, Liverpool, Manchester, Calcuta, Bombay, Karachi, with numerous agencies all over India and in the principal European commercial centres, and under the able management of the present heads, Messrs. Lucas Ralli and Pandeli Argenti, the firm still grows from strength to greater strength. One fact will suffice to shew how immense is the trade done by this firm; from one Indian port alone, Karachi, Ralli Bros. export in one year more than 1,500,000 tons of cereals — a quantity which far exceeds the total exports of cereals from all the Russian Black Sea ports together. In addition to its cereal trade, the firm also handles enormous quantities of cotton and other agricultural products of India, and, in addition, exports vast quantities of English manufactures, especially Manchester goods.

The firm is commonly supposed to be the largest in the world, and there is no market where its influence is not felt. But it has never departed from its original traditions of laborious attention to the most trifling detail and strict uprightiness in all dealings. The firm has steadfastly avoided all grasping at undue or extortionate profit, always preferring to do a wide business on reasonable terms, and above all, from its very inception it has resolutely refused to embark on any speculative project. It is doubtless owing to this tradition of moderation and caution that Ralli Bros., throughout its ramifications, has always been a commercial rather than a financial house. It is commerce of the highest order, and the thousands of clerks and other employees this great firm (English as a rule in this country, but abroad and in India mainly Greek) have always found their work under Ralli Bros. a training in those old-fashioned ideals of commercial honour and industry which have made the great English merchants — such men as John Bright and Sir John Gladstone (father of the statesman) — representative of all that is best in their nation.

It is not only on the exchange and in the market that the name of Ralli Bros. is known. No humanitarian, social, educational or patriotic work ever

invokes their aid in vain, and their assistance is equally prompt and equally cordial to English as to Greek societies. The Greek world is with good reason proud of the position and reputation of this great firm; and we may justly say that such a firm as Ralli Bros. is an honour even to the great country — thanks to whose hospitality and under whose ideally liberal constitution it has developed. Indeed, the finest traditions of English commerce and public life are by none more nobly and more strenuously upheld than by the Greek firm of Ralli Brothers.

To the Editor of the HELLENIC HERALD.

SIR,

In connection with the interesting paper on the above subject, which has appeared in the February number of the *Hellenic Herald*, will you permit me to draw your attention to Addison's *Spectator*? In the very first number (March 1, 1711), the writer states: "My face is likewise very well known at the *Grecian*". Professor Henry Morley appends to this passage the following note: "The *Grecian Coffee House* was in Devereux Court, Strand, and named from a Greek, Constantine, who kept it. Close to the Temple, it was a place of resort for the lawyers. Constantine's Greek had tempted also Greek scholars to the house, learned Professors and Fellows of the Royal Society. Here, it is said, two friends quarrelled so bitterly over a Greek accent that they went out into Devereux Court and fought a duel, in which one was killed on the spot."

This unfortunate occurrence, if the anecdote is not apocryphal, may supply the advocates of a simplified spelling with an additional and unexpected argument for the abolition of the Greek accents. But to the student of the history of the Greek colonies in England the interest lies in the characteristic circumstance that a Greek's shop should have been used as a centre for scholarship and science. Constantine's Coffee House appears to have been a sort of eighteenth century Athenaeum, and the proprietor to have united in his own person the pursuits of learning and trade as successfully as Herodotus is said to have done in antiquity; another illustration of the fidelity with which the complex Hellenic temperament has been handed down by the ancient Greeks to their modern descendants.

I am, Sir,

Yours faithfully,

G. F. ABBOTT.

233, Temple Chambers, E.C.

[We shall be pleased to hear from any of our readers who may be able to supply us with information on this subject; and we should be especially obliged for particulars of any prints which may be obtainable of the persons or places referred to in these articles — *e.g.*, of the original Greek Church in Soho, of the mansion of Rhodocanakis, in Holborn, &c.]

[Γιάννης Βλαχογιάννης]

ΑΠΟ ΟΣΑ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΩ
ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΝ ΑΓΓΛΙΑ

Ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐγκατάστασις Ἑλλήνων δὲν εἶνε ἀρχαιοτέρα τῆς δεκάτης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ παράδοσις ὅμως περὶ Ἑλλήνων ἐν Ἀγγλίᾳ — ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν ἀγγλικὸν «Ἑλληνικὸν Μηνύτορα» — εἶνε πολὺ ἀρχαιότερα, ἀναγομένη εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ ἐποχὴν.

Ὁ Ἡρόδοτος κάμνει λόγον περὶ τῶν Κασσιτερίδων Νήσων, τῶν κειμένων εἰς τὴν ἄκραν τῆς Εὐρώπης, ἐξ ὧν ἐξήγητο ὁ κασσίτερος. Ὁ Ἑλληνιστορικός ἀναφέρει τὰς οὕτω ὀνομαζομένας νήσους χωρὶς ὅμως, ὅπως λέγει, νὰ ἐγγυᾶται περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Τὸ περιεργον εἶνε, ὅτι εἰς τὸ Κόρνβαλ, δι' ὃ φαίνεται πιθανὸν νὰ ἐχαρακτηρίζοντο αἱ Κασσιτερίδες νῆσοι, τὸ ὄνομα «Κασσίτερος» παρέμεινεν εἰσέτι, ἀφοῦ εἰς μίαν πόλιν τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ὑπάρχει μία ὁδὸς **Κασσίτερ**· ἐξ οὗ ἡ πιθανότης, ὅτι ὑπῆρχον ἀπ' εὐθείας ἐμπορικαὶ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Κόρνβαλ καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Φαίνεται πιθανώτερον νὰ ἐπεσκέφθησαν οἱ Ἕλληνες τὴν Ἀγγλίαν ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως, διότι, ὡς γνωστὸν, Ἕλληνες ἔμποροι καὶ τεχνίται ἠκολούθουν ἀείποτε τὰς ρωμαϊκὰς ἐγκαταστάσεις, ἐκτιμῶντες τὰ ὠφελήματα τῆς ἐνόμου πολιτείας τῶν Ρωμαίων.

Καὶ τὰ λουτρά, αἱ ἐπαύλεις καὶ τὰ ψηφιδωτὰ πατώματα φαίνονται ἔργα Ἑλλήνων τεχνιτῶν, ἂν καὶ τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν εἶνε καὶ τόσον ἄξια λόγου. Φαίνεται προσέτι καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιρροὴ ἢ μᾶλλον ἢ βυζαντινὴ εἰς τινὰ ἀρχαῖα κελτικὰ χειρόγραφα μὲ τὸ αὐστηρὸν γεωμετρικὸν ὕφος των.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ρωμαίων ἐπῆλθεν ἡ Ἀγγλοσαξονικὴ ἐπιδρομὴ καὶ μία περίοδος σκότους. Μόλις κατὰ τὸ τέλος τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἡ αὐτοκράτειρα Αὐγουστίνα εἰσήγαγε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὴν λατινικὴν ἐπιρροὴν ἀλλὰ πολὺ ἀργότερα, μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα καὶ πλέον, γίνεται λόγος περὶ Ἑλλήνων, περὶ ἐνὸς μάλιστα ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων τέκνων τῆς Ἑλλάδος, ἐξ ἐκείνων οἱ ὅποιοι διεσκόρπισαν φῶς καὶ πολιτισμὸν εἰς ξένας χώρας. Οὗτος ὑπῆρξε Θεόδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ, ἐλθὼν εἰς Ἀγγλίαν τὸ 668 ὡς ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας, ὅτε τὸ ἔργον τῆς Αὐγουστίνας εὐρίσκετο ἐν παρακμῇ καὶ οἱ κάτοικοι ἐκινδύνευον νὰ πέσουν πάλιν εἰς τὴν πρῶτην βαρβαρότητα. Ὁ Θεόδωρος ἐπεσκέφθη ὅλην τὴν

νησον, συνεφιλίωσε τούς ἀντιμαχομένους ἀρχηγούς εἰσήγαγεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν τούς νοτίους Σάξονας, οἱ ὅποιοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν πολυθεῖσται καὶ κατώρθωσε τὴν ἐνότητα τῆς Ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας, δώσας εἰς αὐτὴν τὴν διοργάνωσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ σήμερον. Ἐν γένει δὲ ἡ διοργάνωσις αὐτὴ θεωρεῖται ὁ πρῶτος πυρὴν τῆς ἔπειτα ἀναπτυχθείσης ἐν Ἀγγλίᾳ ἰδέας ἐνὸς καὶ μόνου Αὐτοκρατορικοῦ Βασιλείου.

Ὁ Θεόδωρος ἐκ Ταρσοῦ (ἡ κοινότης τῆς πατρίδος του μετὰ τῆς τοῦ Ἀγίου Παύλου ἔδωκε ἀφετηρίαν εἰς τὴν παράδοσιν περὶ ταξειδίου τοῦ Ἀγίου Παύλου εἰς Ἀγγλίαν) συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων εἰσαγωγῶν τὴν μελέτην τῆς ἐλληνικῆς ἐν Ἀγγλίᾳ. Ὡστε ἡ Ἀγγλία ὀφείλει πολλὰ εἰς τὸν Ἑλληνα αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἐποψίν τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐκ τούτου εἷς τῶν προδρόμων τοῦ ἀγγλικοῦ μεγαλείου.

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀγγλίας ὑπὸ τῶν καθολικῶν Νορμανδῶν, ἐπελθόντος τοῦ σχίσματος, κατέστη δυσχερὴς ἡ φιλικὴ σχέσις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῆς Νορμανδικῆς Ἀγγλίας.

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔφερε τούς διασπαρέντας ἀνὰ τὸν κόσμον Ἕλληνας μέχρις Ἀγγλίας. Μόνον αἱ σχέσεις μεταξὺ Ἀγγλων καὶ Ἑλλήνων ἐγένοντο συχνότεραι μετὰ τὴν σύστασιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑταιρίας καὶ τῆς ἐμπορικῆς συμβάσεως μετὰ τῆς Τουρκίας τὸ 1579.

Ἐκτοτε παρουσιάζονται ἐγκάρδιαι σχέσεις ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν Ὀρθόδοξων καὶ Ἀγγλων κληρικῶν, καθὼς ὁ μετὰ ταῦτα Οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος Λουκάριος, ὅστις εὗρισκετο εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Καντερβουρίας καὶ ἔστειλε δῶρον εἰς τὸν Κάρολον Αἰὸν μίαν ἀλεξανδρινὴν Βίβλον, ἡ ὁποία ἔδωκε ἀφετηρίαν εἰς τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ βιβλικὴν κριτικὴν.

Ὁ Λουκάριος ἐνεθάρρυνε τὴν εἰς Ἑλλάδα εἰσαγωγὴν τοῦ πρώτου ἐξ Ἀγγλίας τυπογραφείου τὸ 1616. Ἄλλοι Ἕλληνες λόγιοι, μεταβάντες καὶ διδάξαντες ἐν Ἀγγλίᾳ, ὑπῆρξαν ὁ Κριτόπουλος, μετὰ ταῦτα Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ὁ Χριστόφορος Ἀγγελος, ὁ Κανόπιος ἔξοχος κληρικός, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τὸν καφὲν ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸ 1636-30*.

*
* *

Τὸ 1669 ἰδρύθη, ἀληθῶς εἰπεῖν, ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ἀποικία ἐν Λονδίῳ, πρωτοβουλία τοῦ Κωνσταντίνου Ροδοκανάκη, ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς

* Ἡ φράση στὸ ἀγγλικὸ κείμενο: «... 1636 -- 30 years before the beverage became at all well-known in this country».

Χίου, ὁ ὁποῖος ἔκαυχᾶτο, ὅτι εἶλκε τὸ γένος ἐκ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου. Ὁ Ροδοκανάκης εἶχε γνωρίσει τὸν Κάρολον ἐν τῇ ἐξορίᾳ καὶ ὅταν οὗτος ἐπανέκτησε τὸν θρόνον τὸν διώρισε ἐπίτιμον ἰατρὸν του, (ὁ Ροδοκανάκης ἦτο διακεκριμένος ἐπιστήμων ἐφευρῶν διάφορα φάρμακα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἐν —τὸ ὁποῖον ἔμεινεν ἄγνωστον— ἐναντίον τῆς πανώλους) καὶ τοῦ ἐχάρισε διαφόρους γαίας. Πρὸς τὸν Ροδοκανάκην λοιπὸν ἀπετάθησαν οἱ ἐν Μαλάγα ἀποκατασταθέντες μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἕλληνες, ζητοῦντες νὰ μεσολαβήσῃ ἵνα τοῖς ἐπιτραπῇ νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἵνα σωθῶσι ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν φανατικῶν Ἰσπανῶν. Ὁ βασιλεὺς Κάρολος ἔδωκε τὴν ἀδειαν. Καὶ ὄντως ἐγκαθιδρύθη ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἀποικία ἐν Σοχῶ. Τὸ δὲ 1677 ἰδρύθη ἐκεῖ ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐκκλησία.

Ἡ δευτέρα ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἐκτίσθη περὶ τὸ 1820, καθ' ἣν ἐποχὴν, ἵνα σωθοῦν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ διωγμοῦ πολλοὶ Χῖοι μεγαλέμποροι ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἡ ἐκκλησία ἐκτίσθη εἰς Finsbury Circus. Ἐκτοτε τὸ Λονδῖνον εἶνε τὸ ἀρχηγεῖον τῶν μεγαλειτέρων Ἑλλήνων ἐμπόρων τοῦ κόσμου κατεχόντων ὑψηλὴν θέσιν ἐν τῇ ἀγγλικῇ κοινωνίᾳ, καθὼς οἱ ἀδελφοὶ Ράλλη, τῶν ὁποίων ὁ οἶκος χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1817.

Τὰ ἀνωτέρω ληφθέντα ἐκ τοῦ Hellenic Herald, ἀποκαλύπτουν εἰς τοὺς πολλοὺς ἐκτὸς ἄλλων, ὅτι ὁ μεγαλειτέρος πρόδρομος τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀγγλικῆς ὀργανώσεως ὑπῆρξεν εἰς Ἕλληνα, Θεόδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ.

Ἅ Ο Σταχυολόγος

(ἐφ. Νέον Ἄστυ, 1 Μαρτίου 1908)

Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Λύση άπορημάτων

Παρατηρήσεις σέ μιá παπαδιαμαντική μετάφραση

Στό «Προλογικό σημείωμα» τῆς ἐπανεκδόσης τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀλφρέδου Κλάρκ *Ἡ εὗρεσις τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ*, μεταφρασμένου ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, εἶχα σημειώσει:

«Οἱ προσπάθειες νὰ βρεθεῖ τὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο καὶ νὰ λάβω φωτοτυπημένο ἀντίγραφο του δὲν τελεσφόρησαν. Εἶμαι λοιπὸν ὅλος ὑποψίες γιὰ τὴ μεταφραστικὴ πιστότητα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅταν διαβάζω: *Εἶτα ἐξετέλεσε δώδεκα γονυκλισίας, καὶ εἰς ἐκάστην τούτων, ἀντὶ τῆς συνήθους ἐλληνικῆς εὐχῆς "Κύριε, ἀνάπαυσον τὸν δοῦλόν σου"*, ἔλεγε *"Κύριε, πρεσβείαις τοῦ μάρτυρός σου, ἐλέησον ἡμᾶς"*. Καὶ μολονότι κάθε ἄλλο παρὰ ἄγευστος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου φαίνεται ὁ Κλάρκ, μὲ τρώει ἡ περιέργεια νὰ μάθω μὲ τί ἀντιστοιχεῖ στό ἀγγλικὸ κείμενο ἡ κραυγὴ *"Γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν τὴν ἁγίαν!"* καὶ ἡ φράση *"— Γέροντα! ἐγὼ δὲν ἔλαβα ἀκόμη τὴν κουράν, μὲ τὸ ἔλαιον τῆς ἀγαλλιᾶσεως δὲν ἐχρίσθη ἀκόμη ἡ κεφαλὴ μου"*, τί διαβάζει ὁ Παπαδιαμάντης ὅταν μεταφράζει *"ἔλαμπον ὡς εἰς ἀτμίδα καὶ γνόφον τὰ φῶτα τῶν κανδηλῶν"*, καὶ ἂν πράγματι ὁ ξένος μυθιστοριογράφος ἤξερε τί σημαίνει Μεσονυκτικόν»¹.

Τὸ «Προλογικό σημείωμα» εἶχε γραφεῖ τὸν Μάρτιο τοῦ 1995. Χάρις στὴν κ. Μαρία Χατζηγεωργίου καὶ στό σύζυγό της Καθηγητὴ κ. Παῦλο Σφυρόερα, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1996 εἶχα στὴ διάθεσή μου τὸ ἀγγλικὸ κείμενο. Ἔτσι ὄχι μόνο οἱ ἀπορίες τοῦ «Προλογικοῦ σημειώματος» λύθηκαν, ἀλλὰ βρῆκαν ἀπάντηση καὶ τὰ ἄλλα ἐρωτηματικά, πού εἶχα σημειώσει στὰ περιθώρια τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης². Ἐδῶ θὰ περιοριστῶ στις μεταφραστικὲς ἐλευθερίες τοῦ Παπαδιαμάντη.

¹ Ἀλφρέδου Κλάρκ, *Ἡ εὗρεσις τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ*, Μετ. Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, Ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος-Λαμπρινῆ Ν. Τριανταφυλλοπούλου, Ἐκδόσεις Ἀρμός, Ἀθήνα 1996. Γιὰ τὴν πρώτη ἔκδοση τῶν Μπέκ καὶ Χάρτ (1905), βλ. τὸ Προλογικὸ σημείωμα τῆς ἐπανεκδόσης.

² Στὴν ἐπανεκδόση ἢ, ἀκριβέστερα, δευτέρῃ ἔκδοσι τοῦ μυθιστορήματος ἔγινε προσάθεια ν' ἀποκατασταθοῦν ἐσφαλμένες γραφές τῆς πρώτης. Ποιᾶς ἐπιβεβαιώθηκαν καὶ

α) «— Εἶμ' ἔτοιμος νὰ πιστεύσω ἀπὸ τὴν ὄψιν του, ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὄνος τοῦ Βαλαάμ, ὁ ὁποῖος εἶχε θυμώσει κατὰ τοῦ μάντεως διότι τὸν ἐκτύπησε καὶ ὠμίλησε μὲ ἀνθρωπίνην φωνήν, παρετήρησεν εὐθύμως ὁ Γιόρκ» (σ. 107). Στὸ ἀγγλικὸ κείμενο (σ. 89) δὲν ὑπάρχει τὸ ὄνομα τοῦ Βαλαάμ. Ἡ προσθήκη τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἔγινε ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ λόγους σαφήνειας. Στὸ διήγημα «Ἡ κάλτσα τῆς Νώενας», δημοσιευμένο τὸ 1907, κοντὰ κοντὰ δηλαδὴ μὲ τὴ μετάφραση τοῦ Κλάρκ, ἡ ὄνος τοῦ Βαλαάμ καταλαμβάνει τὴ μιστὴ ἔκταση τοῦ κειμένου, ἐπειδὴ ὁ Παπαδιαμάντης δυσφορεῖ ἐξαιρετικὰ μὲ τὸν ἀχαρακτήριστο Ριζαρεῖτη, ποὺ ἀμφισβητεῖ χυδαῖα τὸ θαῦμα. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ διηγήματος ἐξηγεῖ τὴν προσθήκη τοῦ ὀνόματος στὸ χωρίο τοῦ μυθιστορήματος. Πάντως ὁ τυπογράφος τῆς α' ἔκδοσης ὑποπίπτει στὸ ἴδιο σφάλμα μὲ τὸν Ριζαρεῖτη ὡς πρὸς τὸ ὄνομα: γράφει *Βαρλαάμ*³ — βλέπω τὸν Παπαδιαμάντη νὰ κουνάει ἀπελπισμένος τὸ κεφάλι.

β) «Ἄρπακτικὰ ὄρνεα δὲν εἶχον ἐνσκήψει ποτὲ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων λειψάνων εἰς τὸ παράδοξον τοῦτο κοιμητήριον, καὶ οἱ τεθνεῶτες μοναχοὶ ἔκειντο ἀδιατάρακτοι ἐκεῖ, περιμένοντες τὴν κοινήν⁴ ἀνάστασιν» (σ. 108). Ἡ τελευταία φράση στὸ ἀγγλικὸ κείμενο εἶναι «awaiting the resurrection» (σ. 90). Τὸ κοινήν προσθήκη τοῦ Παπαδιαμάντη, ἱεροσόφου του δεινοῦ, ἔχοντος ἐν νῷ τὸ νικηφόρον τροπάριον τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου τὸ ἀρχόμενον διὰ τῶν λέξεων «Τὴν κοινήν ἀνάστασιν πρὸ τοῦ σοῦ πάθους πιστούμενος, ἐκ νεκρῶν ἤγειρας τὸν Λάζαρον, Χριστέ ὁ Θεός...».

γ) «— Ἦτο καθολικὴ πεποιθήσις κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ὅτι ἡ Στήλη Ἄλως ἀκόμη ἴστατο πλησίον τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, παρετήρησεν ὁ καλλιτέχνης. Παραδείγματος χάριν, ὁ προσφιλὴς γέρον Σέρ Τζῶν Μῶνδβιλλ λέγει: “Εἰς τὰ δεξιὰ μέρη αὐτῆς τῆς θαλάσσης στέκει ἡ συμβία τοῦ Λὼτ ἀπὸ πέτραν ἄλατος, ἔστρωντας καὶ νὰ ἔλαβε τὸ σχῆμα ἐτοῦτο ὅταν ἡ χώρα ἐβούλιαξε”» (σ. 116). Τὰ λεγόμενα τοῦ Μῶνδβιλλ ὁ Κλάρκ τὰ γράφει μὲ παλαιεὶκὴ ὀρθογραφία καὶ τυπικὸ, γιὰ νὰ εἶναι σύμφωνος μὲ τὸ «κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας»: «At the ryght side of this see dwelleth Lothe's wife in a stone of salt, for that she looked againe when the citie sanke downe» (σ. 99). Ὁ Παπαδιαμάντης μὲ τὸ στέκει, τὸ συμβία, προπάντων ὅμως μὲ

ποιεῖς ὄχι ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κείμενο μπορεῖ νὰ δεῖ ὁ ἀναγνώστης στὴν «Ἐπισημείωση» καὶ στὸ «Ἵστερόγραφο» τῆς νέας ἔκδοσης.

³ «Μὰ ἰδέτε πόσον καλὰ ὁ νεαρός αὐτὸς ρασοφόρος μαθάνει τὰ “ἱερὰ γράμματα”, ἀφοῦ τὸν Βαλαάμ τὸν μάντιν, ποὺ ἔζησε χίλια χρόνια πρὸ Χριστοῦ, τὸν κάνει Βαρλαάμ, τὸν αἵρετικὸν τῆς 13ης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος...» (Ἄπαντα, 4.194.24-27).

⁴ Ἡ ἀραιογράφηση, ἐδῶ καὶ πιὸ κάτω, δικτῆ μου.

τήν τελευταία φράση, χρωματισμένη ιδιαίτερα από τὸ ἔστωντας, ἰσοσταθμίζει τὰ μεσαιωνικά ἀγγλικά μὲ ἀντίστοιχα ἑλληνικά. Ἄλλωστε ἔχει θητεύσει μὲ πολὺ μακρότερα κείμενα, στὴ γλώσσα αὐτή: στὸ «Κεφάλαιον ἰδιόγραφον» τῆς Γυφτοπούλας τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο πλαστὰ «ἀνέκδοτα χρονικά» εἶναι γραμμένο μὲ τὸ ὕφος καὶ τὴ μορφή τῆς φράσης «ἔστωντας καὶ νὰ ἔλαβε»⁵.

δ) «... εἶδον φῶτα ἐντὸς καὶ ἤκουσαν φωνάς, καὶ ὑπέθεσαν ὅτι ψάλλεται τὸ Μεσονυχτικὸν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς» (σ. 133). Φαίνεται ὅτι ὁ Κλάρκ ἤξερε τὸ Μεσονυχτικόν: «that midnight service was being held by the monks» (σ. 118). Ἐκεῖνος δὲν μποροῦσε νὰ γράψει ἄλλο ἀπ' ὅ,τι ἔγραψε, midnight service, καὶ ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν σχεδὸν ἀναγκασμένος νὰ μεταφράσει Μεσονυχτικόν. Προσπαθῶ μόνον νὰ σκεφτῶ ποιὸς ἄλλος μεταφραστῆς, παρεκτὸς τοῦ Μωραϊτίδη, θὰ ἔγραφε αὐτὴ τὴ λέξη καὶ ὄχι «Ἀκολουθία τοῦ μεσονυχτίου» ἢ κάτι παραπλήσιο.

ε) «— Γέροντα! ἔκραξε μὲ τὴν βαθεῖαν φωνήν του· ἐγὼ δὲν ἔλαβα ἀκόμα⁶ τὴν κουράν, μὲ τὸ ἔλαιον τῆς ἀγαλλιάσεως δὲν ἐχρίσθη ἀκόμη ἢ κεφαλή μου» (σ. 174). Ὁ Κλάρκ: «“Father!” he cried in a deep voice, “I have not yet taken on me the vows, the oil of consecration has not yet been poured on my head”» (σ. 154). Ἐκεῖ ὅπου ἄλλος, σχεδὸν ἀκατακρίτως, θὰ μετέφραζε τὸ *Father* μὲ τὸ *Πάτερ*, τὸ *the vows* μὲ τὸ *ὄρκον* ἢ *ὑπόσχεσιν* καὶ τὸ *oil of consecration* μὲ τὸ *ἔλαιον χειροτονίας* ἢ κάτι παρόμοιο, ὁ καλὸς γνώστης καὶ τῆς μοναστικῆς γλώσσας Παπαδιαμάντης γράφει *Γέροντα*⁷, *κουράν* καὶ *ἔλαιον ἀγαλλιάσεως*. Ὁ ἀναγνώστης βρίσκεται σὲ ὀρθόδοξο μοναστήρι, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὅταν διαβάζει τὴν περιγραφή τῆς κουρᾶς μοναχοῦ στὸ διήγημα «Ὁ καλόγερος».

ς) «Κραυγάζων “Γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν τὴν ἀγίαν!” ὁ ρωμαλέος μοναχὸς ἔπαλλε τὸ φοβερὸν ὄπλον του καὶ ἐρρίφθη εἰς τὸ μέσον τῶν ἐχθρῶν» (σ. 185). Ἡ κραυγὴ τοῦ μοναχοῦ μὲ ἔκανε νὰ σημειώσω στὸ περιθώριο «Κλάρκ;». Ἄλλὰ πῶς θὰ μποροῦσε, ὅσο καλὰ κι ἂν φαίνεται πληροφορημένος ὁ ξένος μυθιστοριογράφος γιὰ τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, πῶς θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ γνωρίζει τὸ ἐνθουσιαστικὸ σύνθημα τῶν μαχητῶν τοῦ 1821; Τὸ ἀγγλικὸ κείμενο λέει «In the name of the Father,

⁵ Τὸ χρονικὸ στὴν ἔκδοση «Δόμου» ἐκτείνεται σὲ τέσσερις καὶ μισὴ σελίδες (1.637-641). Κάνει καὶ ἐκεῖ ὁ Παπαδιαμάντης χρῆση τοῦ ἰδιάζοντος ἔστωντας: «ἔστωντας νὰ μισεύση ὁ Γεμιστὸς ἀπὸ τὴν βασιλεύουσα» (1.639. 23-24).

⁶ Μᾶλλον ἔπρεπε νὰ διορθώσουμε τὸ ἀκόμα σὲ ἀκόμη, ὅπως δείχνει καὶ ἡ ἐπομένη ἀκριβῶς γραμμὴ τοῦ κειμένου.

⁷ Βλ. καὶ σ. 333.

the Son, and the Holy Spirit!» (σ. 163), αλλά, φυσικά, ὁ Παπαδιαμάντης ἀποκλειόταν νὰ βάλει στὸ στόμα ἀνθρώπου, ἀκόμη καὶ δόκιμου μοναχοῦ, ποὺ ἐτοιμάζεται νὰ μπεῖ σὲ μάχη καὶ νὰ συντρίψει τὰ κρανία συνανθρώπων του — ἔστω καὶ ἀντιχρίστων— τὴν ἐπίκληση «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Δὲν ἦταν ἀλάθηστος, ἐν τούτοις δὲν ἔχανε εὐκόλα τὸν ἔλεγχο τοῦ λόγου καὶ μάλιστα τοῦ Λειτουργικοῦ.

ζ) «Λαβὼν τὸ συντετριμμένον λείψανον εἰς τοὺς ρωμαλέους βραχιόνιας του, ὁ μοναχὸς τὸ ἔφερεν εἰς τὸν πρόχειρον τάφον τὸν ὅποιον εἶχε σκάψει, καὶ μαλακῶς ἀπέθηκε τὸ σῶμα ἐντὸς αὐτοῦ. Εἶτα ἐξετέλεσε δώδεκα γονυκλισίας, καὶ εἰς ἐκάστην τούτων, ἀντὶ τῆς συνήθους ἑλληνικῆς εὐχῆς “Κύριε, ἀνάπαυσον τὸν δούλόν σου”, ἔλεγε “Κύριε, πρεσβείαις τοῦ Μάρτυρός σου, ἐλέησον ἡμᾶς.”» (σ. 221). Εἶχα σημειώσει στὸ περιθώριο γιὰ τὴ δεύτερη περίοδο αὐτῆς τῆς παραγράφου: «Θὰ ἐκπλαγῶ ἂν εἶναι τοῦ Κλάρκ». Δὲ μοῦ ἐπεφύλασσε τέτοια ἐκπληξὴ τὸ πρωτότυπο: «Taking up the crushed remains in his powerful arms, the monk carried them to the rude, shallow grave he had prepared, and gently laid the body in it. He then knelt and recited in Greek the prayers for the dead» (σ. 200). Ὁ Κλάρκ δὲν κάνει λόγο γιὰ δώδεκα γονυκλισίες οὔτε ἀναφέρει τὰ λόγια τῆς ἐπιτάφιας εὐχῆς. Ὅλα εἶναι προσθήκες τοῦ Παπαδιαμάντη, «κατὰ τὸ εἶδος καὶ ἀναγκαῖον», σὲ πολὺ μεγαλύτερο μάλιστα βαθμὸ ἀπ’ ὅσο οἱ προσθήκες τοῦ Ἐλύτη, π.χ. στὴ Σαπφώ. Ὑποθέτω ὅτι ὁ Κλάρκ δὲ θὰ εἶχε ἀντιρρήσεις.

η) «— Δὲν εἶδα ποτέ μου σκηνογραφίαν τόσον κατηφοῦς μεγαλείου. Εἶναι ἀληθινὸν “βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως”, ἀπήντησεν ὁ γηραιὸς σοφός, μὲ στεγνὰ χεῖλη» (σ. 263). Ἀτόφιος Κλάρκ, αὐτὴ τὴ φορὰ: «It is truly an “abomination of desolation”» (σ. 240). Ἡ φράση βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἀπὸ τὴν Π.Δ. (Δανιὴλ τῶν Ο’ 11.31, 12.11) καὶ τὸ ἐρώτημα ποὺ δημιουργεῖται πάλι εἶναι τί θὰ ἔγραφε ἓνας ἄλλος Ἕλληνας μεταφραστῆς.

θ) «Ἦτο ὁ ἀδελφὸς Μάνος, ψάλλον στεντορεῖα τῆ φωνῆ τὸν Ψαλμὸν ρζ’, ἑλληνιστί» (σ. 318). Ὁ Κλάρκ «a psalm in Greek» (σ. 288), καὶ ἡ προσθήκη τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ Ψαλμοῦ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη φαινομενικὰ εἶναι ἀσήμαντη, ἀλλὰ γιὰ τὸν βαθὺ γνώστη τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξης καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγνωσμάτων, τὸν Παπαδιαμάντη, τὸ ἀόριστο «a psalm», ἂν μεταφραστεῖ ἀπλῶς «ἓνα ψαλμὸν», εἰσάγει ψυχρὰ στοὺς στίχους τοῦ σωτήριου Ψαλμοῦ ποὺ ἀκολουθοῦν⁸, ἀναγγέλλει ἄτονα τὴν ρύση ἀπὸ τῆ δεινῆ περίστασι.

⁸ Ὁ Παπαδιαμάντης ἀποκλίνει σὲ μερικὰ σημεία ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν Ο’. Εἶναι φανερὸ ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοτε, γράφει ἀπὸ μνήμης.

ι) «Ὁ ναός ἦτο πλήρης ἀπὸ πυκνὰ νέφη θυμιάματος, ἐν μέσῳ τῶν ὀπείων ἔλαμπον ὡς εἰς ἀτμίδα καὶ γνόφον τὰ φῶτα τῶν κανδηλῶν, τῶν κηρίων καὶ τῶν πολυελέων» (σ. 338). Εἶχα σημειώσει στὴν ὥα ὅτι ἀμφιβάλλω πολὺ ἂν τὸ «ὡς εἰς ἀτμίδα καὶ γνόφον» ἦταν τοῦ Κλάρκ. Παραθέτω τὸ πρωτότυπο: «The church was full of dense clouds of incense, through which the light of the colored lamps hanging from the roof, of the candles on the altar, and of the tapers carried by the monks, shone mistily» (σ. 311).

Ἐκεῖ πού ἕνας σημερινὸς μεταφραστὴς θὰ ἔγραφε *ἔλαμπαν θαμπά* («shone mistily»), μιὰ φράση δηλαδὴ καθαρὰ περιγραφικὴ, ὁ Παπαδιαμάντης προετοιμάζει τὸν ἀναγνώστη, ἔστω καὶ ἐρήμην τοῦ Κλάρκ, γιὰ τὸ θαῦμα πού θὰ ἀκολουθήσει, μὲ τὸ «ὡς εἰς ἀτμίδα καὶ γνόφον», λέξεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς Ὑμνογραφίας, πού δηλώνουν ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, κεκρυμμένη, ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπὸ ἕνα γνόφον ἀγνωσίας. Γιὰ τὰ σχετικὰ χωρία τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης παραπέμπω στὰ ἀντίστοιχα Ταμεία (Concordances). Γιὰ τὴν *ἀτμίδα* στὴν Ὑμνογραφία βλέπε τὸ Δοξαστικὸ τῶν Αἰνῶν τῆς μετὰ τὰ Χριστοῦγεννα Κυριακῆς: «Αἶμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ, τέρατα γῆς ἃ προεῖδεν Ἰωὴλ· αἶμα τὴν σάρκωσιν· πῦρ τὴν θεότητα· ἀτμίδα δὲ καπνοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐπελθὼν τῇ παρθένῳ καὶ κόσμῳ εὐωδιάσαν. Μέγα τὸ μυστήριον τῆς σῆς ἐνανθρωπήσεως, Κύριε, δόξα σοι». Γιὰ τὸν γνόφον παραπέμπω στὸν πρῶτο στίχο τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνος εἰς τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, προσφιλοῦς τοῦ Παπαδιαμάντη: «Θεῖω καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωστος γνόφω».

Ἀμνηχανίες μεταφραστικῆς τοῦ Παπαδιαμάντη δὲ συνάντησα παρὰ μόνον τὴν ἐξῆς:

«Ὁ Ἐλγαρδ ἐνήργησεν ἐξετάσεις διὰ τοῦ δραγομάνου, ποῖον εἶδος κυνηγίου ἠδύνατο νὰ εὔρεθῇ εἰς τὰ πέριξ, κ' ἐπληροφόρηθη ἀπὸ τινος τῶν Βενὶ Ἀζαλὲ ὅτι εἶχον ἰδεῖ μεγάλα ὄρνεα, ἰβύκους, ἀνά τὰς ὑψηλὰς ὄρεοσειρὰς ὑπεράνω τῆς φάραγγος. Ἐπομένως ἀπῆλθε πρὸς ζήτησιν τούτων, συνοδευόμενος ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς ἄνδρας ὡς ὁδηγούς καὶ τουφεκοφόρους· ἀλλὰ καίτοι ἔδαπάνησε τὸ μεγαλύτερον μέρος τριῶν ἡμερῶν πλανώμενος ἀνά τὰ γυμνά, βραχύδη ὑψώματα, μόλις εὔρε τὰ ἔχνη *αἰγάγγρων τινῶν*» (σ. 39).

Αὐτὸ πού ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει «ὅτι εἶχον ἰδεῖ μεγάλα ὄρνεα, ἰβύκους» ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀγγλικὸ «that they had seen ibex» (σ. 31) καὶ τὸ «ἔχνη αἰγάγγρων τινῶν» στὸ «the footprints of the wild goats». Ὅπου καὶ ἂν ἔψαξα δὲν βρῆκα ὄρνεα μὲ τὴν ὀνομασία «ἰβυκοί». Καὶ γιατί ὁ Ἄγγλος Ἐλγαρδ θὰ ξόδευε τρεῖς μέρες γιὰ νὰ κυνηγήσει τέτοιο θήραμα; Στὸ *The*

American College Dictionary διαβάζω: *ibex*, any of various Old World wild goats with large recurved horns. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα είδος αιγάγρου και όχι όρνεου. Ἐλλά ὁ Παπαδιαμάντης δὲν εἶχε στὴ διάθεσή του τὸ *Amer. Coll. Dict.* καὶ εἶκασε, παρασυρμένος ἀπὸ «τὰς ὑψηλὰς ὄρεοσειρὰς ὑπεράνω τῆς φάραγγος» καὶ τοὺς πασίγνωστους γερανοὺς τοῦ Ἰβύκου, ὅτι τὸ *ibex* ἀποτελεῖ εἶδος δανείου ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνα ποιητῆ. Ἐπλασε λοιπὸν τὴ λέξη «ἰβυκοί», τὴν ἐπεξήγησε μὲ τὸ «μεγάλια ὄρνεα» (γιὰ νὰ ἀκριβολογοῦμε, συντακτικῶς τὸ «ἰβύκους» εἶναι ἡ ἐπεξήγηση), χωρὶς νὰ σκεφθεῖ νὰ συσχετίσει τὸ «the wild goats» μὲ τὸ «ibex». Συγγνωστὰ μεταφραστικὰ σφάλματα καὶ ὁ ἀναμάρτητος πρῶτος τὸν λίθον βαλέτω.

Παρατηρῶ ἐπίσης ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης, ἐνῶ διαβάζει στὸ ἀγγλικὸ κείμενο «O God of our salvation» (σ. 154), μεταγράφει «Ὁ Θεός, ὁ πατὴρ ἡμῶν» (σ. 174), μολοντί καὶ τὸ κείμενο τῶν Ὁ γράφει «σωτήρ». Εἶναι πιθανὲς δύο ἐξηγήσεις: ἢ ἔγραψε «σωτήρ» καὶ ὁ τυπογράφος διάβασε «πατήρ», παρανάγνωση εὐκόλη ἀφοῦ τὸ «σω-» τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ «πα-», ἢ, ὅπως ἔχει συμβεῖ καὶ ἄλλοτε, γράφει ἀπὸ μνήμης τοὺς δύο στίχους τοῦ Ψαλμωδοῦ (Ψαλμ. 78(79) 1 καὶ 8) καὶ ἀντικαθιστᾷ ἀνεπίγνωστα τὸ ἰσοσύλλαβο καὶ ὁμοιοκατάληκτο «σωτήρ» μὲ τὸ «πατήρ». Ἐντελῶς συγγνωστὲς μικροδιαλείψεις τῆς μνήμης.

Προσθέτω ἐδῶ ὅτι ἡ ὑποσημείωση τῆς σ. 125: «Αὕτη κληθήσεται Ἰγνή», ὅτι ἐκ τοῦ «ἀνδρός» αὐτῆς ἐλήφθη.» Εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν «ἰς», ὁ ἀνὴρ, καὶ «ἰσσα», ἡ γυνή, δὲν εἶναι τοῦ συγγραφέα ἀλλὰ τοῦ μεταφραστῆ⁹.

Κλείνω μὲ τοῦτο: ὁ Παπαδιαμάντης μεταχειρίζεται, дуό, τουλάχιστον, φορὲς στὰ διηγήματά του τὴν ὑβριστικὴ φράση «ἀγαρηνὸ σκυλί». Ἐντούτοις, ὅταν ὁ Κλάρκ γράφει ὅτι ὁ πασὰς τῆς Ἱερουσαλήμ ἀποκάλεσε τὸν δόκιμο Μάνο «Christian dog!» (σ. 296), ὁ Παπαδιαμάντης περιορίζεται στὴν ὕβρη «ψεύστην σκυλογκιαούρην!» (σ. 325), ποὺ δὲν τῆς λείπει ἀσφαλῶς ἡ ἀνατολίτικη χροιά, ἀλλὰ δὲν προσβάλλει κατευθεῖαν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ.

Γιὰ μερικὰ τμήματα τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Κλάρκ, ποὺ παραλείπονται ἢ μεταφράζονται συνοπτικὰ, ἐλπίζω ὅτι θὰ γράφει κάποιος ἀπὸ τοὺς νεώτερους μελετητὲς τοῦ Παπαδιαμάντη.

⁹ Στὸν Παπαδιαμάντη ἀνήκουν καὶ οἱ ὑποσημειώσεις τῶν σελίδων 80 καὶ 202.

Τὸ θαῦμα εἶνε θαῦμα, καὶ παραδεχόμενοι αὐτό, ἀναγκαίως παραδεχόμεθα ὑπερφυῖς τι. [...] Ὅφειλει τις νὰ πιστεῦῃ ἢ ν' ἀπιστῇ ἄλλον μέσον ὄρον δὲν βλέπομεν. Ἡ λέξις Φύσις ποίαν ἔννοιαν ἔχει ἂν δὲν ἐμπερικλείῃ τὴν ἰδέαν τοῦ δημιουργοῦ τῆς; Ἐὰν ἀπλῶς ἀναγνωρίσωμεν τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον μᾶς διδάσκει ἡ ἐπιστήμη, ὅτι ἡ ἀπλουστάτη καὶ στοιχειωδεστάτη ἐνέργεια τῶν νόμων τῆς φύσεως εἶνε ἀσυγκρίτως ὑπερτέρα τῆς κατανοήσεως καὶ τῆς ὑψίστης νοημοσύνης μας· ἐὰν μόνον πιστεύσωμεν ὅτι ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ δὲν εἶνε ἀφηρημένη ἰδέα, ἀλλὰ ζῶσα καὶ φιλόστοργος μέριμνα ὑπὲρ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου· τέλος, ἐὰν εἰσάπαξ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Χριστὸς ἦτο ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἐλθὼν ἵνα ἀποκαλύψῃ καὶ φανερώσῃ τὸν Πατέρα Του εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τότε τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ θαύματα τὰ ἱστορούμενα ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὸ ὁποῖον νὰ προσβάλλῃ τὴν πίστιν μας. Ὅφειλομεν νὰ θεωρῶμεν τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ ὡς πηγάζοντα ἀπ' αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἀποστολήν Του, φυσικῶς καὶ ἀφεύκτως, ὅπως αἱ ἀκτῖνες ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ἦσαν ὄχι ἀπλῶς τέρατα, ἢ δυνάμεις, ἢ σημεῖα, ἀλλ' ἦσαν ἔργα, κατὰ τὴν λέξιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, τὰ συνήθη καὶ ἀφευκτα ἔργα Ἐκείνου τοῦ ὁποίου αὐτὴ ἡ ὑπαρξις ἦτο τὸ ὑψηλότατον πάντων τῶν θαυμάτων. Ἦτο ἀναμάρτητος, καὶ τοῦτο ἦτο θαῦμα μέγιστον, περισσότερον ἢ ὅσον ἡ πλάσις τοῦ κόσμου. Εἶπέ τις τῶν φιλοσόφων ὅτι δύο πράγματα τὸν ἐξέπληττον· οἱ ἑναστροὶ οὐρανοὶ καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐν αὐτῷ· ἀλλ' εἰς ταῦτα προσετέθη τρίτη πραγματικότης, ἡ πλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἢ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ. Ἦλθε Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὡς Θεὸς ἔπραξεν.

Ἐπίγραμμα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Φρειδερίκου Φάρραρ *Ὁ Βίος τοῦ Χριστοῦ*, μετάφρασις Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. (Τὸ ἐπίγραμμα ἀναφέρεται στὸν Γάμο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας.)

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ (1895-1976)

Τὸ μνήμα τοῦ Παπαδιαμάντη

Σὲ ψηλὸ βράχο, ποὺ δεσπόζει
στὴ μοναξιά τριγύρω καὶ στὴν εἰρήνη
τῆς Δυτικῆς Σκιάθου, ποὺ ἀφήνει
ἀπ' τὸ ἕνα μέρος τὸ εὐρὺ πέλαγος νὰ κρῶζει
τὴ νύχτα, ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο οἰμῶζει
πλούσιων βουνῶν ὁ ἄνεμος, — ἀντὶ σὲ κλίνη,
ἔστω καὶ καλογερικὰ στρωτή, τὸ σῶμα παραδίνει
σὲ ἀγκαθόσπαρτο μνήμα, (μόλις ποὺ σώζει
ἕνα σταυρὸν ὡς σήμερα ἀπὸ ξύλο ποὺ ξεβάφει
καὶ διαβιβρώσκεται) ὁ ἀκατανόητος ἱεροφάντης
καὶ μυστικός, Ἀλέξαντρος Παπαδιαμάντης.

Τὸν ἔλεεινὸ σταυρὸ τοῦτος ὁ λόγος ἐπιγράφει:
«Ὁ κάθε στοχασμός σου — ἀσμάτων ἄσμα·
»στὸν κόσμον τὸ δικό σου — κόσμος τὸ κάθε πλάσμα».

(Ἐκλογή Β', 1962*)

* Τὰ δύο πρῶτα ποιήματα τοῦ Τ. Κ. Παπατσώνη πρωτοδημοσιεύτηκαν στὴ Νέα Ἔστια, Χριστούγεννα 1941, μὲ χρονολογικὴ ἔνδειξη γραφῆς: 1913-1941, Σκιάθο-Ἀθήνα.

Φανέρωση τοῦ Ἄθωνα ἀπὸ τῆ Σκιάθου

Σὰν τοῦ πηχτοῦ σκότους ἡ αὐγή
 διαλύοντας τὰ πέπλα, τὰ ἄγια τῶν ἀγίων
 ἄφησε νὰ φανοῦν, εἶδα τῶν μυστηρίων
 ξεσκέπασμα: πολὺ μακριὰ νὰ διαφανεῖ
 τὸ Ἄγιονόρος, ἀχνό· οἱ ὑπόλοιποι ἔζη
 μᾶς ξεχωρίζουν ἀπ' αὐτὸ οὐρανοί.
 ὦ, τί ὄρος ἱερόν!
 ἐνσάρκωση πνευμάτων!
 τίμιο φῶς κεριῶν
 ἀγνότατων: μελίσινα ἔαρινά, ἀφοῦ βρέξει
 τίς ἔσχατες μπόρες, μὲ μόχθο
 βάλνονται νὰ τὰ ἐργασθοῦνε,
 σταλμένα ἀπὸ τὸν Ἰψιστο
 Θεὸ τῆς κρυφῆς πίστεως,
 μετὰ φόβου καὶ τρόμου,
 καθὼς δουλεύουν τὰ διαμάντια.

Ἄλλ' ὦ, Ἄγιονόρος μυστικὸ
 σὰν τοὺς νοτιάδες ποὺ ξεσποῦνε
 ἄγριες βραδιὲς στὸ ξάρμενο
 δέξου, πέρα ποὺ ἐκλείσθης,
 πιστὸ τροπάρι,
 ἀντὶς ἄλλη κερήθρα,
 μέλι ἢ ζαχαροκάντιο.

(Ἐκλογὴ Β', 1962)

Ρεμβασμὸς Δεκαπενταυγούστου*

Στὴ μνήμη Ἐκείνου ποῦ τὸν ρέμβασε

Ἄλαλα τὰ χεῖλη τῶν ὄσων δὲν κοπιάσαν
γιὰ ν' ἀκουμπήσουν τὰ ξαναμμένα κεφάλια τους
στὰ γόνατά σου τὰ μητρικά, ποῦ καταλύουν τὸ μαῦρο πάθος.

Ἄλαλα τὰ χεῖλη τῶν ὄσων δὲν διακρίναν, πῶς
συντρίβεις μὲ τὸ πόδι σου καὶ συνθλάς τὴν κεφαλή
τοῦ πανάρχαιου δράκοντα, ποῦ κέρδισε παίζοντας
κι ὕστερα τόχασε τὸ μῆλο. Ἄλαλα τὰ χεῖλη
τῶν ὄσων δὲν ποθῆσαν τὸ ξαπόσταμα τῆς ἀρμογῆς
καὶ τὴν ἀσφάλεια, τὸ ἀπάγγειασμα τῆς νηνεμίας.

Εἶσαι ἓνα λιμανάκι ἐλληνικοῦ νησιοῦ ὄλο κατάρτια
περήφανα ὑψωμένα· φτωχὰ καΐκια ἀραγμένα,
φτωχά, ἀλλὰ ποῦ γνωρίσαν τὴν ἀντάρα καὶ τὴν τρομάρα,
ποῦ φορτωθῆκαν μόχθο καὶ μεταφέραν πλοῦτος.

Εἶσαι ἄσπρο ἐλληνικὸ ἐρημοκκλήσι δαρμένο
ἀπὸ τὴν ἀντηλιά. Γύρω-γύρω σου ἀμπέλια, μπουστάνια,
καρποφόρες συκιές καὶ κάπου κάπου μοναχικὴ
καὶ κάποια ἐλιά. Χρυσοφρυγανισμένα τὰ χορτάρια
ἀχνίζουνε, ἄχυρο πιά· κι' ἀντὶς γι' ἀγγέλους, τὰ τζιτζίκια,
σοῦ κανοναρχοῦνε τὸ κάθε ἀπομεσήμερο ἕως ἀργὰ
μὲ τὸ δικό τους τρόπο τὸν Παρακλητικὸ Κανόνα.

Ἄναστραμμένο σου θρονί, ὄλο αὐτὸ τὸ γαλάζιο
ἐνοῦ ἀπλοῦ οὐρανοῦ, ποῦ πάλαι γίνηκε τὸ Μέτρο τῶν Δωριέων
καὶ ποῦ ἀναπαύεται στεριωμένος στὰ χρυσάφια
τοῦ εὐλογημένου μας πελάγους.

Ἄλαλα τὰ χεῖλη τους — καὶ τί μποροῦν ν' ἀρθρώσουν,
ποῦ τὴ φωνή τους κουκουλώνει ἢ τύρβη μερонуχτίς,

* Βλ. «Πλοηγό».

ἐνῶ σειέται ἀπ' τὶς βουές ὁ Μέγιστος Ἴππόδρομος
καὶ πλημμυράει ἀπ' τὰ αἵματα τῶν Μαρτύρων
κι' ἀπ' τῆς μανίας τῶν Μονομάχων.

Αὐτὸ τὸ αἶμα εἶναι ποῦ βοᾷ, αὐτὸ εἶναι ποῦ ρυπαίνει.

Ἐδῶ χρειάζεται ἡ βακτηρία τοῦ γίγαντα Ἀσκητῆ
τοῦ λευκοπώγωνα νὰ ἐπιβληθεῖ νὰ τοὺς σκορπίσει,
ὄλους τοὺς ἵππους καὶ τοὺς ἀναβάτες τους.

Ἐδῶ χρειάζεται κοντύλι τοῦ Ζωγράφου, στὴ μοναξιά,
στὴν προσευχὴ καὶ στὴν προσήλωση, μὲ τὰ ζωογόνα
τὰ χρώματα τὰ πρῶτα νὰ ξαναγαλουχήσει
τὸ βρέφος - Θεό, νὰ ξαναγράψει τὶς πληγές τῆς Ἀγάπης,
νὰ ξαναδροσίσει τὴ ρίζα τὴ συμπονετική,
ν' ἀποδείξει τί ἀπέραντη εἶναι ἡ ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας,
νὰ συναθροίσει πάλι ἐκ περάτων ὄλους ἐκείνους,
ποῦ μὲ σέβας πολὺ θὰ σταυρώσουν τὰ χέρια τῆς Κόρης
μὲ συνοδεία τῶν ἀγγέλων, μὲ ἠχητικὲς ἀρμονίες
καὶ θὰ ἐνεργήσουν ὅπως ἀξίζει τὴν ταφή της,
ἀνοίγοντας τὸ δρόμο γιὰ τὴν καθέδρα τ' οὐρανοῦ,
ὅπου ἡ ἀδιάκοπη Παράκληση. Ἐνῶ τὰ δέντρα
τὰ εὐσκιόφυλλα στὴ λιτάνευση, καθὼς τὸ Σῶμα
περνάει τῆς Βασίλισσας, ριγοῦντα καὶ φρίττοντα,
θὰ συγχλίνουν γιὰ προσκύνηση σκορπώντας
τὴ δροσιά τους μὲ τὸ ἀνέμισμα, ριπίδια τῆς λατρείας,
ἀναστυλώνοντας ὅσους μαραίνονται κι' ἀσθμαίνουν
στὶς τροπικὲς τὶς λαῦρες τοῦ καλοκαιριοῦ μας,
μισοκαμένες θημωνιές κοντὰ στὸ ἄλώνι,

καπνοί, ποῦ διαλύουν
τὶς αὐγουστιάτικες τὶς ἀμαρτίες μας.

Τότε μονάχα τ' ἄλαλα τὰ χεῖλη,
ἴσως ἐρθεῖ στιγμὴ
καὶ λαλήσουν.

(Ἐκλογή Β', 1962)

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΣΒΑΝΤΗΣ (1938)

Χριστουγεννιάτικη ιστορία

A

Παραμονή Χριστούγεννα, βαρυχειμωνιά. Στά βουνά τὸ χιόνι ἔφτανε τὸ ἓνα μπόι.

Ἄρμενίζαμε ὥρες· φυσούσε δυνατὸς γερολεβάντες καὶ ὁ καιρὸς σταυρωμένος ἀπὸ τὸν βορρά. Τέλος, βγήκαμε στὴ στεριά, σὲ μέρος εὐλίμενο. Κι ἀφοῦ βαδίσαμε πολλή ὥρα ξεχιονίζοντας μὲ φτυάρια καὶ ἀξίνες ἐδῶ κι ἐκεῖ, φτάσαμε στὸ ναό.

Μέσα στὸ ναό, ἀπρόσμενα ὀλωσδιόλου, μᾶς ὑποδέχτηκε ἡ γλύκα μιᾶς φωτιᾶς.

Ἦταν ἐκεῖ, γύρω στὴ φωτιά, ὁ κύρ-Ἀλέξανδρος οἱ τρεῖς αἰπόλοι κι αὐτοὶ ποὺ εἶχαν φτάσει ἀπὸ σταβέτ· καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ τὸ καράβι τους ὁ καιρὸς τὸ γύρισε ἀπὸ τὸ Ἄγιονόρος.

Ὁ κύρ-Ἀλέξανδρος πάντα σκυμμένο τὸ κεφάλι· καὶ σὰ θλιμμένος, καθὼς μοῦ φάνηκε στὸ ἀντιλάρισμα τῆς φωτιᾶς. Μιὰ στιγμή μονάχα ποὺ ψιθύρισε «ξυλαρμένοι, πάλι, ξυλαρμένοι».

Θά ἴταν τρίτη ὥρα μετὰ τὰ μεσάνυχτα, καὶ ὅπως ὁ ἀέρας εἶχε σταθεῖ λιγάκι, ἐγὼ ποὺ χρόνια εἶχα νὰ διακονήσω τὰ θαύματα,

μήτε μποροῦσα νὰ βλέπω τὸ ἄνθος τοῦ γιαιλοῦ γιατί ἀθῶος δὲν ἦμουν ἄλλο γιὰ νὰ αἰσθάνομαι τὰ μυστικά τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ἔνωσα ξαφνικὰ τοὺς ἴσκιους γύρω στὴ φωτιά νὰ γίνονται, ἐκείνη τῶν ἀγραυλούντων ἢ τοιχογραφία.

Καὶ μολοντί εἶχα ξεχάσει ὅλες τὶς προσευχές, παρακάλεσα νὰ ἔχω κοντά μου κάτι γιὰ προσάναμμα· γιὰ νὰ ζεστάνω τὰ χρόνια ποὺ ἀφογκράζομουν ἔξω νὰ σιμώνουν καὶ μ' ἔπιανε φόβος κι ἔτρεμα, σὰν τ' ἀγριοπερίστερο.

(Ἡ πόλη φεύγει, 1991)

Ζ

ρεμβασμός του δεκαπενταύγουστου

Τὸ μεσημέρι προχωροῦσε ἀργὰ ἐνιωθα τὰ τζιτζίκια ὅμως ἡ Παναγιὰ ἢ
Κρίνα ἔρημη στὸ νησί· γύρω φρυγμένα χόρτα τοῦ καλοκαιριοῦ λιγοστὰ
ἀμπέλια γύρω πεῦκα λιόδεντρα ἀνάμεσα ἄρθρωνε εὐανάγνωστο τὸ φῶς
— δὲν μπορῶ νὰ μιλήσω παραπέρα.

Κάθησα μόνος στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησιᾶς
εἰς ἔρημον τόπον, πού ἔλεγε ὁ Παπαδιαμάντης.

Κι εἶχα πάλι στὸ νοῦ μου σκιές γνώριμες γερόντων πού κρατοῦσαν παλιές
ζυγαριές

Κι ὅπως κοίταζα μακριά, ἀναρωτήθηκα ποιὸς τάχα ρυθμὸς νὰ κυβερνάει
τὸν κόσμο

Καὶ πού νὰ πηγαίνει τόσοσ πόνος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ αἷμα
καὶ ὅ,τι οἱ παλιοὶ λέγαν ὕβρις μοῖρα ὀργὴ τῶν θεῶν.

Ἦστερα πού φύγαν οἱ θεοὶ καὶ εἶδαμε τὸ χάσμα μαῦρο, τρέμαν δυὸ
λουλούδια λιγνὰ μέσαθε
καὶ γνωρίσαμε λοιπόν.

Ἄ ποιὰ μοῖρα καὶ ποιὰ νέμεση παιχνίδιασμα τῆς νιότης μου μαρμαρυγὴ
παιχνίδι
καθὼς πού λάμνουμε ὀλοένα γιὰ τὴν ἄλλη ὄχθη.

Στὸ μεταξύ, ἀργοπορήσαμε ἀρκετὰ στὸ δρόμο
κι ὅταν στρίψαμε τὴ γωνιά, τὰ χρόνια μας εἶχαν κιόλας μετακομίσει

μέναμε ἔτσι ἀποσβολωμένοι κοιτάζοντας τὴν ἄδεια κλεψύδρα
εἶχε μάλιστα ἀρχίσει νὰ νυχτώνει

ἄξαφνα πέρασε ἀέρας ψυχρός·

σὲ παρακαλῶ, βοριά μου, φύσα ταπεινά
φύσα ταπεινά, γιὰ τοὺς καιροὺς ποὺ ἔρχονται.

(Κοντάκια, 1983, ἀπὸ τὴν ἐνότητα (Α - Ζ) «Ρεμβασμὸς τοῦ δεκαπενταύγουστου»)

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ (1933)

Στὰ ψηλῶματα

Βλέπω καμιὰ φορά, μπαίνοντας σὲ κατάγραφο
παμπάλαινη ἐκκλησία, ἐπάνω ἀπ' τὰ στασίδια,
μὲ μισοφωτισμένες κι ἀπ' τὸ χρόνο ἐφθαρμένες λίγο
εἰκόνες, μέσα σ' ἓνα θρίαμβο τὴν Ἐκκλησία τῶν Ἀγίων.
Οἱ χαμηλὰ βρισκόμενες ἔχουν, ἐδῶ κ' ἐκεῖ,
κάπως τριφεῖ ἀπ' τῶν παιδιῶν τοὺς ἀσπασμούς, ποὺ ὡσὰν
κατσίκια σκαρφαλώνουν στὰ στασίδια γιὰ νὰ φτάσουν.
Οἱ πιὸ ψηλὰ —στὰ μακρινὰ ἰδίως ἐρημόκκλησα—
σκεπάζονται ἀπ' τὰ δίχτυα τῆς ἀράχνης καὶ τῆ σκόνῃ·
ὥσπου κάποιος λευίτης, ἀπὸ τίς εὐλογημένες
σελίδες τοῦ Παπαδιαμάντη νά ῥθει, μ' εὐλαβεῖς γυναῖκες
νά λειτουργήσῃ καὶ νά λάμψει ὁ Οἶκος τοῦ Κυρίου,
γεμᾶτος ἀπὸ ὕμνους καὶ φωνὲς ἀγγελικῆς.
Τότε οἱ ἀράχνες φεύγουν· κ' οἱ θαμπὲς μορφὲς
ὀσίων καὶ μαρτύρων, φῶς γεμᾶτες, σκύβουν ἀγαλλόμενες
πάνω ἀπ' τοὺς πόνους τῶν προσκυνητῶν,
τίς προσευχῆς, τὰ δάκρυα... Καὶ τότε
εἶναι ποὺ νοσταλγῶ τ' ἄνθη καὶ τ' ἀγριοβότανα, ποὺ
φυτρώνουν στὰ ψηλῶματα τῆς στέγης καὶ στὰ κεραμίδια
τῆς ἐκκλησιᾶς, ἀκούοντα τοὺς ὕμνους κ' εὐφραίνόμενα
μαζὶ μὲ τὰ πουλιά — στὸν ἥλιο καὶ στὴ χάρη τοῦ Θεοῦ!

Λαμπάδα

μνήμη 'Αλέξ. Παπαδιαμάντη

'Α, κυρ- 'Αλέξανδρε, πῶς μὲ τραβᾶς στὴν ὁμορφὴ
 Σκιαθο σου, ὀλοένα καὶ πιὸ δυνατά! 'Ἡ ἐξαισία
 τέχνη σου, ἥλιος, κατεβαίνει τὶς χαράδρες καὶ φωτίζει
 κάθε γωνιά τοῦ ταπεινοῦ νησιοῦ· τόσο, πού λέω:
 νὰ βρῶ τὴν πέννα σου, νὰ ζεσταθεῖ πάλι ὁ τόπος·
 νὰ πάρω δάκρυ σου, νὰ πλύνω τῶν 'Ελλήνων τὶς πληγές·
 νὰ βρῶ καὶ λίγο χῶμ' ἀπ' τὸ «φτωχό σου ἄγιο»
 νὰ κάνω γιὰ τὸ γιό μου φυλαχτό· νὰ πάρω
 λιθάρι ἀπ' τὰ πεζούλια πού καθόσουνα κ' ἐρέμβαζες
 νὰ χτίσω σκάλες γι' ἀνεβάσματα στοῦ ὄνειρου
 τὶς χῶρες· νὰ 'βρω κ' ἓνα λιγνοκόκκαλο ἀπ' τὸν τάφο σου
 νὰ τὸ 'χω ἀναστάσιμη λαμπάδα, φύλακ' ἄγγελο
 στὴν ἔρμη ξενητιά — μεγαλοβδόμαδ' ἀτελείωτη...

'Ἡ Συνάντηση

Τοῦ εἶχ' ἀφήσει στὴν «'Ακρόπολη» ἓνα σημεῖωμα,
 πῶς θὰ τὸν περιμένω στὸ γνωστό μας στέκι:
 μὲς στοῦ παντοπωλείου τὸ φτωχὸ τραπέζι, μὲ νηστήσιμα,
 λίγο ἀγνὸ κρασί ἀπ' τὰ Μεσόγεια, κ' ἓνα ποίημα
 νὰ τοῦ διαβάσω, σὰν Κανόνα ἢ Κοντάκιο γιὰ κεῖνον.
 Πάντα ἐρχόταν τυλιγμένος στὸ χοντρὸ μανδύα του,
 (ἴδια ἢ πατατούκα τῶν ἀγαπημένων του θαλασσινῶν),
 σ' ἓνα μπαστούνι ἀκουμπώντας, σὰν «ἐθελοντὴς ζητιάνος»,
 στὴν ὥρα του. Μὰ τῶρ' ἀργοῦσε ὁ κυρ- 'Αλέξανδρος.
 Ψάλαμε λίγους στίχους μὲ τὸν κυρ-Νικόλα Μπούκη,
 ἀπὸ τὸ «Δοῦλοι, Κύριον» — μὰ πουθενὰ Παπαδιαμάντης...
 Κι ὅταν, ἀπελπισμένοι, ἐτοιμαζόμασταν νὰ φύγουμε,

ιδού ό Γέροντας, σάν καπετάνιος πού έπιστρέφει
 από μακρύ ταξίδι, μπαίνει, άλλοιωμένην έχοντας
 τήν όψη του, και κάθετα, αγαλλόμενος,
 ενώ από τά γένεια του κυλούσανε χιονόνερα...

— Ήτον άπρόβλεπτος ή καθυστέρησις, και σύγγνωθί μοι,
 έψιθύρισε. Συνήντησα τόν Νήφωνα και τόν παπα-Πλανάν,
 έτοιμούς δι' Έσπερινόν, Άρτοκλασίαν και Παράκλησιν —
 ιδού και άρτος, σπιτικός κ' ευώδης,
 διά τήν έλλογιμότητά σου...

Κ' αΐφνης, ξανάμεινα μονάχος μέσ στη νύχτα, δίχως τ' όραμα,
 χωρίς τόν άρτο καν, άπ' τόν Έσπερινό και τήν Άρτοκλασία.
 Μονάχα, έτσι για παρηγορία και παράκληση,
 έρχόταν κάπου από ψηλά, πέρ' άπ' τή Σκιάθο, ίσως,
 άγγελική φωνή να σιγοψάλλει, μουρμουρίζοντας
 σχεδόν: «Τήν χειρά Σου, τήν άψαμένην...».

Έαρινό άηδόνι

Όταν ό άπελπισμός, ή ψυχική όργη κ' ή άγανάκτηση
 κόβουν τά γόνατα και μιá ναυτία θανάσιμη μάς πλημμυρίζει·
 όταν ή ασφαλτος τών δρόμων φλέγεται
 και πνίγει ως τήν άσφυξία τά πνευμόνια μας·
 όταν ή χλαλοή του κόσμου, άσυγκράτητη,
 σκεπάζει βάρβαρα όλες τες μελωδίες πού μάς έρχονται
 πέρα και πάνω από τ' ανθρώπινα...
 τότε θυμούμαστε τόν κυρ Άλέξανδρο και τρέχουμε
 στα ξεχασμένα του ζωκλήσια πάλι να τόν βρούμε,
 να ψάλλει με τούς ταπεινούς βαρκάρηδες και τούς αϊπόλους του
 μέσ' άπ' τή γλώσσα τής σιωπής ή και του Φλοίσβου
 όλες τες λύπες κι όλες τες χαρές του Γένους...
 Κι όσοι δέν ξέρουν από τά μυστήρια του Φλοίσβου,
 ψάχνουν τó μονοπάτι για τά Ρόδιν' Άχρογιάλια,

τὴν εἴσοδο, πνιγμένη στὰ χορτάρια, τοῦ ἁγ-Γιάννη τοῦ Κρυφοῦ,
ἢ τοῦ ἁγίου Ἐλισσαίου —μὴ γνωρίζοντας πῶς χάθηκε—
ὅπου ὡσάν στυλίτης κι ὁμολογητῆς ἀσκήτεψε κι ἀγρύπνησε,
κάνοντας τέχνη τῆ ζωῆ του καὶ τερπνὸ τροπάρι ὄλο
τὸν πόνο τοῦ σταυροῦ ποὺ κουβαλοῦσε ἀγόγγυστα
—βαρύτερο ἀπὸ κείνον ποὺ ξεβάφει ἐμπρὸς στὸ μνήμα του—
ἀκατανόητος ὡς μυστικός, ἱεροφάντης, ὄσιος,
πάναγνο ἄνθος, φυτρωμένο στὴν εὐλογημένη
Σκιά τοῦ Ἄθω, ἀηδόνι ἐαρινὸ καὶ Πάσχα τῶν Ἑλλήνων!

(Παπαδιαμάντης, 1991)

ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΙΛΛΑΣ (1950)

Ἄλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Οἱ αὔρες τῶν Ἑλληνικῶν κυμάτων, οἱ ταπεινοὶ ψαλμωδοὶ τῶν ἐκκλησιῶν
μὲ τοὺς κορυδαλλοὺς τοῦ πρωينوῦ συνεχίζουν τὴ λαλιά σου — κομμένο
διαμάντι ἀπ' τὴν ψυχὴ τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλμυροποτισμένε μουσαφίρη, πλάνητα ἱερουργέ, ναύτη τῆς νοσταλγίας
ποὺ ἔρχεσαι ἀπὸ μακριὰ κι ἀνοίγεις κρυφὰ τοῦ ὀλάνθιστου περιβολιοῦ τὴ
θύρα ὅπου ἀγρυπνοῦν ὁ Σολωμὸς κι ὁ Κάλβος γιὰ νὰ βρεθεῖς στὸν ἀχείμα-
στο πόντο μὲ τοὺς ζωμάχους στεριᾶς καὶ τοῦ πελάγου. Κι ἡ ρημαγμένη
πύλη τῆς Ἑλλάδος εὐωδιάζει ξανά.

Σὲ καπηλεῖα λαϊκῶν συνοικιῶν ἔστρωνες δεῖπνα μυστικά μὲ τοὺς ταπει-
νοὺς τοῦ κόσμου κι ἄδοντας λαμπριάτικα ἄσματα σὲ ἀκολουθοῦσε ἐσμός
παιδιῶν, νέφη προβάτων καὶ κρυφοκουβεντιάζανε οἱ ἀνθοὶ τῆς μυγδαλιάς
μὲ τὰ χελιδόνια τοῦ Ὁρθρου.

«Νᾶχαν ποτὲ τελειωμὸ τὰ πάθια κι οἱ καημοὶ τοῦ κόσμου;» Ἡ ἀγαθὴ
καρδιά σου ποὺ εὐφρανε ὁ οἶνος τῆς ἀμπέλου κι ὁ καημὸς τῆς πατρίδας κι

ήταν πάντα άνοιχτή στο Βορρά και στον Άργέστη και τις νιφάδες έστρωνε από παιδικά Χριστούγεννα, άκουσε κι έγραψε άπλα τον πόνο στη γλώσσα των ψαριών, αυτόν που άλλοι ψεύτικη κραυγή και σύνθημα έκαναν.

Μοναχικέ κι απόξενε, φανατικέ Έλληνα μέσα στη ρακένδυτη περφάνια σου: μοναχική κορυφή του Άθω, σεμνέ κι αύστηρέ φρουρέ στην πύλη τής Ελλάδος, κέρνα μας άπ' τó θείο κρασί τής μέθης σου, τώρα που ντελάληδες του πνεύματος κι οι «μόρτηδες» τής πολιτικής συναλλάσσονται στην άγορά του αιώνα.

(Ρωγμές, 1989)

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΠΛΑΚΩΤΑΡΗ (1907 -;)

Παπαδιαμάντης

Κοίτα, μαζί σου όδοιπορώ μες στα δρομάκια.
 Δῶς' μου τὰ μάτια σου ν' άνοιξω όσα κλειστά
 παράθυρα και πόρτες διπλομανταλώνει
 ή φτώχεια κ' ή άρχοντιά, νά δῶ τó βαθύ πλέγμα
 από τὰ πάθια, του κακού νά βρω τή ρίζα
 κι' άς μην είναι βολετό νά φέρω γιατρεία
 κι' άλάφρωμα σ' αυτούς. Μόνο έμένα πλουτίζει
 ή συμπόνια, και διάτρητη ή καρδιά μου όπως
 είναι από τον πόνο του άλλου, μήπως σιγά,
 σιγά γιομίζει σαν κερήθρα άπ' τον καρπό
 που τρέφει την ψυχή, γλυκαίνει την με γνώση,
 κ' έτσι μου φέρνει τή γαλήνη που ξεκρίνω
 στα βαθύσκιωτά σου μάτια και γίνω άξια
 για τó μεράδι άπ' του νησιού σου τήν άνταύγεια.

(Νέα Έστία, 1.12.1958)

ΛΑΜΠΡΟΣ ΠΟΡΦΥΡΑΣ (1879-1932)

Δέηση για τὴν ψυχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη

Χριστέ μου, δόστου τὴ χαρά, τὴ μόνη ποὺμποροῦσε
 Νὰ σοῦ ζητήση ἀπάνω ἐκεῖ νοσταλγικά ἡ ψυχὴ του,
 Κάνε τὸ θᾶμα κι' ἄσε τον νὰ ζήσει ὅπως ἐζοῦσε
 Σὲ μιὰ μεριά ποὺ τάχατες νὰ μοιάζῃ τὸ νησί του.

Νᾶναι τὰ βράχια στὸ γκρεμὸ βαθυὰ κουφαλισμένα,
 Νᾶχη σωριάσει ἢ θάλασσα στὴν ἀμμουδιὰ τὰ φύκια,
 Κι' ἀράδα ἀράδα στὸ γυαλὸ δεμένα, ἀποσταμένα,
 Νὰ σιγοτρίζουν τὰ φτωχὰ Σκιαθίτικα κατῖκια.

Νᾶναι οἱ νησιώτισσες οἱ γρηῆς κι' οἱ νιῆς οἱ πεθαμένες,
 Αὐτὲς ποὺ τίς θλιμμένες τους μᾶς ἔλεγε ἱστορίες,
 Νὰ γνέθουν τὸ λινάρι οἱ γρηῆς στὴν πόρτα καθισμένες,
 Καὶ δίπλα στὰ παράθυρα ν' ἀνθίζουν οἱ γαζίες.

Κι' ὕστερα ἀκόμα νᾶναι ἐλιές, καὶ νᾶναι κυπαρίσσια
 Σκυμμένα νᾶναι καὶ τὸ φῶς τ' ἀχνὸ νὰ προσκυνᾶνε,
 Νὰ τόνε περιμένουνε στὸν κάμπο τὰ ξωκλήσια
 Καὶ τὴν καμπάνα τους μακρὰ οἱ ἀγγέλοι νὰ χτυπᾶνε.

Δόστου Χριστέ μου, τὴ στερνὴ χαρὰ νὰ ἰδῆ καὶ πάλι,
 Τὴ γνώριμή του τὴ ζωὴ κοντὰ στ' ἀκροθαλάσσι,
 "Ἄχ! ἔτσι ἀθῶα κ' ἔτσι ἀπλὰ κι' ἀγνὰ τὴν εἶχε ψάλει,
 Ποῦ τῆς ἀξίζει ἐκεῖ ψηλὰ μαζὶ μ' αὐτὸν ν' ἀγίασῃ...

(Σκιές, 1920)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΟΥΤΑΣ

«Πρὸς οἰκίαν Ἄλεξ. Παπαδιαμάντη»

Στὴ Σκιαθὸ πεταχτήκαμε μὲ τὸ Θωμᾶ γιὰ μονοήμερη ἐκδρομὴ ἀπὸ παραθαλάσσιο χωριὸ τοῦ Πηλίου. Κατευθυνόμεσταν πρὸς τὰ Κτέλ μὲ προορισμὸ τὶς Κουκουναριές. Ἦμασταν ἀξύριστοι, φορούσαμε γυαλιά, καπέλα, σορτσάκια, σαγιονάρες καὶ εἴχαμε στοὺς ὤμους κρεμασμένα σακίδια. Κάποια στιγμή ἀντικρίσαμε μιὰ ταμπέλα ποὺ ἔγραφε «Πρὸς οἰκίαν Ἄλεξ. Παπαδιαμάντη». Δέκα μέτρα παρακάτω ἓνα παλιὸ διώροφο μὲ ξύλινο μπαλκονάκι καὶ δεκάδες τουρίστες —κυρίως ξένους— ποὺ περίμεναν καρτερικὰ στὴν εἴσοδο.

— Πᾶμε, Θωμᾶ, νὰ δοῦμε τὸ σπίτι τοῦ Παπαδιαμάντη; Ἐχει γίνεи κάτι σὰν μουσεῖο... Ἄς καθυστερήσουμε λίγο στὴν παραλία...

— Θὰ ἀστειεύεσαι, φίλε; Ἐγὼ δὲ γίνομαι ἓνα μ' αὐτοὺς ἐκεῖ κάτω. Κεῖνοι εἶναι καθολικοὶ κι ἐγὼ ὀρθόδοξος. Ἐσὺ σὲ ἐκκλησία μπαίνεις μὲ σορτσάκι καὶ σαγιονάρες;

— Δὲ σὲ καταλαβαίνω...

— Μὲ τὴν ἀμφίεση ποὺ ἔχουμε μόνο γιὰ τὸ σπίτι τοῦ μπαρμπ' Ἀλέξανδρου δὲν εἴμαστε...

— Ἐλα, ρὲ Θωμᾶ, πῶς κάνεις ἔτσι;

— Τί πῶς κάνω; Εἶναι σοβαρὰ πράγματα; Πᾶμε σήμερα στὴν παραλία, ἐπιστρέφουμε τ' ἀπόγευμα Μηλίνα κι αὔριο, ἂν θέλεις, ξανακάνουμε τὴν ἐκδρομὴ ντυμένοι καλύτερα...

Στὴν ἐπιστροφή ἤμουν γεμάτος σκέψεις. Ὁ Θωμᾶς εἶχε δίκιο. Δὲν ἦταν σωστὸ νὰ περιφέραμε τὴ γύμνια καὶ τ' ἀντηλιακά μας σ' ἓνα τέτοιο χώρο. Καὶ παρ' ὅ,τι εἶχα φάει τὸν Παπαδιαμάντη μὲ τὸ κουτάλι, ἔδειξε πῶς σέβεται κι ἐκτιμᾷ περισσότερο ἀπὸ μένα τ' ὄνομά του...

Τὴν ἐπομένη, φορώντας μακρὸ παντελόνι, μακρυμάνικο πουκάμισο καὶ κλειστὸ παπούτσι, ἐπαναλάβαμε τὴν ἐκδρομὴ στὴ Σκιαθὸ, τιμώντας, ὅπως ἄρμοζε, τὴ μνήμη ἐνὸς ἀγίου τῶν γραμμάτων μας.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ

[‘Ο Παπαδιαμάντης]*

Προκειμένου περί τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ἡμέτερος διευθυντῆς κ. Θ. Βελλιανίτης μᾶς ἀφηγήθη μερικὰ χαρακτηριστικὰ ἀνέκδοτα τοῦ μεγάλου διηγηματογράφου μας, ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐποχὴν συνειργάζοντο εἰς τὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά καὶ τὴν «Ἀκρόπολιν».

‘Ο Παπαδιαμάντης μᾶς εἶπεν ἦτο ὄχι μόνον θαυμάσιος διηγηματογράφος ἀλλὰ καὶ ἔκτακτος μεταφραστῆς ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς καὶ Γαλλικῆς. Τὴν πρώτην γλῶσσαν τὴν μετέφραζεν ἀπταιστως καὶ μετὰ ταχύτητος, ἀλλ’ ἠγνόει τὴν προφορὰν αὐτῆς καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν ἀναγνώσῃ καταληπτῶς. Αἱ μεταφράσεις του ἦσαν εὐσυνειδητόταται καὶ διετήρουν τὸν φιλολογικὸν χαρακτῆρα τοῦ πρωτοτύπου. Εἰς αὐτὸν δὲ ὀφείλονται πλεῖσται μεταφράσεις ὠραιότατων ἔργων τῆς Ἀγγλικῆς, τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς Ρωσικῆς φιλολογίας. Ἐκ τούτων μία ἀπὸ τὰς ὠραιότερας εἶνε τὸ μυθιστόρημα «Ἐγκλημα καὶ ἡ τιμωρία» τοῦ Δοστογιέφσκη, ὅπερ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Ἐφημερίδα» καὶ τινὰ ἐκ τῶν διηγημάτων τοῦ Δίκενς. Ἐπίσης ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει μεταφράσει τὸ «Κβὸ Βάντις» τοῦ Σανκιέβιτς, αὐτὸ ὅμως ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ «Ἄστυ». Ἡ μετάφρασις αὐτοῦ ἐν πολλοῖς ὑπερέχει τοῦ πρωτοτύπου, ὡς ἔλεγεν ὁ ἄλλοτε ἰδιαιτέρος γραμματεὺς τοῦ Βασιλέως Γεωργίου μακαρίτης Καλλίνσκη, ὅστις ἐγνώριζεν ἄριστα τὴν ἐλληνικὴν καὶ τὴν Πολωνικὴν. Ὡστε ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς μόνον θαυμάσια διηγήματα, ἀλλὰ καὶ θαυμασίας μεταφράσεις εὐρωπαϊκῶν ἔργων τὰ ὅποια εἶχον σημειώσει μεγάλην ἐπιτυχίαν.

Ἦτο εἰς ἄκρον φιλόθρησκος, ἐν ᾧ δὲ ἦτο φύσει ἀγαθὸς καὶ οὐδέποτε ἐθύμωκε μίαν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κ. Παλαμᾶς συντάκτης καὶ αὐτὸς τῆς «Ἐφημερίδος» τὸν ὠνόμασεν ἀστειευόμενος «ἀντίχριστον» κατελήφθη ὑπὸ τοιαύτης ὀργῆς ὥστε σχεδὸν ἐξεμάνη. Δὲν ἤθελε οὔτε χάριν ἀστειότητος τοιαύτας παρομοιώσεις. Εὔρισκε δὲ αἰσχιστον τὸ σύστημα ὅπερ εἶχεν εἰσαχθεῖ τότε νὰ περικόπτουν τὰς θείας λειτουργίας χάριν τῶν πλουσίων, καὶ δὲν ἠνείχετο νὰ ἀφαιρεθῇ οὔτε εἰς σύνδεσμος ἢ ἐν ἄρθρον ἀπὸ τὰς

* Βλ. «Πλοηγό».

κεκανονισμένας ἀκολουθίας τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν δὲ μίαν φορὰν ὁ κ. Βελλιανίτης ἔγραψεν ἐν ἄρθρον περὶ συντομεύσεως τῆς νεκρικῆς ἀκολουθίας καὶ περικοπῆς τῶν νεκρωσίμων τροπαρίων, ὁ συνήθως ὀλιγόλογος καὶ σκεπτικὸς συγγραφεὺς κατηνάλωσε δύο ὥρῶν ὀμιλίαν ὅπως τὸν πείσῃ ὅτι εἶχεν ἄδικον, τοῦ εἶπε δὲ ἐν τέλει ὅτι δὲν θὰ ἐπιανε πένναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἂν δὲν τοῦ ἐδήλου ὅτι θὰ ἀνήρει ὅσα ἔγραψεν, ὅπερ καὶ ἐπραξεν ὅπως εὐχαριστήσῃ τὸν ἔνδοξον μυθιστοριογράφον.

Εἰς τὴν περιβολὴν του ἦτο ὁ μᾶλλον ἀπέριττος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου. Εἶχε καταργῆσει πάντα τὰ περιττὰ καὶ ὅσα αὐτὸς θεώρει ἀχρηστα. Οὔτε λαιμοδέτην οὔτε περικνημίδας ἔφερε. Ἦτο διογενικὸς φιλόσοφος τοῦ ὠραιότερου τύπου. Τόση ἦτο ἡ ἀφέλειά του περὶ τὰ τοιαῦτα ὥστε ὁ μὴ γνωρίζων αὐτὸν ἠδύνατο νὰ τὸν θεωρήσῃ ὡς ἄνθρωπον ἐσχάτης πενίας. Μίαν ἡμέραν ὁ μακαρίτης Συγγρὸς περιεπάτει παρὰ τὴν ὁδὸν Κηφισσιᾶς μετὰ τοῦ κ. Σιμ. Ἀποστολίδου τοῦ συγγραφέως τῶν «Ψυχώσεων» καὶ τοῦ κ. Βελλιανίτη. Διῆλθε τὴν στιγμὴν ἐκείνην πλησίον των ὁ Παπαδιαμάντης, ὅστις ἐχαιρέτισε τοὺς δύο φίλους. Ὁ Συγγρὸς ἐνόμισεν ὅτι ἦτο ἐπαίτης καὶ ἠτοιμάσθη κατὰ τὴν συνήθειάν του νὰ τὸν ἐλέησῃ. Ὁ κ. Ἀποστολίδης ἐννοήσας τὴν κίνησιν τοῦ μακαρίτου Συγγροῦ ἐκράτησε τὸ χερί του.

— Τί κάμετε, τοῦ εἶπεν, αὐτὸς εἶναι πλουσιώτερος ἀπὸ σαῶ.

— Ποιὸς εἶνε;

— Ὁ Παπαδιαμάντης.

Ὁ Συγγρὸς ἤνοιξε πλειότερον ἀκόμη τὰ μεγάλα ὄμματά του καὶ εἶπεν:

— Αὐτὸς εἶνε ὁ Παπαδιαμάντης; Δὲν βλέπω ὅμως νὰ τὸν ἐπῆραν τὰ πλούτη ἀπὸ τὰ πόδια.

— Αὐτὸς φίλε μου, τοῦ λέγει ὁ Ἀποστολίδης, ἀρκεῖται εἰς μίαν ρέγγαν ὀλίγο ψωμί καὶ ἓνα ἑκατοσταράκι ρετσίνα, καὶ δὲν θεωρεῖ κανένα πλουσιώτερόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅσον γιὰ καλλίτερον δὲν ἔχει τὸν ὅμοιόν του ἢ Ἑλλάς.

(Ἐφημ. Ἀθῆναι, 8 Αὐγούστου 1915)

17

ΣΑΡΑ ΓΡΑΝΤ

['Ισραφίλ! 'Ισραφίλ!]*

“Όταν ἡ Ἀγγέλικα ἤκουσε τοὺς φοβεροὺς ἐκείνους λόγους: « Ἀπέθανε, Μίς, δὲν ξέρετε; καὶ τὸν ἔθαψαν χθές », ἡ ὄψις τῆς ἐσκοτίσθη, καὶ πρὸς στιγμὴν ἠσθάνθη τὴν στερεὰν γῆν φεύγουσαν ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς. Τὸ πρόσωπόν τῆς ἐγλώμιασε καὶ ἠρυθρίασε πάλιν, τοῦ χρώματος ἀμειβομένου τὸ χρῶμα ὡς πνοὴ πνοὴν ἀμείβεται, καὶ προσέβλεπε χάσκουσα τὴν γυναῖκα. Διότι ἡ πρώτη ἐν ἀγανακτῆσει σκέψις τῆς ὑπῆρξεν ὅτι ὑβρίζετο διὰ ψεύδους. Τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀδύνατον. Δὲν ἠδύνατο νὰ εἶχεν ἀποθάνῃ.

— Καὶ τὸν ἐθάψανε φέες, ἐπανέλαβεν ἡ γυνή.

— Δὲν σᾶς πιστεύω, ἐφώναξεν ἡ Ἀγγέλικα, κτυπῶσα ἐπιτακτικῶς τὸν πόδα.

Ἡ γυνὴ ἀνωρθώθη, ἔρριψε βλέμμα ἀγανακτῆσεως, εἶτα ἔστρεψε τὰ νῶτα καὶ ἐχώρησεν εἰς τὴν οἰκίαν.

Ἡ Ἀγγέλικα ἔτρεξε κατόπιν τῆς, καὶ τῆς ἔδραξε τὸν βραχίονα.

— Παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρῆτε, εἶπεν, ἀλλ' ὦ! εἰπέτε μου, δότε μου νὰ ἐννοήσω, γιατί δὲν μπορῶ νὰ τὸ πιστεύσω! Δὲν μπορῶ!

Ἡ γυνὴ ὠθήσθη τὴν θύραν τοῦ πρώτου θαλάμου, καὶ τὴν ὠδήγησεν ἔσω.

— Ἦστε φίλη δική του, κοπέλλα... ἦ κυρά; ἠρώτησεν.

— Εἶμαι ἡ κυρία Κίλροῦ τοῦ Ἰλβερθορπ, ἀπήντησεν ἡ Ἀγγέλικα. Μάλιστα, ἤμουν φίλη του. Ἐνδιαφερόμην μεγάλως δι' αὐτόν. Εἶνε μόνον ὀλίγαι ἡμέραι ὅπου τὸν εἶδα ζωντανόν καὶ ὑγιή: ὦ! δὲν εἶνε ἀληθές! δὲν εἶνε ἀληθές! ἔκραξε συστρέφουσα τὰς χεῖρας. Δὲν μπορῶ νὰ τὸ πιστεύσω!

Ἡ γυνὴ ἐκάθησεν, ἔρριψε τὴν ποδιάν τῆς ὀπίσω ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τῆς, καὶ ἐκίνηε μετὰ λύπης τὴν κεφαλὴν.

Ἡ Ἀγγέλικα, ἀναυδος καὶ ξηρὰ τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν ἔβλεπε κατάπληκτος. Τὸ κτύπημα τὴν εἶχε φέρει ἐκτὸς ἑαυτῆς.

Ἀκολούθως ἡ γυνὴ συνῆλθε, καὶ βλέπουσα τὸ ἀπολιθωμένον πρόσωπον

* Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ε' κεφαλαίου (βιβλίον πέμπτον), τοῦ μυθιστορήματος τῆς Σάρας Γραντ *Οἱ δίδυμοι τοῦ οὐρανοῦ*, μετὰφρ. Ἀλ. Παπαδιαμάντη. Ὁ τίτλος τοῦ κεφαλαίου θετός. Βλ. καὶ τὸν «Πλοηγὸν» αὐτοῦ τοῦ τεύχους.

τῆς ξένης, ἐλησμόνησε τὴν ἰδίαν λύπην τῆς πρὸς στιγμὴν, καὶ ἔσπευσε νὰ τὴν βοηθήσῃ.

— Δὲν παραξενεύομαι ἂν σᾶς ἐπίκρανε πολὺ, εἶπεν. Αὐτὸ ἐπίκρανε πολλοὺς, μὰ πολλοὺς. ὦ! ποῦ νὰ ξέρω, ἢ καυμένη, ὅταν ἤρχοντο νὰ τὸν βλέπουν ἐδῶ, μὲ τὰ ὠραῖά τους τὰ ἀμάξια καὶ μὲ τοὺς λακέδες καὶ μὲ τᾶλογά τους καὶ μὲ ὅλα τὰ σάρτια τους, πῶς νὰ ἦτον κάτι ἄλλο παρὰ ἢ μουσικὴ ποῦ τοὺς ἔφερν' ἐδῶ· ἀγκαλά, νὰ ξέρετε, αὐτὸς ἦτο τόσο καταδεχτικὸς μαζὺ τους ὅσον κι' ἐκεῖνοι μ' αὐτόν. ὦχ! καρδούλα μου! ὦχ! καρδούλα!

Τὰ χεῖλη τῆς Ἀγγελίικας ἦσαν τόσο συνεσπασμένα, ὥστε δυσκόλως ἠδύνατο ν' ἀρθρώσῃ λέξιν.

— Εἰπέτε μου, ἐγόγγυσεν, εἰπέτε μου ὅλα. Δὲν μπορῶ νὰ ἐνοήσω.

Ἡ γυνὴ τῆς ἔφερε νερόν.

— Ἀκουμπήσατε λίγο 'ς αὐτὴν τὴν πολυθρόνα νὰ σᾶς χαρῶ, εἶπε, καὶ τώρα θὰ σᾶς πῶ. Θὰ σᾶς ἔρθῃ ἐλαφρότερα ὅταν μάθετε. Ὅταν ξέρη κανεῖς πλεῖο βολικὰ τοῦ ἔρχεται. Βλέπετε, κυρά, νὰ τί λογιῆς ἦτον...

Καὶ εἶτα ἤρχισε νὰ διηγῆται τὸ τί συνέβη κατὰ τὰς τελευταίας ἐκεῖνας θλιβερὰς ἡμέρας, χωρὶς νὰ παραλείπῃ καμμίαν λεπτομέρειαν, καὶ ἡ Ἀγγέλικα ἤκουε μὲ στεγνοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ πρῶτον, ἀλλ' ὕστερον τὸ ἐλεεινὸν καὶ θλιβερόν τοῦ πράγματος τὴν ἐκυρίευσεν ὅλην, καὶ εἶτα, καθὼς σποραδικαὶ ψεκάδες προηγούνται ραγδαίας βροχῆς, τὰ μεγάλα δάκρυα συνήχθησαν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καὶ βραδέως ἐξεχειλίσαν, πρόδρομοι θυέλλης ἥτις ἐξερράγῃ τέλος εἰς βαθεῖς σπασμῶδεις λυγμοὺς οἷτινες τὴν ἀνεκούφισαν, οὕτως ὥστε τὸ πάσχον σῶμά της ἤλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ πνεύματός της.

— Ἦθελα νὰ ἔμενα μαζὺ του ἐκείνη τὴν ὕστερινὴ τὴ νύχτα καὶ νὰ τὸν ἔχω ἔννοια, ἐξηκολούθησεν ἡ οἰκονόμος, διότι τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ γιατροῦ σ' ἐμένα ἦταν, ὅταν ἐπῆγα νὰ τὸν κράξω, προτοῦ νᾶρθῃ νὰ ἰδῆ τί εἶχε, μοῦ λέει, γνωρίζοντάς με ἀπὸ πολλὰ χρόνια, μοῦ λέει, θὰ τὸν κυττάξῃς καλὰ κυρά Τζέγκη, μοῦ λέει, κ' ἐγὼ τοῦ ἀπολογήθηκα: Μάλιστα, κύριε, ἂν θέλῃ ὁ Θεός, θὰ τὸν κυττάξω, γιατί ἀγροικοῦσα σὰν νὰ μοῦ ἔμελλε κάτι τι τότες, μὰ δὲν εἴξερα, μαθές, σὰν τί πρᾶγμα ἦτον. Κ' ἔβαλα τὰ δυνατὰ μου γιὰ νὰ τὸν καταφέρω νὰ μ' ἀφήσῃ νὰ μείνω κείνη τὴ νύχτα νὰ τὸν κυττάξω, μ' αὐτὸς δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ· μοῦπε πῶς δὲν εἶχε ἀνάγκη· κ' ἐκεῖνος ὁ τρόπος ποῦχε πῶς δὲν ἤθελε νὰ τοῦ ἐναντιωθῆς εἰς τίποτε, κ' ἐπειδὴς κ' ἐφαίνετο τάχα ὁ ἄνθρωπος ἡσυχος καὶ εὐχαριστημένος, μ' ἔκαμε νὰ πάρω τὴν ἀπόφασί μου, κ' ἔτσι ἔφυγα κ' ἐπῆγα 'σπίτι μου. ὦ! ἦτον κακὸ πρᾶμμα (σεῖουσα ἀπαρηγόρητος τὴν κεφαλὴν), κακὸ πρᾶμμα! Νὰ συλλογιέσαι ποῦ ἦτον μόνος του ἐκείνη τὴ νύχτα, χωρὶς ψυχὴ σιμά του, καὶ νὰ εἶνε ἡ στερνὴ

βραδεία του στὸν κόσμο! Ἐκεῖνος δὲν θ' ἄφηνε οὔτε σκυλι νὰ πεθάνη ἔτσι, δὲν θάφηνε!

Οἱ λυγμοὶ τῆς Ἀγγέλικας ηὔξησαν.

— Ἀλλὰ δὲν μπορούσα νὰ ἡσυχάσω, κυρά, ἐξηκολούθησεν ἡ γυνή. Ὅλη τῆ νύκτα ἤμουν ἀϋπνη καὶ δὲν ἔπαυα νὰ τὸν συλλογιούμαι, κι' ἤκουα κάθε ὥρα ποῦ βαροῦσε τὸ σήμαντρο, ὡς ποῦ στὸ τέλος δὲν μπόρεσα πλειὰ νὰ ὑποφέρω, κ' ἐσηκώθηκα ἐντός, κ' ἤρθα νὰ ἰδῶ πῶς ἦτον. Δὲν θάχα τόση κούρασι, ἂν εἶχα μείνη ὅλη νύχτα στὸ πόδι σιμά του. Κ' ἤρθα ἐδῶ, κ' εὐτύς ποῦ ἀνοιξα τὴν πόρτα, κυρά, καὶ νά! (συνέπλεξεν ἐν ὀρμῇ τὰς χεῖρας πρὸ αὐτῆς). Ἀγροίκησα πῶς κάτι ἦτον! Γιατί ἡ ἀποφορὰ ποῦ μ' ἐχτύπησε στὴ μύτη ἦτον, γιὰ ὅλο τὸν κόσμο, σὰν χωματένια ἀγγεῖα ποῦ τᾶπλασαν τώρα. Μὰ καὶ πάλιν δὲν τὸ στοχάστηκα. Ἀργότερα μόνον ἐκατάλαβα πῶς αὐτὸ ἦτον ὁ τάφος του. Κι' ἀνέβηκα τὴ σκάλα, κυρά, χωρὶς νὰ μοῦ περνᾷ τίποτε ἀπ' τὸ νοῦ μου, κ' ἐχτύπησα στὴν πόρτα του, κ' ἐκεῖνος δὲν ἀπάντησε. Ἔτσι τὴν ἀνοιγῶ ἀγάλια ἀγάλια, καὶ λέω: Πῶς εἴστε σήμερα, κύριε; λέω, σιγὰ-σιγὰ κι' αὐτὸ, μουρμουριστά, ἀπὸ φόβο μὴν τὸν ζυπνήσω ἀνίσως θὰ ἦτον κοιμάμενος. Ὡχ, ψυχούλα μου! ὦχ, ψυχούλα! Δὲν ἦτον ἀνάγκη νὰ μιλῶ τόσο σιγὰ! Καὶ λέω πάλι: πῶς εἴσθε, κύριε, σήμερα; λέω. Ἐλπίζω νὰ περάσατε καλὰ τὴ νύχτα, λέω· μὰ καὶ πάλιν δὲν ἀπηλογιέται, κι' αὐτὸ μοῦ φάνηκε κᾶπως παράξενο, κυρά, ὅπου τὸ σπῆτι ἦτον πολὺ ἡσυχο, ἐφαίνετο σὰν ἀφύσικο πρᾶμμα, ἀνίσως τὸ στοχάζεστε. Ἔτσι, χωρὶς καλὰ-καλὰ νὰ ξέρω γιατί, ἔσπρωξα τὴν πόρτα νὰ τὴν ἀνοιξῶ (δεικνύουσα μὲ τὰς χεῖρας πῶς τὸ ἔκαμε), λίγο-λίγο, τρίχα-τρίχα, ὅλο ἀπὸ φόβο μὴν του χαλάσω τὴν ἡσυχία, ὡς ποῦ στὸ ὕστερο μπαίνω μέσα, χωρὶς νὰ κάνω θόρυβο. Ὡχ, καρδούλα μου! ὦχ, καρδούλα!

Ἐρριψε καὶ πάλιν τὴν ποδιάν της ἐπὶ τοῦ προσώπου, κ' ἐλίκνιζε τὸν ἑαυτὸν της.

— Κ' ἦτον ἐκεῖ, κυρά, ἐπανελάβεν ἕξαλλος, ἀκουμπισμένος 'σὲ προσκέφαλο ἀπάνω στὸ κρεβάτι, ὥστε νὰ εἶνε σχεδὸν καθισμένος, καὶ τὸ ἀπάνω-πάνω ἦτον ἓνα πλατὺ ἄσπρο προσκέφαλο, πολὺ ἄσπρο, γιατί ἦτον μήμου-ἄπτου 'ς αὐτὰ τὰ πράγματα, κυρά, κ' ἤθελε νὰ τὰ ἔχη ὅλα στὴν ἐντέλεια. Καὶ τὸ πρόσωπό του ἦτο γυρισμένο ἀπὸ μέ, κυρά, καθὼς ἐμπῆκα, κ' ἔτσι στὴν ἀρχὴ θάρρεψα πῶς ἦτον κοιμισμένος, πολὺ σωστά.

Ἐσπόγγισε τοὺς ὀφθαλμοὺς μὲ τὴν ποδιάν της, καὶ ἔσεισε πολλὰκις τὴν κεφαλὴν.

— Κ' εἶν' ἓνα μικρὸ παραθυράκι στὴν κάμαρά του, ποῦ διπλώνει στὰ πλάγια ἀντὶ νὰ ἀνοίγη κατὰ πάνω, ἐξηκολούθησεν ἀφοῦ ἀνέλαβεν ἀρκετά, μὲ μικρὰ φύλλα, κ' ἀπ' ὄξω εἶνε ρόδα κι' ἀγιοκλήματα, ποῦ ἔκαναν ἴσκιο, γιατί ἦτον θαμπὰ ἀκόμα, κι' αὐτὸ μ' ἔκαμε νὰ γελαστῶ. Ἐθάρρεψα πῶς

ανάσαινε φυσικά ὁ ἄνθρωπος. Μὰ ἐκεῖ ποῦ στεκόμουν, ὁ ἥλιος ἐμπήκε μέσα, κ' ἔπεσεν ἀπάνω στῆς ἄκραις τῶν μαλλιῶν του, κυρά, κ' ἐφάνηκε γιά ὄλον τὸν κόσμον σάν χρυσὸ στεφάνι ἀπὸ πάνω ἀπ' τὰ ἄσπρα προσκέφαλα, ἔτσι φάνηκε, κυρά, ἀλήθεια· δὲν παραξενεύομαι ὅπου σ' ἐπίκρανε!

Τοῦτο τὸ εἶπεν ἐμφαντικῶς ἐπὶ νεῶ ἐκρήξει ἀκρατήτου λύπης ἐκ μέρους τῆς Ἀγγέλικας.

— Γιατὶ εἶπα μὲ τὸν ἑαυτὸ μου, ὅταν τὸ φῶς ἔπεσε στὸ πρόσωπό του τόσο ζωηρά, εἶνε πρόσωπο ἀγγέλου, εἶπα, μὰ νά!

Ἦψωσε βραδέως τὰς χεῖρας μὲ τὰς παλάμας πρὸς τὰ ἔξω, καὶ πάλιν τὰς ἔφερε κάτω εἰς τὰ γόνατά της.

— Δὲν μπορῶ νὰ σᾶς πῶ! Μὰ τὰ χεῖλη του ἦσαν λιγάκι ἀνοιχτά, κυρά, μὲ μιὰ ἀχιτιδίτσα ἐπάνω τους, ὄχι χαμόγελο, ἀγροικᾶτε, μὰ σωστὰ μιὰ ἀχιτιδούλα, ἔτσι γλυκεῖα ποῦ σ' ἔκανε νὰ αἰστάνεσαι σάν νὰ χαμογελοῦσες ἢ ἴδια! Κ' ἡ πέτσα του κείνη ἢ ψιλολογία, ποῦ σ' ἔκανε νὰ πιστεύης ὅτι θᾶβλεpes μέσα του· μὰ αὐτὸ δὲν μ' ἔκαμε ν' ἀγροικῆσω τίποτε, γιατί ἦτον πάντα ἔτσι, τόσο ψιλολογία σάν τὴν πέτσα τῆ δικῆ σας, κυρά, ἀνίσως θέλετε νὰ μὲ συμπαθᾶτε γιά τὸ θάρρος. Κ' ἔλεγαν καμπόσοι πῶς αὐτὸ ἦτον γιατί ἦτον μέγας ἀρχοντας ποῦ ἔκρυβε τὸν ἑαυτὸ του, γιατί οἱ τέτοιοι εἶνε ποῦ ἔχουν τὴν πέτσα ψιλή· καὶ καμπόσοι ἔλεγαν γιατί ἦτον τόσο καλός, μὰ ἐγὼ θαρρῶ πῶς ἦτον καὶ τὰ δυό. Μὰ ὡς τόσο, κυρά, βλέποντας ποῦ ἐκοιμότουν τόσο βαθειά, ἔκαμα τὴν ἀποκοτιὰ νὰ πάω λίγο κοντήτερα, γιατί ἦτον μιὰ ζωγραφιά νὰ τὸν βλέπη κανεῖς!

Ἔσεισεν ἐπισήμως τὴν κεφαλήν.

— Κ' ἐσυλλογιούμουν τότες τί περήφανη γυναῖκα θὰ ἦτον ἢ μάνα ποῦ τὸν ἐγέννησε, καὶ ἂν ἦτον ἐκείνη ἐγώ, καὶ τὸν ἔβλεπε κείνη τῆ στιγμή νὰ εἶνε τόσο ὠμορφος, ὅταν, κυρά...

Ἄλλ' ἐδῶ ἡ φωνὴ της ἐκόπη, καὶ παρῆλθον ὀλίγα δευτερόλεπτα πρὶν δυνηθῆναι νὰ προσθέσῃ:

— Μπορούσατε νὰ μὲ ἀκούσετε στὴ μητρόπολι ποῦ φώναξα. Κ' ὕστερα ποῦ φώναξα, μποροῦσα νὰ δώσω ἀμέτρητο χρυσάφι γιά νὰ μὴν εἶχα φώναξει. Γιατὶ ἐφαινότουν ἀμαρτία νὰ κάνη κανεῖς θόρυβο, κ' αὐτὸς νᾶνε ἡσυχος τόσο. Καί, ὦχ! κυρά μου, αὐτὸς πέθαινε ὄλο ἐκεῖνο τὸ τελευταῖο δειλινό, κ' ἐγὼ ποτε δὲν ἔβαλα ὑποψία πῶς εἶχε τίποτε ἄλλο παρὰ κρύωμα, ἀγκαλιὰ καὶ ἕξερὰ πῶς ἦτον κακό. Κ' ἦτον μονάχος του ὅλη ἐκείνη τὴν εὐλογημένη νύχτα, ποῦ πόθαινε, κ' ἦτον στὰ φρένα του, λένε, ὡς τὸ τέλος, καὶ καμμιά ψυχὴ γιά νὰ τοῦ δώσῃ κι' ὅσο γιά νὰ πιῇ, κ' ἡ δίψα εἶνε φοβερά, ἔτσι μοῦ λένε. Κ' εἶχε σηκωθῆ κ' εἶχε πασχίσει γιά ναῦρη νὰ πιῇ, γιατί ἢ καράφα ἀπ' τὸ νιφτῆρα βρέθηκε πεσμένη χάμου στὸ πάτωμα σάν νὰ τὴν εἶχεν ἀφήσει νὰ πέσῃ ἀπ' τὸ χέρι του· εἶχε σηκωθῆ γιά ναῦρη νὰ πιῇ,

έπανελάβε μετά πάθους, κ' αὐτὸς ἀπόθαινε, κυρά, καὶ δὲν ἤυρε σταλαμματαῖα νεροῦ πουθενά. Τὸ ἀγροίκησα· τὸ ἐννοίωσα τὴ στιγμή ποῦ εἶδα τὴν καράφα στὸ πάτωμα. Εἶχα ξεχάσει νὰ φέρω νερὸ πρὶν φύγω τὴν ἡμέρα τὴν περασμένη, ἀγκαλὰ κ' εἶπα μέσα μου ὅταν ἐσυγύριζα τὴν κάμερα τὸ πρωτὶ: Πρέπει νὰ φέρω νερὸ εὐθὺς τώρα· καὶ δὲν μοῦ ξαναῆρθε στὸ νοῦ ἀπὸ τότες.

—“ὦ! τοῦτο εἶνε φοβερόν, φοβερόν! ἐγόγγυσεν ἡ Ἀγγέλικα.

—“Ἐ! ἐφώνησε μετὰ συμπαθείας ἡ γυνή. Καὶ τὸ σκληρότερο ἦταν ὁ τρόπος ποῦ ἤρθαν ὅταν ἦτον πολὺ ἀργά. “Ὀλοι τους. Κ' ἐγώ, ὁ Θεὸς νὰ μὲ σχωρέση, ἐνόμισα πῶς ἦτον ἔξω ἀπ' τὰ λογικά του ὅταν ἔγραψε 'ς αὐτούς κ' εἶπε πῶς ἦταν φίλοι του. Ἦτον ἡ ἀφεντιά του, ὁ Μαρκῆς τοῦ Δῶν, κ' ἡ δυὸ ἀδερφάδες του, κ' ἐκείνη ἡ ἄλλη μεγάλη κυρία ποῦ εἶνε πάντα μαζὺ τους. Καὶ δὲν εἶπαν πολλὰ λόγια ὅλοι ἔξω ἀπ' αὐτήν, μ' αὐτὴ ἔκλαψε κ' ἔσφιξε τὰ χέρια της, κ' ἐκατηγοροῦσε τὸν ἑαυτὸ της καὶ τοὺς ἄλλους γιατί ν' ἀφήσουν τὸ δάσκαλο νὰ κάμη ὅπως ἤθελε, καὶ νὰ τὸν ἀφήσουν, καθὼς φαίνεται ἦτον ἡ ἐπιθυμία του νὰ μείνη, μονάχο του μὲ τὸν πόνου ποῦχε. Μὰ εἶχαν ἔρθη νὰ τὸν βλέπουν, ὡς τόσο, κ' ὁ Γάλβρεθ ὁ γιατρός, κ' ὁ Μαρκῆς εἶχεν ἔρθη, πολλαῖς φοραῖς, γιατί ἐγὼ ἡ ἴδια τοὺς εἶχα μπάσει, καὶ ποτὲ δὲν ἐστοχάστηκα πῶς τάχα ἦταν φίλοι του, ἐνόμιζα πῶς ἤρχοντο γιὰ τὴ μουζικὴ.

Ἐ! ἐπανελάβε, δὲν εἶπαν πολλὰ λόγια, κανένας τους, μὰ μποροῦσες νὰ τοὺς ἰδῆς, μποροῦσες! Κι' ὁ ἀρχιεφημέριος ἦρθε, κ' ἔπρεπε νὰ τὸν ἀκούσετε! Δὲν τὸ χωροῦσε ὁ νοῦς του, ἡ συνείδησί του τὸν ἔπεφτε, κυρά, γιατί νὰ μὴν ἔχη ῥθῆ τὴ νύχτα τὴν περασμένη, ἐνῶ τὸν εἶχαν καλέσει. Κι' ὅλοι τους ἀνέβηκαν ἀπάνω, νὰ τὸν ἰδοῦν, κ' ἐκεῖνος ἐκείτετο τόσο ἡσυχος κ' ἀδιάφορος στὴ λύπη τους, καὶ μὲ τέτοια ὄψι εἰρήνης στὸ πρόσωπό του! Ἦτον καὶ γλύκα, ἦτον καὶ χλιβερό, πολὺ χλιβερό· ἐφαινόταν, γιὰ ὅλον τὸν κόσμον, σὰν νὰ εἶχε προσβαλθῆ σκληρὰ ἀπὸ κάποιον στὰ αἰσθήματά του, μὰ τοὺς εἶχε συμπαθήσει, κ' ἦτον χαρούμενος ποῦ ἔφευγε.

—Ἰσραφίλ! Ἰσραφίλ! ὦμωξε μεγαλοφώνως ἔκφρων ὑπὸ τοῦ ἄλγους ἡ Ἀγγέλικα.

[Μετάφραση Ἀλ. Παπαδιαμάντη]

Ἐνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸν *Μαξιώτη**

ΙΒ'

Ἡ Καίτη ἠγέρθη πρῶτὴ τὴν ἐπιούσαν, ἀλλ' ὁ Πῆτος τὴν εἶχε προλάβῃ. Καθὼς ἔμαθε τὴν εἶδησιν τοῦ διορισμοῦ τοῦ Φιλίππου, εἶχε διοργανίσει μουσικὸν θίασον μὲ τύμπανον καὶ μὲ χαλκόστομον σύριγγα διὰ νὰ τιμῆσῃ τὴν ἡμέραν. Ἡ σύριγγ' εἶχε δοθῆ δανεικὴ ἀπὸ τὸ Λάξευ, ἀλλὰ τὸ τύμπανον τὸ ἠγόρασεν ὁ Πῆτος.

— Χρειάζεται ἓνα καλὸ νταούλι, εἶπε· κάτι ποῦ νὰ ἔχῃ φωνή, χωρὶς νὰ σὲ κάνῃ νὰ νυστάζῃς, νὰ βγαίῃ φυσικὰ ἀπ' αὐτό, σὰν ἀπὸ φούσκα.

Ὁ ἀσκὸς εἶχε τριῶν ποδῶν πλάτος, ὁ χαλύβδινος δακτύλιος ὁ περιβάλλων τοῦτον ἦτο ὡς ὁ γῦρος βαρελίου, καὶ τὰ μαῦρα πλῆκτρα, κατὰ τὸν Πῆτον, ἦσαν καθὼς τὰ βωδινὰ κεφάλια δύο Μαύρων τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς. Ὁ Ἰωνᾶς Τζέλλης ἐφύσα τὸ κλαρινέττον, καὶ ὁ Τζῶν ὁ Χῆρος ἔπαιζε τὸ τρομπῶνιον, ἀλλὰ τὸ τύμπανον ἦτο τὸ κορυφαῖον ὄργανον. Ὁ Πῆτος ὁ ἴδιος τὸ ἔπαιζε. Τὸ ἐβίαζε, τὸ κατέτριβε, τὸ ἐβροντοῦσε. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ του ἔλαμπον ἐν ἐκστάσει. Μεγάλῃ ἥρωϊκῇ ψυχῇ ὠμίλει ἀπὸ τὸ τύμπανον ἀντὶ τοῦ Πῆτου. Μὲ τὸν πλατὺν ἱμάντα περὶ τὸν λαιμόν του, δὲν ἀνησυχεὶ μεγάλως περὶ ρυθμοῦ καὶ χρόνου. Ὅταν ἡ καρδιά του ἐξηγέρθη ἔσωθεν τοῦ στήθους του, τὰ δύο ἀραποκέφαλα κατῆλθον ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ ὄγκου τοῦ κρεμαμένου ἔμπροσθέν του· καὶ βεβαίως τοῦτο ἦτο τὸ τέρμα καὶ ὁ σκοπὸς πάσης μουσικῆς.

Ὁ θίασος ἐξησκεῖτο εἰς τὸν μικρὸν οἰκίσκον, τὸν ὁποῖον ὁ Πῆτος ἠτοίμαζεν ὡς θερινὴν κατοικίαν εἰς τὸ μέσον τοῦ κήπου του. Συνῆλθον τὴν πρῶταν ἐκείνην ἄμα ἔφεξε, διὰ τὴν τελευταίαν δοκιμὴν. Καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχον προγευματίσει, ἠναγκάσθησαν νὰ καπνίσουν καὶ νὰ πίνουν, ἄμα παίζοντες. Τοῦτο ἔκαμαν ἀπὸ μίαν πίπταν ὄλοι καὶ ἀπὸ ἓν ποτήριον, τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἐλάμβανεν ἀπὸ τὴν τράπεζαν μὲ τὴν σειρὰν του, καθὼς συνέπιπτε νὰ ἔχῃ ὀλίγων λεπτῶν παῦσιν.

Ἐνῶ ἡ ὑπόκωφος μελωδία των ἀνήρχετο εἰς τὴν οἰκίαν διὰ τῶν ξυλίνων

* Βλ. «Πλοηγό».

τοιχων και του πυκνου καπνου, η Καίτη έμαγειρευε το πρόγευμα. Έκαμε 'ς όλα επιμελως, διότι ητο ησυχωτέρα του συνήθους, και ησθάνετο έλάφρυνσιν από το βάρος το όποιον την ειχε καταπιέσει. Αλλά κάποτε εκλινε την κεφαλην επί του φατνώματος, ένω ένέκυπτεν εις το τηγάνιον, και έβλεπεν άλλόφρων εις το πυρ· και κάποτε ύψωσε την κεφαλην ανησυχως εις τον ηχον του τυμπάνου, και έπίεσε σφοδρως το μέτωπον με την χειρά της.

Η παιδίσκη έξυπνησεν εις τον κοιτώνα επάνω κ' έφώναζεν. Η Νάνση Τζόου ανήλθε τρέχουσα, και την έφερε κάτω με πολλά χοροπηδήματα και νανουρισματα Η Καίτη έλαβε την μικρήν και την έθρεψεν από μίαν φιάλην ητις έθερμαίνετο επί της καμίνου. Έφάνη τρυφερωτάτη προς την μικρήν, φιλήσασα όλα τα άκρα της, με τον τρόπον όπου συνειθίζουσι αι γυναίκες, τανύουσα τα σέλη της, και φέρουσα τους μικρους πόδας εις το στόμα έαυτης.

Ο Πητος εισήλθε, θερμός και κάθιδρος, και η Καίτη ένεχείρισε το παιδίον εις την Νάνσην.

— Στάσου, έκραξεν ο Πητος, μήν την παίρνης ακόμα. Δώσέ μου να την πιάσω όλίγο, την μικρή μαργιόλα. Ζωή νάχη! Τι παιδι που είνε, αλήθεια! Κύτταξέ την δά. Μου τσάκωσε το δάχτυλό μου. Τι γρόθο που τον έχει, μά το ναί. Δέν της έβαλες όλίγο προζύμι από την τελευταία ζύμη σου, Νάνση; Σωστά όσο αρκεί να την φυλάη από κακό μάτι. Άγκου, άγκου! Μεγαλώνει σιγά-σιγά, σαν τα νερά που σηκώνονται έλαφρά το καλοκαίρι. Μά την αγάπη μας, Κίττη, δέν έπίστευα να ειχαν τόσο χάζι τα μικρά.

Η Καίτη, καθημένη εις την τράπεζαν, εκένανε το τσαί, και αίφνιδια ώθησιν την κατέλαβε.

— Έτσι είνε, ειπε. Κατ' αρχάς, η γυναίκα είνε το παν· ύστερα έρχεται ένα παιδί, και τότε ας πάη στο καλό η γυναίκα που το έφερε.

— Όχι, μά τον Θεόν! ειπεν ο Πητος. Το παιδι είνε χρυσάφι προς χάριν της μητέρας, μά η μητέρα είνε διαμάντι προς χάριν του παιδιοϋ. Έάν έχανα αυτό το μικρό, Κίττη, θα ητον ως να έχανα το μισό από σε.

— Χάσιμο, ειπες; Έκραξεν η Νάνση. Ποιός λέει για χάσιμο; Φαίνεται τόσο καλά, ζωη νάχη!

— Πάρ' την στο μαγειρειό, Νάνση, ειπεν η Καίτη.

— Θαχω ωραία μέρα σήμερα, ειπεν ο Πητος, μεταξύ δύο βουκιών. Πάω για τη Δόγλη, για να ιδω το Φίλιππο που θα γεινη δικαστής. Έρχομαι πίσω μαζύ του, απ' το δρόμο τ' Αγίου Ιωάννου. Είνε όλα συμφωνημένα, γυναίκα. Τα παιδια θα προϋπαντήσουν την άμαξα κοντά στο Κίρκ Κράϊστ στάς επτά το βράδυ. Τότε κατεβαίνω κάτω, παίρνω στο χέρι μου το νταϋλι, όλη η κομπανία αρχίζει τη μουζική, και τον φέρουμε με

θρίαμβο στο Ράμφυ. "Ω! θά τὸ κάμουμε μὲ μεγαλοπρέπεια, εἶπεν ὁ Πῆτος, κτυπῶν τὸν γῦρον τοῦ πινακίου του. Ὁ Τζῶν ὁ Γραφιαῖς εἶνε φοβερὸς στὰ τρομπῶνια καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ παραβγῆ στὸ κλαρινέττο μὲ τὸν Τζῶν-ναικ' ὁ ἄνθρωπος εἶνε μουζικάντης ὡς τὸ κόκκαλο. "Ὀλη ἡ πολιτεία θὰ σηκωθῆ στὸ ποδάρι, κ' οἱ ψαράδες θὰ φωνάζουν οὐρρὰ μ' ἕνα στόμα. Θὰ δώσουμε στὸ διοικητὴ νὰ καταλάβῃ πῶς εἴμαστε κ' ἐμεῖς ἐδῶ. Ὁ φίλος εἶνε φίλος, καὶ βοήθα με νὰ σὲ βοηθήσω, τὸ λοιπὸν. Κι' ὅταν θὰ πάῃ στὸ ἀνώτερο δικαστήριον ἐκεῖ, πιστεύω πῶς θὰ τοὺς δώσῃ νὰ καταλάβουν, στὸν καθέν' ἀπ' αὐτούς. Ἐὰν ὁ γέρο-διοικητῆς ἔχει μιὰ γλῶσσα ποῦ λιμάρει, ὁ Φίλιππος ἔχει μιὰ γλῶσσα ποῦ δρεπανίζει, καὶ θὰ τοὺς ρίξῃ ὅλους κάτω. «Δὲν ἔχει λιμενικὰ τέλη, σοῦ λέει, ὡς ποῦ νάχουμε ἐλπίδα πῶς θὰ καλλιτερέψουν τὰ λιμενικὰ πράγματα. Κάμε τὰ μουράγια σου γιὰ τοὺς βαρκάριδες στὴ Δόγλη, ἂν ὀρίζης, μὰ μὴ ζητῆς ἀπ' τοὺς ψαράδες νὰ πληρώσουν γι' αὐτούς».

Ὁ Πῆτος ἐσπόγγισε τὸ στόμα του κ' ἐγέμισε τὴν πίπαν του.

— Θάνε σπάνιο πανηγύρι, μὰ δὲν τὸ κάνουμε γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας μονάχα, ὡς τόσο. Ἄ! ὄχι, ὄχι. Κι' ἀνίσως τίποτε δὲν μᾶς ἔκανε, πάλι θὰ τοῦ δίναμε ἕνα μικρὸ χαιρετισμὸ, ποῦ θάρχεται δικαστῆς στὸ χωριὸ μας.

Ὁ Πῆτος ἤναψε τὴν πίπαν του.

— Τ' ἀδέρφι! Θάχω περηφάνεια ἀπάνω μου σήμερα, Κίττη. Πάντοτε δὲν τὸ ἔλεγα; Θὰ γείνη ὁ πρῶτος Μαξιώτης, ἔλεγα κάποτε-κάποτε, καὶ νὰ ποῦ δὲν θὰ μὲ βγάλλῃ ψεύτη.

Ἡ Καίτη ἦτο ἐμφοβὸς μὴ τυχὸν ὁ Πῆτος ἐμβλέψῃ εἰς τὸ πρόσωπόν της. Ἀνακαλύψασα μικρὰν σχισμὴν εἰς τὴν τσόχαν τοῦ ἐπενδύτου του, ἔλαβε τὴν βελόνην της καὶ ἤρχισε νὰ ἐπιρράπτῃ τὸ μέρος κύπτουσα ἐγγὺς ἐπ' αὐτοῦ.

— Τί μάτι ποῦ τὸ ἔχει ἡ γυναῖκα! εἶπεν ὁ Πῆτος. Αὐτὸ ἦτον τὸ ἀτσάλι ἀπ' τὸ νταοῦλι ποῦ μ' ἐξέσχισε, γιὰτὶ εἶχα πάρῃ λίγο φωτιά. Συμπάθησέ με Κίττη, δὲ θάχω κουρέλι γερὸ ἀπάνω μου σήμερα σὰ γυρίσω ἀπ' αὐτὸ τὸ πανηγύρι. Τρομερὰ γιὰ τὰ ροῦχα εἶνε αὐτὰ τὰ νταοῦλια.

Ἐφύσα τὸν καπνὸν ὑπεράνω τῆς κόμης της καθὼς ἔκυπτεν ἐκεῖνη.

— Καὶ τὸ ἀξίζει, μὰ τὴν ἀλήθεια. Τί χρόνια ποῦ τὸν γνωρίζω, ζωὴ νάχη! Ἐκεῖνος κ' ἐγὼ εἴμαστε σὰν ἀδελφία. Ναι, εἴμεθα, καθὼς ἤμουν μιὰ στάλα παιδί μὲ τὰ πανταλονάκια, κ' ἐπηγαίναμε μαζὺ κατὰ τὴν Κεφάλα γιὰ φωληρές. Καὶ τί διαφορὰ ἔχει, πῶς παντρεύτηκα τάχα; Ὅταν ἕνας ἄνθρωπος παντρευθῆ, κοντένει μαθές, τὰ πανιά του, καὶ βάζει καὶ πλειότερη σαβούρα, μὰ ἐγὼ δὲν τὸ ἔκαμα ἔτσι. Κρυώνεις, Κίττη; Ὅχι; Ἀνατριχίλαις ἔχεις. Σούτ! αὐτὰ τὰ ροῦχα εἶνε σὰ χαρτί· πρέπει νὰ βάλῃς ἄλλα ζεστότερα ἀπὸ μέσα. Μὴ βγαίνης ἔξω σήμερα, ἀγάπη μου, μὰ τὸ βράδου

σάν περάσουν είκοσιπέντε μινούτα παραπάνω απ' τῆς ἑφτά, ἄνοιξε τὴν πόρτα κι' ἀφουγκράσου. Τότε θὰ εἴμαστε ἀπάνω στοῦ χαβᾶ μας, σάν παλαβοί, καὶ σάν ἀκούσης τὸ τούμπανο νὰ βαρῆ, θὰ πῆς, ὁ Πῆτος εἶναι ποῦ τὸ βαρεῖ, τὸ κατὰ δύναμι, ὅπως ξέρεи.

— Ὡ! Πῆτε, Πῆτε! ἔκραξεν ἡ Καίτη, καὶ ἔτρεξεν ὀπίσω εἰς τοὺς πόδας του.

— Τί εἶνε, τί τρέχει; εἶπεν ὁ Πῆτος.

— Ἐδειξες μεγάλη, μεγάλη καλωσύνη 'ς ἐμένα, Πῆτε, κι' ἀνίσως (δὲν) σὲ ξαναϊδῶ καμμιά φορά, δὲν θὰ με ἀποστραφῆς;

Ἦσθάνετο ὀρμὴν νὰ τὰ εἰπῆ ὅλα· δυσκόλως ἠδύνατο νὰ κρατηθῆ.

Ἐκεῖνος παρεμέρισε θωπευτικῶς τοὺς μαύρους βοστρύχους τῆς κόμης της ἀπὸ τὸ μέτωπόν της καὶ εἶπε τρυφερῶς:

— Δὲν εἶνε τόσο καλὰ σήμερα, αὐτὸ εἶνε. Τὰ μάτια της εἶνε θολὰ σάν βοῦρκος.

Εἶτα μεγαλοφώνως, μετὰ γέλωτος:

— Νὰ μὴ με ξαναϊδῆς, ἔ; Δὲ σ' ἔχω τόσο γλήγορα γιὰ τὸν ἄλλο κόσμο. Μὰ θὰ κάμω καθὼς εἶπε ὁ γιαιτρός· θὰ σὲ στείλω στὴν Ἀγγλία νὰ πάρης ἄλλον ἀέρα. Θὰ σὲ στείλω, ναί, εἶπεν αἴρων ἀπειλητικῶς τὸν δάκτυλον.

Ἐκείνη ὠπισθοχώρησε κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ μετὰ μίαν στιγμὴν ἔπεσεν εἰς τὸ στῆθος τοῦ Πῆτου.

— Φτωχὴ μου μικρὴ Κίρρη! Δὲν θέλεις νὰ μείνης μαζύ μου, ἔ; Σούτ! Σούτ! Ἐνὲ λίγῳ θὰ γείνης καλὴ καὶ δυνατὴ κι ὠμορφὴ σάν καὶ πρῶτα.

Ἀπεσπᾶσθη ἀπ' αὐτοῦ μετ' αἰσχύνης καὶ τύψεων συνειδήσεως μεμιγμένης μὲ τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο αἶσθημα τῆς ἀντιπαθείας, τὸ ὅποιον δὲν ἠδύνατο νὰ κατανικήσῃ.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ θύρα τοῦ κήπου ἠνοιχθῆ μετὰ κρότου, καὶ ὁ Ρόσσης Χριστιᾶνος εἰσῆλθεν εἰς τὴν αὐλήν.

— Ἐκόλλησε ἀπάνω μου σάν πεταλίδα, εἶπεν ὁ Πῆτος.

— Κύριε Κίλλιαμ, εἶπεν ὁ Ρόσσης, ἔρχομαι ἀπὸ μέρους τοῦ πατρός μου αὐτὴν τὴν φορὰν.

— Ἀληθινά; εἶπεν ὁ Πῆτος.

— Εἶνε κάπως στενοχωρημένος διὰ χρήματα.

— Κι' ὁ κύριος Πῆτερ Χριστιᾶνος στέλλει 'ς ἐμένα;

— Ἐνόμισε πῶς μπορεῖτε νὰ δανείσετε μὲ ὑπόθηκην.

— Τὴν Βαλβαίνην;

Ὁ Ρόσσης ἐδίστασε καὶ εἶτα ἐψέλλισε:

— Ναί, βέβαια, καθὼς λέτε, τὴν Βαλ...

— Νὰ σκεφθῶ, νὰ σκεφθῶ, κύριε, ἐμορμύρισεν ὁ Πῆτος.

Ἐκύτταξεν ὡς ἀλλόφρων ἐνώπιόν του πρὸς στιγμήν, καὶ εἶτα εἶπε ζωηρῶς:

— Δὲν ἔχω καιρὸ νὰ μιλήσω γι' αὐτὸ τώρα, κύριε. Πάω γιὰ τὴ Δόγλη, μὰ ἂν ἀγαπᾶτε νὰ μείνετε ὀλίγον καὶ νὰ μιλήσετε γι' αὐτὸ μὲ τὴν κυρία Κίλλιαμ, θὰ τὰ μάθω ὅλα ὅταν ἔρθω πίσω. Καλὸ βράδυ, Καίτη. Ἔχε ἔννοια τὴ γυναῖκά μου. Καλὸ βράδυ, Νάνση· ἔχε ἔννοια τὰ δυὸ τὰ κορίτσια μου, ἐνῶ ἐγὼ θὰ λείπω. Καί, Κίττη, κορίτσι μου (χαμηλῇ τῇ φωνῇ), ἐνθυμήσου νὰ στείλῃς στὴ μοδίστρα σου, τὴν κυρά, πῶς τὴ λένε, νὰ σοῦ κάμῃ τίποτε καινούργια ἀσπρόρρουχα ζεστά. Καλὸ μου κατευόδιο! Καλαὶς ἀντάμωσαις! (μεγαλοφώνως), καλὴ σας ἡμέρα, κύριε, καλημέρα σας.

[Μετάφραση Ἰ. Α. Παπαδιαμάντη]

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Β. ΖΟΡΜΠΑΣ

«Ἐκ τοῦ ἀστυνομικοῦ δελτίου»

Στό παπαδιαμαντικό διήγημα «Μεγαλειών ὀψώνια» περιγράφεται ὁ βίος καὶ ἀνατέμνεται ἡ συμπεριφορά, ἄλλοτε κωμική καὶ ἄλλοτε πικρή, τῶν ἡλικιωμένων θαμώνων ἐνὸς καφερείου καὶ τοῦ σχετικῶς νεώτερου ἰδιοκτῆτή του, τοῦ γερο-Σκαρτσόπουλου. Γιὰ τὸν καθένα τους ὁ Παπαδιαμάντης ἀφιερώνει ξεχωριστὴ ἐνότητα-κεφάλαιο τοῦ διηγήματος.

Στὸν γερο-Σκαρτσόπουλο ἀφιερώνει 51 στίχων διήγηση. Μικρὸς εἶχε μεγαλώσει μέσα σὲ φτώχεια, ὀρφάνια καὶ στερήσεις, καθὼς ἡ παιδικὴ του ἡλικία εἶχε συμπέσει μὲ τὰ χρόνια τοῦ Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας. Τώρα ἦτο «πρῶτος εἰς τὰ πολιτικά»¹, εἶχε «κεντρώδη γλῶσσαν»² καὶ «μερικά χαρίσματα καλὰ, καὶ ὀλίγα ἄσχημα»³. Παρὰ τὴν παιδικὴ καὶ νεανικὴ δυστυχία του «ἦτο ἀλαζῶν καὶ θρασὺς συνήθως. Μίαν φορὰν ἐκαυχῆθη, μεταξύ ἄλλων, ὅτι "ἐγὼ δὲν ἐπῆγα ποτὲ εἰς τὴν ἀστυνομίαν οὔτε θὰ πάω". Τότε εἰς νεώτερος πτωχὸς ξένος σπουδαστής, ἐξ ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους ἐδαπάνων ἀφειδῶς τὰς συμβουλὰς των οἱ γέροι, "οἱ κακῶν παρακλήτορες", ἐτόλμησε νὰ τοῦ εἰπῆ: "Μὴ λές μεγάλο λόγο, γερο-Σκαρτσόπουλε". Ὁ γέροντας καφετζῆς δὲν ἐκάμφθη ἐντούτοις κ' ἐπέμενε εἰς τὴν ἔπαρσίν του. Μετὰ 15 χρόνια ἔκτοτε, ὅταν εἶχε γηράσει ὁ Σκαρτσόπουλος κ' εἶχε ξεκάμει τὸ

μαγαζί, εἶχεν ὑπάγει χάριν γήρατος εἰς τὸ χωρίον Κ.Χ. πρὸς τὸν Πάρνηθα, ὅπου ὁ υἱὸς του, λαβὼν μετὰ πέντε ἐξετάσεις δίπλωμα τῆς ἱατρικῆς, ἦτο θεραπευτῆς μὲ ἐτησίαν συμφωνίαν, ἢ "κονδότα". Ἐν Σάββατον, τὸ βράδυ, ὁ υἱὸς του εἶχεν ἀναχωρήσει διὰ εἰκοσιτετράωρον ἀπουσίαν εἰς Ἀθήνας, ἀφοῦ εἶχεν ὑποδείξει εἰς τὸν πατέρα του [τὸ] ποτήριον σκεπασμένον μὲ χαρτί, διὰ νὰ τὸ δώσῃ διὰ μίαν πάσχουσαν χωρικὴν κόρην, ἅμα θὰ ἐζητεῖτο. Τὸ ἱατρικὸν ἦλθαν νὰ τὸ ζητήσουν ἀργὰ τὴν νύκτα. Ὁ γερο-Σκαρτσόπουλος ἦτο ζαλισμένος τὴν ἑσπέραν ἐκείνην τοῦ Σαββάτου ἀπὸ σπονδὰς μὲ χωρικούς γέροντας φίλους του, ἀρτίως ἐλθόντας ἐκ τῶν ἀγρῶν, ὅπου ἦθελον ν' ἀναψυχοῦν μὲ τὰ προεόρτια τῆς Κυριακῆς.

»Ὁ Σκαρτσόπουλος, ὀγδοηκοντούτης ἤδη, δὲν ἔβλεπεν ἄλλως τὴν νύκτα, ἔψαχνε καὶ δὲν ἐνθυμεῖτο ποῦ τοῦ εἶπεν ὁ υἱὸς του ὅτι εἶχεν ἀποθέσει τὸ φάρμακον. Εἶτα ὕψωσε τυχαίως τὸ βλέμμα πρὸς ἓν ἀραφάκι τῆς ἐστίας, εἶδεν ἐκεῖ μίαν φιαλίδα περιέχουσαν κάτι λευκάζον, τὴν ἔλαβε, καὶ τὴν ἐνεχείρισε εἰς τὸν ζητοῦντα.

»Ἡ οἰκογένεια ἔδωκεν εἰς τὴν πάσχουσαν τὴν δόσιν ὅπου τῆς εἶχεν εἰπεῖ ὁ ἱατρός. Μετὰ ὀκτῶ ὥρας ἡ κόρη, κατόπιν βαθέος ληθάργου, ἀπέθανεν. Ἡ μικρὰ φιάλη περιεῖχεν ὄπιον.

¹ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη Ἄπαντα. Κριτικὴ ἔκδοσις Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. «Δόμος» 1985, 4.421.15.

² Ὁ.π., 4.422.8-9.

³ Ὁ.π., 4.423.1-2.

»Έσυραν εἰς τὸ Πλημμελειοδικεῖον τὸν υἱὸν καὶ τὸν πατέρα του. Ὁ γερο-Σκαρτσόπουλος ἀπληγάγῃ ὡς ἀκαταλόγηστος. Ὁ ἰατρός κατεδικάσθη εἰς ἐξάμηνον φυλάκισιν»⁴.

Τὸ διήγημα δημοσιεύτηκε τὸν Μάιο τοῦ 1912 στὸ περιοδικὸ *Ὁ Καλλιτέχνης*. Ὅπως σημειώνεται στὸ Ἔγγραφο τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου τὸ διήγημα μνημονεύεται σὲ ἀγγελία τῆς *Ἐφημερίδος* ἤδη τὸ 1891 (28 Δεκεμβρίου):

«Ἀπὸ τοῦδε δὲ δυνάμεθα ν' ἀναγγείλωμεν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀναγνώστας, ὅτι ὁ πρωτοτυπώτατος Ἕλλην διηγηματογράφος κ. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης θέλει δημοσιεύσει, ἅμα τῇ αὐξήσει τοῦ σχήματος, τρία νέα ἔργα του ἐν τῇ *Ἐφημερίδι*, ὧν ἰδοὺ ὁ τίτλος: Ὁ Καλόγηρος, Ὁ Αὐτοκτόνος καὶ Μεγαλεῖων Ὁψώνια»⁵.

Τὸ διήγημα στηρίζεται, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τοῦλάχιστον τὸν γέρο-Σκαρτσόπουλο⁶, σὲ πραγματικὰ περιστατικὰ τοῦ ἔτους 1887. Διαβάζουμε στὴν *Νέα Ἐφημερίδα*:

«Τὰ ὀλέθρια τῆς ἀπροσεξίας. Ἀναγινώσκωμεν ἐν τῇ χθεσινῇ *Πρωτῆ*: Τὸν παρελθόντα Μάρτιον ἀπέθανε δηλητηριασθεῖσα ἐν Καλυβίαις Χασιᾶς ἡ κόρη Καψάλη, κατηγορήθησαν δὲ τότε ὡς ἐξ ἀμελείας δηλητηριασταὶ ὁ ἐκεῖ ἰατρός κ. Κρασα-

κόπουλος καὶ ὁ πατὴρ του. Προχθὲς ἐν τῷ ἐνταῦθα πλημμελειοδικεῖῳ ἐγένετο ἡ κατ' ἀντιμωλίαν δίκη καὶ κατεδικάσθη ὁ ἰατρός κ. Κρασακόπουλος εἰς ἐξ μηνῶν φυλάκισιν κηρυχθεὶς ἔνοχος φόνου ἐξ ἀμελείας, ἠθωώθη δὲ ὁ πατὴρ ὡς ἐκ τῆς γεροντικῆς ἡλικίας του. Ἐκ τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας ἐγένετο δῆλον ὅτι ὁ ἰατρός ἔχων ἀσθενῆ τὴν κόρην παρεσκεύασε δι' αὐτὴν ἰατρικόν, καὶ ἀνεχώρησε κατεσκευασμένος εἰς Ἀθήνας ὅπου ἐκλήθη ἀσθενούσης τῆς μητρὸς του, συστήσας εἰς τὸν πατέρα του, ἅμα ἡ οἰκογένεια Καψάλη ζητήσῃ τὸ ἰατρικὸν νὰ δώσῃ τὸ ἐπὶ τῆς τραπέζης ὑπ' αὐτοῦ παρεσκευασμένον καὶ νὰ δίδῃ ἐξ αὐτοῦ ἐν κοχλιάριον κατὰ μίαν ὥραν. Ἀλλ' ὁ γέρον πατὴρ κατὰ λάθος ἔδωκεν φιάλην τινὰ ὁπίου ἐξ οὗ ἡ ἀσθενὴς ἀπεβίωσεν»⁷.

Εἶναι ὀλοφάνερη ἡ ὁμοιότητα στα δύο κείμενα, τὸ δημοσιογραφικὸ καὶ τὸ παπδιαμαντικὸ.

Ὅπως σημείωσε ὁ Ἰωακείμ-Κίμων Κολυβάς «ἡ μέριμνα γιὰ τὴν "ἱστορικὴ" ἀλήθεια τῶν προσώπων καὶ τῶν καταστάσεων εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παπαδιαμαντικῆς λογογραφίας»⁸. Συνεχίζοντας γράφει ὅτι καὶ ὁ Ντοστογιέφσκι μελετοῦσε συχνὰ τὶς μικρὲς εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων γιὰ νὰ ἐντοπίσει ἐνδιαφέροντα ἐπεισόδια τοῦ ἀστυνομικοῦ κυρίως δελτίου, ποὺ θὰ μπορούσαν κατὸ-

⁴ Ὁ.π., 4.423.24-424.23.

⁵ Ὁ.π., 4.680.

⁶ Ἴσως νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πραγματικὰ στοιχεῖα στὸ διήγημα, σχετικὰ μὲ τὰ πρόσωπα. Ἀπὸ πραγματικὸ, πάντως, περιστατικὸ προέρχεται ὁ παραποιημένος στίχος τῶν Ἐγκωμίων τῆς Μ. Παρασκευῆς: «ὦ βουνοὶ καὶ νάπαι, καὶ Ναπαῖων πληθὺς...» (4.422.4). Βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Στ. Κουμανούδης στὴν *Συναγωγὴ Νέων Λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων* (Προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ), «Ἐρμῆς» 1980, στὸ λήμμα Ναπαῖοι.

⁷ *Νέα Ἐφημερίς*, ἔτος 5', ἀριθ. 292, 19.10.1887, σ. 2, στὴ στήλη «Εἰδήσεις».

⁸ Ἰωακείμ Κίμων Κολυβάς, *Λογικὴ τῆς ἀφήγησης καὶ ἠθικὴ τοῦ λόγου*, Μελετήματα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, «Νεφέλη» 1991, σ. 30. [Πρώτη δημοσίευση στὸ περ. *Ὁ Πολίτης*, τευχ. 106, Ἰούλιος 1990.]

πιν νὰ τοῦ χρησιμεύουν ὡς πρώτη ὕλη στὴν πεζογραφικὴ τοῦ ἐργασία»⁹.

Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀναζήτηση στοῦ ἀστυνομικοῦ δελτίου προσώπων καὶ περιστατικών, ποὺ θὰ γίνουν ἡ ὕλη διηγημάτων ἢ μυθιστορημάτων τους, γίνεται ἐξ αἰτίας τῆς ὀρθόδοξης προβληματικῆς τους. Στὸ ἀστυνομικὸ δελτίο βρίσκεται ὅλο τὸ φάσμα τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τῆς ἀμαρτίας: κλοπές, ἀπάτες, βία, βιασμοί, ζυλοδαρμοί, ἐξυβρίσεις, ἐγκαταλείψεις, καταχρήσεις, μοιχεῖες, αὐτοκτονίες, φόνου ἐκ προμελέτης καὶ ἐξ ἀμελείας. Στὰ περιστατικὰ τοῦ ἀστυνομικοῦ δελτίου ὁ ὀρθόδοξος βλέπει πῶς ἔχει πέσει ὁ ἄνθρωπος στὶς μηχανὲς καὶ μεθο-

δεῖες τοῦ Διαβόλου. Ἐκεῖ συναντᾷ τὴν παγιδευμένη ἀπὸ τὸν Σατανᾶ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου¹⁰.

Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, πιστεύουμε, καταφεύγουν οἱ δύο μεγάλοι αὐτοὶ πεζογράφοι στοῦ ἀστυνομικοῦ δελτίου — ἢ τοὺς ἀπασχολοῦν παρόμοια ζητήματα. Ἐκεῖ συναντοῦν σὲ ὅλο τὸ βάθος καὶ πλάτος τὴν πτώση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς¹¹. Κι αὐτὸ τοὺς ἐνδιαφέρει ἄμεσα. Ἡ κίνηση τοῦ ἀνθρώπου ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ σημεῖα, τὸ Καλὸ καὶ τὸ Κακό. Μόνο ποὺ γιὰ τὴν ὀρθόδοξη πίστη — καὶ τὴν δική τους — τὸ Κακό δὲν εἶναι αὐθόπαρκο ἀλλὰ ἡ ἄρνηση τοῦ Καλοῦ¹².

Καὶ πιὸ πολὺ τοὺς ἐνδιαφέρει ἡ κίνηση

⁹ Ὁ.π., σ. 30.

¹⁰ Δὲν εἶναι τὸ μόνο παπαδιαμαντικὸ διήγημα ποὺ ἔχει ὑπόθεση ἀπὸ τὸ ἀστυνομικὸ δελτίο. Καὶ ἄλλα διηγήματα ἔχουν ὑπόθεση ποὺ προέρχεται ἢ θὰ μπορούσε νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίον συμβάντων ἐνὸς ἀστυνομικοῦ τμήματος: «Τὸ χριστόψωμο», «Ἡ τελευταία βαπτιστικὴ», «Ἡ Φόνισσα», «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας», «Φιλόστοργοι», «Πατέρα στοῦ σπίτι!», «Ἀπόλαυσις στὴ γειτονιά», «Οἱ ναυαγοσώσταί», «Τὸ νησί τῆς Οὐρανίτσας», «Ἡ φωνὴ τοῦ Δράκου», «Ἡ στοιχειωμένη καμάρ», «Ἐρμη στὰ ξένα», «Τὰ δύο τέρατα», «Νεκρὸς ταξιδιώτης», «Οἱ Κανταραῖοι», εἶναι μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ.

¹¹ Παρόμοια διαπίστωση κάνει καὶ ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἰδίως γιὰ τὰ «ἀθηναϊκὰ» διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη: «Ὁ Ντοστογιέφσκι, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Κοτζιάς, εἶναι παθο-λόγοι τοῦ ἄστεως. Παρὰ τὴν ἐπιφανειακὰ ἥπια γραφὴ τους, καὶ τὰ "ἀθηναϊκὰ" τοῦ Παπαδιαμάντη ψηλαφοῦν ἀστικὰ ἔλκη». Βλ. τὸ προλογικὸ σημείωμα (σσ. 8-9) στοῦ βιβλίου τοῦ Ἄλεξ. Κοτζιά: *Τὰ ἀθηναϊκὰ διηγήματα καὶ δύο δοκίμια γιὰ τὸ χρόνο*, «Νεφέλη» 1992.

¹² Βλ. τίς σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Παπαδιαμάντη στοῦ διήγημα «Τὰ δύο κούτσουρα»: «Ἀκατάληπτον εἶναι, ἂν ἔκαμεν ὅλως ἀφηρημένως ἐννοίας ὁ Δημιουργός, ἢ πόθεν αὐταὶ ἐγεννήθησαν. Εἶναι μόνον βέβαιον ὅτι ἐπλασεν ἓνα ὄρατον κόσμον, ὅπως θὰ ἐπλασσε, καὶ ἡδύνατο νὰ πλάσῃ καὶ δύναται εἰς τοὺς αἰῶνας νὰ πλάττῃ, πολλοὺς ἄλλους, καὶ ὄρατους καὶ ἀόρατους. Κ' ἐβεβαίωσεν Αὐτὸς ὅτι τὸ ἔργον του εἶναι ὠραῖον, καὶ πᾶς λογικὸς ἄνθρωπος συνομολογεῖ. "Ἴδου καλὰ λίαν", αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μετὰ τὴν κοσμογονίαν ἀφηρημένη ἔννοια, ὅπως καὶ ἡ πρώτη θετικὴ ἰδέα. Ἐπειτα θρασύνεται ὁ παραλογισμὸς καὶ λέγει: "Δὲν εἶναι, ὄχι, καλὸς ὁ κόσμος".

»Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ δευτέρα ἀφηρημένη ἔννοια καὶ ἡ πρώτη ἀρνητικὴ ἰδέα, καὶ ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ κακία — ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀνοία, ἂν δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ δηλητήριον τοῦ Ὁφεις· καὶ ἐν κεφαλαίῳ, εἶναι ὁ ἀηλιτισμὸς ἀγῶν τοῦ παραλογισμοῦ ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι ἔχει δίκαιον, καταβάλλων πᾶσαν προσπάθειαν νὰ κάμῃ τὸν κόσμον νὰ φαίνεται — καὶ νὰ εἶναι πράγματι ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει — τέρας ἀσχημίας!» (3.626. 12-25).

ἀπὸ τὴν πτώση πρὸς τὸν Θεὸ διὰ τῆς ἡρώες τους καὶ ἐὰν θὰ μετανοήσουν. Τὸ μετανοίας¹³. Ἐὰν δηλαδὴ θὰ ἀνανήψουν οἱ οὐσιαστικότερο.

¹³ Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ ἀποψη τοῦ Ἄλ. Κοτζιᾶ. Ἡ ἀφετηρία ἀλλὰ καὶ ἡ βασικὴ ἔγνοια τοῦ συγγραφέα Παπαδιαμάντη δὲν εἶναι τὸ «κοινωνικὸ ἐνδιαφέρον» ἀκόμα καὶ ἂν ὑπάρχει ἀδικία ἀπὸ κάποιον ἁμαρτωλὸ ἀδικητῆ: «Ὑποστηρίζω, ἐντούτοις, ὅτι μῆτε ἀπὸ τ' ἀθηναϊκὰ μῆτε ἀπὸ τὰ σκιαθίτικα διηγήματα προκύπτει καμία ἀξίωση γιὰ οἰκονομικὲς ἢ ἄλλες ὕλικές ἀπολαβές. Ἡ κοινωνικὴ ἀδικία, τὴν ὁποία δὲ χάνει ποτὲ ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ ὁ Παπαδιαμάντης, οὔτε τὴν παρασιωπᾷ, ἀντιμετωπίζεται μόνον ὡς δοκιμασία τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου, μὲ καρτερικότητα — ὅποτε δὲν ἄγει, ὅπως στὴ "Φόνισσα", στὸ δαιμονισμό καὶ στὴν ἀνταρσία, στὴν ἄρνηση, ὅχι στὴν "ἐπισκευή", τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ ἐπαρκὴς ἀναγνώστης, φρίττει, λοιπόν, μὲ τὴ σκληροκαρδία τοῦ, Ἀθηναίου ἢ Σκιαθίτη, ἀδικητῆ --τοῦ ἀμετανόητου ἁμαρτωλοῦ, τοῦ ἀπολωλότος— καὶ θλίβεται παρὰ ἐξανίσταται μὲ τίς συμφορὲς ποὺ ἐξαιτίας τοῦ ἰσχυροῦ πλήττουν τὸν ἀδύνατο, Ἀθηναῖο ἢ Σκιαθίτη, ἀδικημένο». (Ἄλεξ. Κοτζιᾶ, *Τὰ ἀθηναϊκὰ διηγήματα καὶ δύο δοκίμια γιὰ τὸ χρόνο*, «Νεφέλη» 1992, σσ. 41-42.)

ΕΥ. ΤΖΑΝΟΣ

Στή θεια - Χαδούλα

Ἡ γραιῖα Χαδούλα εὔρε τὸν θάνατον εἰς τὸ πέραμα τοῦ Ἁγίου Σώστη, εἰς τὸν λαϊμὸν τὸν ἐνώνοντα τὸν βράχον τοῦ ἐρημητηρίου μετὴν ξηρὰν, εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ δρόμου, μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης.

Καὶ γιὰ πρώτη φορά αισθάνθηκε ὅπως κάποια ἀπὸ τὰ θύματά της. Τὸ δυσαρμονικὸ ἐφύμιο τῶν δύο δικαστῶν δὲν τὴν ἀπαγκίστρωσε ἀπὸ τὴν οἰκτρὴ πλανοτοποικινησία της. Ἡ ταραγμένη ὄψη τοῦ ὕδατος, ποῦ ἀπεικόνιζε τὴ συγκλονισμένη φυσιογνωμία της, τὴν ἀφομοίωσε στὸν ἰδανικότερο τάφο της. Μὴ γίνεϊ Γελλῶ, μὴν παραστήσει τὴν ἰέρεια στὸν Μολῶχ.

Καὶ χάθηκε ἡ θεια - Χαδούλα πνίγοντας ταυτοχρόνως τὸ ριγηλὸ πεσιμισμὸ της. Τὸ νησιώτικο τοπίο, ἡ εὐλογημένη φύση παρέμεινε μακριὰ ἀπὸ τὴν ψυχὴ της, ποῦ καθημερινῶς ὀδηγεῖτο βαθμηδὸν σὲ παρόξυνση. Εἶχε παρασύρει ὡς καὶ τὸν Μεγάλου Συμπάσχοντα σὲ μία πορεία ἀπεγνωσμένης καταστροφῆς, σὲ πράξεις ἀκατάσχετης διαστροφῆς.

Καὶ καθὼς τὸ ὑγρὸ στοιχεῖο τὴν ἐκατάκλυσε, ἔμοιαζε νὰ τὴν ἐκδικεῖται: Μόνον ἡ φύση δικαιοῦται, ὅταν θέλει, νὰ σκοτώνει.

Ἡ φύση δίνει, ἡ φύση ἀφαιρεῖ τὴ ζωὴ. Μάνα, κόρες, ἐγγονές, ποῦ σὲ ὅλη τὴ ζωὴ της εἶχε ὑπηρετήσει, δὲν ἦταν παρὰ ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς της, ποῦ δὲν εἶχε τὴν τύχη νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ Ἀπόγονο, ποῦ δὲν εἶχε τὸ κουράγιο νὰ ὑψωθεῖ σὲ Μάνα, ποῦ δὲν εἶχε τὴν τόλμη νὰ δημιουργήσει Γυναῖκες.

Καὶ μᾶς ἄφησε ν' ἀναστυλώνουμε ἐρείπια καὶ μέσα σ' αὐτὰ νὰ καταδικάζουμε τὴν ὄντοτητά μας, χωρὶς νὰ γνωρίζουμε γιὰ ποῖον ἀκριβῶς λόγο αὐτὴ εἶναι τραγική.

Καὶ πάνω κεί, στὴν πλάστιγγα τῆς Θείας καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἐτυμηγορίας, τῆς φάνηκε πῶς δεκάδες, ἑκατοντάδες πολυπαιδοῦσες μάνες κατέβαιναν στοὺς βράχους ἐνῶ βάσταγαν νεκρὰ μωρὰ στὴν ἀγκαλιά τους. Τ' ἀπίθωσαν στὸ νερὸ κι αὐτά, σπαργανωμένο κοπάδι, ἐπλεαν σὲ γαληνεμένη θάλασσα, ὥσπου μεταμορφώθηκαν σὲ κάτασπρα βαρκάκια. Μέχρι ποῦ ἀπομακρύνθηκαν στὸ σκοτάδι τοῦ πελάγους, νὰ γίνουν ξερονήσι, νὰ τὸ φωτίζει ἡ σελήνη, κι αὐτό, στέρφο καὶ ἄβιο, νὰ λησμονιέται ἀπὸ τὴ σκιαθίτικη ζωντάνια.

Καὶ τότε ἦταν ποῦ ἡ θεια - Χαδούλα σκέφτηκε «Ἡμάρτον»;

Ἄθῆνα 8.10.92

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Κοσμολαΐτης

«Κοσμολαΐτη» ονομάζει ο Παπαδιαμάντης τὸ Στέλιο μὲ «τάς καλογηρικὰς κλίσεις», πού τριγύριζε διαρκῶς στὶς ἐκκλησίες καὶ στὰ μοναστήρια, χωρὶς ν' ἀποφασίζει ποτὲ νὰ μονάσει¹. Ὁ ἐκδότης τὸ γλωσσάριο θεωρεῖ τὴ λέξη συνώνυμη τοῦ «κοσμοκαλόγερος» καὶ ἀρκετὰ περιεργη κατὰ τὴ σύνθεσιν καὶ «ἀθησαύριστη»².

Τῆς σύνθετης αὐτῆς λέξης τὸ β' συνθετικὸ εἶναι τὸ προσηγορικὸ «λαΐτης». Τὴ λέξη αὐτὴ χρησιμοποίησε ὁ πατριάρχης Ζαχαρίας, ὁ μεταφραστὴς τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, προκειμένου ν' ἀποδώσει τὴ λατινικὴ λ. «popularis»³. Οἱ βυζαντινοὶ εἶχαν σχηματίσει καὶ τὴ σύν-

θετη «κοινολαΐτης», τὴν ὁποία ἔγραψε καὶ ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης⁴.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἐγνώριζε ὅπωςδήποτε τὶς βυζαντινὲς αὐτὲς λέξεις, καὶ ἔπλασε κανονικὰ τὴ σύνθετη «κοσμολαΐτης». Ὡς πρῶτο συνθετικὸ παραλαβαίνει τὴ λ. «κόσμος» μὲ τὴν ἔννοια τῆς Κ. Δ., ὅπου σημαίνει τὴν ἁμαρτία καὶ τὰ πάθη⁵. Ἔτσι μὲ τὴν ἄκακη εἰρωνεία τοῦ χαρακτηριστίζει τὸν ἄνθρωπο, πού, ἂν καὶ ἀνακατευόταν πάντα μὲ τὰ θεῖα, ἔμμενε ὅμως δέσμιος ἐλαττωμάτων, τὰ ὁποῖα καταπολεμοῦν οἱ ἀληθινοὶ μοναχοί.

Κ. Ν. Παπαδόπουλος
πρεσβύτερος

¹ Ἄπαντα, 3.537.

² Ἄπαντα, 3.719.

³ Γρηγορίου Μεγ. Ρώμης, *Διάλ. ἱστ.*, 3, b, Pl. 77, 219C καὶ 220B. Βλ. καὶ Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1991, σ. 791. Στὰ ιδιώματα τοῦ Πόντου διασώθηκε ἡ λ. μὲ τοὺς τύπους «ἀλαΐτες», «ἀλαγίτες», «ἀλαΐτας», «ἀλαγίτας». Βλ. Ἄ. Α. Παπαδοπούλου, *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ποντιακῆς διαλέκτου*, τ. 1, Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 39.

⁴ «Σημείωσαι ὅν πῶς τιμωρεῖται ὁ κληρὸς διὰ τὴν ἀπαιδευσίαν τῶν κοινολαΐτῶν». Βαλσαμών, στὸν καν. 36 τῶν Ἀποστ.: Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. 2, Ἀθήνησι 1852, σ. 50.

⁵ «Προκατελιημένοι δὲ ὄντες ὑπὸ τῆς γνώμης τῶν κοινολαϊτῶν Ἰουδαίων...». *Κυριακοδρομίον ... εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, τ. Α', Ἐν Μόσχᾳ 1808, σ. 8β. Σημειώνεται πῶς ὁ Παπαδιαμάντης συνιστοῦσε νὰ διαβάζεται μαζί μὲ τοὺς λόγους τῶν Πατέρων καὶ τὸ ἔργο τοῦ Θεοτόκη. Βλ. «Ἱερεῖς τῶν πόλεων καὶ ἱερεῖς τῶν χωρίων», Ἄπαντα, 5.197.9-11. Πρέπει νὰ προστεθεῖ ὅτι εἶχε πλαστεῖ καὶ τὸ σύνθετο «κοινολαϊκός». Βλ. Κομμανούδη, *Συναγωγὴ νέων λέξεων*, τ. 1, ἐπ'ἀνεκδ., «Ἐρμῆς», [Νεοελλ. μελετήματα, 4], Ἀθήνα 1980, σ. 553.

⁶ Β' Κορ. 7,10. Γαλ. 6,14. Κολ. 2,20. Α' Ἰωάν. 5,4-19.

«Ἡ χήρα τοῦ Νεομάρτυρος»: συνέχεια (καὶ τέλος;)

Τὸ θέμα εἶχα παρουσιάσει στὰ *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* 2,47-54 («Κωλύματα γάμου στὸν Παπαδιαμάντη: πλαστά καὶ γνήσια», Π.) καὶ 3,162 («Μικρὰ παγιναλία στὶς πηγές τοῦ Παπαδιαμάντη», Χ.). Στὸ δεῦτερο δημοσίευμα εἶχα προσθέσει τὶς πληροφορίες τοῦ καθηγητῆ Ἰω. Φουντούλη (ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 18 Ἰανουαρίου 1994), ἀπὸ προφορική παράδοση σχετική μὲ τὸν βίο τοῦ νεομάρτυρα Γεωργίου τοῦ Χιοπολίτου, στὸ *Ἀιβαλί*¹.

Τώρα ὁ κ. Ἰω. Φουντούλης εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ συμπληρώσει τὸν φάκελο. Μὲ τὴν, τεκμαιρόμενη, ἀδειά του παραθέτω ἀπὸ τὸ νέο εὐγενικὸ γράμμα του τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1995:

«Τώρα τὰ νεώτερα γιὰ τὴ χήρα-μνηστή τοῦ νεομάρτυρά μας Γεωργίου τοῦ Χιοπολίτου "τοῦ ἐν Κυδωνίαις ἀθλήσαντος" (26 Νοεμβρίου 1807). Ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ μιὰ ἐξαδέλφη τοῦ πατέρα μου, ὀγδόντα χρονῶν τώρα. Διηγεῖται ὅτι ἡ μνηστή τοῦ Γεωργίου λεγόταν Λεμονιά καὶ ἦταν ἐξαδέλφη τῆς προ- (ἴσως καὶ ἀκόμα ἓνα "προ-") γιαγιάς της. Ἐβλεπε στὸν ὕπνο της τὸν νεομάρτυρα, πού κάθε φορὰ τῆς ἔλεγε (ἔμμετρα, γιατί):

*Λεμονιά, μὴν παντρευτεῖς
καὶ πολὺ καλὸ θὰ δεῖς.*

Καὶ ἡ Λεμονιά εὕρισκε "παντοῦ φλουριά".

Ἡ συνέχεια εἶναι ὅπως τὴν γνώριζα ἐγώ, ὅτι δηλαδὴ ἡ Λεμονιά παντρεύτηκε καὶ δὲν ξαναβρῆκε φλουριά. Ποιὰ τελικὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια, κανεὶς δὲν θὰ τὴ μάθει. Καὶ στὶς δυὸ πάντως ἐκδοχές, τῆς μητέρας μου καὶ τῆς ἐξαδέλφης τοῦ πατέρα μου, ἡ "θεολογία" εἶναι ἡ ἴδια: ἡ ἐρώτητα τοῦ γάμου ἢ τοῦ ἀρραβώνα μὲ τὸν νεομάρτυρα, πού στὴν πρώτη διήγηση διαφυλάσσεται καὶ στὴ δεύτερα παραβαίνεται, ἀλλὰ διακριτικὰ τιμωρεῖται.

Ἡ ἴδια παράδοση —στὴν ἐκδοχὴ τῆς θείας τοῦ κ. Ἰω. Φουντούλη— συνοπτικὰ καὶ στὸν Φώτη Κόντογλου, «Μαρτύριον τοῦ ἀγίου Γεωργίου τοῦ Χιοπολίτου...» (1927): «Ἡ ἀρραβωνιαστικιά του ἔζησε καὶ γέρασε. Λένε πὼς τὸν ἔβλεπε κάθε λίγο στὸν ὕπνο της καὶ τὴν ζόριζε νὰ μὴν παντρευτεῖ μ' ἄλλον, μόνον νὰ φυλάξει τὸ δαχτυλίδι του. Καὶ πὼς κάθε βράδι ἔβαζε κι ἀπὸ 'να φλουρι ἀπάνου στὸ τζάκι γιὰ συντήρησή της, μὴν τύχει καὶ τὴ στενέψει ἢ φτώχεια νὰ κάνει τέτοιο πράμα. Καὶ πὼς ἀπ' τὴ μέρα πού δὲ στάθηκε πιστή, μόνον ἀρραβωνιάστηκε, κόπηκε καὶ τὸ φλουρι πόβρισκε θεμένο κάθε πουρνόν»².

Κ. Γ. Π.

¹ Ὁ βίος καὶ ἡ ἀκολουθία τοῦ νεομάρτυρα, ἔργο τοῦ ἱερομονάχου Νικηφόρου τοῦ Χίου, στὸ *Νέον Λεωμωνάριον* (Βενετία 1819)· χρησιμοποιοῦ τὴν ἐκδοσὴ Ἀθηνῶν 1873, σσ. 416-429.

² Ὁ "Ἅγιος Γιώργης ὁ Χιοπολίτης», *Τὸ Ἀιβαλί ἢ πατρίδα μου* [=Ἐργα, Α'], ² Ἀθήνα 1975, σ. (13-49) 48.

«*Ἡ χήρα παπαδιά*»: συνέχεια (καὶ ὄχι τέλος)

Τὸ νομοκανονικὸ ζήτημα τῆς «*χήρας παπαδιάς*» ἔχει παρουσιασθῆ στὰ *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* 2,37-46 («*Καλώματα γάμου στὸν Παπαδιαμάντη*: πλαστὰ καὶ γνήσια», I.) καὶ 3,161-162 («*Μικρὰ marginalia* στὶς πηγές τοῦ Παπαδιαμάντη», IX.). Βλ. τώρα καὶ στὴν μόλις δημοσιευμένη, μεταθανάτιως, μελέτη τοῦ Νι-

κολάου Β. Τωμαδάκη († 1993) «*Ἰωάννης -Ἰωσήφ Δορυανὸς Κρής, ἱερομόναχος καὶ κωδικογράφος, διδάσκαλος Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου*», *ΕΕΒΣ* 48 (1990-1993), 1-12: «*III. Τὸ θέμα τῆς δευτερογαμίας τῶν πρεσβυτέρων*» (σ. 4-8).

K. Γ. Π.

Παλαιογραφικὰ καὶ λεξιλογικὰ σὲ ἄγνωστο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη

Στὰ «*Φύλλα ἐσκορπισμένα*» τοῦ Φ. Α. Δημητρακόπουλου καὶ τοῦ Γ. Α. Χριστοδούλου (βλ. Βιβλιοκρισίες αὐτοῦ τοῦ τεύχους), δημοσιεύεται ἓνα ἄγνωστο ὡς τώρα, ἀτελείωτο καὶ ἀτιτλοφόρητο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, πού, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, παρουσιάζει ἰδιαίτερο «*παλαιογραφικὸ*» καὶ γλωσσικὸ ἐνδιαφέρον. Ἐπειδὴ πιστεύω ὅτι μιὰ νέα κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιχειρηθεῖ, ἂν ὁ μελλοντικὸς ἐκδότης δὲν στηριχθεῖ σὲ πολὺ καλὴ γνώση τῆς παπαδιαμαντικῆς «*παλαιογραφίας*» καὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Σκιαθίου, ἐπιχειρῶ ἐδῶ μιὰ μικρὴ συμβολὴ στὴ μελέτη αὐτῶν τῶν περιοχῶν.

Σὲ μιὰ πρώτη βραχεῖα βιβλιοκρισία (*Ἡ Καθημερινή*, 17.1.1995) εἶχα προτείνει ἢ γραφῆ *Κήνια* (124,123)¹ νὰ διαβα-

στεῖ *Κάνιου*, λέξη ποὺ ἀπαντᾷ τρεῖς φορές στὸν Μωραϊτίδη (Β' 296 δίς, 303) μὲ τὸν τύπο *κάνιο* καὶ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν Γ. Α. Ρήγα στὸ ἔργο του *Σκιαθίου λαϊκὸς πολιτισμὸς*, Γ' 276: «*κάνιους*. Τουλάχιστον. Προῆλθεν ἀπὸ τὸ *κάνν*» (βλ. καὶ Β' 79, ὑποσημ.). Ἐπρότεινα ἐπίσης ἢ γραφῆ *ὄρκελῆτα* (124,142) νὰ διορθωθεῖ σὲ *ὄρκελάτα*.

Ἀργότερα, καὶ μὲ τὴ βοήθεια φωτοαντιγράφου τοῦ αὐτογράφου, διάβασα προσεχτικότερα τὴ μεταγραφή τοῦ διηγήματος καὶ σημειῶν ἐδῶ μερικὲς ἀκόμη διαφορετικὲς ἀναγνώσεις. Ὅφειλω πάντως νὰ τονίσω ὅτι συμφωνῶ μὲ ὅσα λέει ὁ Δημητρακόπουλος γιὰ τὸ δυσανάγνωστο παπαδιαμαντικὸ χειρόγραφο².

Ἀρχίζω μὲ τὰ ὀνόματα τῶν καπεταναίων. Ὁ *Τζιφᾶρος* (121,28), λοιπόν,

¹ Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς παραπέμπει στὴ σελίδα τοῦ βιβλίου καὶ ὁ δεῦτερος στὴ στιχάρθρωση τοῦ διηγήματος.

² Παραθέτω τὴ σχετικὴ ὑποσημείωση: «Τὸ διήγημα εἶναι ἀτιτλ. Ὁ γραφικὸς χαρακτήρας τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι τόσο δυσανάγνωστος, ὥστε νὰ μὴν εἴμαστε πάντοτε βέβαιοι γιὰ τὴ μεταγραφή. Σὲ τέσσερα σημεῖα σημειώσαμε μέσα σὲ ὀρθογώνιες ἀγκύλες τόσες τελεῖες στιγμές, ὅσα περίπου εἶναι τὰ δυσανάγνωστα γράμματα τῶν ἐκεῖ λέξεων» (119).

πρέπει να διαβαστεί *Τζιφόρος* (βλ. Ρήγα Γ' 237), οι *Μπαφιλαίοι* και οι *Σκεπινάκηδες* (αὐτ., 29) *Μπεφιλαίοι* και *Σκαπινάκηδες* (Ρήγ. Γ' 237). Οι *Παπαδουμαίοι* (αὐτ., 29) είναι ἀμφίβολοι και μᾶλλον πρέπει να διαβάσουμε *Παπαδημαίοι* (Ρήγ. Γ' 236), ἀφοῦ ἡ ἐπίδικη συλλαβὴ στὸ αὐτόγραφο εἶναι μελανωμένη.

Στὸ 122,73 οὔτε *«πρώϊμα»* μετὸν ἀρραβωνιαστικόν της *ἔκαμε(ν)* ἀσφαλῶς πρέπει να μεταβληθεῖ τὸ *«πρώϊμα»* σὲ *«πρωϊμάδι»*, γραφῆ, ποῦ ἔστω και θαμπά, διακρίνεται στὸ χειρόγραφο. Τῆ λέξι χρησιμοποιεῖ και σὲ ἄλλα διηγήματά του ὁ Παπαδιαμάντης (βλ. Γλωσσάρι β. τόμου Ἀπάντων). Ἡ ἀνάγνωση *σπράνιο* (124, 110) εἶναι παρόμοια μετὶς περιπτώσεις ποῦ μνημονεύθηκαν ἤδη στὴν *Καθημερινή* (*Κῆνια, ὀρκελήτα*), ἔχομε δηλαδὴ κι ἐδῶ ἀναγνωστικὴ ἀντιμετάληψη τοῦ η και α, ποῦ εἶναι εὐκολότατη στὰ παπαδιαμαντικά αὐτόγραφα³. Πρέπει να διαβάσουμε *σπαράνιο* και θὰ ἐξηγηθῶ παρακάτω τὸ λόγο. Ἀνάλογη ἀντιμετάληψη παρατηρεῖται μεταξύ α και ου (πβ. πάλι *Κῆνια-Κᾶνιου*), γιὰ τοῦτο τὸ *Τὰ παραστόλια* (124,108) πρέπει να διαβαστεῖ *Τί παραστόλιου*. Ἀρκετὲς ἐπίσης παγίδες κρύβουν τὰ ω και ου και πάμπολλες τὰ ε και ι⁴. Ἀναρωτιέμαι λοιπὸν μήπως πρέπει ἀντὶ γιὰ τὴν *φτωράη* και τὴν *χτωράη* πρέπει να διαβάσουμε *νά φτουράη* και *νά χτουράη*, ἀφοῦ, λ.χ., και τὸ ου τοῦ *Κουμπαίοι*

στὸ αὐτόγραφο δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ ω. Λιγότερους δισταγμοὺς ἔχω γιὰ τὰ *κερμισούτια* (124,111) και τὰ *ὀρκελήτα* (αὐτ., 142-3), ὅπου διαβάζω, συμφωνότερα ἄλλωστε μετὸν βόρειο φωνηεντισμὸ τοῦ σκιαθίτικου ιδιώματος, *κιρμισούτια* και *ὀρκιλάτα*.

Ὁ Παπαδιαμάντης, ὅπως και πολλοὶ ἄλλοι, κλείνει συχνὰ τὰ χεῖλη τοῦ υ, πράγμα ποῦ ὀδηγεῖ κάποτε σὲ παραναγνώσεις. Διαβάζω λοιπὸν *χαριέστατον* και *γλυκὺν πατριώτην* (119,10-11) ἀντὶ γλυκόν, γραφῆ ποῦ δύσκολα μπορούσε να συζεύξει ὁ Παπαδιαμάντης πρὸς τὸ *χαριέστατον*. Στὴ φράση *κι ἔκαμον εὐθύμους* και *ἀξιοπρεπῶς συναναστρώφας καθ' ἑσπέρας* διαβάζω, συντακτικότερα και δίχως παλαιογραφικὸ κώλυμα, *εὐθύμους* και *ἀξιοπρεπεῖς*. Νομίζω ἐπίσης ὅτι τὸ *κερασιᾶς* (119,16-7) πρέπει να διαβαστεῖ *κερασεᾶς*⁵, τὸ *ἀρραβωνιασμένη* (122,75-6) *ἀρραβωνισμένη*, τοῦ *Κωνσταντῆ* (αὐτ.) τὸ πρῶτο νὰ μεταφερθεῖ στὴν κατάληξι, και τὸ *καπτανοπούλας* (124,131 δις) να αὐξηθεῖ κατὰ μία συλλαβή, ἦτοι *καπετανοπούλας*.

Κάποιες ἄλλες περιπτώσεις μικρότερης σημασίας δὲ χρειάζεται να συζητηθοῦν ἐδῶ. Ἀλλά, προτοῦ τελειώσω μετὰ *«παλαιογραφικά»*, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη να ὁμολογήσω ὅτι, ἂν δὲν εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἀνάγνωση τοῦ Δημητρακόπουλου και τοῦ Χριστοδούλου, ἡ δικὴ μου θὰ ἦταν

³ Ἀρκετὲς φορὲς ὁ ἀναγνώστης τῶν παπαδιαμαντικῶν χειρογράφων ἀδυνατεῖ ν' ἀποφασίσει ἂν πρέπει να διαβάσει ἦτα ἢ ἄλφα. Στὸ στίχο πάντως τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ:

Κοιμήσου και παρήγγειλα στὴν Πόλι τὰ προικιά σου (122, 81)

ἀσφαλῶς πρέπει να γράψουμε *παράγγειλα*.

⁴ Μολονότι τὸ ὄνομα *Καπετάν-Πασᾶς* εἶναι συχνότατο στὴ μετάφραση τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ Θωμᾶ Γόρδωνος, ἐξακολουθεῖ να ἀμφιβάλλω ἂν ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε *Καπετάν* ἢ *Καπιτάν* ἢ και τὰ δύο.

⁵ Ἡ φαινομενικὴ περιπωμένη πάνω ἀπὸ τὸ α νομίζω ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ὀξεῖα τοῦ ε μεταφερμένη, κατὰ τὴ συνήθεια τοῦ Παπαδιαμάντη, στὴν ἐπόμενη συλλαβὴ και ἐνωμένη μετὰ τὸ τελικὸ σίγμα.

ἀμήχανη: πολλές ἀπὸ τὶς λέξεις ποὺ ἀποκρυπτογράφησαν ἐκεῖνοι, δὲ θὰ μπορούσα οὔτε κατὰ προσέγγιση νὰ διαβάσω⁶.

Στὴ βιβλιοκρισία τῶν «Φύλλων ἐσκορπισμένων» ποὺ δημοσιεύεται σὲ τοῦτο τὸ τεῦχος γράφω ὅτι στὸ διήγημα αὐτὸ συναντοῦμε λέξεις, τὶς ὁποῖες δὲν χρησιμοποίησε σὲ ἄλλο κείμενό του ὁ Παπαδιαμάντης. Τὶς παραθέτω: *καλιάζω, κουτριάζομαι, ὄρκιλᾶτα, παραστόλιου, πολυμπαλοῦσα, πολυπηγοῦσα, σπαράνιο, φτωράω, χτωράω*.

Ἀπὸ αὐτὰ τὰ «ἀπαξ εἰρημένα» ὁ Ρήγας παραδίδει μόνον τὸ ὄρκιλᾶτα καὶ παραστόλιου. Τὰ ὄρκιλᾶτα εἶναι «γυναικεῖα ποικίμια ἀπὸ ὀλομέταξο ὕφασμα ποὺ λέγεται σκέπη μὲ χρῶμα βαθύ πορφυροῦν» (Δ' 352, πβ. καὶ 329 «τὴν βάρφου ἢ [...] ἢ οὐρκιλᾶτ' (ὄρκελάτο, πορφυρῆ)» καὶ 343 «Χρῶμα οὐρκελάτο. Χρῶμα οὐρκελάτο εἶναι τὸ βαθύ πορφυροῦν. Οὐρκελάτο χρῶμα ἔδιναν στὶς σκέπες ποὺ προορίζονταν γιὰ γυναικεῖα ὑποκάμισα»). Γιὰ τὸ

ἔτυμο τῆς λέξης βλ. τὸ λῆμμα ὀρκελλή στὸν Δημητράκο καὶ στὴ Μ.Ε.Ε., καθὼς καὶ τὸ Ροκέλλη στὸ *Φυτολογικὸν Λεξικὸν* τοῦ Γενναδίου. Πάντως ἡ λέξη ὄρκελάτος εἶναι ἀθησαύριστη στὰ Λεξικά καὶ τὰ γλωσσάρια ποὺ διαθέτω. Δὲν τὴν συναντοῦμε οὔτε στὸν Μωραϊτίδη, τουλάχιστον στὰ διηγήματά του.

Γιὰ τὸ παραστόλιον τὸ σχετικὸ λῆμμα στὸ γλωσσάριο τοῦ Ρήγα (Γ' 283) εἶναι: «*παραστόλιον* (τού). Πολὺ ἀδύνατος, ἰσχνός». Πιστεύω ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης τὴν χρησιμοποιεῖ μὲ τὴ σημασία «*σικιάχτρο, πολὺ ἄσχημη*», ὅπως καὶ ὁ Μωραϊτίδης (Α' 198: «*τὴν ἕκαμαν "παραστόλιον" τὴν εὐσκιον καρυδέαν*»)⁷. Αὐτὴ ἄλλωστε τὴ σημασία παρέχουν καὶ τὰ Λεξικά (βλ. *λήμματα παραστολιάζω, παραστόλης*⁸).

Τὸ *καλιάζω*, «*ονομάζω κάποιον καλόν*», δὲν ἀποκλείεται νὰ τὸ ἄκουσε ὁ Παπαδιαμάντης ἀπὸ κάποια Σκιαθίτισσα ἀποσώστρα. Τὸ *κουτριάζομαι* — ἂν εἶναι βέβαιη ἡ ἀνάγνωσις — δὲν ἔχει θησαυριστεῖ⁹ καὶ δὲν μπορῶ νὰ εἰκάσω τὴ σημα-

⁶ Ἔτσι, λ.χ., ἀπὸ τὴν ἀράδα ποὺ ὑπάρχει στὴν ὠα τῆς πρώτης σελίδας τοῦ αὐτογράφου καὶ παρέλειψαν ὁ Δημ. καὶ ὁ Χριστ. δὲν κατόρθωσα νὰ διακρίνω παρὰ μόνον τὶς λέξεις *Στάμος, Ἄγγελῆς, οὔτε, οὔτε, ἐνῶ* ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῆς πέμπτης διαβάξω ἕνα *Πῶς, δὲν ἔχεις, ὁ καπετᾶν*.

⁷ Βλ. Ἄλ. Μωραϊτίδης, *Τὰ Διηγήματα*, τόμ. Α', Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Νίκος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις «Γνώση» καὶ «Στιγμὴ», Ἀθήνα 1990.

⁸ Καὶ ὁ Βλαστός τὶς λέξεις *παραστόλι, παραστολιά, παραστόλης* τὶς παραθέτει στὰ λήμματα *ἀσκήμια, ἄσκημος, παράταιρος* (*Συνώνυμα καὶ συγγενικά*). Ἄν ὅμως λάβουμε ὑπόψη ὅτι στὸ λ. *πλοῦτος* (σ. 177) οἱ λέξεις *παραστόλισμα καὶ παραστολιά* θεωροῦνται συνώνυμες τοῦ *λοῦσο*, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐντελῶς ἀπίθανη ἡ ὑπόψια ὅτι ἡ σημασία τῆς λέξης *παραστόλιου* στὸ παπαδιαμαντικὸ διήγημα ἐνδέχεται νὰ εἶναι «*ὑπερβολικὸ στόλισμα*», ἀφοῦ ἡ πεθερὰ ἐγκαλεῖ τὴ Μαρία κυρίως γιὰ τὰ *λοῦσα* τῆς (βλ. τὶς τελευταῖες γραμμὲς τοῦ διηγ.). Σημειῶνω ἐπίσης ὅτι ὁ τύπος *παραστόλιου* δὲν θησαυρίστηκε στὰ Λεξικά. Παρεκβατικὰ σημειῶνω ὅτι ὁ τύπος *παραστόλης* (Λεξ. «*Πρωῖτας*», *Σταματάκου*, Ἀνδριώτη, Βλαστοῦ, *Γενικὸν Εὐρετήριον «Λαογραφίας»*) μοῦ φαίνεται ὑποπτος. Τουλάχιστον στὴν παροιμία «*ὄπου ἰδῆς πανῶρια κόρη, παραστόλη ἄντρα παίρνει*» («*Πρωῖτας*») κάλλιστα μπορούμε νὰ γράψουμε *παραστόλι*.

⁹ Δὲν τὸ βρῆκα οὔτε στὸν Α' τόμο (*Δημιῶδη ἄσματα*) τοῦ Ρήγα. Μήπως θὰ ἔπρεπε ν' ἀποτολμήσουμε τὴν ἀνάγνωσις *κουμπουριάστηκα*; Ὁ κ. Δημ. Σ. Λουκάτος (βλ. κατωτέρω) μοῦ σημειώνει: «*Δὲν μπορῶ νὰ ἐπισημάνω τοὺς στίχους ἀλλὰ ἡ εἰκόνα καὶ ἡ ἠχὼ τοῦ τραγουδιοῦ μοῦ εἶναι γνωστά*».

σία του. Ἄθησαύριστα ἐπίσης εἶναι τὰ μετοχικά ἐπίθετα πολυμπαλοῦσα καὶ πολυπηγοῦσα, τῶν ὁποίων ἀγνοῶ τὴ σημασία. Ἡ πολυμπαλοῦσα εἶναι, τάχα, ἐκεῖνη ποῦ ἔχει φόρεμα πολυμπαλωμένο ἢ ἡ χορευταροῦ; Καὶ πολυπηγοῦσα εἶναι ὅποια πηγαινοέρχεται συχνά, ποῦ κάνει πολλές βόλτες; Τὸ σπαράνιο, ἄθησαύριστο στὰ λεξικά, παραθέτει ὁ Βλαστός ὡς συνώνυμο τοῦ φιλαργυρία (βλ. τὴ λεγόμενη «Νέα ἔκδοση» τῶν Συνώνυμων καὶ συγγενικῶν, ΕΛΙΑ, 1989). Στὸ κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη προφανῶς σημαίνει «φειδώ, οἰκονομία». Ἄθησαύριστα εἶναι καὶ τὰ ρήματα φτωράω καὶ χτωράω. Ἄν ἀληθεύει ἡ εἰκασία ποῦ διετύπωσα προηγουμένως, ὅτι δηλαδὴ πρέπει νὰ διαβάσουμε φτουράει καὶ χτουράει¹⁰, τότε τὸ πρῶτο ρῆμα ἔχει τὴ συνήθη σημασία «ἐπαρκῶ, διαρκῶ, βαστῶ πολὺ» (Δημητράκος καὶ ὄχι ἐκεῖνη ποῦ τοῦ ἀποδίδει ὁ Ρήγας (Γ' 287, «φτουρῶ - μ' φτουράει. Γίνομαι γρήγορος»). Τὸ δεύτερο ρῆμα εἶναι πεπαιγμένον παρηχητικὰ πρὸς τὸ

πρῶτο ἢ ὑποκρύπτει ἀρχικὸ τύπο *ὄκτω-ράω (: διαρκῶ ὄκτῶ ὥρες), σχηματισμένον ἀναλογικὰ πρὸς τὸ χτουμέρισις (: ἕκταρες ὄκτῶ μέρες), ποῦ ἀπαντᾷ σὲ δημοτικὸ τραγοῦδι (Ρήγ. Α' 213); Ὁ Καθηγητὴς κ. Δημ. Σ. Λουκάτος, στὸν ὁποῖο ἔστειλα φωτοτυπία τοῦ τυπωμένου κειμένου τοῦ διηγήματος, δίχως ὅμως νὰ τοῦ ἀνακωνώσω τὶς δικές μου ὑποθέσεις, μοῦ σημειώνει (ἐπιστολὴ 24.10.1996): «Εἶναι παρετυμολογικὴ ἐπέκταση (πλατυσμός;) στὸ ἀρχικὸ φτουράει=ἐπαρκεῖ, ἐπαυξάνεται τὸ εἰσόδημα τοῦ σπιτιοῦ, ποῦ περιπίπτει στὴν ἔννοια τοῦ 7 (ἐφτουράει), ὅπου κολλάει ἀπὸ κοντὰ τὸ 8 (ὄκτωράει).»

Δὲν ἐξαντλοῦνται ἐδῶ τὰ γλωσσικὰ προβλήματα —τὰ παροιμιακὰ δὲν τὰ ἀγγίξαμε καν¹¹— ποῦ θέτει τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη. Θὰ τὰ συζητήσω ἀργότερα, μὲ τὴν πολύτιμη βοήθεια τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κ. Λουκάτου, ἀπὸ ἄλλες στῆλες.

Χαλκίδα, Ὀκτ. 1996

Ν. Δ. Τ.

Δύο παπαδιαμαντικά desiderata: Τὰ διηγήματα τοῦ Ντίκενς καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ Βελλιανίτη

Ἄπὸ τὸ κείμενο «Ὁ Παπαδιαμάντης» τῆς ἐφ. Ἄθῆναι προκύπτουν δύο παπαδιαμαντικά desiderata: α) ποιά εἶναι τὰ διηγήματα τοῦ Ντίκενς ποῦ ἔχει μεταφράσει ὁ Παπαδιαμάντης καὶ β) ποιά εἶναι τὰ δύο ἄρθρα ποῦ ἔγραψε ὁ Θ. Βελλιανίτης γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀκολουθίες.

Σύμφωνα μὲ τὸ σημείωμα τῶν Ἄθῆ-

νῶν «Ἐκ τούτων [τῶν μεταφράσεων] μία ἀπὸ τὰς ὠραιότερας εἶνε τὸ μυθιστόρημα «Ἐγκλημα καὶ ἡ τιμωρία» τοῦ Δοστογιέφσκι, ὅπερ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν "Ἐφημερίδα" καὶ τινὰ ἐκ τῶν διηγημάτων τοῦ Δίκενς».

Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγγλοῦ πεζογράφου ἀπουσιάζει καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς καταλό-

¹⁰ Δυσκολεύομαι μὲ τὸν φωνηεντισμὸ φτω-καὶ χτω-στὸ στόμα τῆς Μελαχροινάκαινας, ἐκτὸς ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιθυμεῖ νὰ κάμει διαφανῆ τὴν παρετυμολογία, γιὰ χάρη τοῦ ἀναγνώστη.

¹¹ Π.χ. τὸ «Σοῦσες Μαροῦσες, ὅλες κοκκινόφουστανοῦσες» (124,109-110) φαίνεται νὰ ἀνατρέπει τὴ γραφὴ σοῦσες, ποῦ υἱοθέτησα στὰ Ἄπαντα (3.277.16 καὶ 3.641.21), βασιζόμενος στὸν Ρήγα (Γ' 104).

γους μεταφράσεων του Παπαδιαμάντη · Κατσιμπαλή, Βαλέτα, Ένης Βέη-Σεφερλή- αλλά αυτό, φυσικά, καμιά σημασία δεν έχει. Μολονότι τὸ ὄνομα τοῦ Ντίκενς ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα ποὺ ἔκαμαν τὸν Παπαδιαμάντη νὰ πεισματώσει καὶ σχεδὸν νὰ ἐγκαυχηθεῖ θυμωμένος: «'Αλλ' ἐγὼ σοὶ λέγω ὅτι δὲν ὁμοιάζω οὔτε μὲ τὸν Πόε, οὔτε μὲ τὸν Δίκενς, οὔτε μὲ τὸν Σαίξπηρ, οὔτε μὲ τὸν Βερανζέ. 'Ομοιάζω μὲ τὸν ἑαυτὸν μου. Τοῦτο δὲν ἀρκεῖ», πρέπει νὰ θεωρήσουμε πολὺ πιθανὸ ὅτι οἱ διευθυντὲς τῶν ἠφημερίδων θὰ ἐθεώρησαν φυσικὸ νὰ τοῦ ἀναθέσουν κάποιες μεταφράσεις διηγημάτων τοῦ Ντίκενς. Πιστεύω ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Βελλιανίτη εἶναι ἐγκυρη. Πρέπει, λοιπὸν, νὰ ἀναζητηθοῦν στὴν 'Ἐφημερίδα' καὶ τὴν 'Ακρόπολις κείμενα τοῦ Ντίκενς. Ἄν ἐντοπισθοῦν, μᾶλλον θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ ἀποδειχθεῖ ἂν μεταφραστὴς εἶναι ὁ Παπαδιαμάντης. Ἴσως θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ κοιτάξει καὶ τὸ 'Ἄστρ

τοῦ Κακλαμάνου, καθὼς καὶ τὸ περιοδικὸ 'Ἐστία.

Τὸ δεύτερο desideratum εἶναι νὰ βρεθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Βελλιανίτη, ὅπου προτεινόταν ἡ συντόμειση τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας, προπάντων ὅμως τὸ δεύτερο καὶ παλινωδικό, ποὺ γράφτηκε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ὅτι θὰ κάμει ἀποχὴ μιᾶς ἡμέρας ἀπὸ τὰ δημοσιογραφικὰ του καθήκοντα.

Σὰν νὰ μὴν ἔφτανε τὸ κακὸ ὅτι ἡ 'Ακρόπολις καὶ ἡ 'Ἐφημερίς εἶναι σχεδὸν ἀπόρσιτες σήμερα, ὁ Βελλιανίτης δὲ φροντίζει νὰ μᾶς πεί ποῦ δημοσιεύτηκαν τὰ ἄρθρα του. Φαίνεται πάντως πιθανότερο νὰ βρίσκονται στὴν 'Ἐφημερίδα.

Νὰ ἐλπίζει κανεὶς ὅτι κάποιος φιλοπαπαδιαμαντικὸς νεαρὸς φιλόλογος θὰ ἀποφάσιζε νὰ περιπλανηθεῖ γιὰ χάρη ἐκείνου στὴν ἐρμεία τῶν ἐλληνικῶν βιβλιοθηκῶν;

N. Δ. T.

"Ἡρ πρώτη, καθάρια τραμουντάνα

Ὁ Κώστας Καραποτόσογλου στὸ Ἐτυμολογικὸ γλωσσάρι στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐτυμολογήσει τὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς ἀρατικῆς παροιμιᾶκῆς ἔκφρασης, ποῦ ὁ Παπαδιαμάντης χρησιμοποιοεῖ δύο φορές (4.490. 20-21, 4.516.10). Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἔτυμο, ἄγνωστη παραμένει καὶ ἡ ἀκριβὴς σημασία τῶν λέξεων ἤρ πρώτη. Δὲν μπορούμε, λοιπὸν, νὰ παρακολουθήσουμε τὴ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη ὅλης τῆς ἔκφρασης, τὸν τρόπο δηλαδὴ μὲ τὸν ὅποιο ὁ ἀρχικὰ

μετεωρολογικὸς χαρακτήρας τῆς ἔλαβε χροιά ἀρατικῆ.

Ὅτι ἐπρόκειτο ἀρχικὰ γιὰ παρατήρηση μετεωρολογικὴ γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἔκφρασης (καθάρια τραμουντάνα) καὶ ἀπὸ τὴν παρόμοια

Καθάρριον Ὅρους
καθάρριους νότους

ποῦ καταγράφει ὁ Γ. Ρήγας (Σκιαθίου λαϊκὸς πολιτισμὸς, Γ' 104, λ. ὄρος) δίνοντας καὶ τὴν ἐξήγησι: «Παρατήρηση

¹ Πάντως ὁ Ντίκενς δὲν ἐμφανίζεται οὔτε στὸν κατάλογο ἐπιφυλλίδων τῆς 'Ἐφημερίδος, ποῦ συνέταξαν ὁ Φώτης Δημητρακόπουλος καὶ ἡ Ἐλένη Ι. Δαμβουνέλη (βλ. τὸ μελέτημά τους «Τὸ roman-feuilleton (Μυθιστόρημα-ἐπιφυλλίδα), ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ 'Ἐφημερίς 1883-1891», ΕΕΦΣΠΑ, 29, 1986-1991, σσ. 433-450).

μετεωρολογική. "Όταν ό όρίζοντας πρὸς τὸ "Αγ. "Όρος, πρὸς Β. τῆς Σκιάθου, εἶναι καθαρὸς, χωρὶς σύννεφα, εἶναι προμήνυμα πὼς θὰ φυσήξει νότιος άνεμος.

'Επειδὴ ὅμως αὐτὰ ἔχουν ἤδη παρατεθεῖ στὸ γλωσσάρι τοῦ 4. καὶ 5. τόμου τῶν 'Απάντων Παπαδιαμάντη, τὸ σημεῖωμα θὰ ἦταν ἐντελῶς περιττό, ἂν ὁ Καραποτόσογλου δὲν εἶχε ἀντιπαρέλθει τὸ ἦρ πρω-ἦρ καὶ ἂν δὲν διάβαζα μιὰ σύντομη κριτικὴ τοῦ Κ. "Αμαντου γιὰ τὸ βιβλίον *The Folklore of Chios* τοῦ Ph. Argenti καὶ τοῦ H. Rose, ὅπου λέγονται καὶ τὰ ἐξῆς: «Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ συλλογὴ τῶν παροιμιῶν καὶ τῶν φράσεων τῶν ἀναφερομένων

εἰς τὸν καιρὸν. Αὐταὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοπικὰς συνθήκας, εἶναι ἐπομένως κατὰ τόπους διάφοροι, ἔχουν πολλὴν ποικιλίαν. 'Η παροιμία π.χ.

*Καθάριον "Όρος
καθάριος νότος*

σχετίζεται μὲ τὸ βουνὸ τὸ λεγόμενον "Όρος εἰς τὴν βόρειαν Χίον καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λέγεται ἀλλαχοῦ» (*Νέα 'Εστία* 47, 1950, 134-135).

Καὶ ὅμως λέγεται, τουλάχιστο, στὴ Σκιάθου.

N. Δ. T.

Μακάρι

Σὲ τρία τουλάχιστο παπαδιαμαντικὰ χωρία (βλ. γλωσσάρι 5. τόμου) τὸ μακάρι ἔχει τὴ σημασίαν τοῦ «μήπως», «τάχα-τες», «σάμπως». 'Ο Κ. Καραποτόσογλου τὸ ἀνάγει στὸ μεσαιωνικὸ μακάρι πού προέρχεται ἀπὸ τὸ μακάριος. 'Επειδὴ ὅμως τὸ μακάρι στὰ χωρία πού μνημόνευσα δὲν ἔχει εὐχητικὴν σημασίαν, ἀλλὰ ἐκφράζει δισταγμὸ, πρέπει νὰ δεχθοῦμε τὴν ἐτυμολόγησιν τοῦ μακαρίτη Δ. Γεωργακά (*Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 2, 1940, 139-141), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ διστακτικὸ μακάρι προέρχεται ἀπὸ τὸ μήγαρις.

Δὲν ἀναγράφει, εἶναι ἀλήθεια, ὁ Δ. Γεωργακάς τύπον μακάρι ἢ μὲ βόρεια ἀποκοπὴ μακάρ', ἐντούτοις δὲν ἀπέχουν πολὺ οἱ μαρτυρούμενοι τύποι μακάρ'ς καὶ μάκαρ'ς (ὁ δεύτερος ἀπὸ τὴν Κύμη), σχηματισμένοι ἀπὸ ἐπίδρασιν τοῦ εὐχητικοῦ μακάρι. Συνεπῶς ἀπὸ τὸν παράλληλον τοῦ μήγαρις τύπον μήγαρι, εὐκόλου, μὲ τὴν ἴδια ἐπίδρασιν, μποροῦμε νὰ ἔχουμε μακάρι. Χρειαζέται λοιπὸν νὰ διορθωθεῖ τὸ σχετικὸν ἐτυμον στὸ 'Ετυμολογικὸν γλωσσάρι τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη.

N. Δ. T.

Περὶ φωτός ἐρωτήματα

Καθὼς, γιὰ πολλοστὴν φορὰ, ξαναδιάβαζα τὸ «'Ελεγείον στὸν Παπαδιαμάντη» τοῦ Μιλτιάδη Μαλακάση (ἀργότερα τιτλοφορήθηκε «Παπαδιαμάντης», βλ. 'Ανθολόγιον στὸ 2. τεῦχος τῶν Παπαδιαμαντικῶν *Τετραδίων*), στάθηκα ξαφνικὰ στὴν πέμπτη καὶ τὴν ἕκτη στρυφή:

*Καὶ σέ ρωτῶ, — καλέ μου, ἀξέχαστέ μου,
Θὰ σέ ξανάιδω, πές μου, ἄλλη φορὰ,
Θὰ σέ μαντέψω πουθενά, ἢ ποτέ μου,
Καὶ σ' ἔχασα ἀπ' ὀλοῦθε, ἀληθινά;*

*Τὸ πνέμα ἐκεῖνο, ἐκεῖνο! σφραγισμένο
Μὲ τὴ χρυσὴ σφραγίδα τοῦ φωτός,*

Έσβυσε, πάει, ἢ νὰ τὸ περιμένω
 Νὰ μὲ ξαναφωτίσῃ μ' ἄλλο φῶς;

Στάθηνκα, γιατί τὰ τετράστιχα μου
 θύμισαν τὸ παρόμοιο ἐρώτημα τοῦ Λούλη
 Ποζιόπουλου στὸν Σκαρίμπα, ποὺ ὅμως
 δὲν ἦταν πεθαμένος, ἀλλὰ μόνο σιωποῦσε.
 Τὸ ποίημα τοῦ Ποζιόπουλου, γραμμένο
 στὶς 12.10.1964, μὲ τίτλο «Γράμμα στὸ
 Γιάννη Σκαρίμπα» (βλ. Γιάννη Σκαρίμπα,
 Ἄπαντες στίχοι, σσ. 95-96) τελειώνει μὲ
 τὴ στροφή:

Τέλια, σπάγγοι, πόδια, χέρι — ἐκεῖ—
 κεφάλι,
 φάτσα ποὺ μὲ γέλιο εἶναι ζωγραφιστή.
 Ἄπ' τὸ φάρο ποῦσαι, θὰ μπορούσε πάλι
 ν'ἄρθει μιὰ σου ἀκτίνα, ἢ ἔχει σβησθεῖ;

Ὁ Ποζιόπουλος ἀπηχεῖ τὸν Μαλακά-
 ση. Ὁ Σκαρίμπα τοῦ ἀπάντησε μὲ τὸ
 «Ἀντίγραμμα», βεβαιώνοντάς τον μὲ τὸ
 πρῶτο ἡμιστίχιο

Δὲν φίλε μ' ἐσβήστη.

N. Δ. T.

Κατὰ τὸν φιλόσοφον Σενέκαν, ἡ εὐσπλαγχνία εἶνε ἐλάττωμα τῆς ψυχῆς, καὶ ἡ πτωχεία εἶνε τὸ μεγαλύτερον ὄνειδος. Κατὰ τὸν Χριστόν, ἡ ἐλεημοσύνη εἶνε ἀρετὴ, καὶ ἡ πτωχεία εἶνε μακαριότης. Ἐξηγένησε τὴν ἐργασίαν ἀπὸ χυδαιότητος εἰς ἀξιοπρέπειαν καὶ εἰς καθήκον. Ἠγίασε τὸν γάμον ἀπὸ ἐμπορίας καὶ ἀπὸ δουλείας εἰς εὐλογημένην ἔνωσιν. Ἀπεκάλυψε τὴν ἀγγελικὴν καλλονὴν τῆς καθαρότητος καὶ τῆς πραότητος. Κατέστησε τὴν ἀγάπην καθολικὴν καὶ ὑποχρεωτικὴν ἀρετὴν. Ἐξήγησε τὴν ζωὴν καὶ ἐξῆρε τὴν ψυχὴν παντὸς ἀνθρώπου. Ἐκτίσε καρδίαν τόσον καθαρὰς, καὶ βίους τόσον εἰρηλικούς, καὶ ἐστίας τόσον γλυκείας, ὥστε οἱ ἄγγελοι οἴτινες ἐκήρυξαν τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος, φαίνεται ὅτι ἐψιθύρισαν πρὸς τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων: «Ἔσεσθε ὡς πτέρυγες τῆς περιστερᾶς αἰ περιηργυρωμένοι, καὶ τὰ μετὰφρυνα αὐτῆς χρυσαυγίζοντα».

Ἄλλοι, ἐὰν θέλωσι καὶ δύνανται, ἄς μὴ βλέπωσιν εἰς τὸ τοιοῦτον ἔργον τὴν θείαν Πρόνοιαν. Ἡμεῖς δὲν τοὺς καταδιώκομεν, δὲν τοὺς καταγγέλλομεν, δὲν τοὺς κρίνομεν· ἀλλὰ λέγομεν ὅτι ἡ μαρτυρία τῆς ἱστορίας περὶ τοῦ Χριστοῦ εἶναι μαρτυρία ἣτις ἐδόθη ἐν ἀκαταμαχῆτῳ πειστικότητι καὶ εἰς οὐδένα ἄλλον ἐδόθη τοιαύτη εἰμὴ εἰς Αὐτόν.

Εἰς δὲ τὸν πιστεύοντα, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶνε τι πολὺ βαθύτερον ἀκόμη· δι' αὐτὸν εἶνε ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν. Οὗτος βλέπει ἐν τῷ Σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ κάτι ὑπέρτερον τῆς ἱστορικῆς σημασίας. Βλέπει ἐν Αὐτῷ τὸ πλήρωμα πάσης προφητείας ὡς καὶ τὸ κεφάλαιον ὅλης τῆς ἱστορίας· βλέπει τὴν ἐξήγησιν τοῦ μυστηρίου τῆς γεννήσεως καὶ τὴν κατάκτησιν ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ τάφου. Ἐν τῇ Ζωῇ ἐκείνῃ εὐρίσκει τέλειον παράδειγμα· ἐν τῷ Θανάτῳ ἐκείνῳ, ἄπειρον λύτρωσιν. Καθὼς θεωρεῖ τὴν Σάρκωσιν καὶ τὴν Σταύρωσιν, δὲν αἰσθάνεται πλέον ὅτι ὁ Θεὸς ἀπέχει μακρὰν, ἀλλ' ἀνακράζει ἐν πίστει καὶ ἐλπίδι καὶ ἀγάπῃ, «Ἵμεῖς ναὸς ἐστε τοῦ Θεοῦ τοῦ Ζῶντος· ὡς εἶπεν ὁ Θεός, Κατοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς».

Ἄπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Φρειδερίκου Φάρραρ Ὁ Βίος τοῦ Χριστοῦ, μετάφραση Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη.

ΕΝΙΑΥΤΟΣ * ΕΝΙΑΥΤΟΣ * ΕΝΙΑΥΤΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Φίλιππος Σέρραρντ (1922-1995)

Δεν μπορώ να θυμηθώ κάποια μνεία του Παπαδιαμάντη στο έργο του Φίλιππου Σέρραρντ. Άλλα τον ήξερε καλά πώς μπορούσε να μην τον ξέρει, αφού τόσα χρόνια τώρα ζούσε στη Λίμνη Εύβοίας (ακριβέστερα, στα Κατούνια, κοντά στη Μονή Γαλατάκη), ένα κατεξοχήν παπαδιαμαντικό παραθαλάσσιο χωριό. Τον έβλεπα να άνηφορίζει και αυτός με τους άλλους στην «Παναχιά», όταν ή εικόνα της Παναχίας της Λιμνιάς ανέβαινε στο σπίτι της» την ημέρα του Γενεσίου της. Ένας Ίρλανδός, πού είχε τη μάλλον σπάνια τύχη να μπορεί να διαβάζει στα ελληνικά τον Παπαδιαμάντη, να ζει φυτεμένος δίπλα σε παπαδιαμαντικό άρογιάλι και ν' ακούει από το στόμα των Λιμνιάων λέξεις και ήχους παπαδιαμαντικούς.

Αυτά και πολλά άλλα εξηγούν την απόφασή του να μεταφραστεί ένα μεγάλο μέρος του Παπαδιαμάντη στα αγγλικά. Όταν το συζητήσαμε για πρώτη φορά, ή άρρώστια τον είχε έπισκεφθεί, αλλά δεν έπαυε να γελάει με το γέλιο εκείνο, πού μαρτυρούσε όχι «ήρωική άντιμετώπιση» του σκόλοπος τη σαρκή αλλά έμπιστοσύνη στη βεβαίωση ότι ή δύναμη του Θεού τελειοϋται έν ασθεναία. Τον είδαμε για τελευταία φορά μαζί με τους φίλους

Ίωσήφ Ροηλίδη, Άγγελο Μαντά και Τάσο Καραβά στις 11 Μαρτίου 1995, δυόμισι μήνες προτού έκδημήσει. Χαιρόταν για τη λιθόχτιστη έκκλησία του — όπου υπάρχουν και πέτρες από το μητρικό μου σπίτι στη Λίμνη, καμένο από τους Γερμανούς —, όπως χαιρόταν ο Παπαδιαμάντης στα ζωκλήσια του νησιού του.

Ή μετάφραση του Παπαδιαμάντη προχωρεί, όπως μαθαίνο. Σκιαθός, Εύβοια και Ίρλανδία. Κάποτε τά νησιά γίνονται πλωτά και συναντιώνται.

N. Δ. T.

Είχα κλείσει αυτό το μικρό σημείωμα, όταν ανακάλυψα στα χαρτιά μου ένα απόκομμα από την Καθημερινή της 27.10.1995, όπου γράφεται για τον Τζών Τάβενερ, σύγχρονο συνθέτη, ότι την πρώτη παγκόσμια έκτέλεση του έργου «Άγρων» (Μέγαρο Μουσικής, 29 Όκτωβρίου 1995) την άφιέρωσε στον Φίλιππο Σέρραρντ, «τόν άνθρωπο πού τον μύησε στην ελληνική ποίηση και στο έργο του Παπαδιαμάντη».

Όσο περνάει ο καιρός θά μαθαίνουμε και άλλα για τη σχέση του Φιλίππου με τον Άλέξανδρο.

idem

Τὰ ἀτέλειωτα βάσανα τῆς Φραγκογιαννοῦς

Ὁ φιλεὺσπλαγχνος Παπαδιαμάντης, πού ἤξερε —καὶ δὲν ντρεπόταν νὰ τὸ γράψι (ντρεπόταν! τί λόγος, Θεέ μου!)— ὅτι ἐκείνων πού ἐτελεύτησαν «καὶ ψυχαὶ εὐρίσκονται εἰς τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ», ἄφησε τὴ Χαδοῦλα «μεταξὺ θείας καὶ ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης». Ἄλλὰ ἐκείνην, πού δὲν πρόλαβαν οἱ χωροφύλακες καὶ τὴν πρόφτασε τὸ κύμα, τὴν ἔχουν ξεγλωσσάσει στὸ κυνηγητό, χρόνια τώρα, οἱ φιλολογικοὶ ἐρμηνευτὲς καὶ οἱ σκηνοθέτες τοῦ κινηματογράφου καὶ τῆς τηλεόρασης. Διαβάζω στὴν *Καθημερινή* τῆς 24.1.1995 (στὴ γλῶσσα ΤΙ-ΒΙ-α, πού τὴν ὑπογράφει ὁ «Τηλέμαχος», δηλαδὴ ἡ Πόπη Διαμαντάκου):

«Ἦταν νομίζω ἡ τρίτη ἀπόπειρα μεταφορᾶς στὴν ὀθόνη τῆς *Φόνισσας* αὐτὴ πού πρόβαλε ἡ ΕΤ-1 τὸ παρασμένο Σάββατο. Δὲν εἶναι εὐκόλος ὁ Παπαδιαμάντης, ἔχει ἐσωτερικοὺς ρυθμούς, ὑπαινίσσεται ἔνταση συναισθημάτων, θύελλα τῆς ψυχῆς, καὶ τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἔγινε φανερό στὴν περιγραφικὴ τηλεταινία πού εἶδαμε, σὲ σκηνοθεσία Ἀγγελου Κοβότσου, μὲ τὴν Τούλα Σταθοπούλου στὸν ὁμώνυμο ρόλο. Αἰσθητικὰ ὁμορφες οἱ εἰκόνες ἀπὸ τὸ τοπίο τῆς Σκιάθου, μὲ ἔντονα χρώματα καὶ λαμπερὸ ἑλληνικὸ φῶς σοῦ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση ἑνὸς ἀνοιξιᾶτικου πανηγυριοῦ. Πουθενὰ δὲν ἐνιωθες τὸν ἐσωτερικὸ ἄγριο μονόλογο, τὸ ψυχόδραμα τῆς Φραγκογιαννοῦς. Ἡ δυσκολία τῆς μεταφορᾶς ἑνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου στὴν ὀθόνη δὲν εἶναι μόνον στὴν ἀπόδοση τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ στὸν τρόπο πού οἱ εἰκόνες θὰ ἀντικαταστήσουν αὐτὴ τὴ μυστικὴ σχέση τοῦ ἀναγνώστη μὲ τὸ κείμενο καὶ τὶς λέξεις, χωρὶς νὰ τὴν προδώσουν, δίνοντας ἴσως τὴ δική

τους ἐκδοχὴ, ἀλλὰ τουλάχιστον αἰτιολογώντας τὴν».

Δὲν εἶδα τὴν ταινία καὶ δὲν ξέρω τὴν ἐκδοχὴ τῆς γιὰ τὰ ἔργα καὶ τὶς ἡμέρες τῆς Φραγκογιαννοῦς. Ἡ μᾶλλον ἥπια ἐπίκριση τοῦ «Τηλέμαχου» μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐλπίζω ὅτι ὁ κ. Ἀγγ. Κοβότσος, ὕστερα ἀπὸ τόσους ἄλλους ταχτικούς, δὲν ἀλάλι-ασε μέχρι θανάτου τὴ Χαδοῦλα. Πάντως, καθὼς τὶς προάλλες ξεφύλλιζα πάλι τὸ λεύκωμα τοῦ ζωγράφου Διαμαντῆ Λεπτομέρειες στὴν Κύπρο, ὅπου σχολιάζεται τὸ φερόνυμο ποίημα τοῦ Σεφέρη, συλλογίστηκα, ἀντιστρέφοντας τὸν ποιητὴ, πού ἔβρισκε πῶς παραῆταν βαρεῖα τιμωρία γιὰ τὸν κολασμένο παραυλακιστὴ τῆς Ἀσίνοῦ νὰ ἔχει μπηγμένο ἓνα ἄροτρο στὰ καπούλια του, συλλογίστηκα λοιπὸν πῶς πολὺ μικρὸ βασανιστήριο γιὰ τὴν ἀποστρέφουσα τὰ νήπια» εἶναι οἱ φωτιές πού τὴν καίνε καὶ τὸ φίδι πού τὴν τρώει, ἂν συγκριθεῖ μὲ τὰ ὅσα ἔχουμε σκαρφιστεῖ καὶ θὰ σκαρφιζόμαστε ἀκατάπαυστα γιὰ νὰ μαρτυρεῖουμε τὴ Φραγκογιαννοῦ, ἰθαγενεῖς καὶ ἄλλοδαποί, τογάτοι καὶ μπλουζάτοι.

Ἐκτός... Ἐκτός ἂν ἀλλάξει ὁ καιρὸς, ὅπως δείχνουν κάποια, ἀνεπαίσθητα πρὸς τὸ παρόν, σημάδια, καὶ ριχτοῦν ὅλοι στὴ Γυφτοπούλα, ἀφήνοντας τὴ Φόνισσα ἐκεῖ πού τὴν ἐμπιστεύτηκε ἐλεημόνως ὁ Παπαδιαμάντης. Ἄλλὰ πάλι ἀμφιβάλλω, οἱ κυνηγοὶ εἶναι περισσότεροι ἀπὸ τὰ θηράματα, γιὰ τοῦτο παρακαλῶ πότε πότε νὰ ὑπῆρχε Καθαρτήριο γιὰ τὴ Φραγκογιαννοῦ: καὶ μόνον οἱ διδακτορικὲς διατριβές, πού τῆς μέλλονται ἀκόμη, θὰ ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ παρουσιαστεῖ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε φωνικὸ ρύπο ἐνώπιον τοῦ Κριτοῦ...

Ν. Δ. Τ.

Νίκος Παραλής (1941-1995)

«Ὁ λόγος —και οἱ εἰκόνες τώρα— πάλι γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη.

»Ὄργανώσαμε τὴν ἔκθεση, καθὼς φέτος συμπληρώνονται 140 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση καὶ 80 ἀπὸ τὸ θάνατό του, παρόλο πὺν γνωρίζουμε καλὰ πὺς ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐπετειούς γιὰ νὰ βρισκεται κοντὰ μας.

»Γιὰ μιὰ δεκαετία περίπου, ἀνάμεσα στὰ θέματα πὺν δίνω σὰν δάσκαλος ζωγραφικῆς τῆς Μέσης Δημόσιας Ἐκπαίδευσης, εἶναι καὶ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Συχνὰ, συνάδελφοι ἐκφράζουν καλοπροαίρετα τὴς ἀπορίες τους γιὰ τὴν ἐμμονή μου καὶ τὴς ἀμφιβολίες τους γιὰ τὸ πόσο τὰ παιδιὰ μποροῦν νὰ τὸν "καταλάβουν".

»Ὁμολογῶ πὺς ἀφετηρία εἶναι ἡ δική μου ἀγάπη γιὰ τὸ λόγο του καὶ ἡ ἐπιθυμία μου νὰ μοιρασθῶ μαζί τους αὐτὴν τὴν ἀγάπη. Ξεκινώντας με τὴν παρουσίαση τῶν κειμένων καὶ με μιὰ κατὰ τὸ δυνατὸ ἀνάλυσή τους, προσπαθῶ νὰ τὰ διαβεβαιώσω πὺς τόσο ὁ λόγος ὅσο καὶ αὐτὰ πὺν περιγράφει ὁ Παπαδιαμάντης δὲν εἶναι τελικὰ τόσο μακρινὰ ἀπὸ ἐμᾶς. Ὅσο ὅμως καλοπροαίρετα καὶ νὰ εἶναι τὰ παιδιὰ, αὐτὰ πὺν λέω παραμένουν μιὰ ἰσχνὴ εἰσαγωγή.

»Ἐχουν βέβαια πεισθεῖ ἀπὸ καιρὸ, μέσα ἀπὸ τὴ διδασκαλία καὶ τὴν πορεία τῆς δουλειᾶς τους, πὺς σήμερα δὲ δεχόμαστε μιὰ μόνο εἰκαστικὴ θέαση καὶ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ὅτι ὑπάρχουν πολλὰς ἐκδοχῆς ἀπεικόνισης ἑνὸς θέματος. Αὐτό, παρὰ τὴς ὑπάρχουσες διαφορῆς στὴν "ἐπίδοσή" τους στὸ μάθημα —γιὰ μιὰ σειρά ἀπὸ αἰτίες—, τὰ προσφέρει ἕνα φάσμα ἀπὸ ἀφετηρίες γιὰ προσωπικὴ ἔκφραση.

»Ὅταν ἀρχίσουν νὰ ἐργάζονται με τὸν αὐτὸ τρόπο, κατορθώνουν με τὴν ἡχὴ τοῦ

λόγου, με μνήμες, με χρώματα καὶ σχήματα καὶ μέσα ἀπὸ διαύλους ὄχι πάντοτε εὐδιάκριτους, νὰ προσεγγίσουν τὸν κόσμο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ νὰ γευθοῦν τὸ γλυκόπικρο πυρῆνα του.

»Μᾶς δίνουν τότε τὴ χαρὰ νὰ δοῦμε, μέσα ἀπὸ τὰ ἐργόχειρά τους, γνωστὰ μας διηγήματα, προτείνοντας τὴς δικῆς τους καταθέσεις γιὰ τὸ ἔργο του, ἀρκετῆς ἀπὸ τὴς ὁποῖες εἶναι πρωτογενεῖς, καὶ ἔτσι πολὺ ἐνδιαφέρουσες. Αὐτὸ πιστεύω πὺς ἔχει ἰδιαίτερη σημασία καθὼς ἡ προσέγγιση στὸν κόσμο τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἔγινε ἀπὸ ἄτομα τῆς ἡλικίας μου πὺν, ἐπειδὴ εἴμαστε χρονολογικὰ πὺν κοντὰ του, ὑποτίθεται ὅτι τὸν "καταλαβαίνουμε" περισσότερο, ἀλλὰ ἀπὸ παιδιὰ πὺν τὰ καθημερινὰ τους ἀκούσματα, οἱ παραστάσεις καὶ ὁ λόγος ἐπηρεάζονται, καὶ ὡς ἕνα μεγάλο βαθμὸ καθορίζονται, ἀπὸ τὴν ἀκατάσχετη ἐκπομπὴ τῶν μεσημεριανῶν σήριαλ, τῶν τηλεοπτικῶν διαφημίσεων, τῶν βίντεο κλίπ.

»Στὰ κορίτσια καὶ στὰ ἀγόρια πὺν πέρασαν ὥρες μοναχικῆς πάνω ἀπὸ τὴς ζωγραφιῆς τους, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅσα τὴς ὀλοκλήρωσαν με φαντασία στὰ διαλείμματα, ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνη μου γιὰ τὴς συγκινήσεις πὺν μοῦ δῶσαν καὶ τὴν ἐλπίδα πὺς κάποια μέρα ἢ κάποια νύχτα θὰ κρατήσουν στὰ χέρια τους ἕνα βιβλίο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ θὰ αἰσθανθοῦν χαρὰ, ἀρχίζοντας νὰ διαβάζουν ἐκεῖ πὺν τὸ βιβλίο τυχαῖα ἀνοιξε».

Μὲ τὸ κείμενο αὐτὸ παρουσίασε τὸν Μάιο τοῦ 1991 ὁ Θεσσαλονικιὸς ζωγράφος Νίκος Παραλής τὴν ἔκθεση ζωγραφικῆς τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἡ ἔκθεση εἶχε τὸν τίτλο «Μέσα στὸ ἡμίφως λευκάζει τὸ χαρτί...» (τὰ εἰσαγωγικὰ ἀνήκουν στὸν

τίτλο) και όλα τὰ ἔργα ἦταν ἐμπνευσμένα ἀπὸ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Εἶχε γίνει κάποια προσπάθεια, ἀφοῦ μάλιστα ἦταν χρονιὰ Παπαδιαμάντη, νὰ ἐκδοθεῖ ἕνα λεύκωμα μὲ ὅλα τὰ ἐκθέματα. Δὲν πέτυχε, ἀλλὰ μερικὰ —ἐγχρωμη ἐκτύπωση— διασώθηκαν στὸ ὠραῖο δωδεκασέλιδο, τὸν οἶονεῖ κατάλογο τῆς ἐκθεσης. Διπλάσια περίπου — ἀσπρόμαυρη ἐκτύπωση — στέγασε τὸ περιοδικὸ *Τὸ Παραμυθιό* (τεύχος 10, Φθινόπωρο 1991), ἀφιερωμένο στὸν Παπαδιαμάντη.

Ξαναδιαβάζοντας τὸ κείμενο τοῦ Νίκου Παραλῆ, ποῦ δὲν εἶχα τὴ χαρὰ νὰ γνωρίσω ἀπὸ κοντὰ, διαπιστώνω καὶ πάλι ὅτι ἡ ἀγάπη κάνει θαύματα. Ἄν ὑπῆρχε τρόπος, θὰ τὸ ἔδινά σέ ὅλους ἐκείνους ποῦ ἀφήνουν ἀνενεργὰ γιὰ τίς τάξεις τους τὰ παπαδιαμαντικά κείμενα, γιὰτὶ φοβούνται ὅτι τὰ παιδιά δὲν μποροῦν νὰ τὰ προσλάβουν. Μαζί, ἂν μποροῦσα, θὰ ἔστειλα καὶ τὰ ἔργα τῶν μαθητῶν τοῦ Νίκου Παραλῆ.

N. Δ. Τ.

Νίκος Πολίτης (1918-1995)

Ὁ Νίκος Πολίτης, ἐγγονός τοῦ Νικολάου καὶ γιὸς τοῦ Φώτου Πολίτη, ποιητής, διηγηματογράφος, μυθιστοριογράφος καὶ χρονογράφος, ἐκλείσει τὸν κύκλο τῆς ἀγάπης τῶν Πολίτηδων γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη.

«... μὲ τὴν ἀναπνοὴ τῆς χαραυγῆς σὲ ἀκρογιάλια ρόδινα

τὴ γελαστὴ φωνὴ σου

ποῦ ἐλευθερώνεται ἐπὶ πτερύγων εὐγενῶν ἀνέμων· ποῦ χαίρει ἐπὶ πτίλων πραεῖας αὔρας· ἐντροπαλιζομένη ἔπειτα μεταξὺ τῶν ἔρεικῶν καὶ σχοίνων ὅπου δειλὰ ἀνθύλλια ποικίλλουν τὸν πράσινον τῆς γῆς τάπητα» (*Ἄδεια ὀφθαλμοφορίας*, σ. 109).

Ὁ Ἀλέξανδρος στὴν ἀποδῶ θάλασσα, «δεξιὰ μου τὸ Αἰγαῖο· ἡ Ἄντρος ἡ Σκιάθος ἡ Πάτμος», «ὅτι γιὰ τὴ δική μου χάρη ἡ Ἄντρος ἡ Σκιάθος καὶ ἡ Πάτμος ἡ ἱερὴ θὰ γίνουν τὰ ναυαγισσοτικά μου» (13, 17). Στὴν ἀποκεί ὁ Ὀμηρος, ὁ Σολωμός καὶ ὁ Κάβουρ.

Τὸ 1991 πῆρα τὸ θάρρος νὰ τὸν παρακαλέσω νὰ γράψῃ ἕνα χρονογράφημα στὸ *Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, ἐκείνης τῆς σεπτεμβριότητικῆς Κυριακῆς, 22 τοῦ μηνός, ποῦ θὰ

ἦταν ἡ μεσαία μέρα τοῦ Συνεδρίου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη στὴ Σκιάθος. Εὐγενικός πάντοτε, δὲ μοῦ χάλασε τὸ χατίρι. Τὸ διάβασα τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς, ὅταν εἶχαμε πιά γυρίσει, πολὺ ταλαιπωρημένοι οἱ ἀβροδίατοι ἀπὸ τὴν ἐλάχιστη ὀδοιπορία, καὶ ξαναβρῆκα ἀντιλαμπές ἀπὸ τὴν Ἄδεια ὀφθαλμοφορίας: «ὦ τοῦ θεάματος! Χλωρά, μοσχοβολοῦντα νησιά τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἡ Σκιάθος, ἡ Πάτμος, ἡ Χίος, ἔπλεον εἰς τὸ μέλι τῆς χαραυγῆς καὶ εἰς τῆς πρωινῆς γαλήνης τὸ γάλα [...] ὦ τὰ ρόδινα ἀκρογιάλια καὶ οἱ ἀπορρώγες βράχοι, ἀπὸ ὅπου αἱ νεόνυμφοι σεῖουσι τὰς μανδήλας των κατευόδων τοὺς ἀποπλέοντας κατὰ ζόφον ἡσέροντα καὶ ὑγρὰ κέλευθα συζύγους των...»

Τὸ κείμενο —μὲ τὸν τίτλο «Κατόπτεισις ἐξ οὐρανοῦ»— δὲν ἦταν τὸ πρῶτο ποῦ ἔγραψε ὁ Νίκος Πολίτης εἰς ὕφος παπαδιαμαντέιο. Νωρίτερα εἶχε δημοσιευθεῖ στὴν *Καθημερινή* (6-7.1.1990) τὸ «Στὴν Παναγίτσα τοῦ Γρίκου», καὶ ἀκόμη παλαιότερα δύο ἄλλα χρονογραφημάτα του στὴν ἴδια ἐφημερίδα περιεῖχαν παραγράφους ποῦ ἀνακαλοῦσαν στὴ μνήμη τῆς γραφῆς τοῦ Παπαδιαμάντη. Παραθέτω μικρὰ δείγματα:

«Ἡλιος ἑαρινός, καταδυόμενος ὅπισθεν κρημνώδους λοφίσκου, ἐφ' οὗ τὰ ἔρειπια ναυθρίου τοῦ προφήτου Ἡλία, μεγάλη ἡ χάρις του, ἔριπτε τὰς ἀκτίνες του ἐπὶ τῆς πτωχικῆς πολίχνης, ὡς ἀρχῶν ἀποκρύπτων διὰ τῆς πορφύρας του προσπεσοῦσαν ἐπαίτιδα. Ἐνιαχοῦ καπνός ἀναθρώσκων προέδιδεν δεῖπνον παρασκευαζόμενον εἰς "τσικάλι", δεῖγμα εὐμαρείας, καθ' ὅσον ἡ γενικὴ τῶν κατοίκων ἔνδεια οὐδὲν πέραν τῆς ξηροφαγίας ἐπέτρεπεν» («Καὶ στὴν κορφή κανέλα», 4.4.1981).

«Ἐπὶ τῆς νήσου, ἀντιθέτως, οὐδεὶς ρύεται τῶν βασάνων καὶ βάσανος βάσανον ἐπικαλεῖται. Ἀπὸ πρωῒας μέχρι νυκτός καὶ τανάπαλιν ἀσίγαστος ἡ μαγία πρὸς πλουτισμὸν, πρὸς ἡδονισμὸν, πρὸς πανηγυρισμὸν καὶ ἀφροδισιασμὸν καθὼς καὶ ἀκόρεστος ἡ ἀπληστία εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν φαῦλον τρυφήν καὶ τὴν κοῦφον ὑλοζωίαν» («Ἑλλάδος περιήγησις, γ' Τὰ Κυκλαδικά», 18.6.1983).

Τὸ τελευταῖο του, ὅσο γνωρίζω, κείμενο γιὰ τὸν ἀγαπητὸ του διηγηματογράφου ἦταν τὸ «Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ κύριου Ἀλέξανδρου» στὸ πασχαλινὸ φύλλο τοῦ *Βήματος τῆς Κυριακῆς* τοῦ 1993 (18 Ἀπριλίου). Θὰ τὸ διαβάσει ὁ ἀναγνώστης στὶς Ἀντιγραφές αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ τεύχους. Σημειῶνω ὅτι καὶ τὸ Πάσχα τοῦ 1991 εἶχε ὑπενθυμίσει στοὺς ἀναγνώστες τῆς ἰδίας ἐφημερίδας τὸν πρωτοκορυφαῖο Λαμπριάτικὸ ψάλλτη μας μετὰ τὴν παιγνιώδη «Πρώρον Ἀνάστασιν» (7 Ἀπριλίου), γραμμμένη καὶ αὐτῇ μετὰ τὸ ὄψος ἐκείνου, ἀγκαλιὰ καὶ ὄχι ἐντελῶς σύμφωνη μετὰ τὸ πνεῦμα του.

Ὁ Νίκος Πολίτης ἦταν στενὸς φίλος τοῦ Καραγάτση, ἀνθρώπου ποῦ ἐπίσης θαύμαζε καὶ ἀγαποῦσε τὸν Παπαδιαμάντη. Ὅταν ζοῦσε ὁ Καραγάτσης, ἔρχονταν κατὰ καιροὺς στὴ Χαλκίδα καὶ τιμοῦσαν τὰ παραλιακά της οὐζερί. Οὐδὲλλως δ' ἀμφιβάλλω ὅτι μεταξύ ὀκταποδίου ψητοῦ εἰς τὰ κάρβουνα καὶ οὔζου θὰ ἐνθυμοῦντο ἐκεῖνον, ὅστις συνήθως ἐξηροφάγει κατὰ τὴν δυστυχῆ μαθητεῖαν του εἰς τὸ Γυμνάσιον Χαλκίδος καί, ἐνωρίτερον, εἶχε προδοθῆ ἀπὸ τὸν παιδικὸν του φίλον Χριστοδουλήν, τὸν παύσαντα ὀριστικῶς νὰ τοῦ δίδῃ φιλάδελφον μεριδιὸν ἀπὸ τὰ καβούρια καὶ τὰ χταπόδια τὰ ὁποῖα ἠλίευσεν, διότι τὰ ἔδιδε πλεονεῖς εἰς τὸν Νίκου, τὸν ἀδελφὸν τῆς λεπτοφυοῦς καὶ μετὰ χνοῶδη πάλλευκον χρῶτα Πολύμνιας.

Παρασύρομαι καὶ πάλι, ἀλλὰ ὄχι ἀδικαιολόγητα, ἀφοῦ καὶ ὁ Καραγάτσης ἔγραψε τὸ «Ἐωθινὸν εἰς τὴν Σκιάθον», μετὰ παπαδιαμαντικὸ καὶ ἐκεῖνος ὄψος, πολλὰς δεκαετίες νωρίτερα ἀπὸ τὸν Νίκο Πολίτη. Καὶ χαίρομαι ποῦ οἱ δύο φίλοι βρέθηκαν μαζί στὰ ἀνθολόγια *Μετὰ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη* («Κέδρος», 1991) καὶ *Χρυσὸς καὶ χρυσομελιγγᾶτος* («Ἀρμός», 1996). Ἀπομένει τώρα νὰ βρεθεῖ τρόπος, ὥστε τὰ παπαδιαμαντικὰ τοῦ Φώτου, τοῦ Λίνου καὶ τοῦ Νίκου Πολίτη —μακάρι καὶ τὰ δύο ἀνέκδοτα ὡς τώρα γράμματα ἢ σημειώματα τοῦ Παπαδιαμάντη πρὸς τὸν Νικόλαο Πολίτη— νὰ συναχθοῦν σὲ ἓνα τεῦχος.

N. Δ. T.

Ένα χειρόγραφο του Μωραϊτίδη

Ὁ κύριος Γεώργιος Βακαλόπουλος, πατέρας του προικισμένου σκηνοθέτη και πεζογράφου Χρήστου Βακαλόπουλου, πού ἐξῆλθε νωρίς, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, τῆς συγγενείας αὐτοῦ, εἶχε τὴ γενναϊόδωρη καλοσύνη νὰ μοῦ χαρίσει ἕνα αὐτόγραφο τοῦ Μωραϊτίδη 64 σελίδων πού φέρει τὸν τίτλο «Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας Λόγος Περί νηστείας». Τὸ χειρόγραφο ἔχει χρονολογία Φεβρουάριος 1895 καὶ τὴν ἔνδειξε «Μετηνέχθη εἰς τὴν ἀπλουστέραν γλώσσαν πρὸς ψυχικὴν ὠφέλειαν», πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς

πατερικὲς μεταφράσεις πού φιλοτέχνησε ὁ Μωραϊτίδης.

Περιορίζομαι τώρα σ' αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα. Ἐλπίζω ὅτι σύντομα θὰ ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ περιγράψω πλήρως. Ἄλλὰ σήμερα, Παρασκευή τῆς Ε' Ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν, καθὼς διαβάζω αὐτά: «Ὁ δὲ Δανιήλ, ὁ ἀνὴρ τῶν ἐπιθυμιῶν, ὁ ὁποῖος τρεῖς ἑβδομάδας δὲν ἔφαγεν ἄρτον καὶ δὲν ἔπιεν ὕδωρ, ἐδίδαξε καὶ τοὺς λέοντας νὰ νηστεύσιν, ἀφοῦ κατέβη μέσα εἰς τὸν λάκκον», ἀπελπίζομαι πού μόλις καὶ μετὰ βίας —καὶ μετὰ τὸ μυαλὸ κολλημένο ἐκεῖ— ἀπέχω ἀπὸ τὸ λάδι.

N. Δ. T.

Γ. Π. Σαββίδης (1929-1995)

Πρὶν ἀπὸ τριάντα χρόνια, ὅταν ὁ Γ. Π. Σαββίδης ἦταν 37 χρονῶ, δημοσίευσε στὶς Ἐποχές μιὰ βιβλιοκρισία τῆς Γ' ἔκδοσης τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ. Ἡ κρίση τοῦ Γ. Π. Σαββίδη ἦταν, φυσικά, εὐνοϊκὴ. Ἐν-τούτοις στὴν ὑπ. ἀριθμ. 7 σημείωση διαβά-ζει κανεὶς καὶ τὰ ἐξῆς: «[...] Πέρα ἀπὸ τὶς πιὸ εὐδιάκριτες συμβολὲς τοῦ κριτικοῦ Δημαρᾶ σὲ θέματα ἰδίως τῆς νεώτερης ποίησής μας (Παλαμᾶς, Καβάφης, Σεφέρης, "Δοκίμιο γιὰ τὴν ποίηση"), πιστεύω πὼς μόνο μιὰ ἰσχυρὴ κριτικὴ προσωπικότητα θὰ τολμοῦσε νὰ ἐμμένει σὲ ὀρισμένα "τυπλὰ σημεῖα" τῆς λογοτεχνικῆς τῆς ὄρασης: λ.γ. ὁ Παλαμᾶς στὸν Καβάφη, ὁ

Ἀποστολάκης στὸν Κάλβο, ὁ κ. Δημαρᾶς στὸν Παπαδιαμάντη» (τεῦχ. 40, Αὐγου-στος 1966, σσ. 168-169).

Ἐπάρχει, βέβαια, ἐδῶ ἕνας θεληματικὸς μετριασμός τῆς τυφλότητος¹ —δὲν ξέρω ἂν ἀργότερα ὁ Λορεντζάτος, μιλώντας γιὰ «ψυχικὴ νύχτα», ἤθελε νὰ χαλάσει αὐτὴ τὴ βιασμένη ἰσορροπία τῆς ζυγαριᾶς· δὲν μοῦ φαίνεται πιθανό— ἀλλά, ἔστω καὶ κάπως περίπλοκα, ἡ ἀγάπη τοῦ Γ. Π. Σαββίδη γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη δηλώνεται.

Τοῦ χρωστῶ χάρη γιὰ τὴ φιλία του καὶ τὴ βοήθειά του στὴν ἔκδοση τοῦ Παπαδια-μάντη. Ἦταν ἀπὸ ἐκείνους πού με ἐγκαρ-δίωσαν καὶ δὲν τὸ ξεχνῶ. Θυμᾶμαι τώρα ὅτι σ' ἐκείνον ὀφείλω τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ

¹ Ἡ τυφλότητα πάντως τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸν Καβάφη καὶ τοῦ Ἀποστολάκη γιὰ τὸν Κάλβο μοῦ φαίνεται ἐντελῶς διαφορετικῆς αἰτίας. Δὲ μ' ἐνδιαφέρει νὰ τὸ ἀποδείξω, ἀπλῶς ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς κάποτε θεωροῦσε σημαντικὸ συγγραφέα τὸν Παπαδιαμάντη. Ἡ γνώμη του ἄλλαξε ὅχι διότι μετέβαλε αἰσθητικὰ κριτήρια, ἀλλὰ ἐπειδὴ, κατὰ τὴν ὁμολογία του, βρῆκε ἐν τῷ μεταξύ ἄλλους ἰδεολογικοὺς δασκάλους.

«Σκώτου αιδουῦ» καὶ τοῦ στίχου ποῦ ἀναφέρει ὁ Παπαδιαμάντης στὴ «Φαρμακολύττρια». Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς, ὅταν εἶδε στὸν Ἐκρηβόλο ἕνα δείγμα τῆς κριτικῆς ἐκδοσης, μοῦ τηλεφώνησε νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. Ἀνακάλυψε μόλις ἔλαβε τὸν πρῶτο τόμο.

Ὁ Γ. Π. Σαββίδης δὲν ἀφιέρωσε, ὅσο ξέρω, ἕνα ὀλόκληρο κείμενο στὸν Παπαδιαμάντη — μὲ τὴν ἐξαιρέση τῆς πικρῆ-τοικῆς ἐπιφυλλίδας («Τὸ φέσι τοῦ Ἑλιβάνιστου»)» (*Τὰ Νέα*, 7.5.1990). Ἀξίζει ὅμως νὰ μνημονευθεῖ ἐδῶ ἕνα τμῆμα ἀπὸ τῆ συνέντευξή του στὸν Μιχάλη Λιανό (1989):

«Μ.Λ.: Γιὰ νὰ ἐξαντλήσω τὴν ἐρώτηση: λέγοντας σύνδρομο Κάφκα ἐννοῶ κυρίως, κατ' ἀντιστοιχία πρὸς τὴν ρήση τοῦ Γιώργου Χειμωνᾶ: "Ὁ κόσμος νὰ γίνεῖ εἰκόνα", ἡ πραγματικότητα νὰ γίνεῖ λογοτεχνία. Εἶναι ἐντύπωσή σας ὅτι στίς περιπτώσεις Καβάφη καὶ Παλαμᾶ παρουσιάζεται κάτι τέτοιο;

»Γ.Π.Σ.: [...] Στὴν πεζογραφία, ἀσφαλῶς προηγείται ὁ Παπαδιαμάντης, στὸ πλαίσιο ποῦ διάλεξε, μολοντί τὸ ἔργο του δὲν περιορίζεται στίς νοσταλγίες τῆς Σικιάθου, ἀλλὰ ὑπάρχει κι ἕνα σημαντικὸ μέρος τῆς πεζογραφίας του ποῦ ἔχει κέντρο τὴν Ἀθήνα» (βλ. τώρα Γ. Π. Σαββίδης, *Τράπεζα Πνευματικῆ*, Ἀθήνα 1994, σ. 252).

Γνωστά πράγματα, ἀλλὰ δὲν εἶναι χωρὶς σημασία, ὅταν λέγονται ἀπὸ ἕναν πιστὸ μαθητὴ τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ. Καὶ ὁμολογῶ πῶς πολὺ θὰ ἤθελα νὰ ξέρω πόσο πρόλαβε νὰ προχωρήσει στὴ νέα ἀνάγνωση τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως εἶχε τάξει σὲ μιά του ἐπιφυλλίδα ποῦ, δυστυχῶς, δὲ βρισκῶ στὰ χαρτιά μου, καὶ ποῦ πρέπει νὰ δημοσιεύτηκε κοντὰ κοντὰ μὲ τὸ θυμωμένο «Φέσι τοῦ Ἑλιβάνιστου»». Πόσο πρόλαβε καὶ τί σημείωσε.

N. Δ. T.

Ὁδυσσεὺς Ἐλύτης (1911-1996)

Εἶχα παρακαλέσει ἐπίμονα καλὸ φίλο νὰ γράψει γιὰ τὰ Παπαδιαμαντικά Τετράδια τὸν «Παπαδιαμάντη τοῦ Ἐλύτη». Τὸ εἶχε, ἔστω καὶ μὲ ἐνδοιασμούς, μισοῦποσχεθεῖ, ἀλλὰ ἀργότερα, ὅταν δημοσιεύτηκε σὲ ἄλλο περιοδικὸ παρόμοια μελέτη, ὑπαναχώρησε. Λυπᾶμαι ποῦ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ τὸ κάμω ἐγὼ κεφαλαιωδῶς σὲ τοῦτο τὸ σημείωμα. Οὔτε καλὴ μνήμη ἔχω οὔτε τὸ ἔργο τοῦ Ἐλύτη γνωρίζω καλὰ. Φυσικὰ εἶναι πασίγνωστοι οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ Ἄξιον ἐστίν, ὅπου, εἰς πείσμα μιᾶς μερίδας τῆς κριτικῆς, ποῦ ἐκπροσωπεῖται πιά ἀποκλειστικὰ ἀπὸ πανεπιστημιακοὺς καθηγητὲς ἀλλὰ κανένα ποιητὴ, ὁ Ἐλύτης ἀποφαίνεται νουθετητικὰ καὶ παραμυθητικὰ ὅτι μπορούμε ἀφοβα στίς δυσκόλες

ῶρες ν' ἀκουμπᾶμε στὴν ἀψευδὴ γλώσσα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη. Πασίγνωστα, λοιπόν, πράγματα, ἀλλὰ καλὸ θὰ ἦταν νὰ θυμόμαστε ποῦ καὶ ποῦ ὅτι αὐτοὶ οἱ στίχοι εἶχαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θαυμασμό, ἀκόμη ἕνα κίνητρο: τὸ θυμὸ.

Τὰ ἴδια κίνητρα — μὲ πρωτεῦον πάντα τὸ θαυμασμό — ὀδήγησαν τὸν Ἐλύτη καὶ στὸ γράψιμο τῆς *Μαγείας τοῦ Παπαδιαμάντη*. Ἡ πρώτη λέξη τοῦ τίτλου δὲν ἦταν καθόλου τυχαία. «Ἄμα διαβάσει κανεὶς ἕνα διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη θέλγεται καὶ ἀπὸ τὸ ὑλικὸ καὶ ἀπὸ τὸ παρουσιασμα: ἄμα διαβάσει δύο, ἡ ἐντύπωση ἐλαττώνεται: ἄμα διαβάσει κανεὶς πολλὰ, ἡ ἀγαθὴ ἐντύπωση σβῆνει [...]». Αὐτὰ ἀποκόμιζε ὁ γραμματολόγος ἀπὸ

τὴν ἀνάγνωση τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ Ἑλύτης ἀρέθθηκε νὰ δεχτῆ ὅ,τι δέχονταν καὶ δέχονται πάντοτε οἱ ἀναγνώστες τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅχι τὸ κατὰ συγκράταβασιν θέλητρο τοῦ πρώτου διηγήματος ποὺ ὕστερα γίνεται στάχτη, ἀλλὰ τὴ μαγεῖα του. Τὴ λέξι, βέβαια, ὡς προσδιορισμὸ τῆς διηγηματογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲν τὴν εἶπε πρώτος ὁ Ἑλύτης. Ἦταν κοινόλεκτη καὶ κοινὴ συνείδηση, ποὺ ὁ Ἑλύτης ἤρθε νὰ σφραγίσει ἀμετάκλητα. Γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ ἡ ποίηση πατοῦσε χαρούμενη τὴ μίζερη σχολαστικότητα.

Δὲν ἔχω νὰ προσθέσω παρὰ ἐτοῦτο: Στὸν παπαδιαμαντοκέντρωνα τοῦ Μικροῦ Ναυτίλου ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸ στίχο

Ὡς ἐν οὐρανίῳ ἔαρι ραντισμούς

ὁ Ἑλύτης εἶχε γράψει ἀρχικὰ ἀγρολογοῦντας καὶ σκιρτικοί. Ὁ Βασίλης Διοσκουρίδης, δεινὸς ἐπιμελητῆς βιβλίων,

τοῦ ὑπέδειξε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε γράψει ἀγρολογοῦντας καὶ σκιρτητικοί. Ὁ Ἑλύτης ἀντιστάθηκε, ἀλλὰ ὁ Διοσκουρίδης ὑπερασπίστηκε πεισματικὰ τὰ δίκαια τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ κέρδισε τὴ μάχη.

Καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ Μικρὸ Ναυτίλο:

ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

τῆς γηραιῆς δρυός, ὅπου μὲ τὰ κυμβαλίζοντα πέταλα τῶν φυλλομανούντων κλώνων τῆς διηγείτο τὰς ἀναμνήσεις τῶν αἰώνων

Τότε, διὰ τοῦ ἀνοικτοῦ παραθύρου εἶδα ἐν ἄστρον νὰ λάμπη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς μικρᾶς οἰκίας.

Πρόκειται, φυσικὰ, γιὰ ἀπλὴ σύμπτωση, ἀλλὰ τὴν σημειώνω: ὁ Ἑλύτης γενήθηκε τὴ χρονιά ποὺ ἔπεσε ἡ γηραιὰ καὶ βασιλικὴ δρῦς.

N. Δ. T.

Ἑλ. Μάινας († 29.11.1996)

Δὲν θυμοῦμαι τώρα κανένα κείμενο τοῦ φίλου μου Λευτέρη γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν ὁποῖο πάντως ἀγαποῦσε θερμά. Ξαναδιαβάζοντας ὅμως, τὸ βράδυ τῆς μέρας ποὺ τὸν κηδέψαμε, ὅλο τὸν Ἑρημίτη, τὴ μοναδικὴ ποιητικὴ συλλογὴ του, ἀνακάλυψα ἐκπληκτὸς ὅτι μοῦ εἶχαν διαφύγει κατὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωση δύο κατεξοχὴν παπαδιαμαντικὰ ποιήματα, «Τὸ λίκνο» καὶ «Τὸ ἔντομο». Τὸ πρώτο:

*Τώρα ποὺ ἐνύκτωσε τὸ φῶς μου
κι ἔδωσε ὁ ἥλιος μέσα στὴν καρδιά μου,
θὰ 'ταν πολὺ ἂν Σοῦ ζητοῦσα, Παναγία,
στὸ λίκνο μου νὰ μ' ἀποθέσεις ἀπαλά;*

*Θέλω στὸ στήθος μου τὰ χέρια νὰ σταυρώσεις
καὶ γιὰ νὰ ῥθει γλυκὸς ὁ ὕπνος νὰ μὲ πάρει,*

*ἤρεμα, δίχως νὰ μὲ σκιάξει ὁ ἐρχομὸς του,
νὰ μὲ κοιμήσεις ὡσὰν μητέρα τὸ παιδί.*

*Θέλω ἂν τὸ θελήσει ὁ Υἱός Σου καὶ Θεός μου,
τίς ὁμορφίες τοῦ κόσμου, ποὺ ἀρνήθηκα νὰ ζήσω,
νὰ τίς χαρῶ μὲς στὸ μεγάλο τ' ὄνειρό μου,
προτοῦ στῆ δυνατὴ φωνὴ Του νὰ ξυπνήσω.*

Ἀπὸ τίς Παναγιές τῆς Σκιαθου εἶχε κρεμαστεῖ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης, ὅταν ἄρχισε νὰ νυκτάνει καὶ τὸ δικό του φῶς, ὅπως μαρτυροῦν τὰ θεομητορικὰ του ποιήματα. Περιττεύει νὰ ὑπογραμμίσω τίς οὐσιαστικὲς συγγένειες καὶ τὴν κοινὴ ἔνταση τῆς παράκλησης. Ὑπενθυμίζω μόνον τὸ τέλος τοῦ ποιήματος «Στὴν Παναγι-

τοσα στο Πυργί), και αντίγραφο άμέσως
τό δεύτερο ποίημα του Λευτέρη:

*Έντομο χαμερπές ή κατσαρίδα
ένεφανίσθη δίπλα στο καντήλι
τή φλόγα περιβαλλομένη άλω
και τάραξε τήν προσευχή του Έρμο-
γένους.*

*Άπό τό φρέαρ άνεδύθη τής αΐλης
ή τής καρδιάς τ' άβυσσαλέα βάθη
ή είδεχθής τής άμαρτίας σκέψη
κηλίδα του φωτός και τής ζωής του;*

*Όπου κι αν φέρει τής ψυχής τό βλέμμα
παντού τήν κατσαρίδα θ' άντικρίσει
και στών εικώνων τίς σεπτές μορφές
τ' άρθρώδη πόδια, τήν κεραία της κου-
νάει.*

*Κι όταν τά μάτια κλείνει νά τήν διώξει
τά πρώην φωτεινά όράματά του
στάμπα του σκότους πλέον τά σφραγίζει
κι ή άλως φωσφορίζει άδυσωπήτως.*

*Έντρομος άπομένει ό Έρμογένης.
Στήν Παναγία δέν τολμά νά δεηθεϊ,
φοβάται, δέν θ' άντέξει και θά τρελαθεϊ,
αν δεϊ πώς στ' ώμοφορί της άπάνω
σακχαλώνει.*

«Άλλ' όμως τό λευκόν εκείνο πρᾶγμα
έσυρεν επάνω του, ή έσύρετο υπ' αυτού
μέγα μαυράδιον, μελανώτερον και από τήν
πίσσαν, μελανώτερον και από τό σκότος,
έξεληθόν από τό σκότος τό έσώτερον τής
συνειδήσεως και προωρισμένον νά υπάγη
τό ταχύτερον νά βυθισθῆ είς τό σκότος τό
έξώτερον, τής γεένης. Βαθειαν, άπερί-
γραπτον κηλίδα, μέγα και άμέτρητον μαύρι-
σμα επί του άγνού, του χιονολευκού,
είχε προσκολληθῆ τό καταμέλανον. Τό
δραμα ήτο διπλοϋν. Έπάνω είς τό άνθος
του άγρού, τό λευκόν κρίνον τών κοιλά-
δων, είχε κολλήσει ή άπεχθής κάμψη»
(«Άμαρτίας φάντασμα»).

Η κάμψη του Παπαδιαμάντη και ή
κατσαρίδα του Λευτέρη. Μελέτησαν και
οί δύο —καθένας με τόν τρόπο και τή
δύναμή του— τους ζοφερούς δρόμους πού
παίρνει ή ψυχή του ανθρώπου. Άλλά γνώ-
ριζαν και οί δύο ότι τό κράτος δέν έχει
δοθει τελικά στο σκότος. «Φώς γάρ και
πρό ποδών ύψιδρομον σέλας, Χριστέ»,
έμινύριζε ό Παπαδιαμάντης τόν θεσπέσιο
Υμνογράφο. Στις παρυφές του ύψιδρόμου
φωτός αναπαύονται και οί δύο τώρα περι-
μένοντας τή σάλπιγγα τήν ύστερη.

N. Δ. T.

Βασίλειος Δ. Φόρης (1925-1996) Μαρία Βερτσώνη-Κοκόλη

Ποτέ δέν ένοχλήθηκε από τά συχνά
μου έρωτήματα, σχετικά πολλές φορές με
τόν Παπαδιαμάντη. Δυστυχώς, δε θυμά-
μαι λεπτομέρειες ούτε είναι εύκολο νά
αναδιψήσω τώρα τήν άλληλογραφία μας.
Πάντως ήταν ό πρώτος πού είδε στο
γλωσσάρι του 1. τόμου τών Άπάντων
Παπαδιαμάντη τό θηριώδες σφάλμα (μη
εισενέγκΕΙς). Κατά περίεργη σύμπτωση,
πολλά χρόνια άργότερα, όταν έλαβα από

μέρους του ένα κιβώτιο με φωτοαντίγρα-
φο τών *Διδύμων του ουρανού* τής Σάρας
Γράντ (μετάφρ. Παπαδιαμάντη), είδα με
εϋθυμη έκπληξη ότι τό μάτι του, καθώς
έκαμνε τών έλεγχο τών σελίδων, είχε πιά-
σει ένα λάθος του στοιχειοθέτη —δέν
μπορούσε, φυσικά, νά είναι του Παπα-
διαμάντη— πάλι στην Κυριακή προσευχή.
Είχε τυπωθεϊ «γεNNηθῆτω τό θέλημά
Σου», και ό Φόρης είχε έπισημάνει τό

έσφαλμένο διπλό νι με ένα θαυμαστικό στο περιθώριο και δίπλα το άρχικό του έπωνύμου του.

Μετά τὸ θάνατό του ξμαθα με άνώφελες τύψεις ότι τόν είχα ύποβάλει σέ δοκιμασία με τήν παράκλησή μου νά μου έξασφαλίσει φωτοαντίγραφο αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ, πρὸς τὸ παρόν, άντιτύπου, ποῦ ὑπάρχει στή Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης. Οί προηγούμενες προσπάθειες δέν είχαν τελεσφορήσει. Μοῦ εἶπε στό τηλέφωνο: «Θά βάλω τόν Δήμαρχο νά δώσει σχετική έντολή». Δέ χρειάστηκε. Φωτοτύπησε τίς έννιάκισιες τόσες σελίδες τὸ άντίτυπο εἶναι κολοβό—, τακτοποίησε τὼς περδεδεμένους αριθμούς τῶν σελίδων πράγμα ὄχι ασυνήθιστο στίς έκδόσεις Γαβριηλίδη, διεπίστωσε ὅτι ἔλειπε ένα τυπογραφικό φύλλο, καί μοῦ κατάστρωσε έναν πίνακα ποῦ ἔδειχνε ποιὰ εἶναι ἡ ἀληθινή σελιδαρίθμηση. Ἦταν ἤδη σοβαρά ἄρρωστος, ἀλλά δέν ἤξερα τίποτε. Ὅταν πιά εἶχε έκδημήσει, ἡ κυρία Φόρη μοῦ ἀποκάλυψε ὅτι, παρ' ὄλο ποῦ ἔνωθε έξαντλημένος, μόλις ἔλαβε τήν ἐπιστολή μου εἶπε: «Γιά τόν Νίκο θά τὸ κάμω!». Ἔτσι, καί ἄς ἤξερε ὅτι δέν ἤμουν πιά δημοτικιστής.

Ἐλπίζω ὅτι κάποτε, ὅταν βρεθοῦν καί τὰ ἔλλειποντα μέρη, θά ἐπανεκδοθεῖ καί αὐτή ἡ μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη, Ὅά εἶναι ἀφειρωμένη στή μνήμη του.

Λίγες μέρες ἐνωρίτερα εἶχε έκδημήσει ἡ συνεργάτισσά του στό Ἴνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, ἡ γλυκύτατη καί εὐγενικότατη Μαρία Βερτσῶνη-Κοκόλη. Τήν εἶχα δεῖ γιά πρώτη φορά στή Σκιάθο, στό Συνέδριο γιά τόν Παπαδιαμάντη (1991), καί γιά δεύτερη καί τελευταία στήν κηδεία καί τήν ταφή τοῦ Πεντζίκη στήν Ὀρμύλια. Ὑστερα ἀπό τὸ Συνέδριο μοῦ ἔστειλε σημασιολογικές πληροφορίες γιά τὸ μωραϊτιδικὸ «μισιργούδι» καί στίς 14.4.1993 μοῦ ἀνακοίνωσε ένα ἐνδιαφέρον εὐρημά της: στό βιβλίο τοῦ γνωστοῦ μαχητικοῦ δημοτικιστῆ Χρ. Χρηστίδη *Χρόνια Κατοχῆς* (1971) εἶχε ἀνακαλύψει μιὰ μνεῖα καί μιὰ σημείωση γιά τὸ Σωματεῖο «Παπαδιαμάντης», ποῦ εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπό τὸ ζεῦγος Μερλιέ. Ἐλπίζω ὅτι θά γράψω σχετικά στό ἐπόμενο τεῦχος τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων*. Εἰς μνήμη της.

N. Δ. T.

Ἐκδοτικά τοῦ Παπαδιαμάντη καί τοῦ Μωραϊτίδη

Ἄναγκαῖο εἶναι νά διευκρινιστεῖ ὅτι στή σειρά τῶν σημειωμάτων αὐτῶν, ποῦ τιτλοφοροῦνται «Ἐκδοτικά τοῦ Παπαδιαμάντη καί τοῦ Μωραϊτίδη», γίνεται λόγος γιά έκδόσεις ποῦ ἔχουν σχέση με τόν ἐπιμελητῆ τοῦ περιοδικοῦ ἢ τόν ἐκδότη του. Ἄλλες έκδόσεις γιά τὼς δύο Ἄλέξανδρους ὅσες στέλνονται στόν ἐπιμελητῆ ἀναγράφονται στή στήλη «Ἐντυπα ποῦ

ἐλάβαμε» ἢ κρίνονται στίς σελίδες τῶν Βιβλιοκρισιῶν.

Στό διάστημα, λοιπόν, ποῦ μεσολάβησε ἀπό τήν έκδοση τοῦ 3. τεύχους τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων* ὡς σήμερα, ἐκδόθηκαν στή σειρά τῆς Νεφέλης «Οἱ νεώτεροι γιά τόν Παπαδιαμάντη» τὰ κείμενα τοῦ Χριστόφορου Μηλιῶνη Κεῖνος ὁ Σουραυλῆς, ὡς 4. βιβλίο τῆς σειράς (τὸ 5.

τοῦ Λουκᾶ Κούσουλα εἶχε προηγηθεῖ), καὶ τοῦ Δημ. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Πελοπόννησος ὁ παράφρων τυράννος». Ἀρχαιολογικά στον Παπαδιαμάντη, ὡς β. βιβλίο. Ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Ἀρμός» ἐκδόθηκαν: Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, *Διηγήματα τῶν Χριστουγέννων*, μὲ πρόλογο τοῦ ὑπογράφοντος καὶ εἰκονογράφηση τοῦ Γ. Κόρδη, *Χρυσός καὶ χρυσομελιγγᾶτος*, μιὰ συναγωγή διηγημάτων παλαιότερων καὶ νεώτερων συγγραφέων μὲ ἤρωα τὸν Παπαδιαμάντη, *Ἡ εὐρεσις τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ*, μυθιστόρημα τοῦ Ἀλφρ. Κλάρκ μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, καὶ *Ἡ Νέα Οὐτοπία καὶ ἄλλα εὐθυμογραφήματα τοῦ Τζέρομ Κ. Τζέρομ* μεταφρασμένα ἐπίσης ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη. Ὁ «Δόμος» ἐξᾴλλου, ἔστω καὶ μὲ πολλή καθυστέρηση, ἐξέδωσε γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ἑταιρείας Εὐβοϊκῶν Μελετῶν τὰ *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη* καὶ τὸ μελέτημα τοῦ Γεράσιμου Α. Ρηγάτου *Τὰ Ἰατρικά στὴ «Φόνισσα» τοῦ Παπαδιαμάντη*.

Ἐκκρεμοῦν: ἡ μετάφραση τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ

Θωμᾶ Γόρδωνος (Μ.Ι.Ε.Τ.), ἀπὸ ὑπαιτιότητα τοῦ ὑπογράφοντος, ἡ μετάφραση τοῦ *Βίου τοῦ Χριστοῦ τοῦ Φρ. Φάρραρ* («Δόμος») καὶ τὸ δοκίμιο τοῦ μακαρίτη Ἀλέξη Διαμαντόπουλου *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, βιβλίο πολυπαθές.

Εἶναι ἄδηλο πότε θὰ ἐκδοθεῖ καὶ ποιοῦ θὰ εἶναι —πιθανῶς μελετήματα τοῦ Νίκου Φωκᾶ ἢ τῆς Ἑλένης Πολίτου-Μαρμαρινοῦ— τὸ ἔβδομο βιβλίο τῆς σειρᾶς «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη». Ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ ἀρχίσει ἡ στοιχειοθέτηση μιᾶς ἀριθμημένης, εἰκονογραφημένης καὶ μονοτυπικᾶ τυπωμένης ἐκδοσης τῆς *Φόνισσας* ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Ἰδεόγραμμα», ποῦ μᾶς χάρισαν καὶ τὴν παπαδιαμαντικὴν μετάφραση τοῦ *Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας*. Ἐνδέχεται ἐπίσης νὰ ἀρχίσει ἡ ἐτοιμασία γιὰ τὴν ἐκδοση μιᾶς τρίτης μετάφρασης τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν «Ἀρμό», ἴσως τοῦ μυθιστορηματοῦ τοῦ Ἰουλιανοῦ Χῶθρον *Ὁ Ἀμερικανὸς Μοντεχρίστος*.

Τὰ ἐκδοτικὰ τοῦ Μωραϊτίδη σὲ στασιμότητα. Ὑπομονή.

Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ γράφτηκε στὰ μέσα Φεβρουαρίου 1997.

Ν. Δ. Τ.

ΠΛΟΗΓΟΣ

Τῶν ἐν ὄλω τῷ κόσμῳ μαρτύρων σου...

Ἄσφαλῶς εἶναι περιττὴ κάθε πλοήγησις στοῦ ποίημα τοῦ Τ.Κ. Παπατσώνη «Ρεμβασμὸς Δεκαπενταγούστου», ποὺ δημοσιεύεται στοῦ Ἀνθολόγιου αὐτοῦ τοῦ τεύχους. Ἄς μοῦ ἐπιτρέψει ὅμως ὁ ἀναγνώστης νὰ ὑπενθυμίσω ἕνα, κάπως ἐκτενές, τμήμα ἀπὸ τῆς *Γυφτοπούλας*:

«Οἱ δύο οὔτοι ἀζιέραστοι φίλοι δὲν ἔπασχον ἐκ ναυτίας, καὶ ἠγάπων τὴν ὑγρότητα τοῦ στομάχου καὶ τὴν θαλασσίαν ἄλμη. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι τοῦτο δὲν συνιστᾷ κακῶς αὐτούς. Οὐδὲν εὐαρεστέτερον οὐδὲ ἠδυπαθέστερον τῆς μετακομίσεως δι' ἐρρύθμως κινουμένου, καὶ ἀρμονικῶς ἔρποντος φρενίου, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Σειρίου, ὡς λέγει ὁ θεῖος Ὀμηρος ἴφέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν»· τότε λικνιζόμενός τις ὑπὸ τοῦ ἀρμονικοῦ τούτου ρόχθου, ριπιζόμενος ὑπὸ τῆς διαπνεύσεως αὔρας, οὐδὲν ἠδυπαθέστερον νὰ μετακομίζεται οὕτως εἰς δροσερὸν αἰγιαλόν, ὅπου τὸ εὐρὺ τοῦ ὀρίζοντος, τὸ κυανοῦν τῆς θαλάσσης καὶ τὸ προκλητικόν τῆς ζένης ἀηδόνους προσδοκῶσι τοὺς ἀπλήστους ὀφθαλμούς καὶ τὰς ἀκορέστους ἀκοάς, χωρὶς μηδεμίαν τύρβην μηδὲ μέριμνα ν' ἀντιπερισπᾷ τὰ αἰσθητήρια τοῦ ψυχαγωγουμένου, χωρὶς μηδ' αὐτῆ ἢ σεπτῆ ἀνάμνησις τῆς παραχρῆμα οἰχομένης γενεᾶς νὰ παρενοχλή τὴν φαντασίαν, μήτε οἱ τύμβοι τῶν ἠρώων ν' ἀνα-

πέμπωσι μυστηριῶδες παράπονον, μήτε τὰ αἵματα τῶν μαρτύρων νὰ βοῶσι. Ἄλλὰ πρὸς τί ταῦτα;

»Ὁ Τρανταχτῆς καὶ ὁ Σκούντας, μηδὲν τούτων ἔχοντες ἐν νῶ, ἐκάθισαν παρὰ τὴν τράπεζαν τοῦ μπάρμπα Κατούνα, καὶ ἤρχισαν νὰ πίνωσι καὶ νὰ συνομιλῶσι» (1. 556,16 ἕως 557,2).

Τὸ χωρίο εἶναι πολλαπλὰ ἐνδιαφέρον, ἰκόμε καὶ ἐρμηνευτικά, πρὸς τὸ παρὸν ὅμως περιορίζομαι νὰ ὑπογραμμίσω τὴ συγγενεία του μὲ τοὺς ἐξῆς στίχους τοῦ παπατσωνικοῦ ποιήματος:

*Ἄλλα καὶ τὰ χεῖλη τους · καὶ τί μποροῦν ν'
ἀρθρώσουν
ποῦ τὴ φωνὴ τους κουκουλάνει ἢ τύρβην
μερονηχτίς,
ἐνώ σσιέται ἀπ' τὶς βουές ὁ Μέγιστος
Ἰππόδρομος
καὶ πλημμυράει ἀπ' τὰ αἵματα τῶν Μαρ-
τύρων
κι' ἀπ' τὴ μανία τῶν Μονομάχων.*

Αὐτὸ τὸ αἶμα εἶναι ποῦ βοᾷ, αὐτὸ εἶναι
ποῦ ρυπαίνει

Τί θὰ μποροῦσαν, τάχα, ν' ἀρθρώσουν ὁ Σκούντας καὶ ὁ Τρανταχτῆς στὰ καπηλειὰ τοῦ 1453 καὶ στὶς ἀρένες τοῦ 1996 γιὰ τὸ βουερό αἶμα τῶν μαρτύρων;

Μιά πολλαπλὰ σημαντικὴ μαρτυρία

Ἀνακάλυψα τὸ κείμενο «Ὁ Παπαδι-
μάντης» τῆς ἐφημερίδας *Ἀθῆναι* χάρη στῆ
Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμά (1914-
1925) τοῦ κ. Κ. Γ. Κασίνη, ποῦ εἶχε τὴν

καλοσύνη νὰ μοῦ στείλει φωτοτυπία τοῦ
δημοσιεύματος. Ἐχει τὶς θερμὲς εὐχαρι-
στίες μου.

Τὸ κείμενο ἀναδημοσιεύεται χωρὶς

μεταβολή τῆς ὀρθογραφίας καὶ τῆς στίξης του, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ κόμμα τείνει νὰ καταρρηθεῖ. Διορθώνονται μόνον μερικά τυπογραφικὰ σφάλματα. Εἶναι ἀνυπόγραφο καὶ ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι γράφεται ἀπὸ κάποιον συντάκτη τῆς ἐφημερίδας, ἔχω ὅμως τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ Θ. Βελλιανίτης, ποὺ φέρεται ὡς ἀπλὸς ἀφηγητής. Τὸ κείμενο, ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει βιβλιογραφηθεῖ σὲ παπαδιαμαντική βιβλιογραφία.

Ὅσα μαρτυρεῖ ὁ Βελλιανίτης, ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀξιόπιστος μάρτυς, εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικά. Οἱ σύγχρονοι τοῦ Παπαδιαμάντη κάνουν ἀρκετὰ συχνὰ λόγο γιὰ τὴ μεταφραστική του ἐργασία, ἀλλὰ σπανιότατα μνημονεύουν ἕνα συγκεκριμένο ἔργο. Συνεπῶς ἡ ῥητὴ μνεῖα τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ντοστογιέφσκι καὶ τοῦ Σιέγκεβιτς εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐπρόσδεκτη, ἀλλὰ δὲν τὴν σχολιάζω ἐδῶ. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς συζητοῦνται στὸ βιβλιογραφικὸ μελέτημα γιὰ τὸν «κατάλογο Κατσιμπάλη», ποὺ θὰ δημοσιευεῖ προσεχῶς. Γιὰ τὶς μεταφράσεις τῶν διηγημάτων τοῦ Ντίκενς, βλέπε τὸ σχόλιο στὰ «Μικρὰ Παπαδιαμαντικά».

Ἀποφεύγω ἐπίσης νὰ σχολιάσω τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Παλαμᾶ. Ἐντούτοις πρέπει, ἴσως, νὰ πῶ ὅτι ἡ κατακλείδα τῆς ἀνακοίνωσής μου στὸ Διεθνὲς Συνέδριο Κοστῆ Παλαμᾶ, τὸ 1993, ἔδωσε σὲ φίλο σύνεδρο τὴν ἐντύπωση ὅτι λιβελλογράφησα ἐναντίον τοῦ ποιητῆ. Ἄν ἡ ἀφήγηση τοῦ Θ. Βελλιανίτη ἀποτελεῖ λίβελλο, τότε ὄντως ἐν τῷ ἴδιῳ κρίματι εἰμὶ, ἀφοῦ τελείωσα μὲ τὰ ἐξῆς:

«Ἄλλά, φεῦ! Τί πραγματικὸν ἐνωτίσθη ὁ Παλαμᾶς εἰς τὰς ὑψηλῆσεις ἡμερινοῦ πειρασμοῦ, ἄριστος γνώστης αὐτὸς τῆς πίστεως καὶ τῆς βιοτῆς τοῦ Σκιαθίτου, ὁμῶνυμος δὲ φαινοτάτου ἀστέρος τῆς Ἑκκλησίας μας; Ποίου ἄραγε ἀερικοῦ ἢ πλάνου πνοῆ τὸν παρέσυρεν; Ἡξευρε κα-

λῶς τὴν σκληρὰν κρίσιν, ἣν ἐξέφερον ὁ ἄλλως ἐπιεικέστατος Παπαδιαμάντης διὰ τὸν ρωμαντικὸν ἀντίμαχον τοῦ Χριστοῦ, ἀποκαλέσας αὐτὸν "παράφρονα τύραννον". Ἐγνώριζε δὲ ἀσφαλῶς τὸ εἶδος τοῦ θανάτου, ὅπερ ἐκεῖνος ἐπεφύλαξεν εἰς τὸν ἄλλον ἀρνητὴν τοῦ Σωτῆρος, τὸν ἀνεμιαῖον Πλήθωνα. Παρὰ ταῦτα, ὡς μαρτυρεῖ αὐτήκοος καὶ ἀξιόπιστος μάρτυς, ὁ Θ. Βελλιανίτης, ὠνόμασεν ἀστειζόμενος τὸν Παπαδιαμάντην "ἀντίχριστον", ὄνομα φρικαλέον. Καὶ ἐκεῖνος, ὅστις θὰ ἠνείχτο νὰ τὸν ἀποκαλέσωσιν οἰνόφυλακα καὶ θὰ ἔδιδεν ἄφεςιν ἀκόμη καὶ εἰς παρισιακὰς ἐρμηνεῖας τῶν εἰδυλλίων του, "κατελήφθη ὑπὸ ταιαύτης ὀργῆς ὥστε σχεδὸν ἐξεμάνη".

»Δὲν μαρτυρεῖται ἂν ὁ Παλαμᾶς ἐκλαυσεν, ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι μετέργω πικρῶς.

Ἄν προσβάλλει κάποιον αὐτὴ ἡ κατακλείδα, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, τοῦ ὁποίου τὸ ὕφος οἰκτρὰ προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ.

Ἡ τελευταία ὅμως μαρτυρία εἶναι ἀνάγκη νὰ συζητηθεῖ ἐδῶ. Στὴ *Νέα Ἐστία* τῆς 1.10.1954 δημοσιεύεται ἐπιστολὴ τοῦ μακαρίτη Ν. Π. Ἀνδριώτη, μὲ τὸν τίτλο «Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Συγγρός» (ἀναδημοσιεύεται στὸ «Μικρὸ Ἀρχεῖο» αὐτοῦ τοῦ τεύχους). Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας ἀμφισβητεῖ τὶς μαρτυρίες ποὺ λένε ὅτι ἡ συνάντηση Παπαδιαμάντη καὶ Συγγροῦ ἐγίνε στὴν Ἀθήνα καὶ ὑποστηρίζει, βασισμένος σὲ ἀφηγήσεις Σκιαθιτῶν, τὴ μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄκουσε ὁ ἴδιος, ὅτι οἱ δύο ἄντρες βρέθηκαν πρόσωπο μὲ πρόσωπο στὴ Σκιαθο. Ἐχει δίκαιο ὅταν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ ὑπῆρξαν δύο συναντήσεις, ἀλλὰ δὲ μοῦ φαίνεται ἰσχυρὸ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Σκιαθίτης παπουτσῆς ποὺ τὸ ἀφηγήθηκε στὸν Μερλιέ «δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τὸ εἶχε ἀκούσει στὴν Ἀθήνα ἢ νὰ τὸ εἶχε διαβάσει κάποιον». Πιστεύω ὅτι ἡ αὐθεντι-

κή αφήγηση είναι αυτή του Βελλιανίτη, και δὲν ἔχει καμιά σημασία, ἂν δημοσιεύεται 22 χρόνια ἀργότερα ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Μποέμ, δηλαδή τοῦ Δημ. Χατζόπουλου, παρεόντος καὶ ἂν ὁ Βελλιανίτης ἦταν μυθουμανής. Ὁ Ἀνδριώτης δὲν τὴν εἶχε ὑπόψη του, ἀλλιῶς θὰ ἦταν διστακτικότερος, ἀφοῦ στὸ δημοσίευμα τῶν Ἀθηνῶν

λέγεται ρητὰ ὅτι παρῶν ἦταν καὶ ὁ Βελλιανίτης στὴ συνάντησή. Καὶ δὲν ἔχω τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι ἦταν καὶ μετὸ παραπάνω δυνατὸ νὰ διάβασε ἢ νὰ ἀκουσε κάποιος Σκιαθίτης τὸ γεγονός, νὰ τὸ μετέφερε στὸ νησί, ὅπου, σὺν παράδοσιν ἢ δημοτικὸ τραγοῦδι, ἔλαβε τὴ σκιαθίτικη ἐκδοχὴ του.

Οἱ δίδυμοι τοῦ Οὐρανοῦ καὶ Ὁ Μαξιώτης

Τὰ μυθιστορήματα *Οἱ δίδυμοι τοῦ Οὐρανοῦ* τῆς Σάρας Γράντ καὶ *Ὁ Μαξιώτης* τοῦ Χάλλ Κέιν μεταφράστηκαν ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ δημοσιεύτηκαν ὡς ἐπιφυλλίδες στὴν Ἀκρόπολιν τοῦ Βλ. Γαβριηλίδη. Ὑστερα κυκλοφόρησαν σὲ μορφῇ βιβλίου ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Ἀκροπόλεως. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐκτεταμένα ἔργα ἀναδημοσιεύονται ἐδῶ ἀποσπάσματα.

Στὸ μυθιστόρημα τῆς Γράντ οἱ δίδυμοι εἶναι ἓνα ἀγόρι καὶ ἓνα κορίτσι ἀριστοκρατικῆς ἀγγλικῆς οἰκογένειας. Ἐξαιρετικὰ προικισμένες φύσεις, ἀφόρητα σχεδὸν ἰδιόρρυθμες καὶ μετὰ συμπεριφορὰ ἐντελῶς ἀντισυμβατική. Στὸ ἀναδημοσιευόμενον ἀπόσπασμα ἡ Ἀγγέλικα, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δίδυμα, μαθαίνει ὅτι ὁ Τενῶρος, πλάσμα σεραφικό, μετὸν ὁποῖο εἶναι ἐρωτευμένη — ὅλο τὸ Δ' βιβλίον ἀφηγεῖται τὴν περίεργη σχέση Τενῶρου καὶ Ἀγγέλικας, ἢ ὅποια τὸν συναναστρέφεται φορώντας ἀντρικὰ ρούχα καὶ παριστάνοντας πῶς εἶναι ὁ ἀδελφός της — πέθανε ξαφνικά. Στὸ κείμενό μας ἡ οἰκονόμος τοῦ Τενῶρου ἀφηγεῖται τὸ θάνατό του.

Στὸν *Μαξιώτη* — τὸ ὄνομα σημαίνει τὸν κάτοικο τῆς ἀγγλικῆς νήσου Μάνξ — οἱ κύριοι ἡρώες εἶναι ὁ ψαράς Πήτος, ὁ

ἀριστοκράτης Φίλιππος καὶ ἡ Καίτη, γυναίκα τοῦ Πήτου, ποὺ ἐκεῖνος τὴν ὀνομάζει Κίττη ἢ Κίρρη. Ὁ Πήτος, ἄδολος Μαξιώτης, ὑπεραγαπᾷ τὸν Φίλιππο καὶ ἐτοιμάζεται νὰ πανηγυρίσει τὴν ἐκλογὴν του στὸ ἀνώτατο ἀξίωμα τοῦ δικαστῆ τοῦ νησιοῦ. Ἡ Καίτη, ποὺ ἔχει γεννήσει ἓνα κοριτσάκι, βρισκεται σὲ κατάστασιν «τρικυμίας ἐν κρανίῳ», γιὰ τὸ κοριτσάκι ποὺ ἔχει γεννήσει δὲν εἶναι τοῦ ἀντρα της ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος δικαστῆ Φίλιππου.

Τὰ δύο ἀποσπάσματα δείχνουν πῶς ἀποδίδει καὶ ὡς μεταφραστῆς ὁ Παπαδιαμάντης τὸ ἰδίωμα τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων, τῶν κοινολαϊτῶν κατὰ τὸν Κοιμανοῦδη.

Γιὰ τὸν *Μαξιώτη* ὑπάρχει πάντοτε ἡ ἐλπίδα πῶς κάποτε θὰ ἐπανεκδοθεῖ. Μετὸς *Διδύμων* τοῦ *Οὐρανοῦ* τὰ πράγματα εἶναι δυσκολότερα: τὸ μόνο, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστο, γνωστὸ ἀντίτυπο τῆς *Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης* εἶναι κολοβὸ κατὰ διακόσιες περίπου σελίδες. Ὁ ἐπιμελητὴς τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων* θὰ εἶναι ὑποχρεωμένος στὸν ἀναγνώστη ποὺ θὰ τὸν πληροφορήσει ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλο ἀντίτυπο.

N. Δ. Τ.

ΛΑΛΑΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΑΓΚΡΙΦΙΑ

Ἡ σύγκρισις εἶναι χτυπητή

Οἱ τίτλοι στὰ ποιήματά του [τοῦ Καβάφη] εἶναι, σχεδὸν ἀνεξάιρετα, λόγιοι: ἐπιγραφικοί. Ἄν σκεφθῆ κανεὶς τοὺς τίτλους πού ἔχουν τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη — ἡ σύγκρισις εἶναι χτυπητή —, βλέπει ὅτι ὁ Καβάφης, καὶ στῆ

δημοτικῆ του γλῶσσα, γράφει ἐπιγραφή μὲ ὕφος λόγιο, ἐνῶ ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιγράφει τὴν καθαρεύουσά του πάντοτε μὲ τὴ δημοτικῆ.

(Τέλλος Ἄγρας, «Γραμματολογικὰ καὶ ἄλλα», *Νέα Ἑστία* 14, 1933, 759)

Τ' ἀθάνατα γραπτὰ

Ἔτσι κατάλαβα πὼς ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ εἶναι μία. Κι' ὅτι εἶναι μᾶλλον ἔλλειψη σοφίας νὰ προσηλώνεται κανεὶς πεισματάρικα σὲ μιὰ καὶ μόνο, ἀποκλειστικά, μορφή της, νὰ περιφρονῆ αὐτὸν τὸν ἀμύθητο πλοῦτο, τὸ θησαυρό, πού ἔχει στῆ διάθεσή του. Καὶ νὰ μὴν ἀντλῆ ἐλεύθερα,

μὲ σεβασμὸ καὶ προσογῆ φυσικά, γιὰ νὰ λαμπρύνῃ τὸ στίχο του, νὰ ἐνισχύσῃ τὸ νόημά του. Ἀκριβῶς ὅπως μᾶς διδάσκουν τ' ἀθάνατα γραπτὰ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Καβάφη.

(Νίκος Ἐγγονόπουλος, *Ποιήματα*, Α', «Ἴκαρος» 1977, σ. 155)

Τὴν κορυφή τῶν κορυφῶν

«Παρέλειψε [ὁ Louis Roussel στὸ ἄρθρο «La littérature de la Grèce moderne»] τοῦτον ... παρέλειψε κεῖνον ... παρέλειψε τὴν κορυφή τῶν κορυφῶν — τὸν Παπα-

διαμάντη!...»

(Κ. Π. Καβάφης, μαρτυρία Γ. Α. Παπουτσάκη στὸ βιβλίο του: *Καβάφη, Πεζά, Φέξης*, Ἀθήνα 1963, σ. 106)

Τὴν ὕστατη στιγμή

Μερικοὶ Ἕλληνες καταφεύγουν, τὴν ὕστατη στιγμή, στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Ἡ μελωδία του εἶναι ἡ πιὸ κοντινὴ πού ὑπάρχει καὶ τὸ τραγούδι του ἤχει μὲ μιὰ παράξενη οἰκειότητα μέσα σ' ἓναν ἀλλόκοτο κόσμον πού κλείνει τ' αὐτιά του

τόσον στὴν μουσικὴ τῶν Ἑλλήνων ὅσον καὶ στὴ μουσικὴ τῶν Ἀγγέλων.

(Χρήστος Βακαλόπουλος, «Ἡ ἱερὴ μελωδία τῆς πραγματικότητας», 1991, βλ. τώρα τὸ βιβλίο του Ἐπὶ τὸ χάος στὸ χαρτί, «Ἑστία» 1995, σ. 201)

Ένας κόσμος όλόκληρος ψυχῶν

Καί, γιά ν' ἀφίσομε τὰ ξένα παραδείγματα, τί θά ἦταν, στήν Ἑλλάδα, ἡ Σκίαθος, χωρίς τόν Παπαδιαμάντη; Ένα ὁμορφο νησάκι τῶν Βορείων Σποράδων, χωρίς δόξα, χωρίς ἱστορία, ἄγνωστο στοὺς περισσότερους. Μέσα στὰ διηγήματα τοῦ Σκιαθίτη διηγηματογράφου, ζῆ τώρα μιὰ αἰώνια ζωή, μέ τίς φυσικές ὁμορφιές της, μέ τὰ «ρόδινα ἀκρογιάλια» της, μέ τὰ λευκά της ἐρημοκλήσια, μέ τίς ψηλές σκοπιές

τῶν μοναστηριῶν της —ἀγναντέματα τοῦ πελάγου—, μέ τὰ καράβια της καί τοὺς ταρσανάδες της, μ' ἓνα λαὸ ἀπὸ συμπαθητικούς θαλασσομάχους, εὐλαβητικές γερόντισσες, ἀσπρομάλληδες λευίτες, νοσταλγικές παρθένες, πού εἶναι ἓνας κόσμος όλόκληρος ψυχῶν, ἀναστημένος ἀπὸ τὸν ποιητὴ στὰ Ἡλύσια τῆς Τέχνης. (Παῦλος Νιρβάνας, «Προνομιῶχοι τόποι», *Νέα Ἑστία* 13, 1933, σ. 292)

Χρειάζεται πάθος καί λαγαρό μυαλό...

Λαβαίνω τόσα βιβλία... Τώρα διαβάζω μιὰ ἀνατύπωση τοῦ ἀλεξανδρινοῦ περιοδικοῦ «Νέα Ζωή» μέ ἓνα ἐγκωμιστικό φυλλάδιο τοῦ Νιρβάνα γιά τὸν Παπαδιαμάντη καί ἓνα διήγημα τοῦ παπποῦ. Μοῦ εἶναι εὐχάριστο πού διάβασα αὐτὰ τὰ κείμενα τοῦ 1908, γιὰτί τὰ τελευταῖα χρόνια ὄλο καί περισσότεροι ἀνθρωπάκοι γρά-

φουν γιά τὸν Παπαδιαμάντη καί τὸν λένε... ἀνθρωπάκο! Καί μὴ χειρότερα! Χρειάζεται πάθος καί λαγαρό μυαλό γιά νὰ γράψει κανεὶς γιά τὸν Παπαδιαμάντη.

(Νίκος Ἐγγονόπουλος, συνέντευξη τοῦ 1981 στὸν Θεοδωρὴ Μανίκα, *Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, 5.11.1995, σσ. 8-9).

Φουκαρᾶς

Ὅπωςδὴποτε, ὅμως, ἡ καθυστέρηση τοῦ Παπαδιαμάντη εἶχε τὴ ρίζα της καί στὶς πρώτες, βιογραφικές του¹ καθυστερήσεις (ἀπολυτήριο γυμνασίου σὲ ἡλικία 23 ἐτῶν, ναυάγιο τῶν ὄψιμα ἀρχιτισμένων πανεπιστημιακῶν του σπουδῶν, στρατιωτικὴ θητεία στὰ 29-31 χρόνια του, πρώτη σχετικὰ μόνιμη δουλειὰ σὲ ἡλικία 31 ἐτῶν), πού θ' ἀποδεικνύονταν «μοιραίες» γιά τὴ μετέπειτα ψυχολογική, ἰδεολογική καί καλλιτεχνική του ἐξέλιξη. Τὰ ἐπανειλημμένα του ναυάγια, ἡ ἀπεγνωσμένη

προσπάθεια τοῦ χωριατόπαιδου νὰ ἐνωματωθεῖ σ' ἓνα κοινωνικὸ μῶρφωμα πού ἐνδόμυχα ἀπεχθανόταν, τὸ ἀστικό, θὰ τὸν καθηλώσουν διὰ βίου, ψυχολογικά καί ἰδεολογικά, στὸ σημεῖο τῆς ἐκκίνησής του: Ὡς τὰ γεράματά του θὰ παραμείνει αὐτὸ πού εἶχε ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται στὰ νιάτα του: φουκαρᾶς².

(Γ. Βελουδῆς, «Α. Παπαδιαμάντης. 1. Βιογραφικὰ ναυάγια καί καλλιτεχνικὴ καθυστέρηση», *Τὸ Βῆμα*, 18.2.1981)

¹ Δὲν πρόκειται γιά τυπογραφικὸ λάθος τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων*. Καί, ὅπως δείχνει ὁ ὑπότιτλος τῆς ἐπιφυλλίδας, οὔτε στὸ στοιχειοθέτη τῆς ἐφημερίδας ὀφείλεται τὸ λάθος.

² Ἡ λέξη ἀραιογραφημένη ἀπὸ τὸν ἐπιφυλλιδογράφο.

ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΣ

Ὁ ἄλλος Ἀλέξανδρος

Λένε πὼς τὰ βιβλία ποὺ παίρνομε μαζί μας στὶς διακοπές, τὰ φυλλομετράει μόνο τὸ μελτέμι. Κι ὅμως! Αὐτὸ τὸ παράξενο καλοκαίρι ποὺ δὲν μᾶς ταλαιπώρησαν μὲν οἱ καύσωνες, ἀλλὰ μᾶς κεραυνοβόλησαν τὰ διεθνῆ γεγονότα καὶ μᾶς ἄφησαν ἄλαλους οἱ κοσμογονικὲς ἀλλαγές, διάβασα με ἀπόλαυση κάποια παλιοκαιρινὰ κείμενα. Ἐνα βιβλίον ποὺ μοῦ πρᾶννε τὴν καρδιά, με συντρόφεψε σ' ἐρημικὲς ἀμμουδιές, σὲ ἥσυχες μεσημεριανὲς ὥρες, ὅταν τὰ τζιτζίκια νανούριζαν μικροὺς καὶ μεγάλους, οἱ τηλεοράσεις σιγούσαν καὶ οἱ ὄργισμένοι νέοι ξεπέλευαν γιὰ λίγο ἀπὸ τὶς μοτοσικλέτες καὶ τὰ μηχανάκια τους, ἦταν τὰ «Διηγῆματα» τοῦ Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδη, αὐτοῦ τοῦ ἄλλου Ἀλέξανδρου, τοῦ ἀδικημένου ἴσως ἀπὸ τὴ σκιά τοῦ μεγάλου ἐξαδέλφου του, τοῦ Παπαδικιμάντη.

Στὸν ἴδιο χῶρο, τὴ μικρὴ Σκιαθὸ τοῦ περασμένου αἰῶνα με τοὺς ναυτικούς καὶ τοὺς ζωτάρηδες, τὶς ἀπλοϊκὲς νοικοκυρές, τοὺς παπᾶδες καὶ τοὺς καλογήρους της, τὰ γραῖδια, τὰ «παρατηρητικότερα ὄλων τῶν λογικῶν ζώων», τὶς κοπέλες καὶ τὰ παλικάρια, κινεῖται ἡ θεματογραφία τοῦ Μωραϊτίδη. Εἶναι φανερό πὼς δὲν διαθέτει τὴ μαγικὴ γραφὴ τοῦ ἄλλου Σκιαθίτη, τὸ λαυθάνον χιούμορ του, τὴ βαθειὰ ποιήσή του, τὴν κατασταλαγμένη γνώση μιᾶς μοίρας, προσωπικῆς καὶ γενικότερης, ποὺ διαπερνᾷ σὰν ρίγος τὰ κείμενά του, ἀλλὰ ἔχει κι αὐτὸς τὴ δική του γοητεία. Καὶ μαζί, μιὰ ἀγάπη ἀπέραντη γιὰ τὸν τόπο καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους του, μιὰ μακροθυμία γιὰ τὰ ἐλαττώματά τους, μιὰ διάχυτη καλοσύνη ποὺ καθιστᾷ ἀπόλαυση τὴν

ἀνάγνωση αὐτῶν τῶν ἱστοριῶν με τὴν ὑποτυπώδη πλοκὴ καὶ τὴν ποιητικὴ γραφὴ. Διαβάζει κανεὶς σελίδες ἐπὶ σελίδων με τὶς περιγραφές τῶν σπιτιῶν καὶ τὶς περιγραφές τῶν τύπων τοῦ νησιοῦ, ὁσφραίνεται τὶς ἐποχές καὶ τὴ μοσχοβολιά τῶν μπαξέδων. Καὶ συλλογίζεται ἄθελά του τὴν ἀντίδραση ποὺ δημιουργήθηκε ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ποῦ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, διδάσκονται τόσο συστηματικὰ στὰ ξένα σχολεῖα, ὥστε ἡ κατάργησή τους ἀπὸ τὰ δικά μας νὰ μᾶς κάνει ρεζίλι διεθνῶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς λιθοβολισμοὺς ἐναντίον τῆς καθαρεύουσας, ποὺ θὰ διδαχτεῖ ὑποτυπωδῶς, με μερικὰ κείμενα μόνον, στὶς τελευταῖες τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ.

Εἶναι ὅμως ἄλλη γλῶσσα ἡ καθαρεύουσα; Πρέπει νὰ χρειάζεται μετάφραση γιὰ νὰ διαβάσει Μωραϊτίδη, Ροῖδη, Παπαδικιμάντη ὁ νεαρὸς Ἕλληνας; Ὅλες οἱ γλῶσσες ἔχουν «καθαρεύουσα», με τὴν ἔννοια ὅτι ἔχουν παλαιότερους τύπους. Ὑπάρχει περίπτωση ὁ νεαρὸς Ἀγγλος νὰ μὴν μπορεῖ νὰ χαρεῖ τὸν Σαίξπηρ ἢ τὸν Ντίκενς, ἢ ὁ Γάλλος τὸν Βίκτωρ Οὐγκὸ καὶ τὸν Ροστάν, με τὴν ὑπέροχη μουσικότητά του ποὺ μᾶς τὴ θύμισε πρόσφατα ὁ κινηματογραφικὸς Σιρανὸ ντὲ Μπερζεράκ, τοῦ Ζεράρ Ντεπαρτιέ; Εἶναι δυνατόν νὰ διδάσκεται κανεὶς τὴ γλῶσσα του με παραλείψεις τῶν δύσκολων σημείων της καὶ με «τρύπες»;

Εἶναι γραμμένα στὴν Ἀθήνα τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ διηγῆματα τοῦ Μωραϊτίδη, δημοσιευμένα μάλιστα σὲ καθημερινὲς ἐφημερίδες, ὅπως ἔχει τόσες φορές τονιστεῖ ἀπ' ὅσους θέλουν τὸν Τύπο γέφυ-

ρα με τή Λογοτεχνία. Ἡ νοσταλγία εἶναι αὐτή πού κάνει τή μνήμη του νά βραδυπορεῖ στά ὀλάνθιστα περιβάλια τοῦ νησιοῦ καί στά ἀμπέλια «τῆς σκιερᾶς νήσου Σκιαθου», στάς βραχώδεις καί ἀποτόμους ἀκτάς, στό σκοτεινὸ ρεῦμα τῆς Κεχρεᾶς, τὸ πασίγνωστο καί ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, καί ν' ἀναπαύεται τὶς μέρες τοῦ χιονιᾶ στό παραγώνι, ὅπου «κιλίμια χρωματιστά εἶναι στρωμένα εἰς τὸν χθαμαλὸν σοφάν». «Ἐπασχον τὰ ἔτη ἐκεῖνα», ἔχει γράψει ὁ ἴδιος, «ἀπὸ νοσταλγίαν ὀδυνηράν, νοσταλγίαν ἐπικήν». Ἐκεῖνον μπορεῖ νά τὸν καταλάβει κανεὶς. Ἄνεξήγητη εἶναι ἡ νοσταλγία πού προκαλοῦν οἱ σελίδες του στό σύγχρονο ἀναγνώστη τὸν ἐθισμένον στὴν ἔνταση τῶν γεγονότων, στὸν καταγιγισμό τῆς εἰκόνας. Εἶναι ἄραγε ἀσυγχώρητη, σχεδὸν ἀμαρτωλὴ νοσταλγία γιὰ ἕνα παλιὸ τρόπο ζωῆς πού τὸν ἔχει ἀμετάκλητα ἐκτοπίσει ἡ πρόοδος, ρομαντικὴ ἀναπόληση μιᾶς γραφικότητος πού κρατοῦσε τοὺς ἄλλους δέσμιους στὴ φτώχεια;

Ἡ, νοσταλγία γιὰ ἕνα παλιὸ Ἕλληνα, ἀνυποψίαστον καί ἀμόλυτο ἀπὸ τὴν ἔγνοια τῆς ἀξιοποίησης καί τοῦ ἐνοικιαζόμενου δωματίου, κάτοχο τὸ πολὺ κάποιου ἀγαθοῦ γαϊδαράκου κι ὄχι «ἀγροτικοῦ» πολλῶν ἵππων, ἀγρότη χωρὶς ἀγροτικὸ εἰσόδημα, πού ἔχει διατιμῆσει ἑκατομμύρια τὸ ἀμπέλι, τὸ χωράφι, τὸ πατρικὸ σπιτάκι, συμβάλλοντας στό ξεπούλημα τοῦ τόπου, στὴν ἀπώλεια τοῦ χαρακτήρα καί τῆς ἴδιας του τῆς ψυχῆς, στὴν παραμόρφωση τῶν βουνῶν, τὴν τερατικὴν ἐξάπλωση τῶν χωριῶν, τὴν καταπάτηση τῶν ἀγρῶν; Γιὰ νά μὴ μιλήσουμε γιὰ τὶς παραθαλάσσιες περιοχές, γιὰ τὸν πολυσυζητημένον «αἰγιαλόν», καταφύγιον ἄλλοτε ἐν χειμῶν τῶν ἀλιευτικῶν λέμβων, πού ἐκτοπιζόνται πρὸς χάριν τῶν ταχυπλοῶν καί τῶν ξενοδοχειακῶν μονάδων χιλιᾶδων κλινῶν.

Μαρία Καραβία

(Ἡ Καθημερινή, 17.9.1991)

Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ κυρ - Ἀλέξανδρου

Ἰπὸ τὴν σκιὰν βασιλικῆς δρυός, ἐντὸς τοῦ φυλλώματος τῆς ὁποίας ὁ βόμβος μυρίων ἐντόμων συνώδευεν ἄρμονικῶς τοὺς ψιθύρους σκιρωνεῖας αὔρας, εὐάριθμος συντροφία μεσηλίων εἶχε, κατὰ τὸ ἔθιμον, προβεῖ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους προετοιμασίας πασχάλινῆς εὐωχίας. Ἦσαν ὁ διδάσκαλος τοῦ μονοταξίου Λεόντιος Λεοντιάδης, ὁ φόβος καί τρόμος τῶν ἀνεπιδέκτων μαθήσεως γαβριάδων, ὁ ἀγαθὸς ἱατρός Βίλδ, ὁ ἐξασκῶν ἐπὶ πεντηκονταετίαν τὴν ἱατρικὴν εἰς τὴν νῆσον, καί ὁ Φραγκούλης Φραγκούλας, ὁ ζῶν ἐπὶ γήρατος οὐδῶ εἰς τὸν ναῖσκον τῆς Παναγίας τῆς Πρέκλιας. Εἶχον σκάψει τὸν λάκκον, εἶχον ἀνάψει τὰς κληματοβέργας, εἶχον

ὀβελίσει εὐτραφεῖ ἀμνάδα, «τὸ λαγιαρνί», ὡς τὸ ἀπεκάλε ὁ ταπεινὸς αἰπόλος Λυρίγκος, καυχώμενος ὅτι «τὸ μοσκανάθρεφε γιὰ τὴν δασκαλοπαρέα», καί ἀνέμενον τὸν ἐπὶ τοῦ ὀβελίου εἰδήμονα Ἄγαλλον Μανουὴλ Ἄγαλλου.

Ἄνακεκλιμένοι ἐπὶ τάπητος εὐώδους χλόης καί ὑπὸ τὴν θαλπωρὴν ἑαρινῆς λιακάδας, ἀπελάμβανον ἐν εἰρήνῃ τὸ κομισθὲν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῖπουρον οἰκιακῆς ἀποστάξεως. Ἡ διάθεσις των ἦτο παραδεισιακὴ. Πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των ἡ θάλασσα ἠπλοῦτο γαληνιαία, ρυτιδουμένη ἐνίοτε ἐκ τῆς διαβάσεως τῶν Νηρηίδων, εἰς δὲ τὸν ὀρίζοντα αἰωροῦντο γαλανὰ νησιά. Προσδεδεμένοι εἰς παρακείμενον

κορμόν, ὀγκάνιζε κατά διαστήματα, καθότι ἐπλησίαζεν ὁ Μάιος, πῶλος ὄνου.

«Ἄδειο σήμερις τὸ πέλαγος» ἔτσι τ' ὀρίζει ἡ τάξη, νὰ δένουν τὰ πλεούμενα στὴν ἀνάσταση τοῦ Κυρίου» ἐξήγησεν ὁ Φραγκούλας εἰς τὸν ἰατρόν, ὅστις εὐθύμει καὶ ὁσάκις ἐκένου τὸ ρακοπότηρον ἐπαναλάμβανε τὸ πῶς αἱ δύο συμπεθέραι, ἡ Ἀρετὴ Καβούλαινα καὶ ἡ Ἀρετὴ Χαρανίνα, διεφώνησαν διὰ τὴν μαγεϊρίτσαν καὶ πῶς ἡ δευτέρα ἐρρίφθη ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ τὴν ἐδάγκασεν τόσον ἀγρίως, ὥστε ἠναγκάσθη οὗτος νὰ συρράψει τὸ τραῦμα. «Ἄ! αὐτὸ πρώτη φορὰ εἶναι, ἄνθρωπο νὰ τρώει ἄλλο ἄνθρωπο!» ἀνεφώνει καὶ ἐξέσπα εἰς ἄσβεστον γέλωτα.

Ἐπιτέλους ὁ Ἀγάλλος ἐνεφανίσθη καὶ ὑπὸ τὰ ἐνθουσιώδη χειροκροτήματα τῆς ὀμηγύρευας ἤρχισεν ἐξετάζων τὴν ποιότητα τῆς προετοιμασίας. Σύνοφρος ἐξέφρασε τὴν ἀποδοκιμασίαν του, ἔθεσε τὸν ὀβελίαν ἐπὶ τῆς πυρᾶς καὶ ἤρχισε τὰς περιστροφάς. «Ταχύτερον, ταχύτερον» ἐβρυχήθη ὁ Λεόντιος. «Τὸ σούγλισμα θέλει τέχνη» παρετήρησεν ὁ Φραγκούλας. «Ἐγκῶ ντὲν ζέρεις, ντὲν μιλεῖς», εἶπεν ὁ ἰατρός. Ἀτάραχος ὁ Ἀγάλλος, ἀπαξιῶν οἰασδήποτε ἀπαντήσεως, περιέστρεψε τὸν ὀβελίαν, τὸν ἤλειψε κατὰ καιροῦς δι' ἐλαίου καί, ὡς Ζεὺς ἐπὶ τῆς Ἰδης, ἀπελάμβανε τὴν ὀσμὴν τῆς κνίσσης. Ἡ ὄρα παρήρχετο, ὁ ἥλιος ἐμεσουράνει καὶ ἡ θάλασσα μετέβαλλε βαθμηδὸν χρωματισμοῦς, ὑπέικουσα εἰς τὸν ἐπακμάζοντα ἄνεμον.

Ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης ἐνεφανίσθησαν «οἱ κλῶσσες», ὡς ἀπεκάλει ὁ Φραγκούλας τὰς συζύγους συλλήβδην. Ἡ συμβία του, τὸ Δελχαρῶ, ἐκόμιζεν ἐντὸς μανδήλας τὰ κόκκινα ψά, ἠκολούθει ἡ Σινιώρα, τὸ ἕτερον ἡμῖς τοῦ Λεοντιάδου, μετὴν πασαλινὴν κουλούραν, καὶ τὴν πωμπὴν ἔκλειεν ἡ Σμαραγδῶ τοῦ Ἀγάλλου μετὰ τὰ τσουρέκια. «Ψήθηκε; Ἐτοιμο;» ἐκακάριζον ἀκχιζόμεναι περὶ τὴν πυρὰν καὶ

προσφέρουσαι ἀνὰ ἐν ὧν εἰς τοὺς ἄνδρας. Ὁ Φραγκούλας ἐτσούγκρισε μετὰ τὴν Σινιώραν καὶ ἠτήθη. Ὁ ἰατρός μετὰ τὸ Δελχαρῶ καὶ ἐνίκησεν. Ὁ Λεοντιάδης μετὰ τὴν Σμαραγδῶ καὶ ὠσαύτως ἠτήθη. Ἐν τέλει μετὰ τοῦ Ἀγάλλου ἐμονομάχησεν ὁ ἰατρός καὶ διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν ἡ κραταιὰ Βαυαρία κατίσχυσε τῆς ἀνισχύρου Ἑλλάδος. «Χριστὸς Ἀνέστη! Ἀληθῶς Ἀνέστη!» ἀντήχουν εὐφρόσυνοι αἱ φωναὶ τῶν γυναικῶν, ἐνῶ οἱ ἄνδρες εὖρον εὐλογον δικαιολογίαν δι' ἐν ἀκόμη ρακοπότηρον.

Ἐπιτέλους ὁ Ἀγάλλος ἠγγέρθη μεγαλοπρεπῆς καὶ λαβῶν μάχαιραν ἐνευσε τῆς Σμαραγδῶς νὰ προσκομίση ταψίον, ἐντὸς τοῦ ὀποίου ἔρριπτε ροδόχροα «κοφίδια», γιγνόμενα ἀνάρπαστα ὑπὸ χειρῶν ἀνυπομόνων. Ὡς ἀνεγνώρισαν οἱ πάντες, ἦτο δεινὸς ὀβελιοστρόφος. Ἐντὸς ὀλίγου κατεπόθη τὸ ἄνω τμήμα τῆς ἀμνάδος καὶ ὁ Λεοντιάδης, ὡς ἔλκων τὴν καταγωγὴν ἐκ κλέπτου τινός, ἐμελέτησε τὴν πλάτην καὶ ἐμάντευσε τὰ βέλτιστα. Καὶ ἰδοὺ πρὸς ἐπικύρωσιν ὁ Λυρίγκος μετὰ τῶν τέκνων του προσκομίζων βεδούραν γαιούρτης. Ἡ ὑποδοχὴ του ἦτο ἀνωτέρα εἰρηνοδίκου. Ἐτεμαχίσθη ὁ εἰς ἐκ τῶν μηρῶν καὶ κατεβροχθίσθη πάραυτα, ὡς ὑπὸ λέοντος μετὰ τῶν σκύμων του. Κατεπόθησαν ἐπίσης τὰ ἐναπομένοντα ψά, τὰ τσουρέκια, ὑπολείμματα τυροῦ καὶ φύλλα τινὰ μαρουλιῶν. «Φτοῦ σας, φτοῦ σας μὴ βασκαθεῖτε!» ἐπαναλάμβανε τὸ Δελχαρῶ, ἀνησυχούσα περὶ τῆς τύχης τοῦ ἐτέρου μηροῦ. «Κοπιάστε τώρα οἱ ἄντρες νὰ τὸ ἀποτελέσετε».

Ἐρευγόμενοι καὶ μπλάβοι ὡς ἐκ τῆς πολυφαγίας καὶ ρακοποσίας, κατέπινον μετὰ βίας καὶ στεναζόντες τὰ λιγδιασμένα κρέατα. Ἡ Σινιώρα ἐν τῷ μεταξύ συνεμάζεψε τὰ ἐγκατεσπαρμένα σκεύη λέγουσα: «Ἀντέστε νὰ φήβουμε, θὰ μᾶς πιάσει ἡ νύχτα». Τὸ Δελχαρῶ ἔλυσε τὸν ὄνον, τὸν ἐφόρτωσε, ἐνευσε εἰς τὰ ἄλλας δύο νὰ τὴν

ἀκολουθήσουν καὶ ἔλαβε τὴν ἄγουσαν τῆς ἐπιστροφῆς. «Πιὸ σιγά, κορίτσια!» τὰς εἰρωνεύετο σπεύδων ἀλλ' ἀγκομαχῶν ὁ Φραγκούλας, ἐνῶ οἱ ἕτεροι τρεῖς ἔποντο κακοφωνοῦντες τὰ ἀναστάσιμα. Ὅτε ἔφθασαν εἰς τὰς παρυφὰς τῆς πολίχνης, ὅπου οἱ δρόμοι τῶν ἐχώριζον, ἠσπάσθησαν ἀλλήλους καὶ ἠύχθησαν «κι ἀπὸ χρό-

νου!». Πλὴν ἅπαντες ἐμελαγχόλουν ἐνδομύχως συναισθανόμενοι τὸ βᾶρος τοῦ προστεθέντος εἰς τὸν βίον τους ἔτους καὶ πιθανὸν διὰ τοῦτο τὰ βήματα τῶν ἐβάρυνον καὶ ἠκούοντο συρόμενα ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου.

*Νίκος Πολίτης
(Βῆμα τῆς Κυριακῆς, Πάσχα, 18.4.1993)*

ΜΙΚΡΟ ΑΡΧΕΙΟ

Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Συγγρός

Ἄγαπητὴ («Νέα Ἑστία»,

Στὴ Σκιαθοῦ, ὅπου εἶχα τὴν εὐτυχία νὰ περᾶσω τρεῖς ἐβδομάδες ἐφέτος τὸν Ἰούλιο, ἀκούσα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη πολλὰ, ἀπὸ ντόπιους πού τὸν εἶχαν γνωρίσει νέοι στὰ στερνὰ του.

Ἐνὰς ἀπ' αὐτούς, ὁ κ. Ἀθανασίου, κτηματίας, πού ἀγαποῦσε πολὺ τὸ μεγάλο συμπατριώτη του, καὶ πού ἦταν ἀπὸ ἐκείνους πού πῆραν στὰ χέρια τὸ φέρετρο κατὰ τὴν κηδεία του, μοῦ διηγήθηκε ὅτι ἓνα καλοκαίρι, ἀπὸ τὰ τελευταῖα πού ἔζησε στὴν πατρίδα του ὁ Παπαδιαμάντης, εἶχε πάει στὴ Σκιαθοῦ ὁ βασιλιάς Γεώργιος Α' μετὰ τὴ θαλαμηγὸ τοῦ Ἀνδρέα Συγγροῦ πού τὸν συνόδευε. Ὁ Παπαδιαμάντης συνήθιζε νὰ κάνῃ τὸ βραδυνὸ του περίπατο ὀλόγυρα στὴ λίμνη, πού δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν «πολιχόνη» περισσότερο ἀπὸ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας. Στὴ λίμνη πηγαίνει κανεὶς βαδίζοντας γιालό-γιालό. Τὰ περιβόλια τῆς ἀκρογιαλιάς ἀκουμποῦν ἐκεῖ πού σπάει τὸ κύμα, καὶ γιὰ νὰ συγκρατοῦνται τὰ χώματά τους, ἔχουν ὄλα πρὸς τὴν παραλία ἓνα τοῖγο ἀπὸ ξερολιθιά, πού ἀναγκάζει τὸν περιπατητὴ νὰ βαδίζῃ στὴν ὑγρὴ ἀμμουδιά. Τὰ ἀπογεύματα ὅμως, μετὰ τὴν κανονικὴ φουσκονεριά, τὸ νερὸ ὑψώνεται, ἢ βατὴ παραλία στενεύει περισσότερο καὶ ὁ περιπατητὴς ἀναγκάζεται νὰ βαδίζῃ πλάι-πλάι στοὺς τοίχους γιὰ νὰ μὴ βραχίῃ.

Σ' ἓνα τέτοιο λοιπὸν βραδυνὸ περίπατο τοῦ Γεωργίου Α' μετὰ τὸ Συγγρὸ καὶ τὴν ἀκολουθία τους πρὸς τὴ λίμνη, ἔτυχε νὰ ἐπιστρέφῃ ἀπ' ἐκεῖ ὁ Παπαδιαμάντης. Ἀντικρύζοντας τοὺς ἐπίσημους περιπατητὲς καὶ μὴ βλέποντας χάσμα γῆς γιὰ νὰ

χαθῆ, κόλλησε τὰ νῶτα του στὴν ξερολιθιά τοῦ τοίχου, σταύρωσε τὰ χέρια στὸ στήθος, ἔγειρε πλάι τὸ κεφάλι του, ὅπως συνήθιζε, καὶ στὴ στάση αὐτὴ καρτεροῦσε νὰ προσπεράσουν. Τότε, λέει, γύρισε καὶ τὸν κοίταξε ὁ Συγγρός, καὶ βέβαιος ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν στάση του, ὅτι πρόκειται γιὰ ἄνθρωπο ἀξιὸ ἐλεημοσύνης, ἔβαλε τὸ χέρι στὴν τσέπη, γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ κάτι, ὅποτε κάποιος ἀπὸ τὴν ἀκολουθία, τοῦ ἄρπαξε τὸ χέρι πρὶν τὸ βγάλῃ ἀπὸ τὴν τσέπη καὶ τοῦ ψιθύρισε τὸ ὄνομα τοῦ φτωχοῦ ἀνθρώπου πού προσπερνοῦσαν τὸ ἀξίωμα καὶ ὁ πλοῦτος.

Νὰ λοιπὸν ἡ αὐθεντικὴ προέλευση τοῦ πασίγνωστου καὶ τοῦ πιὸ τραγικοῦ ἀπὸ τὰ περιστατικὰ πού συνθέτουν τὴν στερημένη ζωὴ τοῦ μεγάλου Σκιαθίτη. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ ἔγινε στὴ Σκιαθοῦ. Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτόπτες τὸ διηγήθηκαν, ὅταν γύρισα, στὴν Ἀθήνα, καὶ ἀπὸ στόμα σὲ στόμα πῆρε, ὅπως ἦταν πολὺ φυσικὸ, διάφορες παραλλαγές, καὶ ἐντοπίζονταν στὰ κεντρικότερα σημεῖα τῆς πρωτεύουσας, στὸ Ζάππειο, στὴν ὁδὸ Σταδίου κ.ἄ. Μολονότι ἡ σοβαρότητα τοῦ προσώπου πού μοῦ τὸ διηγήθηκε δὲν ἐπιτρέπει καμμιά ἀμφιβολία ὅτι τὸ περιστατικὸ ἔγινε στὴ Σκιαθοῦ, ἐπικυρώνεται καὶ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ κ. Ὁ. Μερλιέ, ὁ ὁποῖος στὸ βιβλίον του *Skiathos, ile Grecque*, σελ. 26 τὸ παρουσιάζει ὡς ἀφήγησιν ἐνὸς Σκιαθίτη παπουτσῆ, πού φυσικὰ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τὸ εἶχε ἀκούσει στὴν Ἀθήνα ἢ νὰ τὸ εἶχε διαβάσει κάπου. «Λένε, εἶπε ὁ παπουτσῆς στὸν κ. Μερλιέ, ὅτι ἓνας βαθύπλοτος Ἀθηναῖος, ὁ Συγγρός, πού δὲν τὸν γινώριζε, τὸν ἀπάντησε μιὰ μέρα στὸ

δρόμο και τουΰδωσε, γενναιόδωρα, δυο πεντάρες (deux sous)». Και ό κ. Γ. Βαλέτας, αναφερόμενος στη μαρτυρία του κ. Μερλιέ, γράφει στο βιβλίο του για τον Παπαδιαμάντη, σελ. 205: «Πολλοί λέν πώς ό Συγγρός του έδωσε και έλεημοσύνη μιά πεντάρα, μά αυτό δέν είναι σωστό».

Τό περίεργο είναι ότι ή ιστορία φέρνει άλλη μιά φορά αντίμετωπο στο δρόμο τόν Παπαδιαμάντη με τό Συγγρό, πού κάνει πάλι την ίδια παρεξήγηση. «Μίαν ήμέραν ό κ. Σίμων Αποστολίδης και ό κ. Ανδρέας Συγγρός συνωμιλούν καθ' όδόν, όποτε διερχόμενος ό συγγραφέας τών [Θαλασσινών] Εϊδυλλίων, πάντοτε ρακένδυτος και ιδιότροπος, έχαιρέτισε τόν κ. Αποστολίδην. Ο μέγας Τραπεζίτης διακόψας την συνωμιλίαν του προσέθεσεν επί τῇ εύκαιρία του χαιρετισμού του συγγραφέως.

— Για δήτε εδώ στήν Έλλάδα και οι έπαίται, mon cher, φέρνουνε μπαστούνια!

Έκπληκτος ό Αποστολίδης άπαντά.

— Τί λέγεις, κύρ Ανδρέα; Αυτός είναι ό καλλίτερος διηγηματογράφος μας.

— Ποιός; πώς τόν λένε;

— Παπαδιαμάντη.

— Και είναι έτσι διακονιάρης!, άπήντησε έτσι έκπληκτότερος αύτην την φοράν ό κ. Συγγρός. (Βλ. Γ. Βαλέτα, Παπαδιαμάντης, σελ. 204.)

Τό ανέκδοτο αυτό, πού βρίσκεται καταχωρημένο στη Βιβλιογραφία Παπαδιαμάντη του Κατσιμπαλη, άπ' όπου τό παίρνει και ό Γ. Βαλέτας, και πού μάς τό θύμησε τελευταία ό κ. Η. Βενέζης, στο «Βῆμα» τῆς 24.8.1954, μιλώντας για «τό γνωστό περιστατικό του Συγγρού, πού είδε τόν Παπαδιαμάντη στην όδό Σταδίου

και ρώτησε, ποιός είν' αυτός ό ζητιάνος;», έχει άφ' έαυτου κάτι τό ύποπτο: Η διπλή σύμπτωση, νά πάρη για ζητιάνο τόν Παπαδιαμάντη ό ίδιος ό Συγγρός, δέν είναι πιθανή. Δέν ξέρω άν ή μεγάλη ιστορία έπαναλαμβάνεται και άν οι αιώνες αντιγράφουν άλλήλους, αλλά ή μικρή ιστορία, περιστατικά τέτοιου είδους δέν έπαναλαμβάνονται στη σύντομη ζωή μας. Έπειτα πώς είναι δυνατόν ό Συγγρός νά ήταν τόσο άναγωγος, ώστε όχι μόνον νά χαρακτηρίση «επαίτη» τό πρόσωπο πού χαιρέτησε τό συνομιλητή του, (ό όποιος πρέπει νά του ήταν πολύ οικείος άφου τόν προσφωνούσε «κύρ Ανδρέα»), αλλά και νά τό μυκτηρήση για τό μπαστούνι πού «έφερε»; Και ποιός θα πιστέψη ότι ό Παπαδιαμάντης συναντώντας τούς δυο αυτούς κυρίους έσπευσε νά τούς χαιρέτιση; Ας αφήσουμε πώς τό περιστατικό περιγράφεται τόσο άδέξια, ώστε δέν μπορεί νά είναι γραμμένο από έγκυρο πρόσωπο. Όσο για την παραλλαγή πού έχει ύπ' όψη του ό κ. Βενέζης, νομίζω ότι, όταν κάποιος δῆ στο δρόμο έναν έπαίτη, ποτέ δέν ενδιαφέρεται νά ρωτήσει για τό όνοματεπώνυμο του.

Όλα αυτά με πείθουν ότι τό έπεισόδιο αυτό δέν είναι παρά ή έσχατη παραλλαγή εκείνου πού έγινε στη Σκιαθο. Ο άφθιτος πλούτος τῆς ψυχῆς και ό άλλος, ό γήινος, πού «ό σῆς και ή βρώσις άφανίζουσι», μιά φορά μόνο συναντήθηκαν, ως άγνωστοι, χωρίς νά άγγιχτούν. Δέν είναι έτσι καλύτερα;

N. Π. Ανδριώτης

(*Νέα Έστία*, 56, 1954, 1460-1)

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Φ. Α. Δημητρακόπουλος - Γ. Α. Χριστοδούλου, «Φύλλα έσκορπισμένα». Τά παπαδιαμαντικά αὐτόγραφα (γνωστά και άγνωστα κείμενα). Συμβολή στην έρευνα και μελέτη τής χειρόγραφης και έντυπης παράδοσης του Παπαδιαμάντη, εκδόσεις Καστανιώτη, Άθήνα 1994, σελ. 230.

Τή σημασία του βιβλίου αυτού για τις παπαδιαμαντικές σπουδές υπογράμμισα με τὸ σημείωμα «Όθεν εἶσθε σκορπισμένα...» (Ἡ Καθημερινή, 17.1.1995). Ἄς μου ἐπιτραπεί νά ἐπαναλάβω σχεδόν αὐτολεξεῖ ἀπὸ τὸ σημείωμα ἐκεῖνο ὅσα ἀναφέρονται στὸ τί νέο κομίζουν τὰ «Φύλλα έσκορπισμένα»:

α) Ἐρχονται στὸ φῶς στοιχεῖα σημαντικά για τὴν ἱστορία τῶν εκδόσεων τοῦ παπαδιαμαντικοῦ έργου, ἰδίως τῆς εκδοσης Φέξη. Ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα ὅλη ἡ σχετικὴ ἀλληλογραφία, προπάντων ὁμως οἱ ἀγωνιώδεις παρακλήσεις τῶν ἀδελφάδων τοῦ Παπαδιαμάντη στὸν Βλαχογιάννη και ἡ ἔγνοια τοῦ Ἐπαχτίτη γι' αὐτές. Ἐντούτοις, ἡ τελευταία ἐπιστολή τοῦ εὐόργιστου Ρουμελιώτη —νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι ἐδῶ προσποιεῖται τὸν θυμωμένο;— εἶναι για τὸν ἀναγνώστη χτύπημα στὸ ὑπογάστριο. Ὑποθέτω ὅτι για τις τρεῖς ἀδελφές θά ἦταν κεραυνός.

β) Καταλογογραφοῦνται, κατὰ τὰ ἀρχεῖα ὅπου ἀπόκεινται, τὰ γνωστά αὐτόγραφα τοῦ Παπαδιαμάντη. Αὐτό, φυσικά, δὲν τὰ προφυλάσσει ἀπὸ κινδύνους καταστροφῆς ἢ φυγάδευσης στὸ ἐξωτερικὸ οὔτε τὰ καθιστὰ πάντοτε εὐπρόσιτα στοὺς μελετητές, έντούτοις ξέρουμε πιὰ πού βρίσκονται τώρα, και αὐτὸ δὲν εἶναι μικρὸ κέρδος.

γ) Ἄναφέρονται ἀρχεῖα, ὅπου ἐνδέχεται, σύμφωνα με ὀρισμένες ἐνδείξεις, νά λανθάνουν εἴτε αὐτόγραφα τοῦ Παπαδιαμάντη εἴτε ἀποκόμματα ἐφημερίδων με άγνωστα διηγήματά του.

δ) Δημοσιεύονται ἀξιανάγνωστα ἔγγραφα σχετικά με τις δραστηριότητες τοῦ Σωματεῖου «Παπαδιαμάντης», στην ἴδρυση τοῦ ὁποῖου πρωτοστάτησαν ὁ Ὅκταβιος Μερλιέ και ὁ Χρ. Χρηστίδης.

ε) Παρέχονται φωτογραφικά ἀρκητέες σελίδες παπαδιαμαντικῶν αὐτογράφων, καθὼς και πρῶτες δημοσιεύσεις διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη. Στις πρῶτες δημοσιεύσεις τῶν «Ἐλαφροίσκιωτων» και τῆς «Μικρᾶς ψυχολογίας» ὑπάρχουν ἰδιόχειρες διορθώσεις τοῦ Παπαδιαμάντη.

Εἶχε ἐπίσης τονιστεῖ στὸ σημείωμα τῆς Καθημερινῆς ὅτι ὁ μελλοντικὸς εκδότης τοῦ Παπαδιαμάντη πρέπει νά ἔχει συνεχῶς δίπλα του τὰ «Φύλλα έσκορπισμένα». Και ἐπειδὴ ὁ ὑπότιτλός τους ρητὰ δηλώνει ὅτι πρόκειται για ἄσυμβολή στην ἔρευνα και μελέτη τῆς χειρόγραφης και έντυπης παράδοσης τοῦ Παπαδιαμάντη, ἄρα συμβολή και στην ἀποκατάσταση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου, τὸ καλύτερο εἶναι νά συζητήσει κανεῖς ὅσα λέγονται στὸ βιβλίο για τὴν κριτικὴ εκδοση τοῦ Παπαδιαμάντη. Και πρέπει ἐκ προοιμίου νά πῶ ὅτι τὰ «Φύλλα έσκορπισμένα» ἀποδεικνύουν ἀβάσιμη τὴ γνώμη ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νά μιλοῦμε για κριτικὴ εκδοση (editio critica) τοῦ Παπαδιαμάντη.

Στὸν Πρόλογο οἱ συγγραφεῖς ἀποφαινονται συμπερασματικά: «Μέσα ἀπὸ τις διαπιστώσεις αὐτές τεκμηριώνεται, πιστεύουμε, ἡ πεποίθησή μας ὅτι ἡ κριτικὴ εκδοση τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἐπιδε-

κριτική ἀναθεωρήσεως» (σ. 10). Μὲ βρῖσκει ἀπολύτως σύμφωνο τὸ συμπέρασμα. Συχνὰ βρῖσκομαι στὴν ἀνάγκη νὰ ἐξηγῶ, εἴτε σὲ προφορικές συζητήσεις εἴτε ἀλληλογραφώντας, πὼς ἀπὸ τὴ φύση τῆς καμιά κριτικὴ ἔκδοση δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὀριστική, πράγμα βέβαια ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Παπαδιαμάντη («Δόμος» 1981-1988). Ἀλίμονο στὸ φιλόλογο ποὺ θὰ ὑποστήριζε ὅτι μιὰ κριτικὴ ἔκδοση εἶναι ἀνεπίδεκτη ἀναθεωρήσεων καὶ διορθώσεων, συχνὰ μάλιστα ριζικῶν! Γιὰ τοῦτο συχνὰ εὐχομαι νὰ βρεθεῖ ἕνας νέος φιλόλογος, ἀποφασισμένος νὰ θυσιάσει γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Παπαδιαμάντη ἀρκετὰ χρόνια, ὅσα θὰ χρειαστοῦν γιὰ νὰ ἐπανεξετάσει τὸ παλαιὸ ὑλικό, νὰ δαμάσει ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἐν τῷ μεταξύ προστεθεῖ —στὸ ὅποιο πρέπει νὰ λογαριάσουμε ὅπωςδήποτε τὶς ἐκδοθεμένες, τουλάχιστον, μεταφράσεις καὶ νὰ ἐπιχειρήσει τὴ νέα κριτικὴ ἔκδοση. Τὸ ἔργο εἶναι βαρὺ, ἀλλὰ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης βαρύτεμος.

Ἀποδέχομαι ἐπίσης καὶ τὴ διαπίστωση ὅτι τὸ κείμενο τῆς ἔκδοσης Φέξη «στηρίχθηκε καὶ σὲ διορθωμένα χειρόγραφα ἢ διορθωμένα ἀποκόμματα παλαιότερων δημοσιεύσεων» (σ. 10), ποὺ σημαίνει ὅτι εἶναι ἀξιопιστότερο ἀπ' ὅσο νομίζαμε ὁ Γ. Βαλέτας κι ἐγώ². (Πρέπει πάντως νὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι, ἀρκετὰ χρόνια νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου, εἶχα ἀφορμές νὰ πιστεύω ὅτι ἡ ἔκδοση Φέξη μποροῦσε νὰ βοηθήσει στὴν ἀποκατάσταση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου³.) Ἡ ἀνάγκη λοιπὸν «νὰ ἐλεγχθεῖ ἐκ νέου ἡ ἔκδοση Φέξη» εἶναι φανερὴ. Δὲν ξέρω ποιά καὶ πόση ἀκριβῶς θὰ εἶναι ἡ ὠφέλεια ποὺ θὰ προκύψει. Ἐγὼ τὴν ἐντύπωση ὅτι περισσότερα θὰ εἶναι τὰ «παλαιογραφικὰ» ὠφέλη, δηλαδὴ τὰ διδάγματα ποὺ θὰ ἀποκομίσουμε ἀπὸ τὶς παραναγνώσεις τῆς, καὶ πολὺ λιγότερες οἱ ὑγιεῖς γραφές ποὺ θὰ προσποριστοῦμε: ἐντούτοις θὰ ἀναλάβω νὰ εὐχαρίστως τὸν ἐλεγκχο, ἂν ἦμιον δέκα χρόνια νεώτερος⁴.

Πολὺ σημαντικὲς εἶναι καὶ οἱ διαπι-

¹ Ἐγὼ ἤδη δώσει δείγματα διορθώσεων μὲ τὰ «Διορθωτικά στὸν Παπαδιαμάντη», δημοσιευμένα στὸν τόμο Ἀντὶ χρυσέων - Ἀφιέρωμα στὸν Ζήσιμο Λορεντζάτο, ἐκδόσεις «Δόμος» καὶ Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 1995.

² Γράφω καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Βαλέτα, γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο διατυπώνεται μιὰ περίοδος στὴ σ. 25 ἐνδέχεται νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐκεῖνος εἶχε σὲ ὑπόληψη τὴν ἔκδοση Φέξη: «Πρέπει ἐπομένως νὰ ἀναβαθμίσουμε τὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὴν ἔκδοση Φέξη: ἐνῶ, ἤδη ἀπὸ τὸ 1940, ὁ Βαλέτας ἔγραψε γιὰ τὸ πὼς πραγματοποιήθηκε ἡ ἔκδοση Φέξη (Παπαδιαμάντης, σσ. 57-58), ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἐπιμένει νὰ υποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἔκδοση αὐτὴ ἔχει πιά ἱστορικὴ ἀξία κυρίως». Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔγραψε ὁ Βαλέτας γιὰ τὸ πὼς ἐγίνε ἡ ἔκδοση Φέξη, ἡ κρίση του ἦταν πολὺ αὐστηρότερη ἀπὸ τὴ δική μου, σχεδὸν ἀνελέγητη: «Ἐκτὸς ἀπὸ μερικοὺς πολὺ βαρειοὺς χαρακτηρισμοὺς, τίποτε δὲν θὰ εἶχε νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὶς μέχρι τώρα ἐκδόσεις τοῦ Ππδ. [...] Νὰ εἶχε τουλάχιστο κάποια τάξη, νὰ ἔδειχνε κάποια φροντίδα, ἂν ὄχι κριτικὴ, τουλάχιστο τυπογραφική!» (σ. 58). Καὶ παρακάτω: «Οἱ ἐκδόσεις Φέξη καὶ Ἐλευθερουδάκη δὲν εἶναι οὔτε πλήρεις, οὔτε καλές, οὔτε σωστές [...] δὲν ἔγιναν οὔτε μὲ κριτικὴ φροντίδα, τὴν ἀπλούστερη καὶ στοιχειώδη ἔστω, οὔτε μὲ ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια καὶ προσοχή» (σ. 59).

³ Βλ. τὸ μελέτημα «Μικρὰ παπαδιαμαντικά» (γ' μοζαλισμένος), ποὺ ἔχει σταλεῖ στὸ περιοδικὸ Ἐλληνικά.

⁴ Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσης τοῦ «Δόμου», ὁ ἐλεγκχος

στώσεις που προέκυψαν από τη μελέτη των «συνδημοσιεύσεων», δηλαδή των δημοσιεύσεων άρκετών διηγημάτων, κάποτε σχεδόν ταυτοχρόνως, και σε άλλα έντυπα εκτός εκείνων όπου πρωτοδημοσιεύτηκαν. Τις πρώτες δημοσιεύσεις τις γνωρίζουμε από την παπαδιαμαντική βιβλιογραφία του Κατσιμπαλη, στην οποία βασίστηκαν όλοι οι μεταπολεμικοί εκδότες του Παπαδιαμάντη. Κανείς δεν έλαβε υπόψη τις συνδημοσιεύσεις που αναγράφει στην *Ελληνική Βιβλιογραφία* ο Ν. Γ. Πολίτης. Ή ξέρουν το Δημητρακόπουλο και το Χριστοδούλου δείχνει ότι ο μελλοντικός εκδότης δεν μπορεί να τις παραβλέψει. Πώς θα μπορούσε, όταν οι συγγραφείς του βιβλίου βεβαιώνουν: «Προεκτείνοντας τα παραπάνω ο Γ. Α. Χριστοδούλου κατέγραψε και ήλεγξε τα κείμενα των παπαδιαμαντικών διηγημάτων της *Ελληνικής Βιβλιογραφίας* του Ν. Γ. Πολίτη και μάλιστα εκείνων που είχαν δημοσιευτεί, ταυτόχρονα σχεδόν, σε διαφορετικά έντυπα. Η αντίβολη πείθει ότι δεν πρόκειται για άπλες αναδημοσιεύσεις αλλά για ταυτόχρονα δημοσιεύσεις από διαφορετικά αυτόγραφα του Παπαδιαμάντη! Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των τριών, σχεδόν ταυτόχρονων, δημοσιεύσεων του διηγήματος "Της δασκάλας τὰ μάγια" στα περιοδικά *Νέα Ζωή* Αλεξανδρείας (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1909), *Έφημερίς των Κυριών* Αθηνών (15-31 Οκτωβρίου 1909) και *Κόσμος Σμύρνης* (1 Δεκεμβρίου 1909). Όχι μόνο τα στενά περιθώρια της μιάς δημοσίευσης από την άλλη, αλλά και η σύγκριση των τριών δημοσιεύσεων πείθει ότι έχουμε να κάνουμε με τρία διαφορετικά αυτόγραφα» (σσ. 17-18).

Η περίπτωση είναι πράγματι εκπληκτική, αν φυσικά έπαληθεύεται από τα στοιχεία της αντίβολής το συμπέρασμα ότι υπήρξαν τρία αυτόγραφα του διηγήματος. Οι συγγραφείς υπόσχονται ότι θα άσχοληθούν σχολαστικά με το θέμα αυτό και άναμένα άνυπόμονα το μελέτημά τους. Θα ήθελα πάντως να είχαν παρασχεθεί και από τις σελίδες των «*Φύλλων έσκορπισμένων*» μερικά παραδείγματα διαφορετικών γραφών. Μολονότι και εδώ, στην περίπτωση δηλαδή των αυτόγραφων, ισχύει το «ουδέν άελπτον», όμολογώ ότι δυσκολεύομαι να καταλάβω πώς ο Παπαδιαμάντης έγραφε δύο ή τρεις φορές το ίδιο διήγημα. Μήπως είναι λογικότερο να υποθέσουμε ότι στο δεύτερο ή τρίτο έντυπο έδινε διορθωμένο άπόκομμα της πρώτης δημοσίευσης; Όπως και να έχει το πράγμα, το βέβαιο είναι πώς για τον καταρτισμό του κειμένου του Παπαδιαμάντη πρέπει να ληφθούν υπόψη οι διαφορετικές γραφές των «συνδημοσιεύσεων».

Άρκετά διαφορετική είναι η περίπτωση των αναδημοσιεύσεων στην *Κυριακή του Έλευθέρου Βήματος* και στο *Μπουκέτο*. Για τις αναδημοσιεύσεις του *Μπουκέτου*, πρὸς το παρόν τουλάχιστον, δεν έχω να παρατηρήσω τίποτε. Ο Κ. Φαλταίης άσφαλώς έδωσε στο περιοδικό χειρόγραφο ή διορθωμένα από τον Παπαδιαμάντη άποκόμματα (βλ. το *Έπίμετρο* XI, «Τα παπαδιαμαντικά διηγήματα του *Μπουκέτου*», σσ. 188-191), συνεπώς ή άποδοχή των διαφορετικών γραφών που παρέχουν αυτές οι αναδημοσιεύσεις είναι μάλλον ύποχρεωτική, εκτός φυσικά από την, πολύ πιθανή, περίπτωση, των παραναγνώσεων.

Έρχομαι τώρα στις όδυνηρές για τον

της έκδοσης Φέξη δεν ήταν συστηματικός. Μόνο στις περιπτώσεις που ή πρώτη δημοσίευση παρείχε άμφίβολη ή έφθαρμένη γραφή, ή όταν υπήρχε διαφωνία μεταξύ της πρώτης δημοσίευσης και της έκδοσης Βαλέτα, κατέφευγα στις άλλες εκδόσεις, που τις θεωρούσα ως κώδικες ύποδεστερους (codices deteriores).

υπογράφοντα αναδημοσιεύσεις της *Κυριακής του Έλευθέρου Βήματος* (βλ. 'Επίμετρο XIII, «Τὰ παπαδιαμαντικά διηγήματα του Έλευθέρου Βήματος και της Κυριακής του Έλευθέρου Βήματος», σσ. 195-199). 'Από τὰ ένένα διηγήματα που δημοσίευσε τὸ Έλεύθερον Βήμα στὸ διάστημα 31.5.1925-17.8.1925, ἡ Κυριακή τοῦ Έλευθέρου Βήματος αναδημοσιεύει ἀπὸ 26.12.1926 ἕως 29.5.1927 τὰ ὀκτώ⁵. 'Ο Δημήτρης Μαυρόπουλος, ὅταν ἐτοιμαζόταν ἡ ἔκδοση τοῦ «Δόμου», μού εἶχε στείλει, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φωτογραφίες τῶν πρώτων δημοσιεύσεων στὸ Έλεύθερον Βήμα, καὶ φωτογραφίες ἕξι αναδημοσιεύσεων⁶. Δυστυχῶς λησμόνησα, γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά τότε, τὴν ὑποθήκη ὅτι ὁ φιλόλογος πρέπει νὰ εἶναι *vir suspiciosus* καὶ δὲν ἔδωσα καμιά σημασία στὶς αναδημοσιεύσεις. 'Ασφαλῶς θὰ τὶς εἶχα προσέξει καὶ ἀντιβάλει μὲ τὶς πρώτες δημοσιεύσεις ἄν, πρῶτον, ὁ Βαλέτας εἶχε τὴν εὐκρίνεια νὰ δηλώσει ὅτι τὸ δικό του κείμενο βασιζόταν στὴν *Κυριακή τοῦ Έλευθέρου Βήματος* καὶ ὄχι, ὅπως παραπλανητικὰ σημειώνει, κατὰ τὴ συνήθειά του, στὸ Έλεύθερον Βήμα, καί, δεύτερον, ἂν ὁ μακαρίτης

Στ. Στεφάνου δὲν μὲ εἶχε βεβαιώσει ὅτι τὸ αὐτόγραφο τοῦ διηγήματος «'Ιατρεῖα Βαβυλωνῶν» (βλ. ἔδῳ ὑπ. 5) ἦταν τὸ μόνο πού εἶχε σώσει ἀπὸ τὸν κάλαθο τῶν ἀχρηστων τῆς ἔφημερίδας. 'Υπέθετα λοιπόν, ὁ ἀφελής, ὅτι οἱ αναδημοσιεύσεις ἀποκλείονται νὰ ἔχουν γίνεῖ ἀπὸ χειρόγραφο καὶ ἦταν ἀπλῆς ἀντιγραφὲς τῶν πρώτων δημοσιεύσεων.

'Η πλάνη αὐτή, πού δύσκολα μπορεῖ νὰ συγχωρηθεῖ, μὲ ὑποχρέωσε νὰ μὴ δεχτῶ γραφές, πού μού φαίνονταν καλύτερες ἀπὸ ἐκεῖνες πού παρεῖχε ἡ πρώτη δημοσίευση (βλ. τὰ σχετικὰ 'Υπομνήματα τῶν Ἀπάντων καὶ ὅσα σημειώνουν ὁ Δ. καὶ ὁ Χ., σ. 198). 'Υστερα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 4. τόμου τῶν Ἀπάντων (1984) —πολλὰ χρόνια πάντως προτοῦ ἐκδοθῶν τὰ «Φύλλα ἔσκορπισμένα»—, μού δόθηκε κάποια ἀφορμή⁷ καὶ ἀντέβαλα τὶς δημοσιεύσεις καὶ τὶς αναδημοσιεύσεις. Τότε κατάλαβα ποῖος ἦταν ὁ ἀλλος φορέας, πού ὑποψιαζόμουν ὅτι εἶχε ὑπόψη του ὁ Βαλέτας (βλ. ὅσα σημειῶνω στὰ Ἄπαντα, 4.690 καὶ 692-3), καὶ σημείωσα στὰ κριτικά ὑπομνήματα τοῦ ἀντιτύπου ἐργασίας τὴν πηγὴ τῶν διαφορετικῶν γραφῶν τῆς ἔκδοσης

⁵ Πλὴν τῶν *Ἰατρειῶν Βαβυλωνῶν*, τῶν ὁποίων τὸ χφ. βρισκόταν πιά στὴν κατοχὴ τοῦ Στ. Στεφάνου.

⁶ Δὲν ἔχω φωτογραφίες τῶν διηγημάτων «Τὰ τελευταῖα τοῦ γέρου» καὶ «Τὸ κουκούλωμα». Ἄν θυμᾶμαι καλά, τὶς αναδημοσιεύσεις εἶχε ἐντοπίσει ὁ κ. Βρασίδης Καραλής, ὅταν ἀναζήτησε γιὰ φωτογράφηση «Τὸ ζωντανὸ κιβώρι μου», πού εἶχε δημοσιευτεῖ μόνο στὴν *Κυριακή τοῦ Έλευθέρου Βήματος*.

⁷ Μὲ ἐνοχλοῦσε ὁ διαφορετικὸς τίτλος τῶν δύο διηγημάτων: «Νεκράνθεμα» καὶ «Νεκράνθεμα εἰς τὴν μνήμην των», «'Η κλεφτοπαρέα» καὶ «Πῶς ζοῦσε μιὰ κλεφτοπαρέα». Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ἔφημερίδες ἐπεμβαίνουν στὴν τιτλοθεσία καὶ τείνω νὰ πιστέψω ὅτι ἡ συντόμηση τοῦ τίτλου τοῦ πρώτου διηγήματος ὀφείλεται στὴ Σύνταξη τῆς ἔφημερίδας. Λιγότερο πιθανὸ φαίνεται νὰ πρόσθεσε ἡ Σύνταξη τῆς *Κυριακῆς τοῦ Έλευθέρου Βήματος* τὸ «Εἰς τὴν μνήμην των». Σημειῶνω πάντως ὅτι καὶ ὁ Μουλλᾶς (*Α. Παπαδιαμάντης - Αὐτοβιογραφούμενος*) υἱοθετεῖ τὸν συντομότερο. Πρόβλημα ἀποτελεῖ ὁ τίτλος τοῦ δευτέρου διηγήματος στὴν ἀναδημοσίευση. Παπαδιαμαντικότερος εἶναι ὁ μονολεκτικὸς, ὁ ἐκτενέστερος δὲν φαίνεται γνήσιος.

Βαλέτα⁸. Για να πιστωθεί το πράγμα, ως μου επιτραπεί να δώσω εδώ μερικά δείγματα. Προηγείται η γραφή του 'Ελευθέρου Βήματος (και τῆς ἔκδοσης «Δόμου») και ακολουθεῖ ἡ καλύτερη τῆς Κυριακῆς τοῦ 'Ελευθέρου Βήματος (και τῆς ἔκδοσης Βαλέτα). Παραπέμπω στίς σελίδες και τοὺς στίχους τῆς ἔκδοσης «Δόμου» (4. τόμος):

555,5 ἐβουτουσα] ἐβουλιουσα⁹ (παράδοξος και ὁ Βαλέτας ἐβουτουσα) — 556,19 ἀκανθῶν] ἀκανθῶν, και ἔσωθεν ἀμπελοι χύνουσαι ἄρωμα μέθης — 567,18 Νταντώ μου] Νταντώ μου. Και θά τὸ ἰδῆτε· θά κάμη παιδί — 589,29 [πυρά] οἱ προσθετικὲς ἀγκύλες περιττές, γιατί στὴν ἀναδημοσίευση ὑπάρχει ἡ λέξις πυρά — 598,29 'Ἐντούτοις ἔδραξεν] 'Ἐντούτοις ἐκείνος ἔδραξεν — 599,8 ζεστόν τὴν ὥραν] ζεστόν κατὰ τὴν ὥραν — 600,21 παραθαλάσσιον ἀγοράν] παραθαλασσιάν ἀγοράν — 602,15 παράθυρον] παραθυρόφυλλον.

Εἶπα «μερικά δείγματα», ἀλλὰ τελικὰ παρέθεσα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ὑγιεστέρων — ἢ μᾶλλον πληρεστέρων — γραφῶν τῶν ἑξι ἀναδημοσιεύσεων. Πρέπει πάντως νὰ παρατηρήσω ὅτι και ὁ στοιχειοθέτης τῆς Κυριακῆς τοῦ 'Ελευθέρου Βήματος κάθε ἄλλο παρά ἀνεύχαις παραναγνώσεων εἶναι, πράγμα βέβαια καθόλου παράδοξο, ἀφοῦ οἱ δυσκολίες τῶν χειρογράφων τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι, γιὰ τοὺς

στοιχειοθέτες τουλάχιστον, περίπου οἰδίαις. Παραθέτω λίγα παραδείγματα λαθῶν. Προηγείται τώρα ἡ καλύτερη γραφή (τοῦ 'Ελευθ. Βήματος και τοῦ «Δόμου») και ακολουθεῖ ἡ χειρότερη (τῆς Κυρ. τοῦ 'Ελευθ. Βήματος και τοῦ Βαλέτα):

555,21 σκασμένα (μικρὰ ψαράκια): σπασμένα — 561,11 ἐπιδεικτικῶν (ἀγυρτείας): ἐπιδεικτικῶν — 567,18 «κι κ'σομηλιγγᾶτον» γιὰ τὴν γραφὴν αὐτὴν δὲς «Διορθωτικὰ στὸν Παπαδιαμάντη»¹⁰. ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὅτι ὁ στοιχειοθέτης τῆς πρώτης δημοσίευσης κατάφερε νὰ διαβάσει «κι' ἀπὸ μελιγγᾶτον», ἐνῶ τῆς ἀναδημοσίευσης μετὰ τὸ κι ἀφήνει κενό — 569,19 ἐμορμύριζε: ἐμορμούριζε — 575,6-7 νὰ πανίτζη, νὰ ραντίτζη τὴν φλέγουσαν κάμινο, νὰ φουρνίτζη: παραλείπεται στὴν ἀναδημοσίευση (και στὸν Βαλέτα) — 585,14 ἐπροθυμήθησαν. ἐπροθυμοποιήθησαν" — 585,18 Γραῖος: Γραῖκος — 597,26 κάτι παλιοτζαβέτες, τζάνουμι: παραλείπεται στὴν ἀναδημοσίευση (ὄχι ὅμως και στὸν Βαλέτα).

'Ελπίζω πὼς δὲν ἔχω παραποιήσει τὰ πράγματα. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι οἱ ἀναδημοσιεύσεις τῆς Κυριακῆς τοῦ 'Ελευθέρου Βήματος, χωρὶς νὰ ὑπερέχουν, γενικὰ, τῶν πρώτων δημοσιεύσεων, μᾶς ἐξασφαλίζουν μερικὲς βέβαιες γραφές¹².

¹⁰ Ὅπως ἔχω ἤδη ἀναφέρει, στὰ «Φύλλα

⁸ Για τὸ ὅτι εἶχα ἀνακαλύψει τὸν «ἄλλο φορέα» προτοῦ ἐκδοθῆναι τὰ «Φύλλα ἐσκορπισμένα», βλ. ὅσα λέγονται στὸ «Σημείωμα τοῦ ἐκδότη», Ἄπαντα 5.350. Πβ. και Χ. Λ. Καράογλου «Διορθωτικὰ στὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Παπαδιαμάντη», Παπαδιαμαντικά Τετράδια 3, 1995, σσ. 151-153. Βλ. και ὑποσ. 12.

⁹ Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Διορθωτικὰ στὸν Παπαδιαμάντη», στὸν τόμο Ἄντι χρυσέων - Ἄφιέρωμα στὸν Ζήσιμο Λορεντζάτο, σσ. 409-410.

¹⁰ Βλ. Ἑλληνικά 29, 1976, 329.

¹¹ Γιὰ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ προθυμοποιούμαι ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη βλ. Ἄπαντα, 5, 299, 16 και, κυρίως, 25-26.

¹² Εἶναι σχεδὸν ἀνόσιο νὰ μνησικαοῦμε, και μάλιστα γιὰ τοὺς νεκρούς, τῶν ὁποίων «αἱ ψυχαὶ εὐρίσκονται εἰς τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ» κατὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἄλλὰ

έσκορπισμένα δημοσιεύονται νέα ενδιαφέροντα εύρηματα, πού τὰ χρωστάμε στις επίμονες προσπάθειες του Δημητρακόπουλου και του Χριστοδούλου. Τέτοιο εύρημα είναι ή δίφυλλη άγγελία του Βλαχογιάννη για την έκδοση τής *Ίστορίας τής Έλληνικής Έπαναστάσεως* του Thomas Gordon. Διαβάζοντάς την, αναπόφευκτα θυμήθηκα την άγγελία για τὰ «Θαλασσινά Ειδύλλια», πού δέν έμελλε νά τὰ δεϊ τυπωμένα ό Παπαδιαμάντης, και συλλογίστηκα πάλι την έκδοτική μοίρα του. Νά δηλαδή πού ό Βλαχογιάννης, τό 1903 κιόλας, αναγγέλλει αισιόδοξα την έκδοση αυτής τής παπαδιαμαντικής μετάφρασης, όρίζοντας μάλιστα και τό ποσό τής προκαταβαλλόμενης συνδρομής! Άλλά τώρα πού γράφω, φθινόπωρο του 1996, ό Gor-

don δέν έχει ακόμη έκδοθει -- έλπίζω όμως νά σπάσει αυτή τή φορά ό έκδοτικός διάβολος τό ποδάρι του¹³.

Μελαγχολώ ακόμη περισσότερο, όταν διαβάζω την έπιστολή του Ά. Μάλτου, τής Διευθύνσεως Βιβλιοθήκης Μαρασλή (Ώδησσός) στον Ί. Χατζή, σχετική με την έκδοση έργων του Παπαδιαμάντη (σσ. 93-94). Ό Μάλτος ύπόσχεται ότι θά συστήσει στον Μαρασλή την έκδοση, για μιá όμως ακόμη φορά ή ύπόθεση ναυαγει¹⁴. Πάντως, παρά τή μελαγχολία πού προκαλεί, ή έπιστολή είναι καλό εύρημα, όπως άλλωστε και όλη ή «Άλληλογραφία γύρω από την έκδοση των έργων Άλεξ. Παπαδιαμάντη» (βλ. σσ. 94-113).

Ίδιαιτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ή έπιστολή του Νικολάου Ποριώτη στον

κάποτε οί φίλοι συγγραφείς των «Φύλλων έσκορπισμένων» παραχαράσσουν έλαφρά την ιστορία των παπαδιαμαντικών σπουδών με την έπιείκειά τους. Δυσκολεύομαι νά παραδεχτώ ότι ό Βαλέτας «ένδιαφέρθηκε σοβαρά» (σ. 30) για την τύχη των χειρογράφων του Παπαδιαμάντη. Όταν ό Δημητρακόπουλος και ό Χριστοδούλος, πενήντα χρόνια μετά την έκδοση τής μελέτης του Βαλέτα *Παπαδιαμάντης* (1940) άνακαλύπτουν νέα χειρόγραφα, μπορεί εύκολα νά φανταστεί κανείς τί θά είχε άνακαλύψει και σώσει εκείνος στα προπολεμικά χρόνια, άν άληθινά είχε ενδιαφερθεί γι' αυτά τὰ πράγματα.

Και νομίζω πώς θά ήταν προτιμότερο νά άποσιωπήσουν κάποια σκοτεινή πλευρά τής περιπέτειας του χφ. του «Άλιβάνιστου». Τί νόημα έχει νά γράφουν: άγνωστο παραμένει διά ποίας όδου τό αυτόγραφο του "Άλιβάνιστου" κατέληξε στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's μετά τό θάνατο του κατόχου του Γ. Βαλέτα» (σ. 32), όταν ήδη τον Σεπτέμβριο του 1991, ό Καθηγητής Π. Δ. Μαστροδημήτρης, όχι σέ κάποιο διάδρομο αλλά έν πλήρει συνεδρία του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου για τον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη και γειωνία τή φωνή άποκάλυψε τό όνομα εκείνου πού τό έδωσε νά δημοπρατηθεί;

Για μερικές από τις καλύτερες γραφές τής *Κυριακής του Έλευθέρου Βήματος* βλ. και τό μελέτημα του Λ. Χ. Καραύγλου, πού μνημονεύεται στην ύπος. 8.

¹³ Ό πρόλογός μου στην έκδοση του Gordon, θά ήταν λειψός δίχως την άγγελία του Βλαχογιάννη. Χρωστώ χάρη και γι' αυτήν στους φίλους Δημητρακόπουλο και Χριστοδούλο.

¹⁴ Πρέπει νά μνημονεύσω έδώ τον Νίκο Γιανναδάκη, πού μαζί με άλλα παπαδιαμαντικά εύρηματα από τό αρχείο Α. Παπακώστα, μου είχε στείλει πολύ ένωρίς την έπιστολή του Α. Μάλτου (βλ. τον Πρόλογο στην *Άλληλογραφία του Παπαδιαμάντη*, 1992), όπου είχα προαναγγείλει τή δημοσίευσή της —μαζί με την από 23.6.1932 έπιστολή του Μερλιέ στον Βλαχογιάννη— στα *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*).

Ὁκτάβιο Μερλιέ (σ. 129)¹⁵, όπου γίνεται, κυρίως, λόγος για τις μεταφράσεις τοῦ Παπαδιαμάντη, δηλαδή μιὰ περιοχή κατὰ μέγα μέρος σκοτεινὴ ἀκόμη. Ὁ Ποριώτης, ποῦ δίκαια ἐπαινεῖ τὴ μετάφραση τοῦ *Μαξιιώτη* τοῦ Χώλλ Κέιν, γράφει: «Ἐτσι ἔχει μεταφράσει πολλὰ romans-feuilletons ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ποῦ εἴτανε τῆς μόδας τότε, καί, ὅσο θυμοῦμαι, ὠρισμένων Jules Mary, Ohnet, A. Matkey (Arnould?) μπορεῖ καὶ Richebourg ἢ O. Feuillet. Ἐπὶ τ' ἀγγλικά, στὴν "Ἀκρόπολη", κάποιο διήγημα τοῦ Dickens, κάποιο μυθιστόρημα τῆς Grant Allen — δὲν εἶμαι ὁμως βέβαιος. Μιὰ ἔρευνα σὲ παλιὰ σῶματα τῶν δύο αὐτῶν ἐφημερίδων μπορεῖ νὰ τὸ ξεκαθαρίσει: ξεχωρίζει ἀμέσως ὁ μεταφραστικὸς του τρόπος» (σ. 129).

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι γραμμμένη στὶς 23.7.1932, δηλαδή προτοῦ ἐκδοθεῖ ἡ παπαδιαμαντικὴ βιβλιογραφία τοῦ Κατσιμπάλη, όπου ἔχουμε ἕναν πρῶτο κατάλογο τῶν μεταφράσεων τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ τὸ βιβλίο *Παπαδιαμάντης* τοῦ Βαλέτα, σὲ ὁποῖο ὁ ἀριθμὸς τῶν μεταφράσεων ἐπαυξάνεται. Ἄρα ἔχει ἡ μαρτυρία τοῦ Ποριώτη ἰδιαίτερη σημασία, ἀκριβῶς διότι ἤξερε νὰ «ξεχωρίζει ἀμέσως» τὸν μεταφραστικὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐγώ, παρὰ ταῦτα, κάποιες ἀμφιβολίες, τουλάχιστον σχετικὰ μὲ τὸν Jules Mary. Ὁ Βαλέτας ἀναγράφει πέντε μεταφράσεις του, ἀλλὰ τουλάχιστον ἡ μία, τὸ *Κόκκινο πανταλόνι*, δὲν ἔγινε ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸν μετα-

φραστικὸν του τρόπο. Δὲν ξέρω τί γίνεται μὲ τὶς ὑπόλοιπες, ἀλλὰ ἂν δὲν διαβάσω — πράγμα ποῦ ἰσχύει καὶ γιὰ πολλὲς ἄλλες τῶν καταλόγων τοῦ Βαλέτα καὶ τῆς Σεφερλῆ. Δὲν γνωρίζω ἂν ὑπάρχει Ἐγγλίδας μυθιστοριογράφος Grant Allen, εἶναι πάντως βέβαιο ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης μετέφρασε τὸ μυθιστόρημα τῆς Σάρας Γράντ *Οἱ δίδυμοι τοῦ Οὐρανοῦ*, ποῦ ἀπόσπασμά του δημοσιεύεται σὲ τοῦτο τὸ τεύχος τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων*. Γιὰ τὸν Richebourg δὲν ὑπάρχει ἀναγραφὴ στοὺς καταλόγους ποῦ ἀνέφερα. Ἀλλὰ μὲ τὸ «κάποιο διήγημα τοῦ Dickens» τί γίνεται; Πῶς τυχαίνει νὰ ἔχουμε καὶ ἄλλες μαρτυρίες ἀξιόπιστες γιὰ μετάφραση τοῦ Ντίκενς, καὶ αὐτὸς νὰ ἔχει γίνει ἄρατος, Θεέ μου, ἀπὸ τοὺς καταλόγους; Ποιὸς θὰ κατεβεῖ στὰ θεμέλια τῆς «καμάρας» γιὰ νὰ τὸν ἀνασύρει; Ἀλλὰ ὁ λόγος γιὰ τὶς μεταφράσεις δὲν τελειώνει, γιὰ τοῦτο καὶ τὸν κόβω ἐδῶ.

Ἀναδημοσιεύεται ἐπίσης στὰ «Φύλλα ἐσκορπισμένα» καὶ τὸ κάπως παλαιότερο εὔρημα «Εἰς τὰ ὄρη, ψυχὴ», ἡ ποιητικὸτατη δηλ. ἀρχὴ ἐνὸς διηγήματος τοῦ Παπαδιαμάντη¹⁶. Τὰ σχόλια τῆς ἀναδημοσίευσης ἔχουν ἐπαυξηθεῖ (ἐπισημαίνεται τώρα ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία δανείστηκε τὸν τίτλο ὁ Παπαδιαμάντης¹⁷). Ἐπειδὴ ὁμως τὸ «Εἰς τὰ ὄρη, ψυχὴ» ἦταν ἤδη γνωστὸ, ὁ ἄθερας τοῦ βιβλίου εἶναι οἱ σελίδες 119-125, όπου δημοσιεύεται ἕνα ἄγνωστο ὡς τώρα (καὶ ἀτιτλοφόρητο)

¹⁵ Πρῶτὴ δημοσίευση στὴ μελέτη τοῦ Φ. Α. Δημητρακόπουλου καὶ τῆς Ἑλένης Ι. Δαμβουνέλη «Τὸ roman-feuilleton (Μυθιστόρημα-ἐπιφυλλίδα), ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ Ἐφημερίς 1883-1891», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 29, 1986-1991, σσ. 433-450 (ἡ ἐπιστολὴ στὴ σ. 442).

¹⁶ Πρῶτὴ δημοσίευση σὲ περιοδικὸ Ἀκτὴ Λευκωσίας, τεῦχ. 7, Καλοκαίρι 1991.

¹⁷ Σημειῶνών πῶς ὁλόκληρο τὸ κῶλον «Εἰς τὰ ὄρη, ψυχὴ, ἀρθῶμεν» χρησιμοποιοεῖ ὡς κατακλείδα ἐνὸς κεφαλαίου τοῦ «Περίπλου τοῦ Ἀθωνος» ὁ Μωραϊτίδης (βλ. *Μετὰ τοῦ Βορῆ τὰ κύματα*, σειρὰ Γ', Σιδέρης 1927, σ. 57).

διήγημα του Παπαδιαμάντη. Τί και αν πρόκειται για σχεδίασμα, τί και αν είναι ἀ-κέφαλο και κολοβό; Ὁ διάλογος τῆς Μελαχροινάκαινας, πεθερᾶς τῆς αὐτοκτόνου Μαρίας, με τῆ γειτόνισσά της —στὴν πραγματικότητα ἔχουμε νὰ κάνουμε με δαιμονικό μονόλογο— εἶναι ἀπὸ τοὺς σπάνιους, ἀκόμα και στὸν Παπαδιαμάντη. Καὶ μολονότι τὸ διήγημα ποτὲ δὲν ὀλοκληρώθηκε, ὅπως ἄλλωστε και «Ὁ αὐτοκτόνος», θὰ ἀποτελέσει ἕνα ἀκόμη στήριγμα γιὰ τὸν μελετητὴ ἢ τὸν δοκιμογράφο — Χριστέ μου, δώσε νὰ μὴν εἶναι παρακμιακὸς φιγουρατζής! — πού θὰ καταγίνει με τὸ θέμα τῆς αὐτοκτονίας στὸν Παπαδιαμάντη.

Στὸ διήγημα ὑπάρχουν και ἄλλα ἀξιοσημειώτα: ἡ σύναξη τῶν ἐμποροπλοιάρχων με τὴν λεπτομερὴ καταγραφή τῶν ὀνομάτων τους, πού παράλληλῃ της, ἀλλὰ πάντως μικρότερη, ἔχουμε στὴ «Δημαρχία νύφη», οἱ λέξεις πού γιὰ πρώτη φορὰ —ἀπαξ εἰρημένα— συναντοῦμε στὸν Παπαδιαμάντη, ἡ πυκνὴ χρῆση παροιμιακῶν

ἐκφράσεων και, γιὰ τοὺς φιλόλογους, τὰ ἀπαλοιγραφικὰ προβλήματα.

Στὸ σημεῖωμα τῆς Καθημερινῆς πρότεινα δύο διαφορετικὲς γραφές (κάνιου ἀντὶ κήνια και ὀρκελᾶτα ἀντὶ ὀρκελῆτα) και μιὰ προσεχτικότερη ἀνάγνωση τῆς μεταγραφῆς και τοῦ αὐτογράφου μου ἐπιτρέπει τώρα νὰ προτείνω και κάποιες ἄλλες, πού νομίζω ὅτι βελτιώνουν τὸ πράγματι δυσξύμβλητο κείμενο. Ἀλλὰ ἡ βιβλιοκρισία αὐτὴ πρέπει νὰ λάβει τέλος, ἔστω και ἂν δὲν ἔχουν ἐξαντληθεῖ ὅσα θὰ μπορούσε νὰ σημειώσει κανεὶς γιὰ τὰ «Φύλλα ἐσκορπισμένα». Παρακαλῶ, λοιπόν, τὸν ἐνδιαφερόμενο ἀναγνώστη νὰ διαβάσει σὲ ἄλλες σελίδες τοῦ περιοδικοῦ τὰ «Λεξιλογικὰ και παλαιογραφικὰ σὲ ἄγνωστο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη». Ἐδῶ δὲν ἔχω παρὰ νὰ προσθέσω τοῦτο: τὸ βιβλίο τοῦ Φ. Α. Δημητρακόπουλου και τοῦ Γ. Α. Χριστοδούλου πρέπει νὰ διαβάζεται με μολύβι στὸ χέρι. Χαλκίδα, Ὀκτ. 1996

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Ἰω. Ν. Φραγκούλας, Ἄρχων διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Δρ. Θ. Καθηγητῆς, Παπαδιαμαντικὴ σκιαθίτικη προσωπογραφία, ἐκδόσεις «Ὠρεας», Βόλος 1996, σελ. 149. [Ἐκδοση 2ῆ ἐπισημμένη.]

«... ὕστερον ἤλθαν τὸ Τσιτσῶ τὸ Ραφτί και τὸ Ἄσπασῶ τὸ Παναδί, και ἡ Σοφούλα τὸ Μπακιρί, και τελευταῖα ἤλθαν ἡ Μόρφω, ἡ Σερετούλα, και τὸ Κυρατσῶ και τὸ Ἄσμινώ, αἱ ἀδελφαὶ της...»

(«Ὠχ! Βασανάκια», 3.14,25-28)

ἀπρῶτος ὁ Θοδωρῆς ὁ Τσοῦνος, εἶτα ὁ Γιάννης ὁ Ζόπης, και ὁ Πέρρος ὁ Τριζόπης, και ὁ Βασίλης ὁ Γλάρος, και ὁ ἄλλος Βασίλης ὁ Κουλόγος, και ὁ Γιώργης ὁ Κυρκυδός, και ὁ Δημήτρης ὁ Ψόφος, και ὁ Γιάννης ὁ Κιῶρης, και ὁ Ἀλέξης τὸ Φανάρι, και ὁ Μανωλιός τὸ Ψαλτήρι...»

(«Οἱ Ναυαγισῶσαι», 3.367,18-22)¹

Ποιὰ εἶναι τὰ κορίτσια τοῦ θαυμασίου πρώτου καταλόγου και ποιοὶ οἱ ἄντρες τοῦ ρυθμικώτατου² δευτέρου καταλόγου; Εἶναι ὑπαρκτὰ πρόσωπα τὸ Μαριῶ τὸ

¹ Παραπέμπω στὴν κριτικὴ ἐκδοση τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη (Ἀδόμος).

² Δὲν ἀκολουθῶ τὴ σχολικὴ Γραμματικὴ στὸ ζήτημα τῆς ὀρθογραφίας.

Πετρί, τὸ Κουκλί καὶ τὸ Μπονακί, ἡ θειά Χριστοδουλίτσα, «ἡ γραῖα μεζετζού»;

Ἀπαντήσεις σὲ πολλὰ ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὰ πρόσωπα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου μᾶς δίνει καὶ τὸ πρόσφατο πόνημα τοῦ σεβαστότατου καὶ θαλερώτατου κ. Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα, πού προστίθεται στὴν σειρά ἀνάλογων πολύτιμων προηγούμενων βιβλίων του.

Στὸ νέο βιβλίο του ὁ Ἰω. Φραγκοῦλας ἀναφέρεται σὲ 129 πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν στὰ 132 σκιαθίτικα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, «τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι 75 μὲ πλήρη βιογραφικὰ στοιχεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα συμπλέκονται κ' ἄλλα 18 πρόσωπα, καθὼς κ' ἄλλα 36 μὲ ἐλάχιστα στοιχεῖα, πρόσωπα πού ἀπλῶς ἀναφέρονται μόνο κατ' ὄνομα στὰ διηγήματα» (σ. 8).

Τὸ βιβλίο, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ «Εἰσαγωγικά» καὶ τὸ ἐπιλογικὸ βιογραφικὸ σημείωμα καὶ τὴν Ἐργογραφία τοῦ Ἰω. Φραγκοῦλα, ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε κεφάλαια—μέρη πού τὸ καθένα περιέχει τὰ πρόσωπα, ἀνάλογα μὲ τὴν προσωπικὴ σχέση πού ἔχουν μὲ τὸν Παπαδιαμάντη: Τὰ συγγενικά πρόσωπα (σσ. 9-42), Τὰ φιλικὰ πρόσωπα (σσ. 43-56), Τὰ γειτονικά πρόσωπα (σσ. 57-78), Τὰ ξένα πρὸς τὸν Παπαδιαμάντη πρόσωπα (σσ. 79-129) καὶ Πρόσωπα πού ἀναφέρονται μόνο κατ' ὄνομα (σσ. 130-143).

Ὁ συγγραφέας στὴν ἀναφορά του σὲ κάθε πρόσωπο παραθέτει καὶ χαρακτηριστικὰ παπαδιαμαντικὰ χωρία. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ μὲ τὰ ἄλλα στοιχεῖα—ληξιαρχικά καὶ γενεαλογικά—ζωντανεῖται τὰ πρόσωπα, καὶ ἀπὸ λογοτεχνικά γίνονται πλέον πραγματικά, ἱστορικά. Καὶ αὐτὸ δίνει μεγάλη παρηγορία καὶ ἀναψυχὴ στὸν ἀναγνώστη, ἀφοῦ π.χ. ἡ θειά Ἀρετὴ τῆς «Γλυκοφιλούσας» καὶ ὁ ὄσιακὸς νεκρὸς ταξιδιώτης τοῦ ὁμωνύμου διηγήμα-

τος ἦσαν ἄνθρωποι σὰν κ' ἐμᾶς, διπλανοὶ μας (βλ. σσ. 16, 123-124).

Πολλὲς εἶναι οἱ ὠφέλειες πού προκύπτουν γιὰ τὸν μελετητὴ ἀλλὰ καὶ τὸν ἀναγνώστη τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτό:

1. Μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ περιπλανηθοῦμε καλύτερα στὸν κόσμον τῶν παπαδιαμαντικῶν προσώπων. Μαθαίνουμε ὅτι δὲν εἶναι, τὰ περισσότερα τοῦλάχιστον, *persona*, δηλαδὴ δημιουργήματα τοῦ συγγραφέως των, ἀλλὰ ὑπῆρξαν ζωντανοί, πραγματικοὶ ἄνθρωποι, διπλανοὶ μας, γείτονες, συγγενεῖς μας.

2. Μᾶς βοηθάει νὰ δοῦμε καλύτερα τὴν τέχνη τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ θέμα τῆς ὀνοματοποιίας.

3. Βοηθάει τοὺς νεώτερους Σκιαθίτες νὰ γνωρίσουν τὰ γενεαλογικά τους—τόσο πολὺκλαδὰ καὶ δύσκολα γιὰ μᾶς τίς περισσότερες φορές—, ἀφοῦ εἶχαν τὴν τύχη νὰ τὰ ἀπομνημειώσει μὲ τὸν λόγο ὁ Παπαδιαμάντης τους, καὶ νὰ τὰ ξεδιαλύνει στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμὸ, νὰ τὰ ταυτίσει καὶ νὰ τὰ βάλει σὲ τάξη ὁ νεώτερος συντοπίτης τους. Ζωντανεῖται ἡ περασμένη ζωὴ τοῦ νησιοῦ τους καὶ τῶν ἀνθρώπων του.

4. Συμβάλλει ἀποφασιστικά καὶ στὴν ἀποφυγὴ παρερμηνειῶν ἢ στὴν ἀντίκρουση μεροληπτικῶν ἢ βολικῶν ἰσχυρισμῶν, ὅπως π.χ. ἐκείνου πού διατύπωσε ὁ Π. Μουλλᾶς γιὰ τὸν πατέρα τοῦ Παπαδιαμάντη: ὅτι δηλαδὴ ὁ πατέρας τοῦ Παπαδιαμάντη ἦταν ὁ ἱερέας τοῦ διηγήματος «Ἐξοχικὴ Λαμπρὴ» (Π. Μουλλᾶς, Ἄ. Παπαδιαμάντης αὐτοβιογραφούμενος, Ἀθήνα 1974, «Ἐρμῆς», σσ. μα'-μβ'). Μὲ ἐπάρκεια ὁ συγγραφέας τῆς Παπαδιαμαντικῆς σκιαθίτικης προσωπογραφίας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ταῦτιση δὲν ὑπάρχει καὶ πρόκειται γιὰ ἄλλον πατᾶ (σ. 18).

Ἐπίσης καὶ ἡ ἀποψη τοῦ Βαλέτα ὅτι ἡ Φραγκογιαννοῦ, καὶ χωρὶς τὴν ἐγκλημα-

τική δράση της —που όμως «μέσα στο πάθος της τὰ μελετοῦσε» (Γ. Βαλέτας, *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ-τὸ ἔργο-ἡ ἐποχὴ του*, Ἀθηναϊκαὶ ἐκδόσεις [1954;], σ. 607) ἦταν ὑπαρκτὸ πρόσωπο ἀντικρούεται ἀπὸ τὸν Φραγκοῦλα, ὁ ὁποῖος λέει ὅτι οἱ δύο κάπως γειτονικὲς στὸ σπίτι τοῦ Παπαδιαμάντη οἰκογένειες Φραγκογιάννη «στέκονται μακριὰ ἀπὸ κάθε ὑπόψια ὅτι μπορεῖ νὰ ἔχουν σχέση μετὰ τὴ Χαδοῦλα Φραγκογιαννοῦ» (σ. 78, 19).

Ὅστε ὁ δωδεκαέτης —καὶ ἀργότερα ἔφηβος— Σταμάτης εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης, ὅπως φαίνεται νὰ πιστεύει μετὰ σιγουριά ὁ Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶς (Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Ἀλληλογραφία*, Ἀθήνα 1981, «Ὀδυσσεάς», σ. ἡ' καὶ σημ. 61). Καὶ γιὰ τοῦτο τὸ σημεῖο ὁ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας κομίζει τὰ ἀρμόδια καὶ ἀληθοῦς στοιχεῖα (σ. 140).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ συγγραφέα ὅτι δὲν βρῆκε στοιχεῖα γιὰ νὰ ταυτίσει τίς ἐρωτικὲς ἡρωίδες τοῦ Παπαδιαμάντη, τὴν Μαχούλα, τὴν Μοσχούλα, τὴν Πολύμνια καὶ τὴν Λιαλιώ. Εἰδικώτερα γιὰ τὴν Μοσχούλα πιστεύει ὅτι εἶναι φανταστικὸ πρόσωπο (σσ. 141-142)³.

Τέσσερα στοιχεῖα —ὄχι ἐντελῶς ξεχω-

ριστὰ μεταξύ τους— βρίσκονται κατὰ τὴν γνώμη μας στὸ νέο αὐτὸ πόνημα τοῦ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα: ἡ ἰθαγένεια, ἡ πνευματικότητα, ἡ ταπεινότητα καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πράγματα τοῦ τόπου — τοῦ τόπου μας. Καὶ τὰ τέσσερα αὐτὰ στοιχεῖα στὸν συγγραφέα μας, τελειοποιημένα καὶ κατασταλαγμένα στὸ πέρασμα τῆς μακρόχρονης ζωῆς του, εἶναι σὰν τὸ κρασί, ποὺ ὅσο παλιώνει γίνεται καλύτερο.

Πολύτιμο, λοιπόν, καὶ αὐτὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα. Καὶ εἴμαστε εὐτυχεῖς, οἱ ἀναγνώστες καὶ μελετητὲς τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, ποὺ ἔχουμε στὴν διάθεσή μας τὰ βιβλία τοῦ Φραγκοῦλα καὶ τοῦ Γεωργίου Ρήγα. Ἐὰν μάλιστα στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὑπῆρχαν καὶ οἱ σχετικοὶ πίνακες τῶν παπαδιαμαντικῶν προσώπων καὶ διηγημάτων, τὸ βιβλίον θὰ ἦταν χρηστικώτατο. Ἐλπίζουμε πὼς ἡ ἔλλειψη αὐτῆ —ὅπως καὶ τὰ τυπογραφικὰ λάθη— θὰ θεραπευθεῖ σὲ μελλοντικὴ ἐπανεκδόση τοῦ βιβλίου, μακάρι καὶ περαιτέρω ἐπηρξημένη.

Ναύπακτος, 26 Δεκεμβρίου 1996

Ἀπόστολος Β. Ζορμπᾶς, δρ.φ.

³ Ἐὰν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ διηγήματος εἶναι ξένα πρὸς τὴν Σικιάθο, τότε ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε ἓνα διήγημα —τὸ «Ὀνειρο στὸ κῦμα»— «ἀρκαδικό». (Βλ. Ι. Κ. Κολυβάς, «Ἀρκαδικὰ θέματα καὶ ποιητικὴ σὲ δύο διηγήματα τοῦ Ἰω. Ν. Παπαδιαμάντη». *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, Τεύχος 1, Πρωτοχρονιά 1992, «Δόμος», σσ. 14-31).

Λουκάς Κούσουλας, *Νέα ποιήματα*, έκδόσεις «Δόμος», Ἀθήνα 1996, σελ. 48.

Κάθε φορά πού σκέφτομαι τὸν Λουκά ἢ διαβάζω τὰ γραφτά του, ὁ νοῦς μου πάει ἀμέσως στοὺς στίχους μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Παπαδιαμάντης μοιρολόγησε τὴς Ἀκριβοῦλες ὄλου τοῦ κόσμου — καὶ οἱ στενοὶ φίλοι τοῦ ποιητῆ ξέρουν τί ἐνοῶ. Δὲν ἐκπλήσσομαι, λοιπόν, πού καὶ παλαιότερα, προτοῦ δοκιμαστῆι δεινῶς, καὶ τώρα γυρνάει καὶ ξαναγυρνάει στὸν Παπαδιαμάντη.

Γράφω αὐτὰς τὴς γραμμὲς ἐδῶ, πρῶτον γιὰτὶ ἀγαπῶ τὸν Παπαδιαμάντη, δεύτερον γιὰτὶ ἀγαπῶ τὸν Λουκά, καὶ τρίτον διότι μοῦ ἀρέσουν τὰ ποιήματά του. Εἶμαι κακὸς ἐκτιμητὴς τῶν ποιητικῶν πραγμάτων καί, ἐπιπλέον, ἀπολύτως μεροληπτικὸς μὲ τὴς ἀγάπες μου. Ἔχω ὁμῶς τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ συμφωνήσῃ ὁ ἀναγνώστης ἂν πῶ ὅτι τὰ πέντε πρῶτα παπαδιαμαντικά τῶν *Νέων ποιημάτων*, αὐτὰ πού στεγάζονται κάτω ἀπὸ τὸν ὑπότιτλο «Ὁμοιάζω μὲ τὸν ἑαυτὸν μου», εἶναι πολὺ πιστότερα καὶ δραστικότερα — ἂν χρειάζεται τὸ δεύτερο — ἀπὸ τὴς μυθιστορηματικῆς, θεατρικῆς καὶ φιλολογικῆς βιογραφίης τοῦ Παπαδιαμάντη.

*Ὁ ἕνας τὸ ἄγαλμα γιὰ τὸ ναό,
ὁ ἄλλος τοὺς γυψοὺς του, ὁ τρίτος
τ' ἀνάγλυφα μιᾶς τέχνης ταπεινῆς...*

*Ἐμένα μοῦ ἄρεσε,
κι αὐτὸ τουλάχιστον πρόφτασα,
νὰ ἱστορήσω τὴ μικρὴ πατρίδα μου.*

*Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ λιμάνι, κυρίως,
ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ Κοτρῶνια, ψηλά.*

Ἔτσι, ἴσια στὸ κέντρο τῆς ζωῆς του, στὴν καρδιά του. Καὶ τί μὲ νοιάζει ὕστερα ἂν αὐτὸς ὁ ἐξαίσιος ἱστορητὴς τῆς μικρῆς του ἀπέραντης πατρίδας ἦταν ἀσπούδαχο καὶ γιὰ τοῦτο κομπλεξικὸ χωριατόπαιδο, τί μὲ κόφτει ποιά ιδέα ἔχουν γιὰ τὴ

ζωή του καὶ τὴς ἱστορίης του καὶ πὼς τὸν διαβάζουν τὰ πανεπιστημιακὰ καὶ δημοσιογραφικὰ ὄργανὰ τοῦ Φρόντ καὶ τοῦ Μάρξ; Μοῦ ἀρκεῖ ὁ ἀναγνώστικὸς τρόπος τοῦ Λουκά. Καὶ μὲ ἀναπαύει πού βλέπω πὼς οὔτε τοῦ Λουκά τοῦ καίγεται καρφάκι — ἄλλη φωτιά τὸν καίει — γιὰ τὰ βουερά ὀνόματα.

*Ὅχι ἄλλο τίποτα δηλαδή, ἀλλὰ
νὰ μάθουν οἱ συστηματικοί, φιλόσοφοι
καὶ ψυχολόγοι, τί πιάνει ὁ σάκος τους.*

Δὲν πρόκειται, φυσικὰ, γιὰ κακεντρέχεια, ἀλλὰ ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ τὴν παλαιότητα διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ποίηση καὶ στὰ —μοντέρνα πιά— παρακλάδια τῆς φιλοσοφίας. Οἱ τρεῖς στίχοι ἀνήκουν στὸ δεύτερο τριπλὸ ποίημα πού ἔχει ὑπότιτλο τὴ φράση «δὲν ἠσθάνετο πλέον βαθιά, μόνον εθαύμαζε νὰ βλέπῃ...». Καθὼς τὸ διαβάζω ὀλόκληρο, στερεώνεται ἡ πεποίθησή μου ὅτι οἱ καλύτεροι — πού σημαίνει καὶ προσεχτικότεροι καὶ φιλολογικότεροι — σχολιαστὲς τῶν ποιητῶν, σήμερα τουλάχιστον, εἶναι οἱ ποιητῆς. Αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του σημαίνει ὅτι ὀλη ἡ φιλολογικὴ γνῶση — καὶ ἐὰν εἶδῶ τὰ μυστήρια πάντα — σιγὰ ὁμῶς μὴν ὑπάρχει περίπτωση νὰ «εἰδῶσι» καὶ τὰ μυστήρια τοῦ Παπαδιαμάντη οἱ συστηματικοὶ τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἀνάλυσης — εἶναι «χαλκὸς ἠχῶν» δίχως τὸ θαυμασμὸ καὶ τὴ συνακόλουθη ἀγάπη, ἐκείνη πού ἐπιτρέπει νὰ αἰσθάνεται κανεὶς βαθιὰ τοὺς βαθύτατους.

Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι μὲ τὸ σημειώμά μου αὐτὸ ἀδικῶ τὰ *Νέα ποιήματα*, τὰ καιρῖα καὶ συνοπτικὰ καὶ οὐσιώδη, ὅταν μάλιστα περιορίζομαι μόνον στὰ παπαδιαμαντικά. Ἐπιχειρῶ νὰ ἐπανορθώσω τὴν ἀδικία, ἐν μέρει, παραθέτοντας τοὺς ὀκτώ βραχεῖς στίχους τοῦ ποιήματος πού παραπέμπει στὴν πασίγνωστη ἄλλοτε «Ἵγηρετρα» καὶ ἔχει ὡς ὑπότιτλο ἡ ἐπιγραφή τὴ

φράση «Βασανισμένο μου κορμί, τυραννισμένα νιάτα» και άλλο δὲν ἔλεγε». Ἔτσι, τουλάχιστο, τὸ τέλος τοῦ σημειώματος εἶναι σύμμετρο μὲ τὴν ἀρχή του.

Τί ἄλλο...

*Τὰ δύο πού εἶναι τὸ ζήτημα,
τὸ κορμί καὶ τὰ νιάτα,
λέγονται καὶ καλολέγονται.*

*Καὶ μὲ τὸ ξόμπλι τους
βασανισμένο μου κορμί
τυραννισμένα νιάτα.
Δὲ χρειάζεται ἄλλο.*

Ἄκριβῶς.

N. Δ. T.

*

Ζήσης Οἰκονόμου, *Χρονικό τῆς «Νέας Εὐταξίας» γιὰ τὴ «Νέα Ἐποχή»* (Ἄλλα σατιρικά καὶ λυρικά), ἐκδόσεις «Πολύτυπο», Ἀθήνα 1994, σελ. 491.

Στὸν κ. Ζ. Οἰκονόμου ἀπονεμήθηκε γιὰ τὸ *Χρονικό* τὸ Κρατικὸ Βραβεῖο Ποίησης τοῦ 1994 (βλ. ἐδῶ Ἡμερολόγιο 1995). Στὴν πραγματικότητα τὸ *Χρονικό* ἦταν ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ τιμηθεῖ ὄλο τὸ ἔργο τοῦ Σκιαθίτη ποιητῆ, δοκιμιογράφου καὶ θεατρικοῦ συγγραφέα. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ ἡ βράβευση εἶναι δίκαιη, ἀλλὰ θὰ ἦταν δικαιότερη ἂν τὸ βραβεῖο εἶχε δοθεῖ στὴν *Αἰθρία σιγή* τὸ 1976.

Δίκαιη, ἀλλὰ ὁμολογῶ ὅτι συνειδητὰ δὲν περιέλαβα κανένα ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ *Χρονικοῦ* στὸ μικρὸ ἀνθολόγιο ἀπὸ τὸ ποιητικὸ τοῦ ἔργο (Ἄκτῃ Λευκωσίας, τεύχ. 24, Φθινόπωρο 1995). Προτοῦ ἐξηγήσω τὸ λόγο τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀντιγράφω ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ παλαιότερο σημείωμά μου γιὰ τὴν προηγούμενη συλλογὴ τοῦ κ. Οἰκονόμου *Μαῦρο χιούμορ γι' αὐτὰ πού μᾶς συμβαίνουν* (1988): «Πάω νὰ πιστέψω πὼς ὁ Οἰκονόμου υἱοθετεῖ ἕνα εἶδος ἀντιτεχνικῆς καὶ ἀντιαισθητικῆς, γιὰ νὰ μᾶς βεβαιώσει μὲ τραντάγματα ὅτι τὸ καράβι βουλιάζει καὶ λοιπὸν ἄς μὴν παρηγοριόμαστε μὲ τὴν ἀφογή ποίησης» (Ἄντι, 8.6.89).

Μὲ τὴ φράση «τὸ καράβι βουλιάζει»

ὕπαινισσόμενον τὸ θεατρικὸ τοῦ *Τὸ μακρινὸ ταξίδι* (1948), ἐγγόνι τῆς ἐλιοτικῆς Ἐρημῆς Χώρας — ἕνας μάλιστα ἡρώας τοῦ λέγεται Εὐγενίδης —, ὅπου ὁ κ. Οἰκονόμου πρόβλεπε τὸ ναυάγιο τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἡ καταγγελία αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ ἦταν φανερὴ καὶ στὸ πρῶτο του βιβλίο, τοῦ 1934. Ἐξήντα χρόνια ἀργότερα ὁ κ. Οἰκονόμου, μὲ ἀσυγκρίτως ὀξύτερη φωνὴ καὶ ἀγριότερη ἀπελπισία, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀγανακτεῖ γιὰ τὴ στρεβλὴ ζωὴ μας καὶ νὰ στηλιτεύει ἐκείνους πού τὴν ἐπιβάλλουν. Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι τῶν πολλῶν, μεγάλων καὶ πυκνοτυπωμένων σελίδων τοῦ *Χρονικοῦ* εἶναι:

Ἄλλωστε τί κάνουμε; Γορίλες Παραψυχολογικούς, λατρεύουμε, καὶ ὑπηρετοῦμε;

ὁ Μισθός μας Ἄξιος καὶ Δίκαιος: ὅ,τι σπέρνουμε, θερίζουμε.

Ἡ διαπίστωση μὲ βρίσκει σύμφωνο, καὶ ὁ δεύτερος στίχος, παρὰ τὰ κεφαλαῖα, εἶναι ἀσφαλῶς ἄξιος καὶ δίκαιος. Ἀλλὰ τὸ «Γορίλες Παραψυχολογικούς» τοῦ πρώτου εἶναι δεῖγμα τῶν στοιχείων πού καταργοῦν τὴν ποίηση στὸ *Χρονικό*. Ἀπὸ τὸ ἴδιο πολὺστίχο ποίημα «Ἐσκαφῶν Ἐπίπεδα» μεταφέρω ἀκόμη τρεῖς στίχους:

*Στὴν Ἑλλάδα, Ἐργολάβοι Ἐσκαφῶν
Ἀρχαιοτήτων γιὰ οἰκοδομῆς καὶ δρόμους,*

κάνουν τὴν πιὸ πρακτικὴ δουλιὰ: τσιμεν-
τώνουν καὶ πισώνουν ὅπου πέρασε
Λόγος καὶ Πνεῦμα:

νά χρυσῆς δουλιῆς γιὰ τοὺς γραικύλους
καὶ γιὰ τοὺς γιαντίσσαρους Νεοσουλτά-
νων «Νέας Εὐταξίας».

Ὁ φίλος μου ὁ Ἰωσήφ ὁ ἀρχιτέκτονας
θὰ αἰσθανθεῖ πολλὴ καὶ ὀδυνηρὴ χαρά, ἂν
τοῦ δείξω τοὺς στίχους, ἀλλὰ ὑπάρχει
πάντα τὸ ἐρώτημα: ὅση καὶ ἂν εἶναι ἡ
ὀργή μας, ἡ σχεδὸν ἱερή, γιὰ ἐκεῖνα ποὺ
ἀπεργάζονται οἱ τεράστιοι ποντικοί, ἔχου-
με τὸ δικαίωμα νὰ παραβλέπουμε τὴ
φύση τῆς ποίησης; Ὁ κ. Οἰκονόμου θὰ
ἀποκριθεῖ ὅτι οἱ ἄψογοι στίχοι δὲν πρό-
κειται νὰ ἀποτρέψουν τοὺς Ἑκκαφεῖς
ἀπὸ τὰ ὑποχθόνια ἔργα τους, ἀκριβῶς
ὅπως ὁ ἐντελής λόγος τοῦ Ἐλιοτ καὶ τοῦ
Πάουντ δὲν ματαίωσε τους ἀγεωπολιτι-
κούς σχεδιασμούς τῆς Γοριλίας». Ἀλλὰ
γιατί οἱ θεληματικὰ ἐξαρθρωμένοι στί-
χοι, οἱ γλωσσοδέτες τῶν πολυσύνθετων
λέξεων, ἡ κατάχρηση τῶν κεφαλαίων, οἱ
ἀφόρητες ἐπαναλήψεις κλπ. θὰ εἶναι ἀ-
ποτελεσματικότερα; Ἴδου ὅτι ἡ Σκιαθός,
ἡ πατρίδα τοῦ ποιητῆ, εἶναι κοφὴ στίς
κραυγές του. Ποιανοῦ ντόπιου ὑπεργολά-
βου ἴδρωσε τ' αὐτὶ ἀπὸ τὸ Χρονικό;

Ἐνδέχεται νὰ μοῦ εἰπωθεῖ ὅτι εἶμαι
ἀπρόσεχτος καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶχα προ-
ειδοποιηθεῖ ἀπὸ ἀρκετοὺς στίχους, ὅπως
οἱ ἐξῆς:

— Καλὰ ἐμεῖς, τὰ λέμε πάντα μεταξύ
μας, ἀλλὰ τί θὰ γίνεῖ ἂν ὁ στιχουργὸς
αὐτός

ἐκδόσει τέτοιους στίχους ποὺ πληγώνουν
ἀκκιζόμενους αἰσθητικούς καὶ ἄλλους
ἀπαιτητικούς; (σ. 32).

Ἡ:

— Τώρα πιά ὁ στιχουργὸς αὐτός, ψεύτης
καὶ χυδαῖος, ἀτεχνῆς καὶ ἀκομψῆς ὑφῆς
ἀπ' τοὺς Κουραμπιέδες Ὑψηλῆς Κουλτού-
ρας τῶν γραικύλων, δὲν θὰ εὖρει ἔλε-
ος (σ. 33).

Κουραμπιές, βέβαια, καθόλου δὲν ἀ-
ποκλείεται νὰ εἶμαι, φωτιά νὰ μὲ κάψει
ὅμως ἂν μοῦ πέρασε ποτὲ ἀπὸ τὸν νοῦ ὅτι
ὁ κ. Οἰκονόμου εἶναι ψεύτης καὶ χυδαῖος.
Ἐλπίζω ἐπίσης ὅτι δὲν ἀνήκω στοὺς ἀκκι-
ζόμενους αἰσθητικούς, πράγμα ἄλλω-
στε μᾶλλον ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν ιδιότητα
τοῦ πολυτέκνου, ἀλλὰ δὲ βλέπω γιὰ ποιὸ
λόγο, σὰν νὰ μὴν εἶναι ἀρκετὸ τὸ γενικὸ
τσιμέντωμα τῆς πλάσης, πρέπει νὰ τσι-
μεντώσουμε καὶ τὴν ποίηση.

Ὁ κ. Οἰκονόμου, ἀπὸ τὰ πρῶτα του
ποιήματα, ἔδειξε πῶς δὲν τὸν ἀπασχολεῖ
ἰδιαίτερα τὸ πρόβλημα τῆς μορφῆς. Ἀντί-
θετα, εὐθὺς ἐξαρχῆς ἀγωνιοῦσε —καὶ ἡ
ἀγωνία του γίνεταί τρομερὰ καθὼς περ-
νοῦν τὰ χρόνια— γιὰ τὴ φθορά καὶ τὴ
διαφθορά τοῦ κόσμου. Ἡ γνησιότητα
ὅμως τῆς ἀγωνίας του —θαυμάζω τὴν
ἐκούσια ἀπομόνωσή του, ὅπως σεβόμενον
τὸν ἀναχωρητισμὸ τοῦ Φιλίππου Σέρ-
ραρντ— δὲν τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν εὐθύ-
νη γιὰ τὴν ἀπόλυτη περιφρόνηση τῶν κανό-
νων τῆς ποιητικῆς τέχνης. Ἡ ἰδιοσυγκρα-
σία του ἀσφαλῶς δὲν τοῦ ἐπιτρέπει τίς
λεπτομεγεθῆ καὶ τοὺς διυλισμούς τοῦ Σο-
λωμοῦ καὶ τοῦ Καβάφη, δὲν μποροῦμε νὰ
τοῦ ζητήσουμε νὰ βιάσει τὴ φύση του.
Ἀναρωτιέμαι ὅμως, πάντοτε μὲ πόνο, τί
τὸν ἐμποδίζει νὰ πειθαρχήσει τὸ ζόφο τῆς
ψυχῆς του, καθιστώντας τον ἔτσι ἀποτε-
λεσματικότερο (δὲς τὸ παράδειγμα τοῦ
Καρυωτάκη), ὅπως κάποτε πειθαρχήσε
τὴν αἰθρία τῆς.

Χαλκίδα, Ὀκτ. 1996

Ν. Δ. Τ.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ*

1994

Σάββατο, 8 Ίανουαρίου, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ἀθηναίων. Ἀδελφοποίηση τῆς Ἐνώσεως Λιμνίων Εὐβοίας καὶ τοῦ Συλλόγου τῶν Ἀπανταχοῦ Σκιαθιτῶν. Ἡ ἐκδήλωση ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν ΕΛΕ. Δημήτρης Ἀποστόλου, «Σύντομη ἀναφορὰ στὴν ἱστορία τῆς Λίμνης καὶ τῶν δεσμῶν της μὲ τὴ Σκιάθου», Χρήστος Β. Χειμῶνας, «Σύντομη ἀναφορὰ στὴν ἱστορία τῆς Σκιάθου καὶ τὶς ἱστορικές σχέσεις της μὲ τὴ Λίμνη». [Οἱ χαιρετισμοὶ καὶ τὰ κείμενα τῶν ὁμιλιῶν δημοσιεύθηκαν στὴν ἐφημ. *Λιμνιώτικη Φωνή*, Ίαν-Φεβρ. 1994, ἀρ. φύλλου 58.]

Παρασκευή, 18 Φεβρουαρίου, ὥρα 6 μ.μ., «Παρνασσός». Ἐκδήλωση τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» μὲ τὴ συνεργασία τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἐταιρείας τῶν Θεσσαλῶν, τῆς Ἐταιρείας Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν καὶ τοῦ Συλλόγου τῶν Ἀπανταχοῦ Σκιαθιτῶν: «Μνήμη Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη». Κατὰ τὸ 4σέλιδο πρόγραμμα τῆς ἐκδήλωσης: Α' μέρος (18.00-19.40, Πρόεδρος ὁ Καθ. Ι. Μαρκαντώνης). Χαιρετισμὸς τοῦ Προέδρου τοῦ Φ.Σ. «Παρνασσός» Καθ. Ν. Λιβαδάρα, Μηνύματα. Εὐ. Ρόζος, «Ὁ Παπαδιαμάντης σήμερα», Π. Παναγιωτοῦνης, «Ἐνύπνιο στὰ Ρόδι» ἀκρογιάλια», Μαρία Γκασούκα, «Ἡ ἰδεολογία τοῦ φύλου καὶ ἡ ὑπέρβαση της στὴ ρομαντικὴ περίοδο τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη», Π. Χριστόπουλος, «Παπαδιαμάντης καὶ Βλαχογιάννης». Β'

μέρος (19.55-21.00 Πρόεδρος ὁ Ἀν. Καθ. Ἴω. Καρακώστας). Ὑμνογραφήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὴν χορωδία «Βυζαντινοὶ Ὑμνωδοί», ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Γ. Καραγιάννη. Ἄγγ. Γιαννόπουλος, «Ὁ πολιτικός λόγος τοῦ δικαίου Παπαδιαμάντη», Χρ. Χειμῶνας, «Ἀλ. Παπαδιαμάντης: Χθεςινὸς ἢ σημερινός;». [Πληροφοροῦμαι ὅτι ἡ ὁμιλία τοῦ Π. Χριστόπουλου δὲν ἐγίνε. Σύμφωνα μὲ τὸ «Σημειωματᾶριο» τῆς ἐφ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* (1.3.94, σ. 7), «Τὰ συγχαρητήρια καὶ τὶς εὐχές τοῦ Μακαριωτάτου διαβίβασε ὁ Διευθυντὴς τῆς "Ε.Α." κ. Ἰ. Μ. Χατζηφώτης, ὁ ὁποῖος μίλησε γιὰ τὸ "κολλυβάδικο πνεῦμα" τοῦ Παπαδιαμάντη, τὴ στάση του ἀπέναντι στὶς ὁργανώσεις τῆς ἐποχῆς του κλπ.»]

Τετάρτη, 16 Μαρτίου, ὥρα 7.30 μ.μ., Ἐντευκτήριο Συμβολαιογραφικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης. Διάλεξη τοῦ συμβολαιογράφου Θεσσαλονίκης Χάρη Β. Μουρατίδη, ὁργανωμένη ἀπὸ τὸν Δικηγορικὸ Σύλλογο Θεσσαλονίκης: «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης». [Εὐρεία περίληψη τῆς διάλεξης στὴν ἐφημ. *Μακεδονία* τῆς Θεσσαλονίκης, Κυριακὴ 27.3.1994.]

Δεύτερα, 28 Μαρτίου, ὥρα 12.00, Ἀμφιθέατρο 19 Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ **Τετάρτη**, 30 Μαρτίου, ὥρα 1.00 μ.μ. Ἀμφ. 5. Δύο διαλέξεις στοὺς φοιτητὲς τοῦ Φιλολογικοῦ Τμήματος (Τομέας Νεοελλην-

* Στὸ Ἡμερολόγιο καταγράφονται ὅσα πληροφορεῖται ὁ συντάκτης του, πού ζεῖ στὴν ἐπαρχία.

νικῆς Φιλολογίας) τοῦ Καθ. τῆς Σορβόνης Guy Saunier, στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος Erasmus, μὲ θέμα: «Ἑρμηνευτικὰ προβλήματα στὸν Παπαδιαμάντη».

Δευτέρα, 11 Ἀπριλίου, ὥρα 11 π.μ., Ἀμφιθ. 19 τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, προσκεκλημένος ἀπὸ τὸν Ἐπίκ. Καθηγητὴ Φώτη Ἀρ. Δημητρακόπουλο, δίδαξε στοὺς φοιτητὲς τοῦ Φιλολογικοῦ τμήματος «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας».

Τετάρτη, 20 Ἀπριλίου, ὥρα 7.30 μ.μ., Γκαλερὺ «Ἀργῶ» Λευκωσίας. Ἐκθεση τοῦ ζωγράφου Γιώργου Κόρδη. Τὴν ἔκθεση ἐγκαινίασε ἡ Ὑπουργὸς Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ (Κύπρου) Κλαίρη Ἀγγελίδου. Εἰσαγωγή στὸ ἔργο τοῦ ζωγράφου ἀπὸ τὸν Ἀν. Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου Δημήτρη Δ. Τριανταφυλλόπουλο. [Ὁ Γ. Κόρδης ἔχει ἀντλήσει τὰ θέματα πολλῶν ἔργων του ἀπὸ τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὴν ἔκθεση, μεταξὺ τῶν ἄλλων βιβλίων τῶν ἐκδόσεων «Ἀρμός», παρουσιάστηκε καὶ ἡ εἰκονογραφημένη ἀπὸ τὸν ζωγάφο ἀνθολογία *Διηγήματα τῆς θάλασσας*, ὅπου περιλαμβάνεται καὶ τὸ διήγημα «Τῶν θαλασσῶν ὁ Ἅγιος» τοῦ Ἀλ. Μωραϊτίδη.]

Πέμπτη, 21 Ἀπριλίου, 8.30 μ.μ., Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν, Αἴθουσα φίλων τῆς Μουσικῆς. Νίκου Χριστοδούλου «Ὁ Ἐρωτὰς στὰ χιόνια» γιὰ βαρύτονο καὶ ὄρχηστρα (σὲ κείμενο ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο διήγημα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη). Βαρύτονος: Τάσης Χριστογιαννόπουλος. Ὁρχήστρα: Ἐθνικὴ Συμφωνικὴ Ὁρχήστρα ΕΡΤ. Διηθύνει: Ἄλκη Μπαλατᾶ.

Τετάρτη, 10 Αὐγούστου, ὥρα 08.00-15.00, Μονὴ Εὐαγγελισμοῦ, Πολι-

τιστικὸ Κέντρο «Μπούρτζι», Σκιάθος. Ἐορτασμὸς γιὰ τὰ 200 χρόνια ἀπὸ τὴν ἱδρυση τῆς Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ. Θεία Λειτουργία, Δοξολογία, Χαιρετισμοὶ Ἡγουμένου Μονῆς, Ἀρχ. Ἐπιτρόπου Σκιάθου, Δημάρχου Σκιάθου. Ὁμιλίες: Ἰω. Ν. Φραγκούλας, «Τὸ μοναστήρι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου», παπακώστας Καλλιανός, «Τὸ διήγημα τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη "Τὸ Χατζόπουλο"», τὸ ἱστορικὸ του περιγράμμα καὶ ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου», Λάζαρος Δεριζιώτης, ἀρχαιολόγος, «Ἐργασίες ἀποκατάστασης καὶ συντήρησης τῆς Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου», Χρῆστος Β. Χειμώνας, «Σελίδες ἀπὸ τὴν Ἱστορία τοῦ Μοναστηριοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας τῆς Σκιάθου», Ἀλέξης Δ. Ἀλεξίου, ἀρχιτέκτων, «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Μοναστηριοῦ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου», Ἰ. Μ. Χατζηφώτης, «Τὸ Μοναστήρι τῆς Εὐαγγελιστρίας τῆς Σκιάθου καὶ οἱ "Κολλυβάδες"». Παράλληλες ἐκδηλώσεις: Ἐκθεση κειμηλίων στὸν πρόναο τῆς Μονῆς καὶ ἔκθεση θεσσαλικῶν ψηφιδωτῶν, βιβλίων, ἐγγράφων, φωτογραφιῶν καὶ ἄλλων τεκμηρίων γιὰ τὸ Μοναστήρι στὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο «Μπούρτζι» [κατὰ τὸ πρόγραμμα].

Δευτέρα, 7 Νοεμβρίου, ὥρα 7 μ.μ., Ἐντευκτήριο Ἐθνικῆς Ἐταιρείας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, Ἀθήνα. Ὁμιλία τῆς Λούλας Δ. Κωνσταντινίδου, «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ἀπὸ τὴν ἀπλότητα στὸ μεγαλεῖο» (*Καθημερινή*, 5.11.94).

Σάββατο, 19 Νοεμβρίου, Ναύπακτος, Α' Συμπόσιο Ναυπακτιακῆς Λογοτεχνίας «Γιάννης Βλαχογιάννης (1867-1945)», Παπαχαραλάμπεια Αἴθουσα.

Ἀπογευματινὴ συνεδρία: Φ. Α. Δημητρακόπουλος - Γ. Α. Χριστοδούλου, «Βλαχογιάννης καὶ Παπαδιαμάντης, Γνωστὰ καὶ ἄγνωστα κείμενα», Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Μία ἐπιστολὴ ἀξία νὰ δημοσιευθῆ. Σχόλιο στὶς μεταφραστικὲς σχέσεις Παπαδιαμάντη καὶ Βλαχογιάννη».

Πέμπτη, 24 Νοεμβρίου, ὥρα 12.30-14.30, Σπίτι τῆς Κύπρου, Ἀθήνα. Παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Φ. Α. Δημη-

τρακόπουλου καὶ Γ. Α. Χριστοδούλου «Φύλλα ἐσκορπισμένα». *Τὰ παπαδιαμαντικά αὐτόγραφα. (Γνωστὰ καὶ ἄγνωστα κείμενα)*. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς χειρόγραφης καὶ ἔντυπης παράδοσης τοῦ Παπαδιαμάντη. Παρουσίασαν τὸ βιβλίο οἱ δύο συγγραφεῖς καὶ μίλησε ἐπίσης ὁ κ. Γεώργιος Ἀπ. Παπαδιαμάντης γιὰ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἀρχεῖο τοῦ πατέρα του, ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη.

1995

Σάββατο, 21 Ἰανουαρίου, ὥρα 21.50, ΕΤ-1. Προβολὴ τῆς τηλεταινίας «Ἡ Φόνισσα». Σκηνοθεσία Ἀγγελου Κοβότσου, παραγωγὴ Νίκου Πιλάβιου. Τῆ Φραγκογιαννοῦ ἐρμήνευσε ἡ Τούλα Σταθοπούλου. Ἄλλοι ἠθοποιοί: Γιώργος Κέντρος, Εἰρήνη Κουμαριανοῦ, Γιώργος Γεωργεράς, Ἀνθὴ Ἀνδρεοπούλου, Γιώργος Κώνστας, Ἐλισάβετ Ναζλίδου, Νίτσα Μόλλυ, Θάλεια Ἀργυρίου [βλ. *Καθημερινή*, 21.1.95, ὅπου καὶ φωτογραφία σκηνῆς].

Σάββατο, 18 Μαρτίου, 7.30 μ.μ., Αἴθουσα Δημαρχείου Θηβῶν. Ἐκδήλωση γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ὀργανωμένη ἀπὸ τὸ σύλλογο Θηβῶν «Οἱ φίλοι τοῦ βιβλίου». Ἀθηνᾶ Κοβάνη, «Μιὰ παράλληλη ἀνάγνωση τῆς Ὕτοιχειωμένης κάμαρας» καὶ τῆς Ὕφονισσας», Ἀγγελος Μαντᾶς, «Γιὰ τὴ μαγεία τοῦ Παπαδιαμάντη», Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ὁ καθόμιος μεταφραστὴς Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης».

Πέμπτη, 6 Ἀπριλίου, ὥρα 11 π.μ. Αἴθουσα τελετῶν Νέων Ἐκπαιδευτηρίων Γ. Μαλλιάρα, Καλαμάκι. «Γνω-

ριμία μὲ τὸν Παπαδιαμάντη», συζήτηση τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου μὲ τοὺς μαθητὲς τοῦ Γυμνασίου.

Σάββατο, 14 Ὀκτωβρίου, ὥρα 10.15 π.μ., Ναυπακτος, Β' Συμπόσιο Ναυπακτικῆς Λογοτεχνίας, 13-14-15 Ὀκτωβρίου 1995, «Γιώργος Ἀθάνας (1893-1987), Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας (1894-1961)», Παπαχαράλαμπεια Αἰθουσα. Νίκος Τριανταφυλλόπουλος «Σχόλια στὸν Παπαδιαμάντη τοῦ Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα».

Πέμπτη, 9 Νοεμβρίου. Ἀνακοινώνονται τὰ Κρατικὰ Βραβεῖα Λογοτεχνίας γιὰ τὸ 1994. Τὸ βραβεῖο Ποίησης ἀπονέμεται στὸν Ζήση Οἰκονόμου, ἀπὸ τὴ Σκιαθο, γιὰ τὴ συλλογὴ του *Χρονικὸ τῆς «Νέας Εὐταξίας»* γιὰ τὴ «Νέα Ἐποχὴ».

Σάββατο-Κυριακὴ, 18-19 Νοεμβρίου, Πνευματικὸ Κέντρο Δήμου Λίμνης Εὐβοίας. Δεύτερο πολιτιστικὸ διήμερο τοῦ χειμῶνα 1995-1996, ἀφιερωμένο στὸν Ἀλ. Παπαδιαμάντη (μὲ τὴ συνεργασία τῶν ἐκδόσεων Ντ. Χάρβεϊ). *Σάββατο*, ὥρα 18.00-20.00: Ἀγγελος Μαντᾶς, «Παπαδιαμάντης καὶ Εὐβοια»,

- Δ. Ἀποστόλου - Γ. Φαφούτης, «Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ Λίμνη», Ἄγγελος Καλογερόπουλος, «Ὁ μουσικὸς κόσμος τοῦ Παπαδιαμάντη». Κυριακή, ὥρα 11.00- 12.30: Δημήτρης Μαυρόπουλος, «Παπαδιαμάντης, θρησκευτικὸς ἢ ἐκκλησιαστικὸς;», Λάμπρος Καμπερίδης, «Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ Παπαδιαμάντη», Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ὁ μεταφραστὴς Παπαδιαμάντη». [Ὁ τελευταῖος ὁμιλητὴς ἐκτὸς προγράμματος, ἀντὶ τοῦ ἀπουσιάζοντος Χρήστου Χειμῶνα, ποὺ θὰ μιλοῦσε μὲ θέμα «Παπαδιαμαντικά σύμματα».]
- Σάββατο**, 16 Δεκεμβρίου, 7 μ.μ., Γιοκάλειο Πνευματικὸ Κέντρο Καρύστου. Ἐκδήλωση γιὰ τὰ 60 χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Ἑταιρείας Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν, ὄργανωμένη ἀπὸ τὸ Τοπικὸ Τμῆμα. Ἀγγελικὴ Μπουρνέλου, «Ὁ Παπαδιαμάντης. Ἐνας ἄνθρωπος, μιὰ ζωὴ». Προβλήθηκε ἐπίσης ἡ ταινία τοῦ Γιάννη Σμαραγδῆ «Καλὴ σου νύχτα κύρ Ἀλέξανδρε».
- Κυριακή**, 24 Δεκεμβρίου, 12.00, Τρίτο Πρόγραμμα Ἐθνικῆς Ραδιοφωνίας.
- Ὁ Γιάννης Ρίτσος διαβάζει τὴ «Σταχομαζώχτρα».
- Δευτέρα**, 25 Δεκεμβρίου, 19.00, Τρίτο Πρόγραμμα Ἐθνικῆς Ραδιοφωνίας. Ὁ Βασίλης Βασιλικὸς διαβάζει τὸν «Ἀμερικάνο» [βλ. ἔφημ. *Ἡ Καθημερινή*, 22.12.1995, σ. 13].
- Κυριακή**, 31 Δεκεμβρίου, 12.30, Τρίτο Πρόγραμμα Ἐθνικῆς Ραδιοφωνίας. Ὁ Νίκος Δήμου διαβάζει τὴ «Σταχομαζώχτρα» μὲ μουσικὴ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνικοὺς χορούς τοῦ Σκαλικῶτα. (Ἄγνωστη ἡμερομηνία καὶ ὥρα. Τέλος 1995 ἢ ἀρχὲς 1996;) Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Ἐκδήλωση γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Ἀλέξανδρο Μωραϊτίδη καὶ παπα-Τριαντάφυλλο Παπαζήση. Ὁ Χρ. Χειμῶνας ἀπαρουσίασε τὰ βιογραφικὰ τῶν Παπαδιαμάντη, Μωραϊτίδη καὶ παπα-Τριαντάφυλλο καὶ τίς ἀναφορὲς τοὺς γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ νησιοῦ [...], ἡ Αἰκατερινὴ Πολυμέρου-Καμηλάκη «ξενάγησε στὴ σκιαθίτικη ἐθιμοτυπία μὲ λεπτομέρειες» καὶ ἀκολούθησαν προβολὲς τοῦ νησιοῦ μὲ σλάιτς [...]. [Οἱ πληροφορίες ἀπὸ τὴν ἔφημ. *Λιμνιώτικη Φωνή*, ἀρ. φ. 69, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1995.]

1996

- Πέμπτη**, 11 Ἰανουαρίου, ὥρα 7.00 μ.μ., Ἴδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, σειρὰ «Διδάσκοντας καὶ μὴ διδάσκοντας». Λουκᾶς Κούσουλας, «Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης, κάτι συγκρίσεις...».
- Κυριακή** τῆς Ὁρθοδοξίας, 3 Μαρτίου, ἀπόγευμα, Ἱερός Ναὸς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν Σκιαθοῦ. Ἐκδήλωση γιὰ τὰ 150 χρόνια τοῦ Ναοῦ. Ὁμιλητὴς ὁ παπα-Γιώργης Σταματᾶς (βλ. περ. *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα* τοῦ Δήμου Σκιαθοῦ, ἀρ. 13-14, Ἰούνιος 1996, σσ. 3-4).
- Μεγάλη Παρασκευὴ**, 12 Ἀπριλίου, 17.10, ΕΤ-2. «Ἡ Φόνισσα». Κινηματογραφικὴ διασκευὴ τῆς νουβέλας τοῦ Παπαδιαμάντη, σὲ σκηνοθεσία Κώστα Φέρρη, μὲ τὴν Μαρία Ἀλκαίου, Δήμητρα Ζέζα καὶ τὸν Φοῖβο Ταξιάρχη (*Ἡ Καθημερινή*, 12.4.1996).
- Σάββατο**, 4 Μαΐου, ὥρα 8.30 μ.μ., Δημοτικὸ Θέατρο «Παπαδημητρίου», Χαλ-

κίδα. Μουσικοφιλολογική έκδηλωση του Συλλόγου «Φίλων τῆς Μουσικῆς Χαλκίδας». Ὁμιλητῆς ὁ ἄγγελος Μαντᾶς, δρ. φ., «Ἡ Μουσική τοῦ Παπαδιαμάντη». Ὁ χορὸς τοῦ Συλλόγου τῶν Ἱεροψαλτῶν Εὐβοίας «Ὁ Παπαγιώργης Ρήγας» ἔψαλε ὕμνογραφήματα τοῦ Παπαδιαμάντη.

Σάββατο 15 Ἰουνίου - Παρασκευὴ 30 Αὐγούστου, Σκιαθός. Πολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις «Ὀνειρο στὸ κύμα». Λεπτομέρειες βλ. στὸ περ. *Μέ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*, τεύχ. 15, Αὐγούστος 1996.

Σάββατο, 12 Ὀκτωβρίου 1996, ὥρα 11.30-11.50, Συνεδριακὸ κέντρο Ι. Μ. Θ. Λ. «Εὐαγγελίστρια» Βοιωτίας. Ἀρχαιολογικὸ Συνέδριο «Ἱερὰ Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ [...]» (ὄργανωμένο ἀπὸ τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Θηβῶν καὶ Λεβαδείας). Ἀνέστης Κεσελόπουλος, «Ἡ ἄξιοποίηση» τῶν λατρευτικῶν

μνημείων. Μιά παπαδιαμαντικὴ προσέγγιση».

Πέμπτη, 14 Νοεμβρίου, ὥρα 11.00 π.μ., Ἀνωτέρα Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν. Ὁμιλία τοῦ ἄγγελου Μαντᾶς, δρ. φ., «Γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη». Μικρὸς χορὸς ἔψαλε ὕμνογραφήματα τοῦ Παπαδιαμάντη.

Πέμπτη, 5 Δεκεμβρίου, ὥρα 19.30, Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν. Ὁμιλία τοῦ Λάκη Προγκίδη γιὰ τὴ μυθιστοριογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη (ἀναγγελία Ἡ Καθημερινή, 5.12.1996, Ἀτζέντα, σ. 11, ἐκτενὲς σημείωμα τοῦ Ν. Βατόπουλου Ἡ Καθημερινή, 7.12.1996, σ. 11).

Δευτέρα, 30 Δεκεμβρίου, ΕΤ-2, ὥρα 18.15-19.00. Ὁ ἅγιος τῶν ἑορτῶν - Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης» [τοῦ Νέστορα Μάτσα].

1997

Σάββατο, 11 Ἰανουαρίου, ὥρα 8 μ.μ., Μπούρτζι Σκιαθός. Ἐκπομπὴ τοῦ Τρίτου Προγράμματος τοῦ ραδιοφώνου με τίτλο «Ἀφιέρωμα στὸν κύρ Ἀλέξανδρο». Εἰσηγητῆς Ματθαῖος Μουντές. Ἀνάγνωση κειμένων Παπαδιαμάντη: Ὀλγα Παπᾶ, Ἀγγελικὴ Μπαλάσκα, Μαρούλα Ματζώρου, Κώστας Γιαλλίνης. Ὁ Θανάσης Μωραΐτης ἔψαλε σὲ πρώτη ἐκτέλεση ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν ἀκολουθία «Παπαδιαμάντεια» τοῦ Παντελῆ Πάσχου. Μουσικὴ παρέμβαση: Πέτρος Ταμπούρης (κανονάκι-νάι-φλογέρα) [σύμφωνα με σημείωμα τῆς Ἐλένης Μπιστικά, Ἡ Καθημερινή, 9.1.1997, «Σημειωματάριο», σ. 2].

Δευτέρα, 6 Ἰανουαρίου, τῶν Φώτων, ὥρα 12η μεσημβρινή, Δεξαμενὴ Ἀθήνας. Ὁμιλία τοῦ Χρήστου Β. Χειμώνα:

«Στὴ Δεξαμενὴ με τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη» καὶ κατάθεση στεφάνου στὴν προτομὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν Σύλλογο τῶν Ἀπανταχοῦ Σκιαθιτῶν [βλ. *Μέ τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα*, τεύχ. 18-19, Ἰανουάριος-Ἀπρίλιος 1997, σ. 30].

Τετάρτη 8 - Κυριακὴ 12 Ἰανουαρίου: «Μὲ τὸν γενικὸ τίτλο ἄλλοις ἱστορίες», κάνει πρεμιέρα ἡ δευτέρη παραγωγὴ τῆς ἐνότητος «Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία Ἐπὶ Σκηνῆς» τοῦ ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Βόλου. Ἀπὸ τῆς 8 ἕως τῆς 12 Ἰανουαρίου στὴ Μικρὴ Σκηνὴ τοῦ Δημοτικοῦ Θεάτρου θὰ ζωντανέψουν τέσσερις ἱστορίες τοῦ μεγάλου μας διηγηματογράφου: «Τὰ Χριστούγεννα τοῦ τεμπέλη», «Γιὰ τὴν περὴ-

- φάνια", "Τὸ ἄνθος τοῦ γιालοῦ" καὶ "Ἐρωτας στὰ χιόνια". Τὸ ρόλο τοῦ ἀφηγητῆ συγγραφέα ἐρμηνεύει ἡ Λυδία Κονιόρδου. Μαζί της ἐννέα ἡθοποιοί. Σαντούρι παίζει ὁ Ἀντρέας Κατσιγιάννης. Ἡ σκηνοθεσία εἶναι τοῦ Θέμη Μουμουλίδη [Ἡ Καθημερινή, 5.1.1997, «Ἡμερολόγιο» σ. 18].
- Δευτέρα**, 10 Φεβρουαρίου, ὥρα 7 μ.μ., αἴθουσα ἐκδηλώσεων Δημαρχείου Βόλου. Ὁμιλία τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου: «... ὅτι ὁ μεταφράζων παραμεταφράζει». Περιδιαβάζοντας στὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁργανωτὴς ὁ Σύνδεσμος Φιλολόγων Νομοῦ Μαγνησίας.
- Δευτέρα**, 26 Μαΐου, Ἀθήνα. Δημοσίευση τοῦ *Δελτίου Δικαστικῶν Δημοσιεύσεων*, ἀρ. φύλ. 7871, τῆς ὑπ' ἀρ. 7261/1996 ἀπόφασης τοῦ Μονομελοῦς Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν, μὲ τὴν ὁποία ἀναγνωρίστηκε τὸ Σωματεῖο «Ἐταιρεία Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν» μὲ ἔδρα τὴν Ἀθήνα.
- Τετάρτη**, 20 Αὐγούστου, Σκιάθος, ἐξωκλήσι Ἁγίου Ἐλισαίου. Θεία Λειτουργία καὶ Ἀρτοκλασία. Ὁμιλίαι: π. Γεώργιος Σταματᾶς «Τὸ ἐξωκλήσι τοῦ Ἀι-Λιαῖ καὶ ἡ περιοχή του», Χρ. Β. Χειμῶνας «Ὁ Προφήτης Ἐλισαῖος καὶ οἱ δύο Ἀλέξανδροι» [βλ. *Μὲ τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα*, τεύχ. 21, Ἰούλιος-Αὐγούστος 1997, σ. 27].
- Πέμπτη**, 23 Ὀκτωβρίου, ὥρα 12η μεσημβρινή, Σπίτι τῆς Κύπρου, Ἀθήνα. Παρουσίαση τοῦ *Ἡμερολογίου 1998-Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης* τῶν ἐκδόσεων «Διάμετρος» ἀπὸ τὸν Χριστόφορο Μηλιώνη. Κείμενα τοῦ Ἡμερολογίου διάβασε ἡ ἡθοποιὸς κ. Ἀλέκα Παϊτζί. Προλόγισε ἡ κ. Β. Στεφανῆ.
- Πέμπτη**, 20 Νοεμβρίου, ὥρα 19.30 μ.μ., Αἴθουσα τελετῶν Δημαρχείου Χαλκίδας. Παρουσίαση τοῦ *Ἡμερολογίου 1998-Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης* («Διάμετρος») ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ του Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο. Κείμενα τοῦ Ἡμερολογίου διάβασε ἡ κ. Σούλα Παπαγεωργοπούλου-Ἰωαννίδη. Προλόγισε ἡ κ. Β. Στεφανῆ-Χιώτη.
- Τετάρτη**, 3 Δεκεμβρίου, ΕΤ-1, ὥρα 23.30. Στὴν ἐκπομπὴ «Ἐκόμισα εἰς τὴν τέχνην» ὁ ζωγράφος Παναγιώτης Τέτσης διαβάζει Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη.
- Πέμπτη**, 18 Δεκεμβρίου, ὥρα 8.00 μ.μ., «Δόμος Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν», Θεσσαλονίκη. Παρουσίαση τοῦ *Ἡμερολογίου 1998 - Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης* («Διάμετρος») ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο. Κείμενα τοῦ Ἡμερολογίου διάβασε ἡ κ. Β. Στεφανῆ-Χιώτη, ἡ ὁποία καὶ προλόγισε. [Προηγῆθηκε παρουσίαση τοῦ λευκώματος *Δώδεκα ζωγραφιῆς τοῦ Ν. Γ. Πεντζίκη* («Σύναξη»)].
- Τετάρτη**, 10 Δεκεμβρίου. Πρώτη Γενικὴ Συνέλευση τῆς νεοσύστατης Ἐταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν (Μαυρομιχάλη 16, Ἀθήνα). Γιὰ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ἐκλέγονται οἱ: Φ. Δημητρακόπουλος (Πρόεδρος), Π. Δ. Μαστροδημήτρης (Ἀντιπρόεδρος), Σ. Μπόρα (Γενικὸς Γραμματέας), Δ. Μαυρόπουλος (Ταμίας), καὶ Εὐγ. Μακρυγιάννη, Κ. Γ. Πιτσάκης, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (Μέλη). Γιὰ τὴν Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐκλέγονται οἱ Ἀθ. Παπαθανασόπουλος καὶ Κ. Σαρδελῆς.

ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

ΒΙΒΛΙΑ

- Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, *Πρόσωπα και ζητήματα - 21 κείμενα για την ιατρική στη λογοτεχνία*, εκδόσεις «Σελίδα», 'Αθήνα 1994 [«Ζητήματα ιατρικής ήθικης σέ κείμενα του 'Αλ. Παπαδιαμάντη», σσ. 104-113].
- Κώστας Τριανταφυλλίδης, *Άκροβασία*, δοκίμια, εκδόσεις «'Αρμός», 'Αθήνα 1994 [σσ. 98-107: «Τοπία ιλιγγων στο έργο του Παπαδιαμάντη ή ό μακρόκοσμος του μικρόκοσμου», σσ. 225-241: «Σκιάθος, ένα προσκύνημα»].
- Έλένη Κιτσοπούλου-Θέμελη, «*Η ποίηση ποιεί όπως ό έρωτας*», δοκίμια, Θεσσαλονίκη 1994 [σσ. 9-26: «'Α. Παπαδιαμάντης, 'Η 'Απεικόνιση», σσ. 27-35: «'Α. Παπαδιαμάντης, Φλώρα ή Λάβρα - 'Αντίστιξη», σσ. 37-44: «'Η μυθική φύση στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη»].
- Γιάνης Γαλανός, *Κόκινα Τριαντάφυλα*, Ποιήματα, 'Αθήνα 1994 [«Κυρ' 'Αλέξανδρε», σ. 26].
- Μοναχός 'Αμόναχος, *Ψυχή μου*, εκδόσεις «Δόμος» 1993 [‘Αφιερώνεται: «Στή μνήμη του κυρ 'Αλέξανδρου». Βλ. και σ. 35.]
- Κίκα 'Ολυμπίου, *Μικρές τομές σέ μεγάλα θέματα*, Λευκωσία (1994) [«Χριστούγεννα με τόν Παπαδιαμάντη», σσ. 78-80].
- Γιώργος Σανιδάς, *Πρωτοετής φοιτητής* (δίχως έκδοτικά στοιχεία). [Πρόκειται για πεζά με άμεσες αναφορές στον Παπαδιαμάντη' όλα τά μόντο τών ένότητων παπαδιαμαντικά.]
- Φ. Α. Δημητρακόπουλος - Γ. Α. Χριστοδούλου, «*Φύλλα έσκορπισμένα*» - *Τά παπαδιαμαντικά αυτόγραφα* (γνωστά και άγνωστα κείμενα), εκδόσεις Καστανιώτη, 'Αθήνα 1994, σελ. 230 (βλ. Βιβλιοκρισίες).
- Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Μελέτες*, τόμος πρώτος και δεύτερος, εκδόσεις «Δόμος», 'Αθήνα 1994, σελ. 562 και 616 [«'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης - 'Α'. Πενήντα χρόνια από τό θάνατό του», τόμ. Α', σσ. 235-258, «'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης - Β'», τόμ. Α', σσ. 259-265. Άλλες αναφορές στον Παπαδιαμάντη: τόμ. Α', σσ. 38, 107, 132, 224, 323, 382, 440, 441, 540, 541, 558, 562, τόμ. Β', 30, 73, 89, 164, 373].
- Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Άνάλεκτα Νεοελληνικής Φιλολογίας*, εκδόσεις «Νεφέλη», 'Αθήνα 1995, σελ. 396 [αναφορές στον Παπαδιαμάντη στις σσ. 185, 193, 217, 220, 240, 286, 290, 306, 326-327].
- Ίδρυμα Θωμά και Βάντας 'Επιφανιάδη, *Τά Σκιαθίτικα Καράβια* [Κείμενα: Ίω. Ν. Φραγκούλας, Θωμάς Ν. 'Επιφανιάδης, Οικονόμος Γ. Α. Ρήγας, 'Επιμέλεια: Α. Ι. Τζαμτζής, Σ. Δ. Τράμπας], 'Αθήνα 1995, σελ. 222 [«Περικοπές από τά διηγήματα τών Παπαδιαμάντη - Μωραϊτίδη που αναφέρονται στή θάλασσα, στα καράβια τής Σκιάθου και τούς ναυτικούς της», σσ. 67-119].
- Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Μεθιστορία* (ποιήματα), εκδόσεις «'Αγγρα», 'Αθήνα 1995, σελ. 166 [«New Moon, Hyde Park, Sky Blue», σσ. 67-71' πρόκειται για τό

- ποίημα που δημοσιεύτηκε στο 2. τεύχος τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων*]. Γιάννης Γαλανός, *Καταθέσεις* (ποίηματα), ἐκδόσεις «Φαίδων», Ἀθήνα 1995, σελ. 175 [α΄ Α! Κύρ Ἀλέξανδρε, σ. 112].
- Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας, *Ἡ πνευματικὴ θεώρηση τῆς Σκιαθοῦ*, ἐκδόσεις «Ἔρρες», Βόλος 1995, σελ. 86.
- Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας, *Ἀξιόλογες τοποθεσίες στὸ νησί τοῦ Παπαδιαμάντη*, ἐκδόσεις «Ἔρρες», Σκιάθος 1995, σελ. 63.
- Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς, *Ὁ τροπικὸς Παπαδιαμάντης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ μεταφορικοῦ λόγου τῶν παπαδιαμαντικῶν διηγημάτων*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία που ὑποβάλλεται στὸ Τμήμα Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1994, σελ. 369 [δακτυλογραφημένο].
- Ζήσης Οἰκονόμου, *Χρονικὸ τῆς «Νέας Εὐταξίας» γιὰ τὴ «Νέα Ἐποχὴ»* (Ἄλλα σατιρικά καὶ λυρικά), ἐκδόσεις «Πολύτυπο», Ἀθήνα 1994, σελ. 491 (βλ. Βιβλιοκρισίες).
- Ἐκδόσεις τοῦ Εἰκοστοῦ Πρώτου, *Ἑλληνικὸ διήγημα*. Θεματικὴ ἀνθολόγηση. Ἐπιλογή - Ἐπιμέλεια: Μ. Ι. Γιόση - Ἄννα Κατσῆ - Μαρία Λαϊνᾶ, τόμοι 1-6, Ἀθήνα 1994-1995 [Τόμ. 1: *Ἡ περιπλάνηση*, Πρόλογος Μ. Ι. Γιόση. Στις σσ. 195-205 ὁ «Νεκρὸς ταξιδιώτης» τοῦ Παπαδ. καὶ στις σσ. 309-313 βιοβιβλιογραφικὸ σημείωμα. — Τόμ. 2: *Τοῦ γέλιου*, Πρόλογος Ἄννας Χρυσόγελου-Κατσῆ. Στις σσ. 143-160 «Ὁ Ἀναποδισμένος» τοῦ Μωραϊτίδη, στις σσ. 161-177 «Τὰ Φραγκλιῆκα» τοῦ Παπ., καὶ στις σσ. 268-270, 271-275 τὰ ἀντίστοιχα βιοβιβλ. σημειώματα. — Τόμ. 3: *Τῆς μοναξιάς*, Πρόλογος Μαρίας Λαϊνᾶ. Στις σσ. 141-148 «Ὁ ξεπεσμένος Δερβίσης» τοῦ Παπαδ. καὶ στις σσ. 242-246 τὸ σχετικὸ σημείωμα. — Τόμ. 6: Ἀλλόκοτα, παράξενα, Πρόλογος Ἀλεξάνδρου Πλαστήρα. Στις σσ. 101-142 «Ἡ Πορταίτισσα» τοῦ Μωρ., στις σσ. 185-200 «Τὰ δαιμόνια στὸ ρέμα» τοῦ Παπαδ., καὶ στις σσ. 295-297 καὶ 301-305 τὰ σχετικὰ σημειώματα].
- Δημήτρης Μαλακάσης-Τσέκος, *Ἐκλεκτὰ Σύγχρονα Ἑλληνικὰ Ποιήματα*, Μεταπολεμικοὶ χρόνοι μέχρι τὴς μέρες μας, ἐκδόσεις «Δαδώνη», Ἀθήνα 1993, σελ. 108 [στὴ σ. 49 Νίκου Καρούζου, «Ὁ ἀκέραιος κύρ-Ἀλέξανδρος»].
- Ζήσης Οἰκονόμου, *Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ τὸ νησί του*. Μικρογραφία τῆς ἀνθρωπότητας, Γ' ἔκδοσις, ἐκδόσεις «Πολύτυπο», Ἀθήνα 1995, σελ. 115.
- Γ. Π. Ἀρβανίτης, *Ἡ ὑπέρβασις τοῦ νόμου*, Ἀθήνα 1995, σελ. 71. [Τὸ βιβλίο κατακλείεται μὲ μακρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη», σσ. 57-71.]
- Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Ὁ ἴσκιος τοῦ ἀπόλυτου* (ποιήματα), ἐκδόσεις «Μελέαγρος», Ἀθήνα 1996 [σ. 57 «Ἐπάνοδος», Μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη, σ. 62 «Πρὸς τὴ Σκιάθου», «Προτομὴ Παπαδιαμάντη», σ. 63 «Ἀνάμεσα Σκιάθου καὶ Σκοπέλου», σ. 65 ὡς μότο τοῦ τμήματος «Περιτροφικὴ σκηνή» χωρὶο ἀπὸ τὸ «Ἄνθος τοῦ γιालοῦ», σ. 80 τετράστιχη μνεία τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ ποίημα «Κατεδάφιση νεοκλασικοῦ»].
- Τὸ σκοτεινὸ τρυγόνι. Ὁ Χριστόφορος Λιοντάκης ἀνθολογεῖ Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, σειρά «Ἡ μικρὴ κιβωτός», ἐκδόσεις Μπάστας-Πλέσσας, Ἀθήνα 1995, σελ. 402 [Εἰσαγωγή Χριστόφορου Λιοντάκη σσ. 9-29. Ἀνθολογοῦνται 21 διηγήματα καὶ ἀποσπάσματα τῆς «Φόνισσας»].
- Ἄνθολογία Ἑλληνικοῦ Χαϊκού, Ἐπιμέλεια: Χρῆστος Τουμανίδης, Εἰσαγω-

- γή: Θ. Δ. Φραγκόπουλος, *Εικαστική απόδοση: Ήρώ Νικοπούλου, έκδόσεις «Δελφοί», Ἀθήνα (1996), σελ. 141 [Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη: σ. 95: Γιώργη Παυλόπουλου, «Ἄχνα δὲ βγάζω...», σσ. 117-118: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, ἑπτὰ χαϊκὸν γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸ *Γιὰ τὸ θαλασσινὸ ἀηδόνι*, καὶ σ. 119: ἕνα («Φωτιὲς τὰ χιόνια») ἀπὸ τὰ χαϊκὸν τοῦ τεύχους 3. τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων*].*
- Πάσχα τῶν Ἑλλήνων*, Ἑλληνικά λαϊκὰ ἔθιμα γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τοῦ Πάσχα, Ἐπιμέλεια ὕλης: Μανόλης Βαρθολομαῖος, ἐκδόσεις «Ἀκρίτας», Ἀθήνα, Μάρτιος 1996, σελ. 159 [σσ. 43-57 Ἄλ. Παπαδιαμάντη «Παιδικὴ Πασχαλιά», σσ. 71-126 «Λαμπριάτικος ψάλτης», σσ. 127-147 Ἄλ. Μωραϊτίδης «Ἄρατε πύλας»].
- Τάσος Λιγνάδης, *Τὸ μυστήριον, τὸ κάλλος καὶ ἡ ἰθαγένεια τοῦ τόπου - Δοκίμια γιὰ τὴ νεώτερη καὶ σύγχρονη λογοτεχνία*, ἐκδόσεις «Ἀκρίτας», Ἀθήνα, Μάρτιος 1996, σελ. 245 [σσ. 57-83 «Ὁμολογία πίστωσης στὸν Παπαδιαμάντη», σσ. 238-245 «Τὸ Γυφτάκι, ὁ Ἰσκιος καὶ ἡ Χορεύτρια», ὅπου τμήματα με ὕφος Παπαδιαμάντη καὶ ρητὴ μνεῖα του].
- Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας, *Παπαδιαμαντικὴ σκιαθίτικη προσωπογραφία*, ἐκδόσεις «Ὠρεσ», Βόλος 1996, σελ. 149 (βλ. Βιβλιοκρισίες).
- Τέλλος Ἄγρας, *Κριτικά, Δ' τόμος*, Γενικά καὶ εἰδικὰ θέματα, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Κώστας Στεργιόπουλος, ἐκδόσεις «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1995, σελ. 523 [στὶς σσ. 23-24 γιὰ τὸν μυστικισμὸ τοῦ Παπαδ., σσ. 93-94 γιὰ τὸν ἀντικατοπτρισμὸ τῆς μορφῆς του στὰ κείμενά του, σ. 266 γιὰ «τὸ μοναδικὸ ἀμάρτημα τοῦ Παπαδιαμάντη», σ. 270 ἀναφορὰ στὸ «Ὀνειρο στὸ κύμα», σ. 357 μνεῖα τῶν «τριῶν μεγάλων ἀγάμων τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας» (Σολωμοῦ, Παπαδιαμάντη, Καβάφη), βλ. καὶ σ. 446].
- Ἄγγελος Θ. Σημηριώτης, *Τὰ ποιήματα [1893-1943]*, τόμ. Α': *Οἱ Συλλογές*, τόμ. Β': *Ἐπίμετρα*. Εἰσαγωγή, βιβλιογραφία, φιλολογικὴ καὶ τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια: Ἐλσα Λιαροπούλου, Γιάννης Πατίλης, Πνευματικὸ Κέντρο Δήμου Νέας Ἰωνίας Ἀττικῆς, Νέα Ἰωνία 1995, σσ. 533 καὶ 518 [γιὰ τὶς ἀναφορὰς στὸν Παπαδ. βλ. Εὐρετήριο Προσωπωνιμῶν].
- Παντελὴς Βουτουρῆς, *Ὡς εἰς καθρέπτην...*, Προτάσεις καὶ ὑποθέσεις γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πεζογραφία τοῦ 19ου αἰώνα, ἐκδόσεις «Νεφέλη», Ἀθήνα 1995, σελ. 293 [γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη κυρίως στὶς σσ. 233-239, γιὰ συντομότερες ἀναφορὰς βλ. Εὐρετήριο].
- Λουκάς Κούσουλας, *Νέα Ποιήματα*, ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1996, σελ. 50 [σσ. 18-20 «Παπαδιαμάντης - "Ὁμοιάζω με τὸν ἑαυτὸν μου"», «Παπαδιαμάντης - "δὲν ἤσθάνετο πλέον βαθιά, μόνον ἐθαύμαζε νὰ βλέπη..."», σ. 38 «Παπαδιαμάντης, "Ἰπηρετρά"»] (βλ. Βιβλιοκρισίες).
- Ἀλέξης Δημ. Ἀλεξίου, *Σκιάθος - Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μεταβυζαντινῶν μνημείων*, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 245.
- Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, *Τὰ ἱατρικὰ στή «Φόνισσα» τοῦ Παπαδιαμάντη*, ἐκδόσεις «Δόμος», Ἀθήνα 1996, σελ. 54 («Ἐξώφυλλο με εἰκόνα τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν Δημ. Ἄνθη).
- Κώστας Στεργιόπουλος, *Περιδιάβάζοντας*, τόμος Δ': *Στοὺς ἴδιους καὶ σ' ἄλλους καιροὺς*, ἐκδόσεις «Κέδρος», Ἀθήνα 1996, σελ. 280 [στὶς σσ. 107-149 «Τρία κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη» (107-122 «Ἡ Φαρμακολύττρια, 123-

- 137 «'Υπό τὴν βασιλικὴν δρῦν», 138-149 «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας»)].
- Λογοτεχνικό Ἡμερολόγιο 1997- Τῆς Χαράς καὶ τοῦ Ἐρωτα, Ἀνθολόγησι κειμένων: Ναπολέων Λαζάνης, Σχεδιασμός, ἐπιμέλεια ἔκδοσης: Κώστας Σταμάτης, ἐκδόσεις Πατάκη, Ἀθήνα, Αὐγούστος 1996. [Ἀνθολογοῦνται ἀποσπάσματα τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὴν «Παιδικὴ Πασχαλιά», τὸ «Ὄνειρο στὸ κῦμα» καὶ τὸ «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο».]
- Δημήτρη Μαλακάση, Ἀντισταγγελέα Ἐφρετών, *Ἡ πνευματικὴ ἰδιοκτησία*. Νόμος 2121/93 καὶ εἰσηγητικὴ ἔκθεσι. Ἑρμηνεῖα στὰ ἄρθρα, παρατηρήσεις, παραδείγματα, σχόλια, κρίσεις, Ἀθήνα 1994. [Στὴ σ. 15, ὅπου ὁ συγγραφέας σχολιάζει τὸ ἄρθρο 4, γράφονται καὶ τὰ ἐξῆς: «Στὴν τελευταία περίπτωση [ἐνν. ἡ ἀπαγόρευσι παραμορφώσεως, περικοπῆς ἢ ἄλλης τροποποιήσεως τοῦ ἔργου] θὰ ὑπάγεται καὶ ἡ μεταγλώττισι ἐνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου. Χτυπητὸ παράδειγμα ἡ μεταγλώττισι πεζογραφημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη, ποῦ μέγα μέρος τῆς ἀξίας τοῦς ἔγκειται στὴ γλωσσικὴ ἔκφρασι καὶ στὸ ἄκρως προσωπικὸ ὄψος — τὰ ὅποια χάνονται στὴ μεταγλώττισι. (Καὶ παρουσιάσθηκε ἡ περίπτωσι. Δυστυχῶς προτάθηκε ἀπὸ τὸν Μυριβήλη καὶ ἐκτελέσθηκε ἀπὸ τὸν κριτικὸ Α. Καραντώνη)].
- Ὁ ζωγράφος Σπανόπουλος, σειρά πρώτη, Σχέδια, Ὑδρα - Σκιαθός - Νάξος, Ἀθήνα 1996, σελ. 34. [Περιλαμβάνει 5 σχέδια ἀπὸ τὴ Σκιαθό, δεῖγμα μιᾶς δευτέρας σειρᾶς μὲ θέματα ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ Σκιαθό.]
- Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία καὶ Ὁρθοδοξία. Κριτικὰ Κείμενα γιὰ τὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ Π. Β. Πάσχου, Πολιτιστικὸς Σύλλογος Κοζάνης «Ὁ Ἀλιάκμων», ἐκδόσεις «Ἀρμός», Ἀθήνα 1996, σελ. 417 [σσ. 51-57: Στέλιου Ι. Ἀρτεμάκη «Ὁ "Παπαδιαμάντης" τοῦ Π. Β. Πάσχου», σσ. 275-279: Ι. Α. Νικολαΐδη «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ Π. Β. Πάσχος». Στὸν τόμο, racism, συχνῆς μνείας τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τῶν παπαδιαμαντικῶν κειμένων τοῦ τιμωμένου].
- Γιῶργος Θεοδοκάς, *Στοχασμοὶ καὶ Θέσεις. Πολιτικὰ κείμενα 1925-1966*, Πρόλογος: Νίκος Κ. Ἀλιβιζάτος, Ἐπιμέλεια: Νίκος Κ. Ἀλιβιζάτος, Μιχάλης Τσαπόγας, Τόμ. Α' 1925-1949, Β' 1950-1966, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας» Ι. Δ. Κολλάρος καὶ Σία Α.Ε., Ἀθήνα 1996, σελ. 1352 [γιὰ τίς μνείας τοῦ Παπαδιαμάντη βλ. Εὐρετήριο τοῦ ἔργου].
- Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Εἰσαγωγή στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία*, Ἑκτὴ ἔκδοσι, ἐκδόσεις «Δόμος», Ἀθήνα 1996, σελ. 661 [γιὰ τίς μνείας τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη, βλ. τὸ Εὐρετήριο τοῦ ἔργου].
- Roderick Beaton, *Εἰσαγωγή στὴ νεότερη Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία. Ποίησι καὶ Πεζογραφία 1821-1992*, Μετάφρασι Εὐαγγελία Ζούργου-Μαριάννα Σπανάκη, ἐκδόσεις «Νεφέλη», Ἀθήνα 1996, σελ. 457 [γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, βλ. Εὐρετήριο τοῦ ἔργου].
- Γεωργία Λαδογιάννη, *Ἐπὶ σκηνῆς ὁ λόγος*, ἐκδόσεις «Ἑλληνικὰ Γράμματα», Ἀθήνα 1995 [μνεία τοῦ Παπαδιαμάντη στίς σσ. 21, 22, 71].

ΑΝΑΤΥΠΑ

- Robert Shannam Peckham, «'Ο Παπαδιαμάντης και ἡ ἔννοια τοῦ δένδρου», Ἀνάτυπον ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά, τόμος 44ος, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 147-57.
- Δέσποινα Ι. Δούκα, «Τὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Νέα Ἔστια*, τεύχη 1601-1602 (15 Μαρτίου καὶ 1 Ἀπριλίου 1994) σσ. 365-378 καὶ 460-472, Ἀθήνα 1994 [στὶς σσ. 20-21 τῆς ιδιαίτερης ἀρίθμησης τοῦ ἀνατύπου περιλήψῃ τῆς ἀνακοίνωσης «Παπαδιαμαντικά τοῦ Παλαμᾶ» τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου. Βλ. καὶ σ. 28, στήλῃ α', μνεία τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τοῦ Παπαδ.].
- Κώστας Στεργιόπουλος, «"Ἐπὶ τὴν βασιλικὴν δρῦν". Ὁ ὄνειρικός καὶ εὐφρόσυνος Παπαδιαμάντης», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴ *Θαλλώ*, περιοδικὴ ἔκδοσις τοῦ Συνδέσμου Φιλολόγων Νομοῦ Χανίων, Χανιά, Καλοκαίρι 1996, τεύχ. 8, σσ. 25-39.
- Φώτης Δημητρακόπουλος, «Ἴδρυσή Κέντρου Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν καὶ ἐπανίδρυσή τοῦ ναοῦ τοῦ Προφήτη Ἐλισαίου (Ψήφισμα τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη)», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Παρουσία* (τοῦ Συλλόγου Διδακτικοῦ προσωπικοῦ Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν) 10, 1994, σσ. 487-505.
- Φ. Α. Δημητρακόπουλος, «Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη "Τρικολόρο" ἢ "Ἡ Μακρακιστίνα". Τὸ κείμενο τοῦ Μπουκέτου», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἀκτῆ, Λευκωσία 1997, Σειρὰ λογοτεχνικῆς μελέτης, 21, σελ. 12.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΕΠΕΤΗΡΙΔΕΣ

- Πόρφυρας*, Κέρκυρα, τεύχος 67-68 Νοέμβριος 1993 - Μάρτης 1994 [Τζίνας Πολίτη, «Δαρβινικὸ κείμενο καὶ "Ἡ Φόνισσα" τοῦ Παπαδιαμάντη» (Πρόταση Ἀνάγνωσις), σσ. 7-15].
- Τὰ Νέα τοῦ ΕΛΙΑ*, ἀρ. 35, Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 1994. [Στὸ ἐξώφυλλο φωτογραφία τῆς πρώτης σελίδας τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου «Ἄρθρον διὰ τὸν Καζαμίαν», τοῦ ὁποῦ τοῦ αὐτόγραφο ἀπόκειται στὸ Ἀρχεῖο τοῦ ΕΛΙΑ. Στὸ ὀπισθόφυλλο φωτογραφία τοῦ Ἀπολυτηρίου τοῦ Παπαδιαμάντη.]
- Ἄντι*, τεύχος 564, 11 Νοεμβρίου 1994 [Βαγγέλη Ραπτόπουλου, «Λατρεία καὶ ἀπέχθεια γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη», σσ. 52-55].
- Σύνδεσμος* (Καλαμάτας), τεύχος 290, Δεκέμβριος 1994 [Στυλιανὸς Βάλληνας, «Ἡ μυσταγωγία τοῦ Παπαδιαμάντη» (ἐπιστολή), σ. 234].
- Πλανόδιον*, ἀρ. 20, Ἰούνιος 1994 [στὶς σσ. 463-465, Παντελῆ Βουτουρηῆ «Εἰς τὴν σκιὰν πελωρίου δένδρου», ὅπου παραλληλίζει τῆς «Μανταλένιας» τοῦ Ἐμπεirikοῦ καὶ τοῦ «Ἐπὶ τὴν βασιλικὴν δρῦν»].
- Ἀκτῆ* (Λευκωσίας), τεύχ. 21, Χειμῶνας 1994. [Στὸ «Ἑλληνομουσεῖον», σσ. 57-59, ἀνθολογοῦνται ποιήματα τοῦ Λουκᾶ Κούσουλα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Στὰ «Σημεῖα», σσ. 117-118, ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ἀγγ. Καλογερόπουλου *Ὁ θροῦς τοῦ δέρα*-

- τος, και 118-121 από το βιβλίο του Χριστόφορου Μηλιώνη *Σημαδιακός κι άταίριαστος.*]
- Μέ του βορηά τά κύματα*, Διμηνιαίο περιοδικό του Δήμου Σκιάθου, τεύχος 6, Φεβρουάριος 1995. [Ένα τμήμα αφιερώνεται στον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη: σσ. 12-13: Ίω. Ν. Φραγκούλα «Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης», σσ. 13-18: «Έκλογή ποιημάτων» (για τον Παπαδιαμάντη από το τεύχ. της Νέας Έστίας, Χριστούγεννα 1941), σ. 19: Χρ. Β. Χειμώνα «Έπιλογή από τά έργα του Άλ. Παπαδιαμάντη». Έπίσης, σ. 25: «Η Φόνισσα του Παπαδιαμάντη στην ΕΤ1», σσ. 27-28: Ίω. Ν. Φραγκούλα «Τά καφενεΐα και τά μαγαζιά τής Σκιάθου στά χρόνια του Παπαδιαμάντη» (συνεχίζεται).]
- Παλίμψηστον*, Έτήσια έκδοση τής Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης, Έράκλειον Κρήτης 1993, τεύχ. 13 (κυκλοφόρησε τον Φεβρουάριο ή Μάρτιο του 1995) [Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Εΐσιν - Μία άντένδειξη για την άπόδοση άνυπόγραφων μεταφράσεων στον Παπαδιαμάντη», σσ. 92-96].
- Άκτ ή* (Λευκωσίας), τεύχ. 23, Καλοκαίρι 1995 [Άπόστολος Β. Ζορμπάς, «Άβιβλιογράφητες κρίσεις και άναφορές στον Άλέξ. Παπαδιαμάντη και το έργο του», σσ. 291-295].
- Ποίηση*, έξαμηνιαίο περιοδικό για την ποιητική τέχνη, τεύχος 5, Άνοιξη 1995 [Νίκος Τριανταφυλλόπουλος, «Έργοβιογραφικά» (του Ζήσιμου Λορεντζάτου) στον Παπαδιαμάντη άναφέρονται τά ύπ' άριθμ. α', ζ', ιγ' και ιη' limericks, σσ. 159-161].
- Εύθνη*, τεύχος 284, Αύγουστος 1995 [Ν. Β. Τυπάλδου, «Μνήμη» (ποίημα για τον Παπαδιαμάντη) σ. 382].
- Γιάννης Βλαχογιάννης*, Α' Συμπόσιο Ναυπακτικής Λογοτεχνίας, Ναύπακτος 18-19-20 Νοεμβρίου 1994, *Ναυπακτικά Ζ'*, Έταιρεία Ναυπακτικών Μελετών, Άθήνα 1995, σελ. 461 [σσ. 223-229: Φ. Α. Δημητρακόπουλος - Γ. Α. Χριστοδούλου «Γιάννης Βλαχογιάννης και Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης: παλιές και νέες μαρτυρίες», σσ. 231-239: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Μία έπιστολή άξία νά δημοσιευθ ή» - Ένα βραχύ σχόλιο και μιá έκτενης παρέκβαση στις μεταφραστικές σχέσεις του Παπαδιαμάντη και του Βλαχογιάννη].
- Πόρφυρας*, Κέρκυρα, άρ. 75, Οκτώβρης-Δεκέμβρης '95 [σσ. 105-106: βιβλιοκρισία τής Έλενας Ψαράλιδου για το βιβλίο του Άγγελου Καλογερόπουλου *Ο θρούς του δέρατος - Η μουσική στον Παπαδιαμάντη*].
- Άκτ ή* (Λευκωσίας), τεύχ. 24, Φθινόπωρο 1995 [Στό «Έλληνομουσείον» άνθολογείται ό Ζήσης Οικονόμου άπό τον Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο (σσ. 425-440), Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Περιστατικό» (συχές άναφορές στον Παπαδιαμάντη, σσ. 411-416), Φώτης Δημητρακόπουλος «Ο Νεοελληνισμός στη Νεοελληνική Λογοτεχνία: τί είναι Κέντρο και τί περιφέρεια», άναφορές στον Παπαδιαμάντη (σσ. 417-423), Σάββας Παύλου «Βιβλιογραφίες και Ήλεκτρονικοί Ύπολογιστές» (με άφορμή την έπανάδοση τής παπαδιαμαντικής βιβλιογραφίας του Γ. Κ. Κατσίμπαλη, σσ. 477-479)].
- Φιλολογική* (τής Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων), τεύχ. 52, Ίούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1995 [σσ. 13-18: Άθηνās Κοβάνη «Η στοιχειωμένη καμάρα» του Άλ. Παπαδιαμάντη (Μιά άνάγνωση του διηγήματος)].
- Παρέμβαση* (Κοζάνης), τεύχ. 50, Δεκέμβριος 1991 [σ. 5: «Ψαλμός (προσωπική έκφραση)», οί γνωστοί ψαλμικοί

- στίχοι που μεταγλώττισε ο Παπαδ. στη «Γλυκοφιλούσα», σσ. 7-9: 'Αφιέρωμα στον Παπαδ.: Π. Β. Πάσχος α' Ο Κύρ - 'Αλέξανδρος, ὁ ψάλτης τῆς Ὁρθοδοξίας», Β. Καραγιάννης α' Αναζητώντας τὴ μορφή του», Χ. Μπέσσας α' Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴ διάλεξη τοῦ Π. Β. Πάσχου γιὰ τὸν 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη»].
- 'Ακτὴ (Λευκωσίας), τεύχ. 25, Χειμῶνας 1995 [σσ. 39-40: Γεωργίου Α. Χριστοδοῦλου α' Ὁ Κωνσταντῖνος Γεωργούλης γιὰ τὸν 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη], σσ. 41-48: Ἐλένη Ἄντωνιάδη α' Ἀντιγράμμα στὸ Νίκο Κρανιδιώτη - Δύο ποιήματα τοῦ Νίκου Κρανιδιώτη. Προτάσεις ἀνάγνωσης» (τὸ ἕνα ποίημα τιτλοφορεῖται «Στὸ νησί τοῦ Παπαδιαμάντη»), σ. 58: στὸ ποίημα τοῦ Ἀνδρέα Παστελλά «Τυρταῖου λόγος ἐπιμνημόσυτος», μνεῖα τοῦ Παπαδιαμάντη, σ. 65-75: Φ. Α. Δημητρακόπουλου α' Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρός ἡμῶν Νικολάου ἱερέως τοῦ Πλανῆ», ὅπου καὶ μνεῖα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη, σσ. 86-87: Σάββα Παύλου α' Ἀναδιφώντας παλιές ἐφημερίδες», ὅπου μνεῖα τοῦ Παπαδιαμάντη, σ. 112: μνεῖα τοῦ ποιήματος «Στὸ νησί τοῦ Παπαδιαμάντη» στὴ βιβλιοκρισία τοῦ Γιώργου Ἀνδρειωμένου γιὰ τὴν *Ποίηση*, τόμ. Β, τοῦ Νίκου Κρανιδιώτη].
- Τετράμηνα* (Ἄμφισσας), τεύχ. 31-33, Ἄνοιξη 1987 [σσ. 2131-7: Δημήτρης Γιάνκου α' Ὁ Παπαδιαμάντης, ἡ πνευματικὴ μας ἡγεσία καὶ μεῖς (Κριτικὴ τῆς ἀνάκαθεν ἄθλιας πνευματικῆς μας ἡγεσίας)], τεύχ. 49, Φθινόπωρο '92 [σσ. 3343-61: Ρούλας Λιάσκου α' Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης], τεύχ. 56-58, Χειμῶνας '95-96 [σσ. 4190-1: Φ. Α. Δημητρακόπουλου - Γ. Α. Χριστοδοῦλου, α' Βλαχογιάννης καὶ Παπαδιαμάντης. Γνωστὰ καὶ ἄγνωστα κείμενα].
- Γέφυρα, Μηνιαία Εὐβοϊκὴ Ἐπιθεώρηση*, τεύχ. 2-3, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1995 [σσ. 40-60: Γιώργου Παπαστάμου α' Ἡ πατρίδα μου Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης], σσ. 51-56: τοῦ ἴδιου α' Τὸ Ἄφεντρώ, ἡ ἄμοιρη Περατινὴ» (διήγημα μὲ τὸ ὄφρος τοῦ Παπαδιαμάντη)].
- 'Ακτὴ (Λευκωσίας), τεύχ. 26, Ἄνοιξη 1996 [σσ. 165-176: Δημήτρης Δέδε α' Τὸ νᾶϊ τοῦ Μαυλανᾶ Ρουμῆ καὶ τὸ νᾶϊ τοῦ Παπαδιαμάντη], σσ. 231-232: Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου α' Παπαδιαμαντικά τοῦ Κ. Δ. Γεωργούλη»].
- Ἐκ πέτρας*, Διμηνιαία περιοδικὴ ἔκδοση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Πέτρας, τεύχ. 33, Μάιος - Ἰούνιος 1996 [σσ. 1035-8: Θεοδώρου Ψαριωτῆ (γεωπόνου) α' Φυσιογνωστικὸ περιεχομένου ἀποθσαυρίσματα στὰ πασχαλινὰ διηγῆματα τοῦ Παπαδιαμάντη»].
- Ἡ γλώσσα μας*, Μηνιαία ἐφημερίδα τοῦ Ὁμίλου Πειραιῶς γιὰ τὴ διάδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, ἀρ. 67-68, Ἰούνιος - Ἰούλιος 1996 [σ. 5: α' Ἀντιδρῶν σθεναρὰ οἱ φιλόλογοι γιὰ τὴ μεταγλώττιση τοῦ Παπαδιαμάντη»].
- Ἰνδικτος*, τεύχ. 5, Ἰούνιος 1996 [σσ. 210-221: Νίκου Τριανταφυλλόπουλου α' Φυσητῆρος ἐπιτίμιον», ἀφήγημα μὲ ἄμεση ἀναφορὰ στὸν «Βαρκαρογιάννη» καὶ τὸ «Μὲ τὰ πανιά» τοῦ Ἄλ. Μωραϊτίδη].
- 'Αντί, τεύχ. 611, 2.8.1996 [οἱ σσ. 38-61 ἀφιερωμένες στὸν Ἡλία Χ. Παπαδημητρακόπουλο, ὅπου passim ἀναφορὲς στὸν Παπαδιαμάντη].
- Μὲ τοῦ Βορῆ τὰ κύματα*, τεύχ. 13-14, Ἰούνιος 1996 [σσ. 3-4: παπα - Γιώργη Σταματᾶ α' Μία ἐκδήλωση γιὰ τὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια τοῦ Ἱ. Ναοῦ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν], σσ. 17-19: τοῦ ἴδιου α' Σκιαθίτικη Πασχαλιὰ» μὲ ἀναφο-

- ρές στον Παπαδιαμάντη και τον Μωραϊτίδη, σσ. 23-24: Κώστα Ζουράρι «Ο Παπαδιαμάντης, μιὰ ρωμαλέα πρόταση ζωής» (βλ. *Ἡμερολόγιο*), σσ. 32-33: παπα-Γιώργη Σταματᾶ «Μιὰ ἀπάντηση γιὰ τὴν Παναγία τῆς Σκιάθου» (γιὰ τὴν Παναγία τὴν Κουνίστρα), σ. 33: σημείωμα γιὰ τὸ «Διεθνές Συνέδριο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Μωραϊτίδη» ποὺ ματαιώθηκε, σ. 35: «Ζήσης Οἰκονόμου, Κρατικὸ βραβεῖο ποιήσεως», σσ. 38-40: Χρ. Β. Χειμῶνα «Παπαδιαμαντικὰ σημειώματα» (βλ. *Ἡμερολόγιο*), σ. 41: Ἰω. Ν. Φραγκούλα «Τὸ μοναστήρι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου», σσ. 43-45: Χρ. Β. Χειμῶνα «Καμάρα» - «Ὁ χορὸς τῆς Σκιάθου», σσ. 46-50: «Σκιαθίτες διηγηματογράφοι καὶ διηγήματα Σκιαθιτῶν» (ἀνθολογεῖ ὁ Χρ. Β. Χειμῶνας, συνεργάζεται ἡ Ἀργυρῶ Μπαζεβάνου-Ταμπάκη· στὸ τεῦχος αὐτὸ τὸ διήγημα τοῦ Μωραϊτίδη «Ἄρατε πύλας» μὲ βιογραφικὸ καὶ βιβλιογρ. σημείωμα καὶ 4 φωτογραφίες τοῦ Μωραϊτίδη)].
- Σύνδεσμος (Καλαμάτας), τεύχ. 310-311, Αὐγούστος-Σεπτέμβριος 1996 [Δημήτρη Χρ. Μποσινάκη, «Ρεμβασμὸς τοῦ Δεκαπενταῦγουστου»].
- Ναυτικὴ Ἐπιθεώρηση, Διμηνιαῖο περιοδικὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτ. Ναυτικοῦ, τεύχ. 500, Ἰούλιος-Αὐγούστος 1996 [σ. 108: Γεωργίου Ν. Γιαγκάκη «Βιβλιοπαρουσίαση», ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς ἐργασίες τοῦ Ἰω. Ν. Φραγκούλα *Τὸ Μοναστήρι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου καὶ Τὸ Μοναστήρι τῆς Παναγίας τῆς Κουνίστρας τῆς Σκιάθου*].
- Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα, τεύχ. 15, Αὐγούστος 1996 [στὸ ἐξώφυλλο: Παπαδιαμάντης καὶ Ἐλύτης (κολλάζ), σσ. 19-21: «Σκιαθίτες διηγηματογράφοι καὶ διηγήματα Σκιαθιτῶν» (ἀνθολογεῖται μὲ τὸ διήγημα «Ἀπὸ μηχανῆς Θεοῦ» ὁ Εὐστάθιος Ι. Βλάχος [1883-1934], ποὺ εἶχε χαρακτηριστεῖ παλαιότερα ὡς «Ἐνας μαθητὴς τοῦ Παπαδιαμάντη»), σ. 25: παπα-Κώστα Ν. Καλλιανοῦ «Οἱ Μοναστηριακοὶ μύλοι τῆς Σκιάθου τὸν 18ο-19ο αἰώνα»]. - Τεύχ. 16, Ὀκτ. 1996 [σ. 14-15: Ἰω. Ν. Φραγκούλα «Ἡ προσφορὰ μου στὴν πατρίδα μου Σκιάθου» (ἐκφωνήθηκε κατὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ χρυσοῦ μεταλλίου τῆς Σκιάθου στὸν ὀμιλητὴ, 14.9.1996), σ. 32: Χάρτης τῆς Σκιάθου καὶ ἐπίγραμμα Χρ. Β. Χειμῶνα].
- Ἄκτῃ (Λευκωσίας), τεύχ. 28, Φθινόπωρο 1996 [Φ. Α. Δημητρακόπουλου, «Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη "Τρικόλορο" ἢ "Ἡ Μακρακιστίνα"». Τὸ κείμενο τοῦ Μπουκέτου].
- Νεότητα Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, Δεκέμβριος 1996, ἀρ. τεύχ. 4 [κατὰ τὸ ἡμῖς ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη. Σελ. 3: Ἐλ. Δ. Γύρας «Ἐρωτας ἐλευθερίας», σσ. 5-8: Χρήστου Γιανναρᾶ «Ὁ ζωγράφος τοῦ λόγου - Ἡ ὑπαρκτικὴ σχοινοβασία τοῦ ἔρωτα», σ. 9: Μυρτιώτισσας «Τελευταῖος χρόνος στὴν Ἀθήνα», σσ. 10-11: τῆς Σύνταξης «Στὸ προσηλιακὸ του λιμάνι», *passim*: εἰκονογράφηση].

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ἡ φωνή τοῦ Πειραιῶς, φύλλο 15139, 30.9.1996 [σ. 5,7: Γιώργου Χ. Μπαλούρδου «Γεράσιμου Ρηγάτου "Τὰ Ιατρικὰ στὴ Φόνισσα τοῦ Παπαδιαμάντη"»], φύλλο 15145, 9.10.1996 [σ. 7: Γιώργου Χ. Μπαλούρδου «Λίγα λόγια γιὰ τὴ Φόνισσα τοῦ Παπαδιαμάντη»].

Πανευβοϊκὸν Βῆμα, Χαλκίδος, ἀρ. φύλλου 2875, 10 Ὀκτ. 1996 [σ. 6: Ἐλευθέριος Μ. Ἰωαννίδης «Νὰ δοθοῦν ὀνόματα καὶ στὰ σχολεῖα μας» (προτείνεται νὰ δοθεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Ἄλεξ. Παπαδιαμάντη στὸ Α' Γυμνάσιο Χαλκίδος, ὅπου ἐκεῖνος ἐφοίτησε γιὰ ὀρισμένο διάστημα)].

Παροράματα τοῦ 3. τεύχους

Στὸ μελέτημα τοῦ κ. Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα ἡ σελ. 24 νὰ διαβαστεῖ ὡς 25 καὶ ἀντιστρόφως.

Στὴ σελ. 176 ὁ τίτλος τοῦ σχολίου «Τί Γενσέρω καὶ Σκιαθῶ» νὰ διαβαστεῖ «Τί Γενσέρω καὶ Σκιαθῶ».

Τὰ Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια

Ἡ ἐτήσια ἔκδοση τῶν Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων ἀποδείχτηκε —γιὰ πολλοὺς καὶ μᾶλλον εὐνόητους λόγους— ἀδύνατη. Ὁ ἐπιμελητὴς καὶ ὁ ἐκδότης θὰ ᾔθελαν νὰ ὑποσχεθοῦν ὅτι θὰ ἐκδίδεται τακτικὰ τὸ περιοδικὸ κάθε δυὸ χρόνια, ἀλλὰ φαίνεται πῶς καὶ τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε ἐφικτό. Ἔτσι, τὸ 4. τεῦχος, πού ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐκδοθεῖ τὸ Πάσχα τοῦ 1997, ἐκδίδεται τὸ φθινόπωρο τοῦ 1998. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ «Ἐνιαυτὸς» πρέπει νὰ περιλάβει τὸ 1997, ἀλλὰ ὁ ἐπιμελητὴς συνέταξε μόνο τὸ Ἡμερολόγιο 1997. Τὰ ἄλλα παραπέμπονται στὸ ἐπόμενο τεῦχος, πού ὑπάρχει κάποια ἐλπίδα νὰ ἐκδοθεῖ μέσα στὸ 2000.

Οἱ ἀναγνώστες θὰ παρατηρήσουν ὅτι τὰ Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια ἐγκαταλείπουν τὴν ὠραία ἀλλὰ δυσβάστακτη οἰκονομικὰ μονοτυπία. Ἔπρεπε ἢ νὰ σταματήσουν νὰ βγαίνουν ἢ νὰ στοιχειοθετοῦνται μὲ ἠλεκτρονικὰ μέσα. Προτιμήθηκε ἡ δευτέρα λύση, χωρὶς αὐτὸ ν' ἀπαλλάσσει τὸν ἐκδότη ἀπὸ τὸ χαράτσι. Θέλω νὰ πῶ μὲ τοῦτο ὅτι ὁ «Δόμος» συνεχίζει τὴν ἐντελῶς ἀσύμφορη ἔκδοσή τους ἀπὸ ἀγάπη στὸν Παπαδιαμάντη καὶ ὡς δῶρο στὸν ἐπιμελητὴ καὶ στοὺς λιγιστοὺς ἀναγνώστες τους.

Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς 1998.